

61561

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA
İTTİHÂD ve TERAKKÎ**

(DOKTORA TEZİ)

Danışman
Prof. Dr. ÖNDER GÖÇGÜN

Hazırlayan
Ahmet DOĞU

KONYA - 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... I-V

GİRİŞ..... VI-XLIX

I. BÖLÜM

ROMANLARDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ..... 1-307

MAHŞER..... 1-11

I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ 1

II. ROMANIN KONUSU 1-5

III. ROMANIN ŞAHISLARI 5-8

IV. "MAHŞER" DE İTTİHÂD VE TERAKKÎ..... 9-10

HÜKÜM GECEŚİ 11-29

I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ 11-12

II. ROMANIN KONUSU 13-14

III. ROMANIN ŞAHISLARI 15-27

IV. "HÜKÜM GECEŚİ" NDE İTTİHÂD VE TERAKKÎ..... 28-29

SİNEKLİ BAKKAL..... 30-75

I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ 30-34

II. ROMANIN KONUSU 35-44

III. ROMANIN ŞAHISLARI 45-73

IV. "SİNEKLİ BAKKAL" DA İTTİHÂD VE TERAKKÎ..... 74-75

BİR SÜRGÜN 76-92

I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ 76-78

II. ROMANIN KONUSU 79-82

III. ROMANIN ŞAHISLARI 83-90

IV. "BİR SÜRGÜN" DE İTTİHÂD VE TERAKKÎ 91-92

ÜÇ İSTANBUL 93-154

I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ 93-97

II. ROMANIN KONUSU 98-107

III. ROMANIN ŞAHISLARI	108-150
IV. "ÜÇ İSTANBUL"DA İTTİHÂD VE TERAKKÎ	151-154
İSTANBUL'UN BİR YÜZÜ	155-164
I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ	155-156
II. ROMANIN KONUSU	157
III. ROMANIN ŞAHISLARI	157-161
IV. "İSTANBUL'UN BİR YÜZÜ"NDE İTTİHÂD VE TERAKKÎ	162-164
SULTAN HAMİD DÜŞERKEN	165-203
I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ	165-168
II. ROMANIN KONUSU	168-174
III. ROMANIN ŞAHISLARI	174-199
IV. "SULTAN HAMİD DÜŞERKEN"DE İTTİHÂD VE TERAKKÎ	200-203
YORGUN SAVAŞCI.....	204-243
I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ	204-208
II. ROMANIN KONUSU	209-218
III. ROMANIN ŞAHISLARI	219-241
IV. "YORGUN SAVAŞCI"DA İTTİHÂD VE TERAKKÎ	242-243
PERTEV BEY'İN ÜÇ KIZI	244-262
I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ	244-245
II. ROMANIN KONUSU	246-253
III. ROMANIN ŞAHISLARI	254-260
IV. "PERTEV BEY'İN ÜÇ KIZI"NDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ	261-262
KURT KANUNU.....	263-292
I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ	263-264
II. ROMANIN KONUSU	265-272
III. ROMANIN ŞAHISLARI	273-290
IV. "KURT KANUNU"NDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ.....	291-292

YOL AYRIMI	293-307
I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ	293
II. ROMANIN KONUSU	294-298
III. ROMANIN ŞAHISLARI	299-304
IV. "YOL AYRIMI" NDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ	305-307
DERSAADET'TE SABAH EZANLARI	308-325
I. ROMANIN ÖZELLİKLERİ	308
II. ROMANIN KONUSU	309-310
III. ROMANIN ŞAHISLARI	311-318
IV. "DERSAADET'TE SABAH EZANLARI" NDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ	319-321
***	322-325

II. BÖLÜM

CUMHURİYET DEVRİ TÜRK ROMANLARININ İTTİHATÇILAR'A BA- KIŞ TARZI AÇISINDAN TOPLUCA DEĞERLENDİRİLMESİ	325-425
A- İTTİHATÇILAR'I TENKİD ETME	327-353
B- İTTİHATÇILAR'A YÖNELTİLEN İTHAMLAR	354-376
C- İTTİHATÇILAR HAKKINDA BİLGİ VERME	377-380
D- İTTİHATÇILIKLA VE İTTİHATÇILARLA ALAY ETME	381-383
E- İTTİHATÇILIĞI VE İTTİHATÇILARI ÖVME	384-385
F- İTTİHATÇILAR'IN KENDİLERİNİ SAVUNMALARI	386-390

G- İTTİHATÇILAR'IN SİTEMLERİ.....	391-392
H- İTTİHATÇILAR'IN MÂRUZ KALDIKLARI BASKI, ZULÜM VE EZİYETLER.....	393-395
I- İTTİHATÇILIK-JÖN TÜRKLÜK VE İTTİHATÇI İKTİDAR ÇALIŞMALARI.....	396-407
İ- İTTİHATÇI LİDERLERDEN BAHSETME.....	408-411
J- 31 MART VAK'ASI VE İTTİHATÇILAR.....	412-413
K- İTTİHATÇILARLA İLGİLİ DİĞER MESELELER	414-424
SONUÇ.....	426-429
BİBLİYOGRAFYA	430-436

Ö N S Ö Z

Milletlerin tarihlerinde öyle müesseseler ve devirler vardır ki; aradan bunca zaman geçmesine rağmen, hâlâ tartışma konusu olmaktan bir türlü kurtulamamışlardır. Konu alanımıza giren romanların üzerinde durdukları İttihâd ve Terakkî de hem bir müessese (Önce Cemiyet, daha sonra Fırka) hem de yaklaşık on yıl süren bir iktidar devresi olarak, birçok çalışmanın ve tartışmanın odağı olmuştur.

Bu tartışmalar ve çalışmalar, çeşitli maksatlara hizmet etmiş olsalar da, esas itibariyle tarihî bir karakter taşımaktadırlar. Çünkü, meseleye bir tarihçi nazarıyla yaklaşmışlar; adı geçen müessese ve devrin sosyal hayatımıza etkilerini de aynı bakış açısından yola çıkarak belirlemişlerdir.

Oysa, değerli bilim adamı, merhum Prof. Dr. Mehmet Kaplan Hocamızın dediği gibi; «İyi bir sanatçı, tarihi, bir âlimden daha iyi yorumlar ve canlandırır.» ⁽¹⁾ Buna bütün kalbimizle inandığımız için, İttihâd ve Terakkî ile onun on yıllık iktidar devresine dâir romancılarımızın verdikleri bilgileri ve getirdikleri yorumları tespite çalıştık.

Ortaya konulan bu çalışma, adı geçen siyâsî müesseseye olduğu kadar, onun damgasını taşıyan tarihî devreye (1908-1918) de Cumhuriyet Devri Türk romanlarının bakış açılarını yansıtmaya amacını taşımaktadır.

1) Prof. Dr. Mehmet Kaplan, "Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, II" İstanbul 1987, s. 450

Biz, bu amaca ulaşmak için değerli Hocam Prof. Dr. Sadık Kemal TURAL'ın ifade ettikleri, «Her tahkiyeli edebiyat eseri, yaşanmış gerçeklerin az çok değiştirilmesi ile vücut bulmuş gerçeğimsi (fiktif) bir bütünlük , özel bir kompozisyonudur.»⁽²⁾ düşüncesinden yola çıktık.

Bu noktadan hareket edince, üzerinde durduğumuz romanlarda İttihâd ve Terakkî ile İttihatçılar hakkında verilen bilgilerin, edinilen kanaatlerin ve varılan sonuçların, sadece roman yazarlarının değil; o günleri yaşamış yaşamamış; münevver veya münevver olmayan birçok insanımızın az çok değiştirilmiş görüş, düşünüş ve hükümleri olduğu gerçeği ile karşılaştık.

Bunun içindir ki; bu alanda gösterdiğimiz gayret, malûm romancılarımızın eserlerinde sergiledikleri İttihâd ve Terakkî'ye ve O'nun iktidar yıllarına ait müsbet veya menfî yaklaşımların tesbitinden öteye geçememiştir.

Araştırmamıza, konu alanımıza giren ve 1923-1981 yılları arasında neşredilmiş olan Türk romanlarını dahil ettik. Biri dönemin başlangıç tarihini (1923), diğeri (1981) ise, Cumhuriyet'i kuran Ulu Önderimizin doğumunun yüzüncü yıldönümünü ifâde ettiklerinden araştırmamıza dahiî ettiğimiz romanların, sosyal ve kültürel hayatımızda derin izleri bulunan bu iki tarih ile sınırlandırılmasının uygun olacağını düşündük.

Böylece, bizim konu alanımıza giren ve 1923-1981 yılları arasında neşredilmiş olan romanların, Jön Türk ideolojisinin etkilerini dolaylı ola-

2. Sadık Tural, "Edebiyat Bilimine Katkıları" Ankara 1993, s. 70.

rak taşıdıklarını, bu sebeple İttihâd ve Terakkî'ye daha çok tenkidçi bir nazarla yaklaştıklarını vurguladık.

Esasen bu araştırmanın amacı, 1923-1981 yılları arasında neşredilen ve İttihâd ve Terakkî'ye büyük ölçüde veya kısmen yer veren roman ve romancıları tek tek ele alıp, tenkidî kıstaslar altında incelemek değildir.

Bu incelemede bir taraftan İttihâd ve Terakkî'ye geniş ölçüde yer veren romanlar üzerinde etraflıca durularak konunun bu eserlerde nasıl yansıtıldığı tespiti yapılırken; diğer taraftan konuyla irtibatı sınırlı romanlardan sadece örnek pasajlar aktarılmıştır. Tabiatıyla bu kısımda yer alan eserlerin İttihâd ve Terakkî ile olan münasebetleri bu pasajlar yardımıyla gösterilmiştir.

Cumhuriyet'in ilânından bu yana neşredilmiş onlarca romana konu olmuş İttihâd ve Terakkî, gerek siyasî bir örgüt olarak, gerekse imparatorluğun son on yılına damgasını vurmuş bir iktidar partisi olarak doğru mu yapmıştır? Baştan sona hatalarla mı doludur? Elbette, bunu biz tahlil ve tespit edecek salâhiyette değiliz. Bu cemiyet bir vakı'a olduğuna, buna dahil İttihatçılar da milletimize on yıl gibi bir süre önderlik ettiklerine göre; bir döneme damgasını vurmuş bu insanlardan Türk romanının bahsetmemesi elbette imkânsızdı.

Şu halde romanlarımız İttihatçılar'a nasıl yaklaşmışlardır? Romancılarımızın sergiledikleri bu yaklaşım ile tarihçilerimizin bakış açıları arasında bir benzerlik söz konusu mudur? Yoksa iki yaklaşım arasında tam bir tezat mı göze çarpmaktadır? Bu hususun da tespit edilmesi gerekmektedir.

Giriş bölümünde önce, tarihî seyri içinde İttihâd ve Terakkî üzerinde durularak, bu siyasî teşekkülün ortaya çıkmasına zemin hazırlayan tarihî, siyasî ve sosyal şartlar açıklanmıştır. Bu arada, genel manâda bir muhalefet hareketi sayılabilecek olan Yeni Osmanlılık ile Jön Türklük ve İttihatçılık arasında kavram farklılığına rağmen fizikî bir yakınlık ve hattâ organik bir bağ bulunup bulunmadığı hususu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Girişin ikinci kısmında ise, Jön Türk ideolojisinin Türk romancılarını ve romanlarını ne şekilde ve hangi ölçüde etkilediği hususu üzerinde durularak, doğrudan veya dolaylı etkilere maruz kalmış eserlerin ana hususiyetlerine kısaca temas edilmiştir.

Bunun için çalışma alanımıza giren ve İttihâd ve Terakkî'yi doğrudan konu alan her romanı dört ayrı bölüm halinde ele aldık.

I. Bölümde; eser hakkında tanıtıcı bilgiler vermeye çalıştık. Romanın tefrika ve neşir tarihi ile şekil ve muhtevasına ilişkin önemli bilgileri sıraladık. Bu konuda münekkitlerin ve varsa, yazarın görüşlerini aktardık.

II. bölümde; romanın konusunu, ana hatları ile özetledik. Önemli ifadelerle, özet arasında yer verdik.

III. bölümde; romanın merkezî şahsı ile İttihâd ve Terakkî'ye yakınlığı bulunan veya İttihatçılarla teması olan şahısların özelliklerini, - İktibaslar da yaparak- gösterdik.

IV. bölümde ise; İttihâd ve Terakkî ile İttihatçılar'ın romanda nasıl yansıtıldıkları iktibaslar yapılarak ve böylece tamamıyla esere bağlı

kalınarak tespate çalışılmıştır.

Nihayet, konuyla ilgili bütün romanlar taranarak onlarda geçen ve İttihatçılar'la İttihâd ve Terakkî'yi ilgilendiren tenkid, itham, sitem, savunma, alay vb. hususlar ayrı ayrı başlıklar altında verilerek romanlarımızın bu siyâsî teşekküle bakış açısı gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma konusunun seçiminde, takip edeceğim araştırma metodlarının tayininde ve karşılaştığım her müşkülün çözümünde bana yardım ve desteklerini esirgemeyen; vukufu ikazları, ince dikkatleri ve aydınlatıcı izahlarıyla çalışmama yön veren; bilhassa, her müracaatımda beni kırmayarak yoğun meşguliyetleri arasında bana görüşme fırsatı ve imkânı tanıyan muhterem Hocam Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN'e, en derin saygılarımı ve şükranlarımı arz ederim.

KONYA, 31 Mart, 1997

Ahmet DOĞU

G İ R İ Ş

I- Tarihî Seyri içinde İttihâd ve Terakkî

İttihâd ve Terakkî dönemine gelinceye kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî, siyasî ve sosyal durumu:

Osmanlı İmparatorluğu idarî şekli itibariyle otokratik ve teokratik bir yapılanma göstermiştir. Merkezî devleti oluşturan temel kurumlar, sırasıyla, Saray - Yeniçeri Ocağı - Medrese'dir. Saray mutlak otoriteyi; Yeniçeri Ocağı orduyu; Medrese ise, ulemâyı yani ilmiye sınıfını temsil etmişlerdir.

Osmanlı devlet sisteminin iyi işlediği dönemlerde, Saray - Yeniçeri Ocağı - Medrese kurumları arasında tam bir uyum sağlandığı görülmektedir. Bu üç temel kurumun birbiriyle dayanışma içerisinde bulunduğu ve kendi alanlarında reel ve rasyonel çerçevede mükemmeliyete ulaştıkları dönemlerde devlet, içte ve dışta istikrarını daima korumuş ve kendini askerî, siyasî ve idarî platformda güçlü olduğu kadar muteber kılmayı da başarmıştır.

Duraklama ve bilhassa gerileme döneminde ise, bu kurumların her biri, kendi içinde yozlaşma ve bozulma sürecine girmiş, devletin en üst mercii olan saltanat müessesesi temelinden sarsılmaya başlamıştır. Öte yandan asıl görevini ihmal ederek bir takım ekonomik ilişkilere giren ve hatta esnaflığa yönelen Yeniçeri Ocağı da imparatorluğun âdeta güç sembolü olan ordu müessesesinin çürümeye yüz tutmasının zeminini hazırlamıştır.

Saray ile Yeniçeri Ocağı yanında etkili bir nüfuza sahip olan ilmiye sınıfı ise, sıkı münasebet içerisinde bulunduğu diğer iki kurumda ortaya çıkan bozulma ve yozlaşmaya, çok geçmeden kendisini kaptırarak, yeniliğe yönelik her harekete karşı çıkan mutaassıp bir menfaat grubuna dönüşme temayülü göstermiştir. Prof. Ahmet Hamdi Tan-

pınar, «... ulemâ sınıfı bütün imtiyazlarını devletle ocak arasındaki nüfuz mücadelesi sayesinde muhafaza edebiliyor.» ⁽¹⁾ derken; dejenere olmuş bu zümrenin içine düştüğü vaziyeti mübalağasızca gözler önüne sermiştir.

Böylece; XVI. yüzyıl sonuna kadar iç tutarlılığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu devlet sistemi, XVII. yüzyıldan itibaren sarsılmaya başlamış ve bunun sonucunda Saray-Yeniçeri Ocağı-Ulemâ arasındaki uyum, artık, yerini çatışma ve sürtüşmelere bırakmıştır,

İmparatorluğun merkezî dengesinin sarsılmasına yol açan bu kurumlar arası çatışma, devletin askerî, idarî, malî ve iktisadî alanlardaki başarısızlıklarının iyice su yüzüne çıkmasına yol açmıştır.

Devletin temel kurumlarında görülen bu aşınma ve çözülme hareketinin sıçradığı bir diğer önemli müessese de Divân-ı Hümayun'dur. İmparatorluğun yükselme devrinde önemli fonksiyonlar üstlenmiş olan ve bu sebeple büyük itibar kazanan bu sürekli danışman kurulu, gerileme döneminde eski önemini kaybederek etkisizleşmiştir. Öyle ki, en kritik meselelerde dahi hükümdarlar sadece Vezir-i Âzam ile görüşmeyi yeterli sayarak, artık bu müesseseyi saf dışı bırakmaya başlamışlardır.

XVII. yüzyıldan itibaren belirginleştiğini gördüğümüz bütün bu faktörlere ilâve olarak, taşradaki feodal unsurlar ile Balkanlarda boy veren milliyetçilik akımları, Osmanlı siyasî sisteminin bütünlüğünü tehdit eder boyutlara ulaşmıştır.

(1) Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, "19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi", s. 62.

Ancak, bütün bu olumsuz gelişmelerin sebeplerini sadece bu faktörlere bağlı kalarak açıklamak, meseleye yüzeyden yaklaşmak demektir. Onun için konuya oldukça geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. Nitekim İmparatorluk, bütün bu problemlerle boğuşurken acaba onun dışındaki dünyada, özellikle Batı'da, ne gibi gelişmeler gözlenmektedir?

Daha, henüz XV - XVI. yüzyıllarda coğrafi keşifler ile ilmî araştırmalar, Batı'nın önünde geniş ufuklar açarken; Doğu dünyasını ve özellikle onun lideri durumundaki Osmanlı İmparatorluğu'nu önce duraklamaya, ardından da gerilemeye sevk etmiştir. Yeni ticaret yollarının keşfedilmesi, Akdeniz'in ve Osmanlı hakimiyetindeki diğer ticaret yollarının eski önemini kaybetmesine yol açmıştır. Bunun neticesi olarak, ekonomik yapısı tarıma, esnaf loncaları ile savaş ganimetlerine dayanan İmparatorluğun kendi iç dinamikleriyle hamle yapabilmesi giderek imkânsız hâle gelmiştir. Değerli bilim adamı Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, bu durumu şöyle izah etmektedir:

"Böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta durmasını sağlayan yalnızca savaşlar ve siyasî dengelerdi. Bunun için osmanlı İmparatorluğu'nu devam ettirmek zorunda kalan Türkiye, Batı ile temaslarını kaybetti ve bütün Orta Doğu gibi gittikçe ve daha derin bir skolâstiğin içine daldı." ⁽²⁾

İmparatorluğun tek çıkış yolu olarak gördüğü bu içe kapanış, çok geçmeden askerî alanda da kendini göstermiş ve ordu, İkinci Viyana Kuşatması'nı müteakip bir dizi yenilgilere uğramıştır. Yenilişin en kalın ve kesin hatları ise, 1699 yılında imzalanan Karlofça Anlaşması ile ortaya çıkmıştır.

(2) Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi", s.22.

Bu durum, Batı'yı hor gören ve kendine güveni tam olan Osmanlı yönetici ve aydınlarının, Batı'nın askerlik ve teknik bakımlardan kendilerinden üstün oldukları gerçeğini fark etmelerini sağlamıştır. Hazırlanan lâyihalarda, yazılan sefâretnâme ve seyâhatnâmelerde bu hakikatin, temkinli bir ifadeyle de olsa açıkça ortaya konulduğu görülmektedir. M. Şükrü Hanioglu'nun Ebubekir Râtib Efendi'nin seyahatnâmesinden aktardığı şu bir kaç cümle dahi, bu fikrin teyid edilmesini sağlayacaktır:

"...Avrupa devletlerinin mecmuunda cenk için mahsus mektebler vardır. Akademiya Militer derler. Akademiya mekteb, militer asker manâsındadır. Ol mekteblerde sanat ve ilm ü marifet gibi harbe müteallik her ne kadar ilm ü fen ve marifet ve sanat var ise anı ta'lim ederler..."⁽³⁾

Böylece, umumî bir kanaat olarak belirtilen; «Ehl-i İslâm'ın kefareye taklidi yakışmaz denür ise...»⁽⁴⁾ tarzındaki ifadeler, Batı'ya yönelmenin bir mecburiyetten doğduğu yolundaki cümlelerle noktalanmış olacaktır. Artık, değerli araştırmacı M. Şükrü Hanioglu'nun işaret ettiği gibi; « Osmanlı yazarlarını kendi toplumsal yapı ve özellikleri dışındaki sistemleri küçük gören yazma biçimleri ise bütünüyle değişmiştir.»⁽⁵⁾ denilebilir. Bu değişimin toplumsal tesiri oldukça büyüktür. Bu hususta aynı araştırmacının şu tespiti ne kadar yerindedir:

"Karşı karşıya bulunduğumuz değişim, Osmanlı düşünce tarihindeki bir dönüm noktasını oluşturmaktadır." ⁽⁶⁾

(3) M. Şükrü Hanioglu, "Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük", s. 12.

(4) Prof. Dr. Enver Ziya Karal, "Nizâm-ı Cedid'e Dâir Lâyihalar", s. 12.

(5) M. Şükrü Hanioglu, a.g.e., s. 14.

(6) M. Şükrü Hanioglu, a.g.e., s. 15.

Batı'nın üstünlüğünü teslim eden bu yaklaşım, zamanla kendi geriliğimizin farkedilmesine yol açmıştır. Bu fark ediş, Pasarofça Antlaşması'nı (1718) müteakip, askerî alanda olduğu kadar, toplum ve kültür hayatında da bazı yenilik arayışlarını gündeme getirmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın şahsında sembolleşmiş olan Lâle Devri (1718-1730); aynı zamanda bu arayışlarla meşgul oluş dönemidir. Patrona Halil ayaklanması, bu devri sona erdirmişse de, yenilik arayışlarının sürdürülmesine engel olamamıştır. Zira medenî hareketin önü hiç bir devirde uzun süreli kesilememiştir. Medeniyet tarihçisi Hilmi Ziya Ülken, bu durumu şöyle izah etmektedir:

"Batı kültürü önce ekonomik-siyasal alanda, sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman, 16. yüzyıldan sonra onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu: Modernleşmek." (7)

Hiç kuşkusuz, Osmanlı İmparatorlu'nun gerçekleştirmeye çalıştığı da «modernleşme» den başka bir şey değildi. Bu sebeple, I. Mahmud (1730-1754) ve I. Abdülhamid (1774-1789), kendi dönemlerinde, askerî alanla sınırlı olsa da bazı reform hareketlerine girişmişlerdir.

Gerek bu reform hareketlerinin gerek bundan sonrakilerin asıl gayesi de modernleşmeden başka bir şey değildir. Hattâ daha köklü bir reform hareketi özelliği taşıyan Tanzimat dahi, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın da ifade ettiği gibi, hedefi modernleşmek olan olaylar zincirinin sadece bir halkası olarak telakkî edilebilir:

(7) Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s. 18.

"Tanzimat devresi olarak isimlendirilmiş olan ıslahat sistemi, Osmanlıların sosyal gelişmelerini içinde birden kere ortaya çıkan özellikleriyle bir odacık halinde görülen bir olay değildir. Islahat silsilesini devam ettiren onları sonraki aynı çeşit hareketlere bağlayan bir zincir halkasıdır." ⁽⁸⁾

Osmanlı reform hareketleri alanında, III. Selim'in (1789-1807) müstesna bir yerinin olduğu muhakkaktır. Avrupa hakkında epeyce fikir edinen ve hükümdar olunca da bastıracağı sikkelerin desenlerini dahi kendi eliyle çizen III. Selim, yenilik fikirlerinin kuşattığı III. Mustafa ve I. Abdülhamid çevrelerinde yetiştirme imkânı bulmuştur. Böylece, daha III. Selim devri açılırken, Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle; «bu suretle garplılaşma fikrinde hadiselerin tazyikine başka bir âmil 'zaman' denen yapıcı da karışmış, garplılık cereyanı kendi neslini yetiştirmiş oluyordu.» ⁽⁹⁾ diyebiliriz.

O'nun askerî, idarî ve adlî alanlarda bir çok reform teşebbüsünde bulunduğu herkesçe bilinmektedir. Bunlar arasında Nizâm-ı Cedid Ordusu'nun kurulması girişimi, şüphesiz III. Selim reformlarının can damarını teşkil etmektedir. Ne yazık ki, askerî alandaki bu isabetli ıslahat hamlesi, III. Selim'in hem getirmeye çalıştığı yeniliklerinin, hem de saltanatının sonu olmuştur. Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla tahttan indirilerek öldürülen bu mümtaz hükümdarın reformlarından geriye «kurumlaşmış» bir yenilik kalmamıştır. Bununla birlikte bu dönemin en önemli mirası, askerî ve diplomatik alanda. Batılı zihniyette, asker-sivil yeni bir aydınlar neslinin çekirdeğinin oluşmuş olmasıdır. Bu bakımdan, bu yenilik hamlelerinin en belirgin hususiyeti, Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar'ın temas ettiği gibi; «... harplere ve içerde gör-

(8) Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri", s. 31.

(9) Prof. Dr. Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 52.

düğü mukavemetlere rağmen devam etmesi ve asrın sonuna doğru çok eksik olsa da bir nevi zihniyet ve dünya görüşü şeklini alabilmesidir.»⁽¹⁰⁾ denilebilir.

Çocuk yaşta ve siyasî kargaşalarda dolu çalkantılar döneminde idareyi eline alan II. Mahmud (1808-1839) ise, geçmişin tecrübelerinden de yararlanarak reform hareketlerine devam kararı vermiştir. Öncelikle yenilik, kararlarının uygulanmasında en büyük ve en tehlikeli engel olarak gördüğü Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmakla işe başlamış; milletin başına belâ kesilen bu felâket yuvasını dağıtarak (1826), asıl reformların önünü açmıştır. Böylece imparatorluktaki siyasî güçler dengesi değişmiş, denge saray lehine kaymıştır. Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, bu hususu şöyle izah etmektedir:

"Bu tarihe kadar ıslahat teşebbüslerini saray ele alıyor, fakat bu hareketler ulema ve yeniçeri Ocağının birleşmesiyle akîm bırakılıyordu. Fakat 25 Mayıs 1826 toplantısında iş tamamen değişmiş, ulema Yeniçeri Ocağının yıkılmasına fetva vermiştir."⁽¹¹⁾

II. Mahmud cesareti ve kararlılığı ile, kısa denilebilecek sürede, yeni kurduğu orduya Avrupai bir çeki-düzen vererek Harbiye, Tıbbiye mektepleri ile bunlara öğrenci yetiştirecek Rüştîyeleri kurmuş; ilk öğrenimi mecburî hâle getirmiş; hariciye memurlarının en az bir yabancı dil öğrenmelerini teşvik etmiştir.

Bu zamana kadar imparatorluğa hâkim zihniyet dikkate alındığında, II. Mahmud'un gerçekleştirdiklerinin asıl değeri anlaşılmış olur. Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'ın da belirttiği gibi; «mutlak bir hükümdar olarak. kendi iktidarını bizzat sınırlaması, hurafelere dayanan

(10) Prof. Dr. Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 64.

(11) Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 27.

siyasî geleneklerle cepheden savaşması modern bir topluma ve ona te-
kabül eden devlet şekline giden yolu açmıştır. Adını taşıyan ıslahat,
Nizam-ı Cedid'le Tanzimat devreleri arasında geçit rolünü daima mu-
hafaza edecektir.» ⁽¹²⁾

Demek ki Tanzimat'a (1839) gelinceye kadar, Osmanlı İm-
paratorluğu yenileşme, modernleşme ve üstünlüğünü kabul ettiği
Batı'ya ayak uydurmada tatsız olaylarla karşılaşmış olsa da, sonuç iti-
barıyla müsbet sayılabilecek bir hazırlık devresi geçirmiştir. Askerî,
idarî, malî ve maarif alanlarındaki düzenlemelerden kıyafet yeniliğine
kadar, o gün için son derece cüretkârâne sayılabilecek atılımları ger-
çekleştirmiştir.

Bu hamleleri küçümsememek lâzımdır. Zira bununla Tanpınar'ın
da işaret ettiği gibi; tamamıyla bir zihniyet değişikliği öngörülmüştür:

"Çok vahim siyasî hadiselerin iktisadî şartların beraberinde yü-
rüyen bu yenilikler hakikatte, bir medeniyet dairesinden öbürüne ge-
mek, asırlarından beri inanılmış ve uğrunda mücadele edilmiş değerler
dünyasından ayrılmak demektir." ⁽¹³⁾

Bunun bir alâmeti olarak; daha III. Selim devrinde bazı Türk ay-
dınları arasında 1789 Fransız ihtilalinin tartışılı bir konu olması gös-
terilebilir. Bu aynı zamanda ülkede ciddi bir fikri gelişimin ilk işa-
retleri olarak da değerlendirilebilir.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya ayak uydurma yo-
lundaki en kesin ve belirgin hareketi, 1839 yılında siyasî iradece ger-
çekleştirildiğini gördüğümüz "Tanzimat İnkılâbı" 'dır.

(12) Prof. Dr. Tanık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 31.

(13) Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 64.

Sultan Abdülmecid'in rızasıyla hazırlıkları tamamlanarak; bizzat hükümdarın da hazır bulunduğu resmî bir törenle ve devlet erkânı, dış ülke temsilcileri ile kalabalık bir halk topluluğu karşısında ilân edilen «Tanzimat İnkılâbı» Nihad Sami Banarlı'nın ifadesiyle «tam zamanında yapılmış» yani zamanı iyi ayarlanmış, «cesaretli bir devlet hamlesi» dir. Ne var ki bu hamlenin bütünüyle millî iradenin eseri olduğu da söylenemez. Bu konuyla ilgili şu tespit ne kadar yerindedir:

"Tanzimat İnkılâbı, Avrupa medeniyetinin, bir takım siyasî, askerî ve iktisadî baskılarla kendini Türkiye'ye kabul ettirmesi demektir."⁽¹⁴⁾

Prof. Dr. Tarık Z. Tunaya da, bu hususta şu görüşü ileri sürmektedir:

"... Tanzimat devresi sadece 1839 Gülhane Hattı ile başlatılamaz. O, bir problem haline gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu meselesini gittikçe ağırlaşan ve artan yabancı müdahalesinin baskısı altında aydın bir ekibin çözmeye savaşması demektir."⁽¹⁵⁾

Hiç şüphesiz, bu sözlerde gerçek payı vardır. Ancak devlet zihniyetindeki bu yeniliği hazırlayan faktörler sadece dış baskılar değildir. Bunun yanı sıra modern tekniğin, arkasından modern ilimlerin ve Batı Edebiyatı'nın ülkeye girmiş olmasının da rolü küçümsememeyecek boyuttadır. Bunun içindir ki tanzimat askerî ve teknik alanlarda başlatılan Batılılaşma hareketinin «siyasî-hukukî» bir kalıba oturtulması şeklinde telâkki edilmiştir. Çünkü, devlet mevcut kanunların gücüyle, karşı karşıya bulunduğu çok çetin problemleri çözebilme imkânına sahip değildi. Hilmi Ziya Ülken, bu hususta şu görüşlere yer vermektedir:

(14) Nihad Sami Banarlı, "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi", s. 811.

(15) Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.32.

"Tanzimat Karlofça Antlaşmasının'dan beri Osmanlı devletinin ard arda yenilişlerine bir son vermek için yaptığı teşebbüslerin sonucudur. Bu yenilişler Orta Doğu tipinde kurulmuş olan bu feodal imparatorluğun yöneticilerinde, en sonra, Batı medeniyetinin üstünlüğü şuurunu uyandırmıştı. Ordunun ıslahı, Batı tekniğinin kabulü, teknikle doğrudan doğruya ilgili Batı ilminin öğretilmesi gibi reformlarla başlayan batılılaşma hareketi, daha sonra devletin yayınladığı bir «Charte» ile genel bir sosyal-hukukî reform şeklini aldı.

Bir yandan yabancı sermayenin koruması altında iktisadî faaliyetleri artan azınlıkların sesleri yükseldikçe, bir yandan da Fransız ihtilâli fikirleriyle Makedonya, Mısır ve Balkanların bağımsızlık teşebbüsleri meydana çıktıkça, ayrı cinsten unsurları birleştiren Osmanlı Devleti, dağılma tehlikesine modern bir teşkilâtla karşı koymaktan başka çare olmadığını görüyordu. Nitekim, 1839 Gülhane Hattı ile dindirilemeyen azınlıkların şikâyetleri sürüp gittiği için, Âli Paşa zamanında ilân olunan «Islahat Fermanı» açıkça gayri müslimlerin hukukundan söz etmek zorunda kalmıştır." ⁽¹⁶⁾

Tanzimat'a kadar bütün yenilik hamleleri, ordunun başarısız duruma düşmesiyle içi burkulan ve yenilginin sebebinin Batı'nın teknik açıdan üstünlüğünü de gören üst düzey devlet adamlarınca başlatılmıştır. Reform hamleleri, halkın benimseyerek sahiplendiği sosyal bir hareket niteliği kazanamamıştır.

Gerçi Tanzimat da başlangıçta bir «devlet hamlesi» dir. Fakat, daha ilk devrede (1839-1856) devletin bizzat girişimiyle başlatılan bu yenileşme hamlesinin yavaş yavaş bazı aydınlarca benimsendiği görülmüştür. Daha da önemlisi, bu reform hareketinin olgunlaşmasında,

(16) Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s. 38.

padişahı etkilemede son derece mahir aydınların, meselâ Mustafa Reşit Paşa'nın rolleri inkâr edilemez.

Mustafa Reşid Paşa, kendini iyi yetiştirmiş; görev icabı bulunduğu Avrupayı yakından ve büyük bir dikkatle tanımış, dirayetli bir devlet adamıdır. Genç yaşında olmasına rağmen devlet işlerinde pişmiş ve ileriye görebilen bir idareci hüviyeti kazanmıştır. İmparatorluğun siyasî hayatına bir dinamizm katmış olan M. Reşit Paşa, Tanpınar'ın tabiriyle, «devlet haysiyeti fikri ile millî menfaati birbiriyle uyuşturmağa» her zaman büyük hassasiyet göstermiştir. M, Reşit Paşa daha Mısır meselesinin çözümünde, Kırım harbi öncesi ittifakların imzalanmasında ve Paris sözleşmesinin hazırlık safhasında siyasî rüş-tünü kesin olarak ispatlamıştır. Hattâ denilebilir ki; O'nun dirayeti sayesinde imparatorluk dünya ülkelerine tehdidi altında bulunduğu bütün tehlikelerden bir an için «kurtulmuş zannını» verebilmiştir.

Ne yazık ki imparatorluk, eline geçirdiği pek çok fırsatlarda olduğu gibi böyle bir devlet adamına sahip olma fırsatını da iyi değerlendirememiştir. Bu talihsiz tutum hakkında Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar, şöyle demektedir:

"Bu yüzden kendi ilan ettiği Tanzimatın henüz başlangıcında, yedi sene iktidar mevkiinden fiilen uzakta, Hariciye nazırlığıyla bulunduğu sefaret merkezlerinden devletin sadece dış politikasını idare ederek yaşaması hakikatte Tanzimatın hamlesini daha başında yıpratmış, gayesi devleti yeniden kurmak olan bir hareketi, müeyyidesi sadece Avrupaya karşı taahhütlerimiz olan bir hukuk-ı umumiye dâvası şekline indirmişti." ¹⁷⁾

1856 yılında okunan «Hatt-ı Hümayun» dan sonra ise, ülkenin bu toplumsal problemi artık pek çok aydın tarafından benimsenmiş, özel

(17) Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 140.

gazeteciliğin başlamasıyla da meseleleri sahiplenilen kamu oyunun, yenilikleri savunan güçlü sesi sayesinde «Tanzimat ruhu», devlet otoritesinden halka geçmeye başlamıştır. Değerli ilim adamı Prof. Tanpınar'a göre hamlenin can alıcı noktası burada yatmaktadır:

"Yalnız şurasını belirtelim ki adlî, siyasî ve idarî sahalarda bünyesini yeni esesların üzerinde teşekküle davet eden ve devletle fert arasındaki münasebetleri yepyeni bir plana geçiren bu vesikanın en ehemmiyetli noktası, hükümdarların kendi hak ve selanîyetlerini bu yeni eseslara göre hudutlandırması ve bunu bir yeminle teyid etmesiydi." (18)

Böylece, Batılılaşma ve yenileşmenin kağıt üzerinde kalmayarak «fikre ve öze» işlemesi konusunda devrin öncü aydınlarından «Mustafa Reşit Paşa mektebinde» yetişenler (Âlî, Fuad, Ahmet Vefik, Ahmet Midhat Paşalar ile bilhassa Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal...) 'den ısrarcı ve kararlı istekler gelmiştir.

Ne var ki; sonuç itibarıyla Tanzimat, Batı'da ortaya çıkan hürriyet eşitlik, demokrasi gibi yüce değerlerin Osmanlı toplumunda tam anlamıyla gerçekleşmesini sağlamaktan çok, Avrupa'dan himaye gören ve imparatorluktan kopma niyeti taşıyan bir kısım azınlıkların işini kolaylaştırmıştır. Öyle ki azınlıklar, Tanzimat sayesinde ekonomik yönden oldukça güçlenirken; Türk ekonomisi ve ticarî hayatı can çekişme devresine girmiştir. Bu arada devlet tam bir sendeleme geçirerek, sahip çıkılmasını arzuladığı yenilik hamlelerini benimseyenlerin meydana getirdiği potansiyel güçten rahatsızlık duymaya başlar. Bu gerçekten hazin durumu, Hilmi Ziya Ülken şöyle dile getirmiştir:

"Tanzimat bir geçiş ve buhran devridir. Devlet kendi yaptığı reformların tabii sonuçlarından ilk önce kendisi rahatsız olmuş ve bu so-

(18) Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s.130.

nuçları durduramamanın sıkıntısı içinde, kendi kendisiyle çelişik bir duruma düşmüştür..." (19)

Yine bu konuda, Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar ise şu mühim değerlendirmeyi yapar:

"Tanzimat mektepleriyle, kalemleriyle, gazeteleriyle yetiştirdiği nesle karşı tedbirler almaya mecbur olur. İleri hamle çoğu küçük veya büyük memur aristokrasisinden yetişmiş gençlerin eline geçer ve o zamana kadar yenileşme hareketinde önde gelen devlet, kendi tesislerinin içinde dahi bir muvazene hatta muhafaza unsuru olmak durumuna düşer, yani uyandırmaya çalıştığı fikrin hızını kesmek zorunda kalır. Rollerin bu suretle değişmesinin âşikâr bir mânâsı vardır: Devletin iradesiyle dıştan ve yukardan gelen bir düzenleme hareketi içe intikal etmiş ve bir ihtilâl mahiyetini almıştır. Bu da bir evvelki devrin değişerek devamıdır." (20)

Öte yandan, Batı kültürünün tesirinde ve reformcu bir fikrî ortamda yetişmiş olan yeni nesiller, bocalama geçiren «Tanzimat Ricali» ile anlaşılmadıklarından, siyasî alanda nüfuz sağlamak ve devleti yönlendirebilecek bir güç odağı haline gelebilmek için fikrî, ilmî ve edebî çalışmalarının yanı sıra siyasî çalışmalarını da başlatmışlardır. Bu suretle, giderek Cemiyet hayatına hâkim duruma gelen yeni bir faktörle gazete ile tanışılmış; onun sayesinde, ülke meselelerini yakından ve heyecanla takip eden güçlü bir kamuoyu teşekkül etmiştir. Bu noktadan itibaren aydın-devlet ilişkisi yeni bir şekil kazanır. Prof. A. Hamdi Tanpınar bu konuda şu görüşlere yer vermektedir:

"Bu yeni unsur sayesinde dış dünya ile temas büsbütün başka bir safhaya girer. Islahat ve Tanzimat sadece bir devlet programı ol-

(19) Hilmi Ziya Ülken. a.g.e., s. 53.

(20) Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar. a.g.e., s. 156.

maktan çıkar. Yeni bir nesil, 1826-1840 arasında doğanların nesli meselelerin üzerinde o zamana kadar görülmemiş bir şekilde durmağa başlar ve onları gazete vasıtasıyla halkın arasına agoraya taşırlar." ²¹⁾

Faaliyetlerini yürütmede Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi ve manevî himâyelerini gören bu yeni nesil, kısa sürede güçlenmiş ve kendilerinden sonrakiler üzerinde etkili bir konuma yükselmişlerdir. Vatan, millet ve hürriyet kavramları bu neslin önderliğinde, 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar'ın -Avrupadaki isimleriyle Jön Türkler'in- temel fikirlerini oluşturmuştur.

Yeni Osmanlılar'ın Faaliyetleri ve İttihâd ve Terakkî'nin Kuruluşunu Hazırlayan Gelişmeler:

Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyet rejimini savunan bir grup münevverin adıdır. Bu ad, bu çeşit muhalif gruplara Avrupa'da verilen «*Jeunes Turcs*» adının Türkçe karşılığı olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'da hem Birinci Meşrutiyet için mücadele veren nesile, hem de 1899' dan itibaren İkinci Meşrutiyet için çalışanlara Jön Türk adı verildiği halde; bizde ilk nesil için daha ziyade yeni Osmanlılar, ikinci siyasî muhalif grup için ise Jön Türkler teriminin kullanılması uygun görülmektedir.

Gizli bir Cemiyet olarak 1865 yılında örgütlenmiş olan Yeni Osmanlılar'ın kurucuları, Sağır Ahmet Beyzade Mehmet, Kayazâde Reşat, Menapirzâde Nuri, Suphi Paşazâde Ayetullah ve Namık Kemal'dir. Sonradan Ziya Bey (Paşa), Ali Suavi, Ebuzziya Tefvik gibi münevverlerin de katıldığı Cemiyetin üye sayısının 245' e ulaştığı belirtilmektedir.

(21) Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 156.

Genç Osmanlılar diye anılan Cemiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren ilk örgütlü ve belirli prensipleri olan bir muhalefeti temsil etmektedir. Mahiyeti itibariyle Yeni Osmanlılar hareketini Tanzimat'ın Batılılaşma ortamında yetiştirme imkânı bulmuş münevver gençlerin Tanzimat bürokrasisine karşı hürriyetçi muhalefeti şeklinde değerlendirebilmekteyiz. Yeni Osmanlılar'ın Avrupadaki faaliyetleri ise, daha 1866 yazında, İstanbul'da, Courrier d'orient vasıtasıyla kendileriyle ilişki kurmuş olan Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa' nın destek ve himayeleriyle gerçekleşmiştir. Oldukça zengin ve nüfuzlu bir kişi olan M. Fazıl Paşa, Paris' ten Sultan Abdülaziz' e imparatorluğun durumunu açıklayan, aynı zamanda hürriyetçi ve meşrutiyetçi reformlar isteyen, Fransızca yazılmış bir açık mektup gönderir. Mektubun Namık Kemal, Sadullah ve Ebuzziya beyler tarafından gerçekleştirilen tercümesi hadisesi için, Ebuzziya Tevfik şunları yazmaktadır:

"Mektubun aslı olan Fransızca basılı nüshası ortaya konarak, evvelâ bir iki cümlesi Kemâl bey tarafından da tercüme edildi. O cümleler Sadullah Bey tarafından aynen tercüme olundu. İkisi de okundu, Kemâl'in ifade tarzının özelliğine, Tasvir-i Efkar'daki neşriyatı dolayısıyla, halk da aydınlar da alışmış ve süslü üslubu, irfan sahiplerinin hafızasına yerleşmiş bulunduğundan, mektubu tercüme etmesi sakıncalı görüldü. Çünkü derhal kimin tarafından tercüme edilmiş olduğu anlaşılacaktı... Bu yüzden «traduction libre» yolu ile, cümle cümle Sadullah Bey tarafından tercümesine karar verildi. Zira Sadullah Bey' in cümle kuruşu herkesçe malûm olmadıktan başka, bu tercümede kullandığı ifade üslûbu da, tercüme odasında benimsenmiş resmî üslûba tamamen zıd bir tarzda idi." ⁽²²⁾

(22) Ebuzziya Tevfik. "Yeni Osmanlılar Tarihi", s. 22-23.

Mektup hürriyetçiler arasında büyük heyecan uyandırmıştır. Yeni Osmanlılar'ın İstanbul'daki ilk faaliyetleri, 50 bin nüsha olarak çoğalttıkları bu mektubun sabah namazı için gittikleri camilerde cemaate dağıtılması işidir.

Bu sıralarda patlak veren Girit olayı, Muhbir' in kararlı yayınları sayesinde halkı münevverlere daha da yaklaştırır. Aynı günlerde, kamuoyunu oldukça tedirgin eden başka bir olay, Mısır valisi İbrahim Paşa'nın Hidivlik teşebbüsü gündeme gelir. Bilhassa Mısır'la ilgili bu gelişmeleri konu alan haber ve yorumlar üzerine Yeni Osmanlılar'ın yayın organı Muhbir kapatılır (1866). Namık Kemal, Ziya ve Suavi Beyler gibi Cemiyet ileri gelenlerinin, sürgün veya görevlendirme ile İstanbul dışına çıkarılmasını öngören bir kararname çıkarılır.

Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerine yardım edeceği yolunda vadelerinin yer aldığı ve onları Paris' e davet eden mektubu üzerine Namık Kemal, Ziya, Reşat, Nuri, Âgâh ve Mehmet beyler gibi münevverler yurt dışına kaçarlar. Bu noktadan itibaren, Yeni Osmanlılar hareketinin Avrupa safhası başlamış olur. Bu devrede Londra'da Muhbir ve Hürriyet, Paris'te Ulûm gibi yayın organları ile yoğun bir siyasî faaliyete girilir. Cemiyetin basın yoluyla tesirli bir muhalefette bulunduğu bu devir, Mustafa Fazıl Paşa'nın, Padişah' a kendisini affettirerek İstanbul'a dönme kararı vermesi üzerine yavaş yavaş kapanır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti de dağılma sürecine girmiş olur. Âli Paşa'nın ölümü üzerine Ali Suavi dışındaki Yeni Osmanlılar bir bir İstanbul'a dönmeye başlarlar.

Bu esnada Âli Paşa'dan boşalan sadrazamlığa Ebuzziya Tevfik Bey'e göre entrika ve düzenbazlığı ile ün yapmış Mahmud Nedim Paşa getirilir. ⁽²³⁾ Bu tarihten itibaren idarede büyük bir istikrarsızlık be-

(23) Ebuzziya Tevfik, a.g.e.s. 24.

lirir. Peşpeşe sadrazamlar değişir. Kısa sayılabilecek bir süre içinde Mahmut Nedim Paşa, Mithat Paşa, Mehmet Rüştü Paşa, tekrar Mahmut Nedim Paşa, Hüseyin Avni Paşa gibi bir çok sadrazam tayin ve azl olunmuştur. Halk bu durumdan bir hayli bizar olmuş; Abdülaziz'den istikrarlı bir hükûmet teşkil etmesini beklemiştir. Hattâ, orta sınıf halkı temsil eden Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreselerinde okuyan talebeler, zaptiye kumandanı Abdülkerim Bey'in tahrik ve teşvikiyle isyan etmişler, sarayın bu istikrarsızlığa bir son vermesini istemişlerdir (1876). Konuyla ilgili olarak Ahmed Bedevî Kuran şunları kaydeder:

"Talebelerin maksadı Mithat Paşa'yı Sadrîâzam yapmaktı; bu temin edilememişti. Mehmed Rüşdü Paşa dördüncü defa Sadarete getirildi. Hüseyin Hayrullah Efendi Şeyhülislâm ve Hüseyin Avni Paşa da Seraskerliğe tayin olunmuştu. Mithat Paşa Meclisi Vükelâya memur edilmiş ve sonra Şûrayı Devlet Reisi olmuştur." (24)

Sultan Abdülaziz'in güttüğü siyaset giderek tedirginlik yaratmaya başlamış ve bu sebeple devlet ricalince padişahın hal'i için çare aranmaya koyulunmuştu. Sonunda Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa'nın hazırladığı askerî kuvvetlerle 1876 yılında Abdülaziz'in hal'i gerçekleşmiş yerine Beşinci Sultan Murad getirilmişti. Sultan Murad, rûhi dengesizliği sebebiyle bu görevde üç ay ancak kalabilmiş; Şeyhülislâm fetvasıyla indirilerek yerine Abdülhamid geçirilmiştir.

Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışından üç ay sonra Mithat Paşa iktidara getirilmiş; 10 Kanunuevvel 1876 tarihinde, Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya beylerin de katıldıkları bir komisyon tarafından hazırlanmış olan, "Kânun-ı Esasî" ilân olunmuştur.

(24) Ahmed Bedevi Kuran, "İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler", s. 14.

Sultan Abdülhamid Padişah olduktan sonra veliahtlıktaki tavırları değişmiş, Meşrutiyet rejimini askıya alıp mutlak bir otoriteye sahip olabilmek için bir taraftan hürriyetçi, idealist insanları İstanbul'dan uzaklaştırma çareleri ararken, diğer taraftan kendine sadık, itaatkâr kullar toplamaya koyulmuştur. Bu gaye ile Ziya Bey'i vezirlik rütbesiyle Suriye valiliğine tayin etmiş, Namık Kemal'in de taşrada görevlendirilmesi için Mithat Paşa'ya ısrarla baskı yapmıştır. Emrinin yerine getirilmemesi üzerine Mithat Paşa'yı sınır dışı ettirmiştir.

Mithat Paşa'nın yerine Ethem Paşa'yı sadrâzâm yapan (1294) Sultan Abdülhamid, 7 Mart 1879 günü Dolmabahçe sarayının Divan-ı Hümayun mahallinde Meb'usan Meclisi'ni açtırmış, topar attırarak, şenlikler yaptırarak ihtişamlı bir açılış töreni düzenlettirmiştir. Böylece, «Mithat Paşa hakkında beslenen Meşrutiyet bânisi hissini halkın zihninden silmek»⁽²⁵⁾ gayesini gütmüştür. Müteakip gelişmeleri Ahmed Bedevi Kuran şöyle anlatmaktadır:

"Meb'usan Meclisi'nde cereyan eden şiddetli bir münakaşa üzerine 7 Muharrem 1295 Cuma günü Ethem Paşa azledilmiş; yerine Hamdi Paşa sadarete getirilmiştir. Hamdi Paşa'nın sadareti 27 gün sürmüş ve ondan sonra sadaret ünvanı tebdil ve Ahmed Vefik Paşa «Başvekil» olmuştur. Ahmed Vefik Paşa'nın getirilmesindeki gaye, Meclisin tatiline yol açmaktır. Nitekim toplantılara Rus harbi vesilesiyle nihayet verilmiş; Meb'uslar vapura bindirilerek memleketlerine gönderilmiş; muvakkaten tatil edilen Meclis ise ikinci Meşrutiyetin ilânına kadar kapalı kalmıştır." ²⁶

Bundan sonra memleketin idaresini tamamen eline alan Sultan

(25) Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., s. 17.

(26) Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., ayn. shf.

II. Abdülhamit, Ahmet Vefik Paşa'yı azlederek Sadık Paşa'yı Başvekâlete getirmiş; Namık Kemâl'i de «ikâmete memuren» Midilli'ye mutasarrıf olarak sürmüştür. Böylece münevverlere karşı şiddetli bir baskı hareketi başlamıştır. Padişahın bu yola başvurmasını Sina Akşin şu şekilde değerlendirmektedir:

"Bu baskıcı düzenin önemli nedenlerinden biri, cinnet getirdiği için tahttan indirilmiş bulunan V. Murat'ı yeniden tahta çıkarmak için yandaşlarının iki komplo girişimi olmuştur. İlki, Ali Suavi'nin önderi olduğu Çırağan Vak'ası, ikincisi de, Cleanthi Scalieri-Aziz Bey komitesinin hazırlıklarıdır. Her ikisinin de İngilizlerin desteğiyle Masonların yaptığı girişimler olduğu anlaşılmaktadır. Abdülhamit'in meşrutiyeti askıya alma kararı ve bu tür komplolar, Abdülhamit'in kuruntulu tabiatıyla birleşince ortaya kopkoyu bir polis hükümeti çıktı." ²⁷⁾

Daha önce kapısı aralanmış bulunan basın, ifâde ve toplantı hak ve hürriyetleri geniş ölçüde kısıtlanmıştır. Bizzat padişaha bağlı olan ve jurnal vermeyi teşvik eden bir hafiye sistemi, özel mahkemeler kurulmuş; keyfi tutuklama ve sürgünlerle ülke çapında, herkesi sindiren bir tedhiş havası estirilmiştir. Başta Mithat Paşa'nın maruz kaldığı muameleler, müstebit yönetimin bir sembolü olmuş; istibdat, halkı büyük bir ye'se sürüklemiştir. Paranın alım gücü büyük ölçüde düştüğünden, ülkede geçim zorlaşmış; bu sebeple, padişahın şahsına karşı kamu oyununda büyük bir nefret uyanmıştır.

İşte bu durum, Yeni Osmanlılar'la başlayan hürriyetçi mücadelenin tekrar canlandırılmasına zemin hazırlamıştır. Ahmed Bedevi Kuran, bu konuda:

(27) Sina Akşin, "Jön Türkler ve İttihad ve Terakki", s. 21.

"Cemiyeti kuran gençler memleketin mâruz kaldığı felâketlerin esasını hükûmetin idare sisteminde ve millet mukadderatının bir şahsın keyif ve hevesine tâbi tutulmasında buluyor; meşrutiyetin tatbikini temin maksadıyla böyle gizli bir cemiyetin tesisine lüzum görüyorlardı." (29)

Gerçekten de, İttihâd ve Terakkî mensuplarının bakış açısını belirleyen temel olay, Osmanlı Devleti'nin var olup olmaması meselesiydi. Bu nesil, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını sağlamanın ve Osmanlı ülkesini kalkındırabilmenin çaresini, Abdülhamid mutlakiyetine son vermek, devlet idaresine Avrupâî okullardan yetişen genç münevverleri getirmek ve ülkedeki müslüman olsun olmasın herkese siyasi haklar sağlamakta görüyordu.

Cemiyet'in, kuruluşunu müteakip Askerî Tıbbiye'de ve Harbiye mektebi, Baytariye, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi diğer yüksek okullarda rağbet görmesini ise, Sina Akşin:

"Yüksek okul öğrencilerini ve yönetenler sınıfını gizli bir muhalefet derneğine üye olmaya sevk edecek birçok neden vardı. En başta, yukarda belirtildiği gibi hükûmetin Osmanlı topraklarının kayıp gitmesine bir türlü engel olamaması ve uyguladığı baskıcı düzen geliyordu. Bundan başka, meslekî ya da zümresel hoşnutsuzluk nedenleri de vardı. Harbiye öğrencilerinin ve donanmanın, amcası Abdülaziz'i tahttan indirmedeki etkin rolünden ötürü ordudan ve donanmadan çok kuşkulanan Abdülhamit, cephanesiz nişan talimi yaptırmak, donanmayı Haliç'ten kıpırdatmayarak çürütmek gibi tedbirlere başvuruyordu. Ayrıca, çoğu taşralı ve halk çocuğu olan subay adayları (Tanzimat'tan itibaren şık ve makbul meslek. Fransızca bilen bir hariciye ya da dahiliye memuru olmaktı), İstanbul'lu arkadaşlarının,

(29) Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., s. 30

"Cemiyeti kuran gençler memleketin mâruz kaldığı felâketlerin esasını hükûmetin idare sisteminde ve millet mukadderatının bir şahsın keyif ve hevesine tâbi tutulmasında buluyor; meşrutiyetin tatbikini temin maksadıyla böyle gizli bir cemiyetin tesisine lüzum görüyorlardı." (29)

Gerçekten de, İttihâd ve Terakkî mensuplarının bakış açısını belirleyen temel olay, Osmanlı Devleti'nin var olup olmaması meselesiydi. Bu nesil, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını sağlamanın ve Osmanlı ülkesini kalkındırabilmenin çaresini, Abdülhamid mutlakiyetine son vermek, devlet idaresine Avrupâî okullardan yetişen genç münevverleri getirmek ve ülkedeki müslüman olsun olmasın herkese siyasi haklar sağlamakta görüyordu.

Cemiyet'in. kuruluşunu müteakip Askerî Tıbbiye'de ve Harbiye mektebi, Baytariye, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi diğer yüksek okullarda rağbet görmesini ise, Sina Akşin:

"Yüksek okul öğrencilerini ve yönetenler sınıfını gizli bir muhalefet derneğine üye olmaya sevk edecek birçok neden vardı. En başta, yukarda belirtildiği gibi hükûmetin Osmanlı topraklarının kayıp gitmesine bir türlü engel olamaması ve uyguladığı baskıcı düzen geliyordu. Bundan başka, meslekî ya da zümresel hoşnutsuzluk nedenleri de vardı. Harbiye öğrencilerinin ve donanmanın, amcası Abdülaziz'i tahttan indirmedeki etkin rolünden ötürü ordudan ve donanmadan çok kuşkulanan Abdülhamit, cephanesiz nişan talimi yaptırmak, donanmayı Haliç'ten kıpırdatmayarak çürütmek gibi tedbirlere başvuruyordu. Ayrıca, çoğu taşralı ve halk çocuğu olan subay adayları (Tanzimat'tan itibaren şık ve makbul meslek, Fransızca bilen bir hariciye ya da dahiliye memuru olmalı), İstanbul'lu arkadaşlarının,

(29) Ahmed Bedevi Kuran, a.g.e., s. 30

hele özel paşazâde sınıflarında okuyanların yanında üvey evlât muamelesi gördüklerini ve görececeklerini farkediyorlardı." (30)

şeklinde açıklığa kavuşturmuştur.

Esasen Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti birçok muhalif Cemiyetlerin (Osmanlı Hürriyet Perveran Cemiyeti, Osmanlı Meşrutiyet Fırkası, Türk-Suriye Komitesi ... vb.) kol gezdiği ve çeşitli hareketleri organize etmeye çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Hatta, taraftar toplayarak mensuplarını artırmaktan öte bir gaye gütmedikleri ilk zamanlarda, fiili hiç bir harekete kalkışmamışlar, sadece okul içinde ve yakın çevrede (Edirne kapı, Rumeli hisarı gibi) gerçekleştirilen küçük çapta gizli toplantılarla yetinmişlerdir. Zaten bu tarihte henüz ne yurtdışı ile bir temas sağlanmış ve ne de İstanbul içinde mahalli bir teşkilat kurulmuştur. Bu sebeple, «1889 tarihinde Mektebi Tıbbiye'de kurulan örgütün herhangi bir diğer teşkilatın örgütsel yapısından ve düşünce sistematüğinden fazlaca etkilenmediğini» (31) kolaylıkla ileri sürebiliriz. Ancak Cemiyet yapısının iyice belirginleşmesiyle üye sayısının hızla arttırılması ve nüfuzlu bazı kişilerin Cemiyet kadrosuna alınması gayesiyle yoğun çaba sarfedilmiştir. Fakat bu kıpırdanıştan çok geçmeden Saray haberdar olmuş ve Askeri Tıbbiye'de bazı tedbirleri uygulamaya koymuştur. Neticede dokuz öğrencinin okuldan uzaklaştırılarak sürgüne gönderilmesi kararlaştırılmış ise de saray cezaları affederek öğrencilerin okula dönmelerine izin vermiştir. Bir müddet sonra Mekteb-i Tıbbiye ve Hukuk Mektebi öğrencilerinin bir kısmı tutuklanmış; Saray'ı bir hayli tedirgin eden bu olay, o günlerde geniş yankı uyandırmıştır. Bu olayları müteakip Cemiyet, faaliyetlerini daha da hızlandırmıştır. Ubeydullah efendi ile Hoca Kadri gibi ulema temsilcileri, İshak Sükûtî Bey tarafından Cemiyet'e kazandırılırken,

(30) Sina Akşin, a.g.e., s. 23.

(31) M. Şükrü Hanioglu, a.g.e., s. 176.

İsmail Kemal de Mizancı Murad Bey'le temas kurmayı başarmıştır.

Ancak, 1895 ⁽³²⁾ tarihinde İstanbul'da gerçekleşen bir ayaklanma ve özellikle Ermenilerin Bâbîâlî'ye hücumla kalkışmaları, Osmanlı Bankası'nı işgâle yeltenmeleri üzerine, İngiltere ve Fransa'nın sergiledikleri tavır sebebiyle endişe duyan Cemiyet; «memlekette gadre uğrayanların yalnız Ermeniler olmadığını ve bütün Osmanlıların Sultan Abdülhamid istibdâdından müşteki bulunduğunu ve devletlerce itti haz edilecek kararın herhangi bir ekalliyet lehine olmaktan ziyade bütün Osmanlılar camiasına şâmil bulunması lâzım geleceğini Avrupalılara anlatmak...» ⁽³³⁾ gayesiyle ilk olarak fiiliyata geçmiştir.

Avrupa'da veya Mısır'da tabettirilmiş ve ecnebî postahaneleri vasıtasıyla İstanbul'a sokulmuş siyasî beyannamelerin camii duvarlarına yapıştırılması veya kalabalık muhitlerde halka dağıtılması şeklindeki bu faaliyetlerle halkın ve bilhassa münevver tabakanın oldukça ilgisi ve takdiri kazanılmıştır.

Böylece, 1895 öncesinde, âdeta varla yok arasında bir noktada bulunan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, yavaş yavaş kıpırdanmaya başlamıştır. Fakat, bu kıpırdanış Saray tarafından sezilir sezilmez bazı tedbirlerin alınmasına yol açmış; Cemiyet üyesi bir çok Tıbbiyeli, beyannâme dağıtma suçundan dolayı hapse düşmüş veya sürülmüştür.

Bu arada soruşturmasını iyice derinleştiren yönetim, Cemiyetin önde gelen otuz dört üyesini yakalayarak tutuklamış, ardından da, başta kurucu üye Doktor Abdullah Cevdet Bey olmak üzere, birçok üyeyi sürgüne göndermiştir.

Bunun üzerine İttihâd ve Terakkî mensubu aydınlar daha etkili

(32) Ahmed Bedevi Kuran'a göre 1894. (bkz. İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler. s. 29.

(33) Ahmed Bedevi Kuran . a.g.e., s. 31.

ve rahat muhalefette bulunabileceklerine inandıkları Mısır'a ve bil-hassa Avrupa'ya kaçmaya başlamışlardır.

Bütün bu gelişmeler neticesinde, bir bakıma çökme tehlikesi geçiren Cemiyetin İstanbul merkezi, Mekkeli Doktor Sabri Bey'in organizasyon görevini üstlenmesiyle yeniden derlenip toparlanmış; kısa süre içinde Müşir Fuad Paşa, Müşir Kâzım Paşa, Şeyh Abdülkadir Efendi, Şeyh Naili Efendi ve kardeşi Hakkı Bey, Necip Paşa, Esad Bey gibi mühim şahısları bünyesine katarak âdeta kabuk değiştirmiştir. Dr. M. Şükrü Hanioglu bu durumu :

"Artık Tıbbiyelilerin önderlik yaptığı ve ileride göreceğimiz gibi kendilerini toplumun marjinalinde gören kimselerin yerini ulemâ temsilcilerinin ağırlıklı olduğu ve yüksek memurlar ile askerlerin diğer mevkiileri paylaştıkları bir heyet almıştı." ⁽³⁴⁾

tarzında değerlendirilmektedir.

Bu merhalede İstanbul merkezi, belki de «hem ülema denetiminde ve hem de saray darbesini amaçlayan bir grubun denetiminde bulunması...» ⁽³⁵⁾ sebebiyle, ayrı bir merkezmiş gibi hareket etmeye yönelmiştir.

Ortaya çıkan bu gelişmeler üzerine; Ahmed Rıza Bey'in idaresi altındaki Avrupa (Paris) merkezînin, İstanbul merkezine gönderdiği yazılarda artık, «emredici ve düzenleyici bir uslûb» a yer verilmeye başlanmıştır. Öte yandan, bu kabuk değiştirme sebebiyle olacak; Paris'te yayınlanan Meşveret'te, İstanbul merkezi ile ona bağlı şubelerin ta-

(34) M. Şükrü Hanioglu, a.g.e., s. 188.

(35) M. Şükrü Hanioglu, a.g.e., s. 189

raftar gördükleri yabancı müdahalesi fikrine şiddetle muhalif bir tez işlenerek, merkezler arasındaki görüş ayrılıkları su yüzüne çıkarılmıştır.

Esasen çeşitli merkezlerin, biribirleriyle olsun veya kendi içlerinde olsun, tam bir görüş birliği içinde bulunduklarını söylemeyiz. Meselâ, Paris merkezinde Ahmed Rıza, hem kendi arkadaşları ile hem de İstanbul merkezi ile her konuda anlaşıyor değildi.

Fakat, bu menfi gelişmelere rağmen Cemiyet, bilhassa «seyyar memurluk» müessesesinden faydalanarak çeşitli bölgelerde faaliyetlerine hız vermiş, yüksek okul şubeleri dışında; Bulgaristan, Suriye, Girid merkez şubeleri ile Beyrut, Kıbrıs, İzmir, Midilli, Rodos, Selânik, Şam, Taşlıca, Trablusgarb, Trablusşam ve Trabzon örgütlerini teşekkül ettirmiştir.

Diğer taraftan İstanbul'da, Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak ülkenin siyasi meseleleri üzerine hazırladığı raporu sunan Mizancı Murad, umduğu ilgi ve takdiri göremeyince yurt dışına firar etmeye karar vermiş; bir müddet sonra da bu düşüncesini gerçekleştirmiştir.

Bu noktada kendisini örgütün Mısır sorumlusu olarak gördüğümüz Mizancı Murad Bey, Mısır'da Mizan'ı çıkarmaya başlamışsa da, çok geçmeden Bâbîâlî'nin baskıları sebebiyle İngiliz yönetimince buradan çıkarılmıştır (1860). Daha sonra, Mizancı Murad Bey'in Paris'e geldiğini ve bir müddet sonra da, Cemiyetin Paris şubesinin başına geçtiğini görmekteyiz.

Mizancı Murad'ın başkanlığında yeni bir çizgi belirleyen İttihâd ve Terakkî, artık şiddet metodlarını da benimsemeye başlamış; Abdülhamid'e karşı suikat plânları hazırlamaya koyulmuştur. Buna rağ-

men, 1897 yılında Cenevre'deki Osmanlı İhtilâl Fırkası ve Kahire'deki İttihâd ve Terakkililer'ce girişilen ihtilâl hazırlıkları hiçbir sonuç vermemiştir. Üstelik aynı yıl, II. Abdülhamid'in savaş ilân ettiği (18 Nisan 1897) Yunanistan karşısında kazandığı kısmî başarı, Avrupada'ka İttihadçılar arasında bir gevşemeye yol açmıştır. Çoktandır başarıya sasmış hürriyetseverler, İmparatorluğun eski canlılığına tekrar kavuşmakta olduğu ümidine kapılarak, Saray'a karşı daha mülâyim ve hatta itaatkâr bir tavır sergilemeye başlamışlardır.

Bu esnada II. Abdülhamid, Ser-hafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın tavsiyeleri doğrultusunda bir genel, «af fermanı» çıkararak İttihadçıların sarayla mütarekeye girmelerine zemin hazırlamış ve bunda da muvaffak olmuştur. Başta Mizancı Murad Bey olmak üzere Hikmet, Rahmi, Süleyman Nazif, Binbaşı Ahmet, Dr. Hasan ve Haşım Beyler yurda dönmüşler; İshak Sükutî, Dr. Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, Çürüksulu Ahmet, Serasker Yaveri Şefik, Ali Kemal, Rauf Ahmet Beyler ise, elçiliklerde görev almışlardır. Bir kısım İttihadçılar da, öğrenimlerini sürdürmeye koyulmuşlardır.

Fakat. İttihadçılar, Abdülhamid'le mütareke yaparken söz aldıkları halde, Taşkışla hükümlüsü dâva arkadaşlarının Şeref vapuru ile Trablusgarb'a sürgüne gönderilmelerine engel olamamışlardır. II. Abdülhamid'in oyununa geldiklerini geç anlamışlar, ama İttihâd ve Terakki'nin 1899 yılı sonuna kadar hızlı bir çözülüşe gitmesi karşısında seyirci kalmaktan öte bir varlık gösterememişlerdir.

1899 yılı (İttihâd ve Terakki'nin kuruluşunun onuncu yılı) ise İttihâd ve Terakki hareketi için bir yeniden canlanma yılıdır. Kasım 1899'da, Konya-Bağdat demiryolu hattının ön imtiyazının Almanlara verilmesi üzerine. Almanya ile Abdülhamid yönetimi arasında iyice pekişen dostluk, bir kısım İngiliz çevreleri ile onlarla işbirliği içinde olan

bazı Osmanlı muhitini tedirgin etmiştir.

İşte bu çevrelerin destek, teşvik ve hattâ katılmalarıyla, İttihad ve Terakki akımı 1899'da tekrar canlandırılmış, bu maksatla Tunalı Hilmi Bey; Mehmet, Emin, Fashî, Nazmî, Haydar, Fahri Rıza, Ziya, Ahmet ve Cemil Beylerin katılmalarıyla örgütün Kahire merkezini yeniden kurmuştur.

Öte yandan İngilizlerin bu kârlı işten dışlanmasını önlemek gayesiyle padişah nezdinde girişimlerde bulunan Damat Mahmut Paşa, imtiyazın Almanlara verilmesine engel olamayınca kırılıp gücenmiş ve o kızgınlıkla oğulları Prens Sabahattin ve Lutfullah'ı yanına alarak Avrupa'ya kaçmıştır. Böylece kuruluşundan on yıl sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti, yeni bir canlanma göstermiştir.

Ne yazık ki, yeniden canlanan hareketin arka boyutu son derece düşündürücü hattâ bundan da öte üzücüdür. Konuyla ilgili olarak Sina Akşin şu görüşlere yer vermektedir:

"Görülüyor ki, özgürlükçü mücadele Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz-Alman emperyalist rekabetinin bir boyutu hâline gelmişti. Almanlar ağırlıklarını arttırdıkları ölçüde, İngilizler ve İngilizciler özgürlükçü harekete destek oluyorlardı." ⁽³⁶⁾

Bu yeni devrenin ilk basamağı 1902 yılında Birinci Jön Türk Kongresi'dir. Fakat kongre, zaten genellikle tam bir birlik sergileyememiş olan İttihâd ve Terakki hareketinin büsbütün bölünmesi neticesini doğurmuştur. Bundan sonra Jön Türkler, yeni bir dağınıklık dönemine girmişlerdir. Recep Paşa darbesi, daha hazırlık devresinde fi-

(36) Sina Akşin, a.g.e., s. 41.

yaskoyla sonuçlanmış olduğundan; Prens Sabahaddin kendini ilmi çalışmalarına vermiş; taraftarları da bir süre hareketsiz kalmışlardır. Öte taraftan Ahmed Rıza ve arkadaşları ise zaten şiddet hareketlerine ve dış müdahale fikrine daima karşı çıkmışlardır.

1903 yılında Damat Mahmud Paşa ölmüş; 1904 yılında sürpriz bir gelişme kararı ile, serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa Jön Türklere katılmak üzere Mısır'a kaçmıştır.

1904-1906 yılları dünyada ve ülkede önemli gelişmelerin kaydedildiği, Cemiyet'in de yavaş yavaş kıpırdanışa geçtiği bir devredir.

1904 yılında Japonlar, yayılmacı Rusya'ya savaş açmışlar; onları ağır bir yenilgiye uğratarak. 1905'de anlaşmaya zorlamışlardır. Aynı yıl Rusya ihtilâlle çalkalanırken; II. Abdülhamid'e Ermeniler tarafından başarısız bir suikastta bulunulmuştur. Diğer taraftan, Almanya dışındaki büyük ülkeler Makedonya'da zorla ıslahat yaptırmak için Midilli ve Limni'ye asker çıkararak Gümrük ve Posta-Telgraf dairelerini işgâl etmişlerdir.

Tam bu sırada, «Erzurum'da büyük bir isyan hadisesi vuku bulur.»⁽³⁷⁾ Görünüşte, insanlardan ve hayvanlardan alınan bazı vergilerin kaldırılması gibi masumâne bir isteğe dayanan bu hareketin altında, Abdullah Cevdet'in de üyesi bulunduğu «Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsî Cemiyeti» tarafından organize edildiği kesinlik kazanmaktadır. Bu sebeple, «Erzurum İhtilâli»de denilen bu siyasî ayaklanmanın, Meşrutiyet'in iade olunması yolunda başlatılan Jön Türk faaliyetlerinin ilkini ve en önemlisini teşkil ettiği muhakkaktır.⁽³⁸⁾

(37) Prof. Dr. Önder Göçgün, «Erzurumluların Serdengeçti Türküsü veya Vatan Neşidesi» Türk Edebiyatı Araştırmaları, Konya 1991, I. s. 340-348.

(38) Bu hususta fazla bilgi için bkz: Prof. Dr. Önder Göçgün, «Erzurum İhtilali ve Ona Dair Bazı Belgeler», Türk Edebiyatı Araştırmaları, Konya 1991, I. s. 349-354.

görmüşlerdir. Bunun üzerine, 27 Eylül 1907 günü düzenlenen bir belgeyle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihad örgütü resmen birleşmişlerdir. Böylece Cemiyet, Paris'te haricî, Selanik'te ise dahilî hüviyette iki genel merkeze sahip olmuştur.

27 Aralık 1907 yılında İkinci Jön Türk Kongresi toplanmıştır. Aynı yıl 1902'de kanlı bir şekilde patlak veren Makedonya meselesi yeniden kurcalanmaya başlanmış, Avusturya ile Rusya bir yandan, İngiltere diğer yandan Makedonya'ya müdahalelerini gidererek artırmışlardır. Bunun üzerine Cemiyet, Manastır'daki Rusya dışında kalan büyük ülke konsolosluklarına bir lâyiha sunarak varlığını ilk olarak ve resmen duyurmuştur (28 Mayıs 1908). Bu esnada Saray, Cemiyet üyesi subaylar hakkında bilgi topladığı sanılan Selânik Merkez Komutanı Yarbay Nâzım Bey'i İstanbul'a çağırır. Bunu duyan Cemiyet, Nâzım Bey'i vurdurur. Yarbay yaralanır ve İstanbul'a götürülür. Bu, Cemiyet'in gerçekleştirdiği ilk şiddet olayıdır.

9 Haziran 1908'de Rus Çarı ile İngiliz Kralı'nın Reval'de buluşmaları İttihadçılar'ın kaygılarını haklı çıkarmıştır. Artık, harekete geçmeleri zamanı gelmiştir. Bu olay üzerine Kolağası Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908 günü Resne'de 400 kadar adamıyla dağa çıkar. Bundan iki gün sonra (5 Temmuz 1908) da Manastır Terakki ve İttihad Örgütü, şehrin cadde ve sokaklarına meşrutiyetçi ilânlar yapıştırır.

II. Abdülhamid, Niyazi Bey'in hareketini bastırarak Manastır'da hâkimiyeti sağlaması için Şemsi Paşa'yı görevlendirir. Bunun üzerine, 7 Temmuz 1908 günü Manastır'a gelmiş olan Paşa bir süre dinlenmiş; tekrar yola çıkmak üzere iken İttihatçı bir fedâî (Teğmen Âtîf Kamçıl) tarafından vurularak öldürülmüştür. Bir müddet sonra, Şemsi Paşa'nın yerine tayin edilen Müşir Tatar Osman Fevzi Paşa ise Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey'in adamları tarafından dağa kaldırılmıştır.

Nihayet 23 Temmuz 1908 günü, Manastır ve Rumeli'nin diğer merkezlerinde 21 pare topla II. Meşrutiyet ilân edilmiş; Hükûmetin de buna uymasını sağlamak için İstanbul'a telgraflar çekilmiştir.

Bu gelişmeler üzerine, II. Abdülhamid de 23/24 Temmuz gecesi Meşrutiyet'i ilân ettirmiş; 24 Temmuz 1908 günü sabahı, İstanbul gazeteleri, hürriyetin ilânını heyecansız da olsa, halka duyurmaya çalışmıştır. Oysa aynı sabah Selânik, Meşrutiyet'in ilânını 101 pare topla kutlamıştır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, II. Abdülhamid istibdâdına son veren hareket, Rumeli'deki İttihâd ve Terakki'li subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Yurt dışında faaliyet gösteren İttihadçılar'ın bu başarıda pek fazla pay sahibi oldukları söylenemez. Bunun içindir ki, Meşrûtiyet'in ilânından sonra, eski İttihadçılarla yenileri arasında bir kopukluk göze çarpmaktadır. Sina Akşin'in eski İttihadçı İbrahim Temo'dan aktardığı şu konuşma, bu ayrımın hangi ölçülere ulaştığının güçlü bir delilidir:

"Söz arasında ben, Cemiyetimizin, muvaffakiyetinden sevinerek bahsederken. Cemal Bey (Paşa) bana: Doktor, hangi Cemiyeti murad ediyorsunuz? Bizim bu Cemiyetimiz, sizin vatan haricinde çalıştığınız Cemiyet değildir. Bu Cemiyet, Manastır ve Selânik mahsülüdür, gibi sözlerle, kendilerinden bir ümit beslediğimi ima eder bir tarzda beni fikirdaş gibi tanımak istemedi." (39)

İttihad ve Terakkî'nin 23 Temmuz 1908'de ilânını başardığı İkinci Meşrutiyet'ten sonraki siyasî mücadeleleri genellikle iki ana başlık altında değerlendirilmiştir:

(39) Sina Akşin, a.g.e., s. 78.

I) İttihad ve Terakkî'nin Denetleme İktidarı (1908-1913)

II) İttihâd ve Terakkî'nin Tam İktidar Dönemi (1913-1918)

İttihad ve Terakkî; 23 Temmuz 1908'den başlayıp Mahmud Şevket Paşa'nın öldürüldüğü 11 Hairan 1913 tarihine kadar devam eden «denetleme iktidarı» devresinde, özellikle ilk yıllarda, toplumdan gördüğü büyük itibar ve desteğe rağmen hükümet kurmaya yanaşmamıştır. Zaten, henüz aralarında tecrübeli devlet adamı da yoktur. Bu sebeple, Sait Paşa kabinesine bakan verilmemiş, Kâmil Paşa kabinesinde ise; sadece Adliye nazırlığına, Cemiyet üyeleri arasından bir kişi (Manyasîzâde Refik) verilmiştir. Gerçi 1908 seçimlerini büyük çoğunlukla kazanmışlardır. Fakat, seçime katılan ve kazanan milletvekillerinin büyük kısmı, gerçek İttihadçı olmamıştır.

Bu sebeple, bir türlü uyuşamadıkları Kâmil Paşa'nın kabinesini, bir süre sonra, Meclis'in güvensizlik oyuyla düşürerek yerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesini kurdurmuşlardır.

Diğer taraftan, İttihadçılar'ın iktidar üzerindeki denetim ağırlığı arttıkça, kendilerine karşı olanların muhalefeti de giderek güçlenmiştir. Bunun üzerine İttihadçılar, muhalefeti sindirmek için sert ve acımasız hareketlere girişirler. Cemiyet aleyhinde yazılar yazan Serbestî gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey bu sebeple öldürülmüştür. Bu olaydan sonra muhalefet de sertleşir. Meşhur 31 Mart olayı cereyan eder. İttihadçılar ciddî bir yara almışlardır. Harekât Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle olaylar bastırılır. Bu arada II. Abdülhamid tahttan indirilerek, yerine Mehmed Reşat getirilir (27 Nisan 1909). Fakat ülkede çalkantılar bir türlü durulmamış ve sona ermemiştir.

9 Haziran 1910 yılında muhalif Sadâ-yı Millet gazetesinin başyazarı Ahmed Samim öldürülmüş, ülkede kargaşa bir hayli artmıştır. Bunlara ilâve olarak, Eylül 1911'de İtalyan'ların Trablusgarb'a saldırıları İttihadçılar'a karşı muhalefeti daha da hareketlendirmiştir.

1912 yılında yapılan ve baskı uygulandığı iddia edildiği için «sopalı» sıfatıyla anılan seçimden sonra Sait Paşa, Halâskâr Zabitan cuntasının baskısı sebebiyle istifa edince, İttihâd ve Terakkî muhalefete düşmüştür. Bunun üzerine, 21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi kurulmuş ve Meclis-i Mebusân dağıtılmıştır. 29 Ekim 1912'de de İttihadçılar'a karşı olan Kâmil Paşa, yeniden sadrâzam tayin edilir. Bu arada, 18 Ekim 1912'de Balkan savaşı patlak vermiş, siyasî çekişmeler sebebiyle dirlik ve düzene bir türlü kavuşamayan ülkeye acı sonuçlarını da beraber getirmiştir. Londra'da, yenilginin zorladığı barış görüşmelerinde Edirne Bulgaristan'a bırakılınca, bu fırsattan faydalanan İttihadçılar, ünlü «Bâb-ı Âlî Baskını» ile Hükûmeti devirirler (23 Ocak 1913). Mahmud Şevket Paşa Sadrâzam olur. Ancak, bu darbeyi sineye çekemeyen muhalefet, mîsilleme olarak Haziran 1913 tarihinde Mahmud Şevket Paşa'yı öldürtür.

Görüldüğü gibi ilkin 31 Mart Olayı ile daha sonra da Halâskâr Zabitan cuntasının baskıları sonucu iki defa kesintiye uğramakla birlikte, 11 Haziran 1913 yılına kadar süren denetim iktidarı dönemi, iktidar kavgalarıyla, siyasî ve sosyal kargaşalarla dolu fevkalâde zor günleri içine alan kritik bir devredir.

Mahmud Şevket Paşa olayı üzerine İttihâd ve Terakkî, tam manâsıyla iktidara ağırlığını koymuştur. Böylece, Cemiyet'in ikinci siyasi mücadele devresi başlamıştır. Bu devrede Cemiyet, artık bir iktidar partisi hâline gelmiştir. Fırka reisliğine hükûmeti kuran Sait Halim Paşa getirilir. Enver Bey'in Balkan devletleri arasındaki kargaşadan yararlanarak Edirne'yi geri alması, İttihâd ve Terakkî'ye itibarını yeniden kazandırır. Bu başarısından dolayı Enver Beyin rütbesi paşalığa yükseltilir ve Harbiye Nazırlığı'na tayin olunur. Artık Enver

Paşa, Talât ve Cemal Paşalarla birlikte partinin önderi durumuna gelir.

Bu, 1913'ten sonraki devre, İttihadçılar'ın kendi programlarını kısmen de olsa uygulama fırsatı buldukları önemli bir devredir.

Bu devrede milliyetçi ve Batı yanlısı bir siyaset takip edilmiş, eğitimden iktisadî alana kadar çeşitli sahalarda yenilikler uygulamaya konulmuştur.

Bu sebeple İttihadçılar, 1914 seçimlerini zorlanmadan kazanmışlar; askerî alanda yenilenmeyi hızlandırmışlardır. Almanya ile çok yakın münasebetler tesis edilmiş, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce de Almanlarla ittifak imzalanmıştır.

Almanlara ait iki savaş gemisinin (Yavuz ve Midilli), Enver Paşa'nın bilgisinde, Karadeniz'e geçip Rus limanlarını bombalaması üzerine, Osmanlı Devleti savaşa katılmış olur. (2 Kasım 1914). Savaş başlar başlamaz kapitülâsyonların kaldırıldığı ilân edilir. Yine bu devrede iktisadî Türkçülük geliştirilir. Bu sırada Sadrâzâmlığa Talât Paşa, getirilmiştir (4 Şubat 1917).

Fakat, savaşın yenilgiyle sonuçlanması, İttihâd ve Terakkî'nin çöküşünü hazırlamıştır. Zira, karşılaşılan büyük felâket üzerine Cemiyet ileri gelenleri yurt dışına kaçtılar. 14 Kasım 1918, toplanan İttihad ve Terakkî kongresi, fırkanın feshedildiğini ilân etti. Böylece Cemiyet, hukuken de son bulmuş olur.

Partinin kapanmasından sonra da İttihadçı siyasetçiler, Türk siyasî hayatında faaliyetlerine devam etmişler; Mütareke döneminde yabancı devletlerin işgâllerine en karşı yurt çapında «Müdafa-yı hukuk dernekleri içinde örgütlenmeye öncülük ettikleri gibi, Milli Mücadele'yi başlatan kadroların çekirdeğini de İttihadçılar meydana getirmişlerdir.

II. Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında İttihâd ve Terakkî

Roman türüyle ilk olarak tanıştığımız Tanzimat dönemi, aynı zamanda siyasî muhalefetin de boy verip güçlenmeye başladığı bir devredir. Dönemin ileri gelen münevverlerince başlatılan bu muhalefet hareketi, Abdülmecid Han'ın iktidar yıllarında gittikçe etkisini artırır. Nihayet 10 Kanunuevvel 1876'da Birinci Meşrutiyet ilân olunur. Bu tarihten ancak üç yıl sonra (7 Mart 1879) açılabilen "Mebusan Meclisi", çok geçmeden ve Rus harbi bahanesiyle kapatılır. Mebuslar dağıtılır.

Bu hadise, konu alanımıza giren "Abdülhamid Düşerken" (40) romanında, II. Abdülhamid'in yaptıklarından bahisle şöyle anlatılır :

"Doksan üçte felâketler ve zorluklar birbirini izleyince Meclis'i hemen kapatmış. büyük Fransa ihtilâlinin kral kellesi koparan mebusları gibi konuşmağa yeltenenleri çil yavrusu gibi dağıtmıştı.." (s. 10)

Bu gelişmeler sonunda, artık meşhur "istibdat" dönemi başlamış olur. Yeni dönem, beraberinde yeni bir muhalif hareket geliştirir. Yeni Osmanlılar'ın devamı sayılan Jön Türkler'in önderliğinde oluşan ve İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nce yürütülen bu hareket, Saray üzerindeki baskısını giderek yoğunlaştırır. Bunun sonucunda, İkinci Meşrutiyet'in ilânı gerçekleşmiş olur (1908).

II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet rüzgârının tesiriyle, «devr-i sabık» hakkında, o devirdeki dergi ve gazetelerde çok çeşitli yazılar çıkar. Bunların pek çoğunda, II. Abdülhamid döneminin idarecileri suçlanmakta, hafiyeler ve jurnalciler teşhir edilmektedir. Bu müsait ortam, çok geçmeden değişik alanlardaki sanatkârları, bu arada şâir ve yazarları

(40) Nahid Sırrı Örik, "Abdülhamid Düşerken". Sander Yayınları, İstanbul, 1976.

da harekete geçirir: çeşitli yayın organlarında, «İstibdat Devri» ni kıyasıya yeren ve hürriyeti öven şiir, tiyatro ve karikatürler yayımlanır.

Diğer taraftan roman türünde de küçük bir kıpırdanma gözlenir. Halit Ziya Uşaklıgil, 1909 yılında "Nesl-i Âhir"i tefrika ederken ⁽⁴¹⁾ Saf-feti Ziya da yaklaşık bu yıllarda "Resimli Kitap" dergisinde "Yıldız Böcekleri"ni yayımlamaya başlamış, fakat tamamlayamamıştır. ⁽⁴²⁾ Geçici bir hevesle yapılan bu iki denemenin ardından mezkur zamana uygun en ciddî ve başarılı çalışmalar, 1910 yılında, Ahmet Midhat ile Bekir Fahri'den gelir. Ahmet Midhat'ın "Jön Türk" ⁽⁴³⁾, Bekir Fahri'nin "Jönler Mısır'da" ⁽⁴⁴⁾ adlarıyla yayımladıkları bu eserlerde Jön Türkler'in macera dolu hayatlarından ve siyasî faaliyetlerinden bahsedilir.

Böylece 1908 Meşrutiyetini takip eden ilk yıllarda, âdeta bir «enkâz-ı istibdat edebiyatı» ⁽⁴⁵⁾ meydana gelmiş olur. Esasen, «Jöntürk ideolojisi, 19. yüzyılın son çeyreğinde hem kendi düşünce düzlemini kurar, hem de Tanzimat romanının son ürünlerinden başlayarak estetik anlatımın siyasal / kültürel çerçevesini çizer.» ⁽⁴⁶⁾ Bu hususta Mizancı Murad Bey'in, «Turfanda mı Yoksa Turfa mı» (1890/1891) adlı romanı güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Genel olarak Mizancı Murad'ın otobiyografisi sayılabilecek olan bu roman, «Jön Türk ideolojisini oluşturacak düşünce ortamı içinde bi-

(41) Bu hususta fazla bilgi için bkz. : Behçet Necatigil, "Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü", İst. 1979, s. 346 ve H. Ziya Uşaklıgil, "Nesl-i Âhir" İst. 1990 (Haz. ve Önsöz, Şemsettin Kutlu)

(42) Bu hususta fazla bilgi için bkz. : Cevdet Kudret, "Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman" I. İst. 1965, s. 243.

(43) Jön Türk, Oğlak Yayıncılık, İst. 1995. (Çalışmamızda bu baskı esas alınmıştır.)

(44) Romanın İletişim Yayınları tarafından 1985 yılında yapılan neşrinde sadece "JÖNLER" adı kullanılır. Bkz. Jönler, İletişim Yayınları, İst., 1985.

(45) Alâattin Karaca, "Ahmet Midhat Efendinin Jön Türk Adlı Romanı" Türkoloji Dergisi cilt : IX, Sayı : 1, Ankara 1991, s. 122.

(46) Ekrem Işın, "Jöntürk İdeolojisinin Türk Romanına etkileri", Sanat Olayı, Mayıs 1981, s. 76.

çimlen(miştir)» ⁽⁴⁷⁾ denilebilir. Bu sebeptendir ki Mizancı Murad Bey, «Yeni Osmanlıları Jöntürkler'e bağlayan köprünün en önemli yapı taşlarından biri» ⁽⁴⁸⁾ kabul edilmektedir.

Bununla birlikte 1908-1923 arası gerek eser gerekse yazar bakımından oldukça verimsiz bir devredir. Araştırmacı yazar Mustafa Nihad Özön, bu dönemin kısırlığını şu sebebe bağlar :

«Meşrutiyet'in ilk yılı bir kaos halidir. Gazete tefrikalarından başka yayın, ufak tefek kitaplardı. Gazeteler çoğalmıştı ama, biri batıp biri çıkıyordu. Sürekli ve temelli olanlar, eskiden kalan Sabah, ikdam ile durumu sarsılmaya başlayan Tercüman-ı Hakikat, yeni çıkanlardan da Tanin, kısa bir zaman için Yeni Gazete gibi birkaç gazete idi. Öteki dergi ve gazetelerde büyük romanlara başlanmış ve hepsi de birkaç tefrikada kalmışlardı. İstanbul'dan o zamana kadar asker alınmıyordu. Trablus Savaşı (1911) hemen hemen, gizli gizli giden gönüllülerle yapıldı. Balkan Savaşı (1912) ise 1877 savaşını andıran bir bozgunla sona ermişti. Hayat, bu sıkıntılı günlerde romanı ister istemez art plana düşürmüştü... 1914 - 1918 yılları kâğıt kıtlığı içinde geçti. Gazeteler boylarını küçülttüler, tefrika denen şey yok gibi bir hal aldı. Dergi yoktu...» ⁽⁴⁹⁾

Mütareke devri ise, Meşrutiyet'in ilk yıllarından daha da «karışık, üstelik karanlık» geçtiğinden edebî alanda yaygın bir gelişme gösteremez. Bu durumu, o devrin çetin şartlarını dikkate alırsak tabii karşılamak gerekir. Fakat, mütareke İstanbul'u, o günleri yaşayanların zihninde derin bir iz bırakır. Bu yüzden, Cumhuriyet döneminde yazılan, özellikle «tezli» romanların pek çoğunun mekân fonunu «mütareke İstanbul'u» teşkil eder.

⁽⁴⁷⁾ Ekrem Işın. a.g.y.. s. 74.

⁽⁴⁸⁾ Ekrem Işın. a.g.y.. s. 74.

⁽⁴⁹⁾ M. Nihad Özön. "Türk Romanı Üzerine". Türk Dili, sayı : 154. Temmuz 1965, s. 591.

1918'de Mondros Mütarekesi ile başlayan ve 1922 Eylülünde İzmir'in kurtuluşuyla noktalanın "İstiklâl Harbi" Türk milleti için bir ölüm - kalım mücadelesidir. Tarihimiz açısından ise bir dönüm noktası teşkil eder. «Milli Mücadele»nin sonunda yeni bir Türk Devleti kurulmuştur. 1923 Ekiminde Cumhuriyet rejimini benimseyerek «Türkiye Cumhuriyeti Devleti» adını alan bu siyasî teşekkül, her alanda yeniden yapılanmaya gider; bunda da kısa sürede başarıya ulaşır. Böylece Türk tarihinde yeni bir devre, "Cumhuriyet Dönemi" adını alacak olan siyasî ve tarihî bir merhale başlamış olur.

Umutsuzca bir tükenişin ağında can çekişen bir İmparatorluktan yeni bir Türk devletinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğması, bir bakıma «mucize»dir. Fakat, bu mucizeye, geride kalan bu karışık, çalkantılı ve dehşet dolu günlerde verilen amansız mücadele sayesinde ulaşılmıştır.

Bu bakımdan, Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre önce (1922) yazılmış bazı romanlarla dönem içinde yazılan pek çok romanda, 19. yüzyıl Osmanlı cemiyetindeki değerlerin nasıl aşındığı, müesseselerdeki bozulmanın hangi boyutlara ulaştığı dile getirilir. « Çöken imparatorluğun çatırtıları, Kurtuluş Savaşı'nın barut dumanları, Yeni Türkiye'nin aydınlık umutları...»⁽⁵⁰⁾ içinde meydana getirilen bu romanlar, Cumhuriyet dönemi romanının değerli kurucularına aittir.

Cemiyet hayatımızda Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan yaşayış ve değer bocalamalarını işleyen "Kiralık Konak" ile Yakup Kadri, Kurtuluş Savaşımızı destanlaştırma gayesi güden "Ateşten Gömlek" ile Halide Edib ve o güne kadar köyleriyle kasabalarına yabancı kaldığımız Anadolu'yu yansıtan "Çalıkuşu" ile Reşat Nuri, Millî edebiyat

(50) Konur Ertop. "Cumhuriyet Çağında Türk Romanı". Türk Dili (Roman Özel Sayısı), Temmuz 1964. s. 592

akımının etkisiyle 1922 yılında, Cumhuriyet döneminin ilk roman örneklerini verirler.

Daha önce zikredildiği gibi Jön Türk ideolojisi, Tanzimat döneminin sonuna doğru edebiyat dünyasına çıkan romanlardan başlayarak «estetik anlatımın siyasal/kültürel çerçevesini»⁽⁵¹⁾ oluşturur.

Bu ideolojinin Türk romanına etkisi, biri doğrudan, diğeri dolaylı olmak üzere iki değişik yoldan gerçekleşir. Doğrudan etki, Ekrem İşin'in ifadesiyle, «Paris'te oluşan Türk aydın grupları içindeki Jön Türk liderlerinin sanatsal çalışmalarında söz konusudur»⁽⁵²⁾ Bu etki, bizzat hareketin içinde olan ve Jön Türk hareketini yönlendiren aydın zümrenin meydana getirdiği sınırlı sayıdaki sanat eserlerinde göze çarpmaktadır.

Doğrudan etkileme olayına örnek olarak, Mizancı Murad ve kısmen Samipaşazâde Sezai gösterilebilir. "Nesl-i Âhir"ın tefrikasını yayımlayan Halit Ziya ile "Yıldız Böcekleri"ni yarısına kadar tefrika eden Saffeti Ziya'yı da aynı gruba dahil edebiliriz.

Bu sanatçıların Jön Türk ideolojisinin etkilerine doğrudan maruz kalan eserleri için Ekrem İşin şu değerlendirmede bulunur :

"O dönemde yavaş yavaş kişiliğini bulmaya başlayan bu tepkici ideolojinin ülküselleştirildiği ve ütopyanın girdabında bulanıklaşan gerçeklik duygularıyla bu romanlar, Osmanlı siyasî yaşamındaki Jöntürk olgusunu estetik açıdan yansıtır." ⁽⁵³⁾

Jön Türk ideolojisinin dolaylı etkisini taşıyan eserler ise, genellikle mes'eleye tenkidci bir nazarla yaklaşan ve değerlendirmesini bu kalıp içinde gerçekleştiren romanlardır. Bunlarda «Jöntürklük, keskin bir eleş-

(51) Ekrem İşin. a.g.y., s. 76.

(52) _____ a.g.y., ayn. shf.

(53) _____ a.g.y., ayn. shf.

tiri anlayışıyla kuşatılmış, tipler eleştiriye uygun olarak karikatürleştirilmişlerdir.»⁽⁵⁴⁾

Bu roman geleneğini Hüseyin Rahmi ile başlatmak uygun olur. Cumhuriyet devri Türk romanında süre giden bu gelenek, «Türk eleştirel gerçekçiliğinin» doğup serpilmesine yardımcı olmuştur.

Bizim konumuza giren romanlar 1923 sonrasına, yani Cumhuriyet dönemine ait olduklarından Jön Türk ideolojisinin etkilerini dolaylı olarak taşırlar. Bu sebeptendir ki İttihâd ve Terakkî dönemine de, İttihadçılar'a da tenkidçi bir yaklaşım sergilerler.

Gerek İttihâd ve Terakkî'yi konu alan, gerekse İttihadçılar'dan herhangi bir vesileyle bahseden bu romanlarda ileri sürülen tenkidleri ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz :

1) İttihadçılar'ın iktidar mevkiine zor kullanarak el koymaları (Sultan Hamid Düşerken, Kurt Kanunu...)

2) Sosyal ve kültürel seviyeleriyle ve devlet hizmetindeki tecrübeleriyle uyuşmayan rütbe ve ünvanlara bir çırpıda gelivermeleri (Hakka Sığındık⁽⁵⁵⁾, Sultan Hamid Düşerken, Üç İstanbul, Kurt Kanunu...)

3) Baskı ve zulme karşıyız dedikleri halde kendilerinin de yönetimde bulundukları sürece, bu yola başvurmaları (Hüküm Gecesi, Sultan Hamid Düşerken, Üç İstanbul, Kurt Kanunu...)

4) Komitacılıktan, kabadayılıktan bir türlü vazgeçememeleri (Hüküm Gecesi, Sultan Hamid Düşerken, Kurt Kanunu...)

5) Hemen hepsinin "kaba", "gorgusuz", "sonradan görme" ve «ne

(54) _____ a.g.y., ayn. shf.

(55) Bu roman 1919 yılında yayımlanmıştır

idüğü belirsiz bir türedi» oldukları (Sultan Hamid Düşerken, Üç İstanbul, Kurt Kanunu...)

6) Usulsüz işlerle kısa sürede zenginleşmeleri, vurgunculuk yapmaları, harp zengini olmaları (Hakka Sığındık, Billur Kalp, Kokoklar Mektebi, Yeşil Gece. Üç İstanbul, Mahşer, Pertev Bey'in Üç Kızı)

7) Büyük bir vatan toprağının, Bingazi ile Rumeli'nin kaybedilmesine sebep olmaları (Üç İstanbul, Pertev Bey'in Üç Kızı, Kurt Kanunu...)

8) Yanlış bir kararla ülkeyi Birinci Dünya Savaşına sokarak İmparatorluğun mahvına yol açmaları (Üç İstanbul, Kurt Kanunu, Pertev Bey'in Üç Kızı, Yol Ayrımı...)

9) Alman sömürgeciliğinin dümen suyuna girmeleri (Üç İstanbul, Kut Kanunu, İzmir'in İçinde...)

10) Mason oluşları (Üç İstanbul, Kurt Kanunu...)

İttihadcılar'a yöneltilen bu tenkidlerin bilhassa üçü üzerinde, romanların daha ağırlıkla durdukları görülmektedir. Bunlardan biri, İttihatcılar'ın kaba ve görgüsüz oldukları yolundadır. O'nların sofrâ âdâbını bilmedikleri: bıçak ve çatal tutmasını dahi sonradan öğrendikleri ileri sürülür.

Sultan Hamid Düşerken'de Paşa kızı Nimet, kocası Şefik Bey için şöyle der :

“ -- Nasıl oluyor da yemek yiyişini epey düzelttiğini düşünebilmişim? Bıçak kullanmasını, çatal tutmasını işte hâlâ beceremiyor!” (s. 209).

Yol Ayrımı'nda ise, mesele daha genel bir çerçevede düşünülerek romandaki bir şahsın (Gazeteci Murad) ağzından şu şekilde ifade olunur :

“Abdülhamid'ten sonra bunlar (Paşa kızları) bir sosyal ödev yüklenmişlerdir. İktidarı ellerine geçiren komitacıları adamlaştırmak ödevi. Bizim İttihadcılar'ın çoğuna çatalla yemek yemesini bunlar öğretmiş.” (s. 153)

İttihâd ve Terakkî ile uzaktan ve yakından ilgili romanlarda dile getirilen yoğun bir tenkid de O'nların pek çoğunun iktidarları döneminde yaptıkları usulsüz işlerle zengin oldukları yolundadır. Bir çok romanda İttihadcı kahraman, ya böyle zenginleşmiştir ya da harp zengindir, vurguncudur.

İttihadcılar'a yöneltilen bu yoldaki tenkidlerin ve bu meyandaki suçlamaların temelinde, Cemiyet'in, kendisine «dayanabileceği bir taban oluşturmak için bir millî burjuvazi yaratmaya kalkış(ması)» ⁽⁵⁶⁾ yatmaktadır» Konu ile ilgili olarak Berna Moran şu açıklamayı getirir :

“...İttihâd ve Terakkî hükümeti, güttüğü bu politika gereği, özellikle orduyla ilgili birçok taahhüd işlerini Türklere vermek suretiyle burjuva bir zümreyi devlet eliyle zengin etmiş oldu. Fakat savaş sırasında vurgunculukla karaborsacılıkla el ele giden bu ticaret üzerine, halkın ve aydın yazarların nefretini çeken, saray çevresinin eski paşalarından farklı, bir savaş zengini zümresi yarattı.” ⁽⁵⁷⁾

“Hakka Sığındık” romanının Hacı Ferhad Efendi'si ile Hâfız İshak Efendi'si böyle kişilerdendir. Bu iki şahısla ilgili olarak, Prof. Dr. Önder Göçgün şu tespitte bulunur :

“Romancı; hakka, hukuka, dine, imana, vicdana, cemiyete ve insanlığa sırt çevirmiş, sadece kendileri ve aileleri için var olan fırsat düşkününü, harp zengini, vurguncu bu iki tipten hareketle; böylelerine

(56) Berna Moran, “Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış” İst. 1983, s. 223.

(57) Berna Moran, a.g.e., ayn. shf.

zemin hazırlayan, imkân sağlayan "İttihâd ve Terakkî" idaresine kesin tavrını alır." (58)

Bunlar gibi, "Kokatlar Mektebi"ndeki Ragıb Şeyda Bey de «İttihadcılar'ın hatırı sayılır vurguncularındandır.» (59)

"Yeşil Gece" de geçen Cabir Efendi de İttihâd ve Terakkî'nin genel sekreteri iken mal varlığını büyütmüş; politikadan çekilerek savaş sırasında oldukça genişlemiş olan topraklarında bağcılık yapmağa başlamıştır.

"Billur Kalp" romanının kahramanı Semih Atıf Bey ise, İttihâd ve Terakkî hükûmetleri zamanında yaptığı usulsüz işlerle zenginleşmiş, Sirkeci'de büyük bir ticarethane sahibidir. "Üç İstanbul'un Adnan'ı ile Moiz'i de İttihadcıların iktidar yıllarında zenginleşmişlerdir.

Konuyla ilgili romanlarda üzerinde ağırlıkla durulan bir tenkid de İttihadcılar'ın İmparatorluğun mahvolmasına sebep olan Birinci Dünya Savaşı'na girmeleri, böylece devleti ve milleti büyük bir felâketle karşı karşıya bırakmalarıdır.

Bu hususta "Kurt Kanunu" romanında, bizzat İttihadcı kahramanın ağzından dikkat çekici bir «özeleştiri» yapılır :

"Bir politikacı için en müthiş ceza devletin kendi elinde batmasıdır. Bunun hiç bir özrü yoktur. Bu koca İmparatorluk bizim elimizde ölmüştü... Tarihin örneğini yazmadığı kurtlar boğuşmasına girip yenik düştük. Kurtlukta düşeni yemek kanundur." (s. 215)

"Pertev Bey'in Üç Kızı"nda ise; yazar Münevver Ayaşlı, bu yüzden İttihadcılar'a lânet yağdırır :

(58) Prof. Dr. Önder Göçgün, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu", Ankara 1993, s. 216.

(59) Prof. Dr. Önder Göçgün, a.g.e., s. 376.

"Arslan gibi Türk Milleti 1914-1918 seneleri içinde canını verdi, sıhhatini verdi, güzelliğini verdi... Koca Türk çelimsiz hâle geldi. Bu ebediyyen affolunmayacak cinayetin mes'ulleri de İttihadcılardı..." (s. 31)

Bu sebeple, yazarın öfkesi daha da artar :

"Devlet çapulcuların eline geçeli henüz dört, beş sene olmuştu ki, Bingazi ve Türk için Anadolu kadar anavatan olan Rumeli elden gitmişti. Lânet lânet!... İttihadcılar'ın üzerine Allah'ın lâneti yağsın..." (s. 16)

Konu üzerinde yaptığımız bu genel değerlendirmeden sonra, artık kronolojik olarak verdiğimiz, sahayla ilgi romanlar üzerinde ayrı ayrı durabiliriz.

ROMANLARDA İTTİHÂD ve TERAKKÎ

MAHŞER

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

İlk neşri 1924 yılında gerçekleştirilen romanın bugüne kadar ona yakın baskısı yapılmıştır. ⁽¹⁾

1920'li yılların romanlarında yaygın bir şekilde karşımıza çıkan, savaş zengini, vurguncu ve dalavereci aynı zamanda alafranga bir zümre Mahşer'de başka bir yönüyle ele alınır. Bu zümre hem ahlakça çürümüşlükleri hem de milleti sülük gibi emen soygunculukları ile yansıtılmıştır.

İş adamı ve tüccar Mahir Bey, milletvekili Alâaddin Bey'le «elele vermişler levâzımın anbarını iki büyük fare gibi» (s. 95) yiyip yutmaktadırlar.

Mahir Bey, tıpkı "Üç İstanbul"daki Moiz gibi, işlerini tıklarında yürütebilmek için; önce uzaktan yeğeni Muazzez'i, bu mümkün olmayınca da güzel karısını, nüfuzlarından istifade edeceği kimselere peşkeş çekmekte tereddüt göstermez.

II

ROMANIN KONUSU

Roman, I. Dünya Savaşı'na katılan ve gazi olduktan sonra İstanbul'a dönen Nihad'ın acılarıyla mutluluklarını konu edinir.

Daha önce öğretmen olan Nihad savaştan döndükten sonra da bu

(1) Mahşer, Ötüken Yay. 9. Baskı, İst. 1992 (Çalışmamızda bu baskı esas alınmıştır.)

mesleğini sürdürmek ister. Ancak şartlar hiç de onun düşündüğü gibi değildir. Çaldığı bütün kapılar birer birer yüzüne kapanır. Sanki bu ülke için, bu insanlar için savaşan ve gazi olan, O değilmiş gibi, hiçbir yardım göremez.

Nihad öğretmenlikten vazgeçip ne iş olursa yapmaya karar verdiği halde geçinebileceği, hatta karnını doyurabileceği bir iş bile bulamaz. Savaşa gitmeden önce tanıdığı arkadaşı da, Nihad için bir şey yapamaz. Çünkü Faik'in de durumu Nihad'dan farksızdır.

Yine böyle iş aradığı günlerin birinde Seniha adlı bir bayana rastlar. Seniha Hanım O'na kızına ders verip veremeyeceğini sorar. Zaten çaresiz durumda olan Nihad, bu işi seve seve kabul eder. Ertesi gün Seniha Hanım'ın tarif ettiği eve gider. Seniha Hanım zengin, asil, kuvvetli bir kadındır. Ancak kızı şımarık ve aksidir. Hayatta çok zorluk çeken Nihad için bu kızın şımarıklığı önemsizdir. Nihad bu evde Muazzez ile tanışır. Muazzez, Seniha Hanım'ın kocası Mahir Bey'in yeğenidir. Nihad bu ağırbaşlı, uslu ve güzel hanımı ilk görüşte çok beğenir. Bir gün Muazzez, O'nu. Seniha Hanım'ın kızının doğum günü partisine çağırır. Nihad geleceğine dair söz verir.

Nihad, arkadaşı Faik'ten aldığı ödünç kıyafetlerle partiye gider. Nihad partideki ortamdan sıkıldığı için, Muazzez onu balkona hava almaya çıkarır. Onlar balkondayken odaya Seniha Hanım ve bir mebus olan Alâaddin Bey girer. Muazzez ve Nihad balkonda olduklarını belli etmezler. O gece Nihad, Seniha Hanım ve kocası Mahir Bey'in içyüzünü anlar. Mahir Bey ve Alâaddin Bey vagon ticareti denilen çok kârlı ancak çok gizli ve yasak işler yapmaktadırlar. Seniha Hanım ise bu ticarete yardımcı olacak kişilerin zaaflarından istifade ederek onları kandırma işini üstlenmiştir. Muazzez bu olan bitenleri en ince ayrıntısına kadar

Nihad'a anlatır. Artık Muazzez ve Nihad sık sık buluşmaya başlarlar. Muazzez, Mahir Bey'in, kendi evini de üzerine tapuladığını anlatır. Bu ev Muazzez'e annesinden kalmıştır. Ancak Mahir Bey, bu evi Muazzez'e kaptırmaz.

Seniha Hanım bir gün Nihad'ı yanına çağırır ve mali işlerine bakmasını da ister. Artık, Nihad onların bütün işlerinden haberdardır.

Muazzez ve Nihad artık iyice yakınlaşmışlardır. Ancak arada mebus Alâaddin Bey vardır. Alâaddin Bey, Muazzezle evlenmek istemektedir. Aynı zamanda Seniha Hanım da Nihad'a, Muazzez'le görüşmemesini tembihlemiştir.

Nihad bu karmaşayı doğum günü partisinde tanıştığı muharrir Kerim Bey'e anlatır. Kerim Bey, Nihad'a Muazzez'le kaçma fikrini aşılar. Artık Nihad'ın kafasında hep bu fikir vardır.

Nihad bu fikri Muazzez'e açar. Muazzez de kabul eder. İki genç, hem evlenme hem de Muazzez'in anneden kalma evini de alarak zengin olma, hayalleri kurarlar.

Bir akşam Seniha Hanım Nihad'ı yemeğe çağırır. Yemekte Alâaddin Bey de vardır. O gece Alâaddin Bey'in Muazzez'e sahiplik taslaması, bardağı taşıran son damla olur. Bunun üzerine, iki genç kaçmaya karar verirler ve o gece kaçarlar.

Artık her şeyi geride bırakmışlar ve gelecekle ilgili kendi çaplarında planlar yapmaya başlamışlardır. O gece Faik'in evinde kalırlar. Faik'in babası, Muazzez'in mallarını geri alabileceklerini, vilâyette bir arkadaşının olduğunu söyler. Ancak Nihad ve Muazzez, tüm çabalarına rağmen mallarını geri alamayacaklarını öğrenirler.

Birkaç gün sonra Muazzez ve Nihad yeni bir eve taşınırlar.

Nihad'ın iş arama çabaları bir sonuç vermez. Muazzez'in ziynet eşyalarını satarak geçinirler. Ancak birkaç ay sonra paraları tükenir. Nihad'ın arkadaşları da yardım edemezler. Çünkü onlar da Nihad'la aynı durumdadırlar.

Nihad, bir gün kahvede arkadaşlarıyla otururken Rıza adında biri, O'na tiyatrodaki suflörlük teklif eder. Bir müddet bu işi yapan fakat, istediğini bulamayan Nihad, tercümanlık işine başlar. İçinde bu yaşadıklarına karşı bir başkaldırma bir isyan fırtınaları kopar. İhtilâl yapma fikri beynini kemirmektedir. Muazzez ise Seniha Hanım'dan yardım isteme ısrarlarına başlamıştır. Bu sıkıntılarla baş edemeyen Muazzez, sonunda hastalanır. O'nun hastalandığı gece polisler, Muazzez'in hastalığını umursamazlar ve Nihad'ı tevkif ederler. Çünkü Nihad, ihtilâl fikrini arkadaşlarına açmıştır ve yavaş yavaş onları da bu fikre alıştırmaya başlamıştır.

Nihad birkaç gün nezarete kalır. Polis, Nihad'dan, bir daha böyle şeyler yapmayacağına dair söz aldıktan sonra onu serbest bırakır. Nihad evine döndüğünde Seniha Hanım'ı da orda bulur. O günden sonra Muazzez'in Seniha Hanımlara gitme ve Nihad'la birlikte orada kalma fikri ağırlık kazanır. Nihad ise buna şiddetle karşı çıkar. Sonunda Muazzez onu dinlemez ve birkaç gün için Seniha Hanımlara gider. Nihad bunu hazmedemez. Muazzez birkaç gün sonra geri döner. Ancak, Nihad O'nunla konuşmaz, buna kızan Muazzez Seniha Hanımlara geri döner.

Artık Nihad'ın günleri çekilmez olmuştur. Oturduğu evden ayrılır, yeni bir eve taşınır. Çok zor günler geçirmektedir. İntiharını düşünmeye başlar.

Ve sonunda intihar eder. Kendini Marmara'nın soğuk dalgalarının

arasına atar. Fakat son anda ölmekten vazgeçer. Aklına Muazzez gelir, onunla yaşadıkları gelir. Onu görmek ister. Çabalar ve kendini kurtarır. Doğru Seniha Hanımlara gider. Evde bir parti vardır. İçeriden Kerim Bey'i çağırır. Başından geçenleri bir bir anlatır. Kerim Bey onları bir araya getirir. Muazzez, Nihad'ın bu yaptıklarına inanamaz. İkisi de yaptıklarından pişman olurlar. Artık onlar için, hiçbir şey önemli değildir. Önemli olan tek şey, birbirlerine olan sevgileridir.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

Mahir Bey:

Sultan Abdülhamid'in eski mabeyincilerinden birinin oğludur. Bu mabeyinci ile Muazzez'in büyük annesi kardeş olduğundan Mahir, Muazzez'in uzaktan dayısı sayılır.

Romanın kahramanı sayılan Mahir Bey, «İş ve para adamıdır.» (s. 55) Muazzez'in annesine düşen apartmana el koyduğu için bu apartmanda oturur.

Ahlâki değerleri epeyce törpülenmiş olduğunda daha evliliğinin ikinci ayında karısı kendisini aldattığı halde umursamaz. Hatta, O'nun şuhluğundan istifade ederek bazı nüfuzlu kişileri çevresine toplar.

Mahir Bey, evinde zaman zaman davetler verir. Bu davetlere katılanlar arasında devrin önde gelen gazetecisi Mehmet Kerim Bey ile İttihâd ve Terakkî mebuslarından Alâaddin Bey de vardır. Bundan başka Mahir Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanların İstanbul'da bulunan subaylarını da sık sık davetlerine çağırır. Bunlarla

da bir menfaat ilişkisi içerisinde.

Alâaddin Bey:

Mahir Bey'in hem yakın dostu hem de resmen olmasa da iş ortağıdır. İttihâd ve Terakkî'nin önemli bir mebusu. aynı zamanda önde gelen bir muharriridir.

Vatana ve millete hizmet yerine kendisine ve yandaşlarına çıkar sağlamak, vurgunculuk yapmak niyetiyle girdiği mebusluk işinde, bu niyeti açısında başarıyla hizmet vermektedir.

Keyif ehli, ahlâken düşük bir insandır. Harp yıllarında «vagon ticareti»nde, siyasi nüfuzundan faydalanarak Mahir Bey'le birlikte büyük vurgunlar vurmuştur.

Sürekli içtiği için, sarhoşluğun tesiriyle, daima «tasasız, keyifli, şakacı görünür» (s. 109) çevresindekilere ise; «Şişman vücudunun kusurlarını oldukça örten... fazla şişkin göbeğini biraz gizleyen, yeni yaptırdığı kahverengi kostümü içinde... bir banker gösterişi takınır» (s. 109)

Muazzez Nihad'a Alâaddin Bey'den şöyle dert yanar:

"—Ya bu adam?... bilir misiniz? Apartmanda herkesten fazla âmir odur. Çok sinirime dokunuyor. Bana sataşmadığı gün yoktur. Terbiyesiz, çapkın, beceriksiz ve âdi bir adam. Nasıl muharrir olmuş, hayret ediyorum. Kerim Bey de muharrir. O gün gördünüz hani... Fakat ne kıymetli, ne.. akıllı... anlayışlı bir gençtir bilseniz... eğer bütün mebuslar, bütün muharrirler Alaaddin Bey gibiyseler... siyasetten anlamam ama... bu memleket batar!" (s. 73)

Nihad:

Çocukluk yıllarını on iki yaşına kadar İstanbul'un zengin ailelerinin içinde yaşayarak geçirir. «Babasının bütün akrabaları saraya mensup» (s. 43) olduğundan Nihad'ı sık sık «Bostancı'da, Fenerbahçe'de, Kadıköyü'nde alıkoyarlar» (s. 43), ilgi ve ihtimam içinde yaşatırlar.

Nihad'ın bu sıcak ve ihtimam dolu mekânları, Meşrutiyet'in gelişyle birer birer yok olur. «Meşrutiyet birçok servetlerle ünvanları üç-beş temmuz gününde mahvediverdiği için babasıyla annesi de öldükten sonra, Nihad o güzel âlemlerden uzak kal(ır)» (s. 43)

Nihad Bey tahsil hayatından sonra bir süre öğretmenlik yapar, sonra da yedeksubay olarak Çanakkale cephesine gider. Üç yıla yakın bir zaman savaştıktan sonra yaralanarak İstanbul'a döner.

Romancıya göre Nihad. «Parlak ve yumuşak koyu sarı saçlar; yüzüne kibarlık veren kumral uzun kaşlar: uzun. uçları kıvrık, sık kipriklerle çevrili hem süzgün ve hayali, hem de cesur bakışlı ela gözler; uzun ve erkekçe burun.» (s. 156) ile bütün güzellikleri üzerinde toplamış bir gençtir.

Muazzez Hanım'la evlenir fakat, iş bulamadığı için büyük bir geçim sıkıntısı çekmektedir. Bu işsizlik ve çaresizlik, bazan onda bir isyana vardırarak kadar bunalıma dönüşür. Muazzez'e içini döker:

"—Görüyorsun. Memleketin hâlini görüyorsun. Bu vaziyette gençlere felâh var mı? Ne yapabiliriz? Ben bir ihtiyat zabitiyim. En müthiş cephede ateşe girdim. kurşun yedim. Tahsilim, zekâm, iradem var. Başvurmadık kapı bırakmadım. İltimasım olmadığı için hükümet bana iş vermedi. Gümrük dalaveresini bilmediğim için tüccar yanına

giremedim. Semiha Hanım'ın hırsız eline altıncı parmak olmak istemediğim için onların işine yaramadım. Beni tekrar orduya bile almak istemiyorlar." (s. 212)

Nihad bütün olumsuzlukların çıkış yolunu «İhtilâl»'de görür:

«İhtilâl lâzım! Kudurmuş, zelil, alçak bir muhitle didişmek için ihtilâl!» (s. 212)

MAHŞER'DE İTTİHÂD VE TERAKKÎ

Romanda İttihâd ve Terakkî, doğrudan konu edilmez. Dolaylı olarak İttihatçı idareye, İttihatçı mebus Alâaddin Bey'e ve bunlarla işbirliği, menfaat birliği kuranlara hitap edilir.

Roman kahramanı Nihad, Çanakkale'de yaralanıp İstanbul'a döndükten sonra vatanın nasıl soyulduğunu, milletin kimler tarafından sömürüldüğünü fark eder. Acıyla şöyle konuşur:

"Biz mebus Alâaddin Bey için mi harp ettik?" (s. 88)

Ticaret adamı Mahir Bey ile milletvekili Alâaddin Bey, «elele vermişler, levâzımın anbarını iki büyük fare gibi» (s. 95) yutmaktadırlar. İttihatçı ileri gelenlerinin, bir taraftan vurgunlarını sürdürürken diğer taraftan idealden, idealistlikten söz etmeleri yazarı öfkelenendirir. Bu öfkeyle de yazar Kerim Bey'e şunları söyletir:

"Mefkûre, mefkûre! diye haykıranlardan yayan yürüyene rastgeldiniz mi? Hepsi yaz mevsimini Büyükkada'da, kışı Beyoğlu'nda ve gecelerini (Sirkal Doryen) de geçiriyorlar. Bu gibilerin çoğu ağızlarından (mefkûre) kelimesini düşürmeyerek milyoner oldular." (s. 97)

Merkezî şahıs Nihad'ın hapishânede tanıdığı Doktor, ihtilâlcî bir eski Tıbbiyeli'dir. Anlattığına göre daha on dokuzunda Taife sürülmüş; oradan önce Mısır'a, sonra da İtalya'ya kaçmış Jön Türkler'dendir. Doktor da İttihatçı idareden müştekidir. Nihad ile konuşurken, O da başka bir açıdan İttihatçıları tenkid eder:

"Şu müdüriyette en muteber yer kısm-ı siyâsidir, üst taraf hava; Ahmet Mehmed'i vurmuş. Hasan Hüseyin'in malını çalmış, polis müdürüne vız gelir. Fakat Ahmet Mehmed'in kulağına tutup da kazara hükümet aleyhine ters bir şey söyler, yahut da Hasan, Hüseyin'i

İttihatçıdır diye döverse polis müdürü yatağından kalkar, altı merkeze telefon eder, «Hasan'ın derhal behemehal tevkif olunması» için emir verir..." (s. 228)

Romancıya göre bunlar, «bir türedi nesildirler, yalnız kendi ömürlerini iyi sürdürmek için memlekete kahraman görünerek toprağı satarlar.» (s. 277)

HÜKÜM GECEŚİ

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Önce, 1927 yılında Milliyet Gazetesinde tefrika edilen Hüküm Gecesi romanı, aynı yıl içinde kitap olarak da neşredilmiştir. Arap harfleriyle yapılan bu neşirden otuz dokuz yıl sonra, 1966'da, yeni harflerle basılan eser; bu basımda, bizzat yazarının kalemıyla, hem dil bakımından sadeleştirilmiş, hem de önemli sayılabilecek bir değişiklik geçirmiştir. Öyle ki, bu gözden geçirme esnasında Yakup Kadri, romandaki kelime ve cümlelerden bazılarını değiştirmiş bazılarını da çıkarmıştır. Bu arada bir kısım yeni kelime ve cümleler eklemiş; eski paragrafların bir kısmını ise özetleme yoluna gitmiştir.

Böylece, yazarı tarafından bir ayıklanmaya tâbi tutularak ikinci neşri gerçekleştirilen Hüküm Gecesi romanının daha sonraki yıllarda (1978, 1987 vs.) yapılan yayımlarında hep bu basım esas alınmıştır.

Hüküm Gecesi, İkinci Meşrutiyet (1908) devrinin iktidar mücadeleleri, kısır parti kavgaları üzerine kurulmuş olduğundan yazarı tarafından «siyâsî roman» olarak nitelendirilmiştir.⁽¹⁾ Zira, eserde çoğu gerçek kişilerden seçilen kahramanlar, «vaka'nüvis tarihlerinde» görüldüğü gibi, olmuş vak'alarla iç içe anlatılmışlardır.

Zaten bir mektubunda, «Roman yazarken, tanıdığım kimseleri ve yaşadığım hayat safhalarını bir ham madde olarak kullanırım.»⁽²⁾ diyen yazar, Cevdet Kudret'e göre, «Bunu en geniş ölçüde Hüküm Gecesi'ne uygulamıştır.»⁽³⁾

Herhalde bu anlayışın tesiriyle olacak ki Yakup Kadri; basmakalıp bir roman şeklinden sıyrılarak, eserde tarih, hâtıra ve hattâ röportaj türlerini andıran parçalara da yer vermiştir.

Bu hususu Hüseyin Cahit Yalçın; «Bu bir roman mıdır, tarih midir, yoksa mücadele ve muhalefet gazetelerinden koparılıp alınmış yevmî makale parçaları mı?»⁽⁴⁾ diyerek tenkid etmişse de, Cevdet Kud-

(1) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Hüküm Gecesi". İst. 1927 (dış kapak)

(2) A.Ferhan Oğuzkan, "Y.K. Karaosmanoğlu", 1954, s. 26-27.

(3) Cevdet Kudret, "Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman", c. 1, s. 135.

(4) Hüseyin Cahit Yalçın, "Yakup Kadri Bey", Fikir Hareketleri dergisi, c. II., 1934, s. 49.

ret bu tenkidi haksız bulmuştur. O'na göre: «Hüseyin Cahit Yalçın'ın kusur diye gördüğü şey, tersine eserin başlıca başarı kaynağıdır. Gerçekten de yazar, kalıplaşmış roman biçiminden ayrılıp tarih, anı, röportaj vb. türlerin olanaklarından da yararlanarak, yeni bir roman tekniği denemesine giriştiği bu eserin dış yapısında olduğu gibi iç yapısında da -belli birtakım olaylara ve kişilere bağlı kalma zorunluğu yüzünden- ister istemez yabancı etkilerden kurtulup kendi yaratıcı gücünün en ilgi çekici ürününü vermiştir.» (5)

Esasen, gerek «siyâsî roman» nitelemesi, gerekse röportaj türünün romandaki ilk denemesi şeklindeki vasıflandırmalar, "Hüküm Gecesi" romanının asıl kıymetini ifâde etmekten uzak değerlendirmelerdir. Her şeyden önce o, «Yazarın, gençliğini içinde geçirdiği bir devrin hikâyesidir.» (6)

Ancak, söz konusu devrin sosyal yapısı öylesine başarıyla çizilmiştir ki; «Eser bu yanıyla. belli bir devrin hikâyesi olmaktan çıkıp, devlet yönetiminde kişisel çıkarların öne geçtiği her çağın hikâyesi olmak gücünü kazanmıştır.» (7)

Hikmet Dizdaroğlu ise, eser hakkındaki değerlendirmesinde; «Romanda politika ağır basmaktadır» (8) hükmünden hareket etmiş olsa da; «...tarihe karışmış bir çağın politika olaylarını romanın örgüsü ile kaynaştırmasını, yadırgatmayacak biçime sokmasını bilmiştir.» (9) diyerek, yazarın, çağın genel çözümlenmesini başarıyla verdiğini vurgular.

Hakikaten "Hüküm Gecesi"nin kahramanı Ahmet Kerim, özellikle Tanzimat'tan sonra değişik dönemelerde karşılaştığımız; içinde yaşadığı cemiyetten kopuk, iyi niyetli fakat etkisiz, bu yüzden de yenik düşmeye mahkûm Türk münevverlerinin başarıyla çizilmiş bir temsilcisidir.

(5) Cevdet Kudret, a.g.e., c. 1, s. 139-140.

(6) Niyazi Akı, "Y.K. Karaosmanoğlu", İst. Aralık 1966.

(7) Cevdet Kudret, a.g.e., c. 1, s. 139.

(8) Hikmet Dizdaroğlu, Türk Dili, sayı: 183, Temmuz 1966, (s. 199-200).

(9) Hikmet Dizdaroğlu, a.g.y., s. 200.

II

ROMANIN KONUSU

Ahmet Kerim, II. Meşrutiyet devrinin muhalif gazetelerinden «Nidâ-yı Hakikat»'ın başyazarıdır. Annesiyle birlikte «Teşvikiye'deki küçücük, daracık evin» (s. 102) dört duvarı arasında geçirdiği küçük bir zaman diliminin dışında, günün büyük bir bölümünü gazetesinde çalışarak değerlendirir.

Çoğu zaman, evine akşamın geç saatlerinde döner; hatta bazan hiç dönmez; «Bütün gününü, bir sürü politika dedikoduları, hiç hoşlanmadığı meşguliyetler ve çoğu zaman derin can sıkıntılarıyla öldürdükten sonra; akşama doğru biraz genç olmak, biraz da kendisi için ve kendi çağına göre yaşamak...» (s. 48) arzusuyla geceyi dışarıda geçirir. Çok sevdiği yakın arkadaşı, «Sadâ-yı Millet» gazetesinin başyazarı Ahmet Samim ve diğer yakın dostlarıyla, «Beyoğlu'nda içmeye, yemeye ve gezip eğlenmeye gid(erek)» (s. 48) zevk ü sefâ âlemine dalar.

Ahmet Kerim ile Ahmet Samim, bu iki «sefahat ve sefâlet» arkadaşı, İttihad ve Terakkî iktidarının zorbaca idaresine karşı kalemleleriyle mücadele ederler. Öte yandan Ahmet Kerim, özel hayatında, işe gidiş ve gelişinde her zaman önünden geçtiği «köşe başındaki» konaktan gelen "şarkı ile karışık piyano sesini" (s. 23) dinlemeyi, ilk duyduğundan bu yana, alışkanlık hâline getirir. Sesin sahibi kıza, daha yüzünü görmeden tutulmuştur.

Bir akşam vakti, Ahmet Kerim matbaadan çıkmak üzere iken Ahmet Samim'in vurulduğu haberini alır. Dünyası yıkılır. Çünkü Ahmet Samim, bütün bir muhalefet çevresinde Ahmet Kerim'in düşüncede uyduğu tek kişidir ve güvenilir bir dost, gerçek bir arkadaştır.

Bu olayın ertesinde bütün muhalif gazeteler kapatılır. Ülkede tam bir İttihad ve Terakkî tahakkümü hüküm sürer. Muhaliflerin hepsi bir köşeye sinerler; «sanki Samim'le birlikte, onlar da yerin dibine girmişlerdir, gömülmüşlerdi(r).» (s. 92).

Artık, Ahmet Kerim işsizdir. Politikadan iğrenmeye başlamıştır. Bütün benliğini aşk hülyaları sarar. Kendini, «gittikçe daha büyük bir tevekkülle hadiselerin akıntısına» (s. 94) terkeder.

Güntün birinde, piyanosunu dinlemeyi alışkanlık hâline getirdiği «köşebaşındaki konak»'ta oturan kızla tanışır. O'na karşı gittikçe artan derin ve temiz bir sevgi duyar.

Bir gün, sevgilisi Samiye'nin davetine uyarak gizlice «köşebaşındaki» konağa girer. Fakat, bu bir tuzaktır. Samiye O'nu görür görmez bağırmaya başlar. Bunun üzerine zaten hazırlıklı bekleyen Samiye'nin ağabeyi ile iki yeğeni, ellerinde tabancalarla Ahmet Kerim'in karşısına dikilirler.

Ahmet Kerim, dönen oyunu geç de olsa anlar; soğukkanlıca ölümü bekler. Ancak, Samiye O'nun bu asil ve yiğitçe davranışından etkilenir ve araya girerek Ahmet Kerim'i kurtarır.

Bu vak'adan sonra Ahmet Kerim; «...bütün hızıyla yeniden basına, politikaya...» (s. 125) döner. Muhalefetin yeni yayın organı «Alemdar» gazetesine yazı işleri müdürü ve başyazar olur. Artık; «Bir defa o yorucu ve üzücü aşk oyunlarından kurtulmuş bulunmak, sonra ölümle şakalaşmak ve bu şakalaşmadan yenmiş olarak çıkmış olmak, iradesine bir genç küheylan serbestliği ve kendi nefesine sonsuz bir güven...» (s. 124) kazandırdığından şimdi mücadelesini güçlü bir şekilde yürüteceğine inanır.

Öte yandan, yaptıklarından büyük bir pişmanlık duyan Samiye, Ahmet Kerim'e mektuplar yazarak, aracılar göndererek, O'nu ölesiye sevdiğine inandırmaya çalışır. Fakat, ne kadar uğraştıysa başarılı olamaz. Ahmet Kerim'den hiçbir surette yüz bulamayınca da intihar eder.

Bu vakadan sonra, Samiye'nin intiharından kendini sorumlu tutan Ahmet Kerim, vicdan azabı duymaya başlar.

Bu sıralarda «Hürriyet ve İtilâf Fırkası» tarafından kurulan «İhtilâl Komitesi» bir gün, düzenlediği bir suikast neticesinde Mahmud Şevket Paşa'yı öldürünce ortalık karışır. Pek çok muhalif, bu arada Ahmet Kerim tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilir. Muhaliflerin ele başısı sayıldığından idam edilme ihtimali yüksektir.

Ahmet Kerim, burada ölümle burun buruna korku ve dehşet dolu günler geçirir. Sonunda Ziya Gökalp'ın aracılığıyla idamdan kurtulur ve Sinop'a, sürgüne gönderilir.

Sinop'ta hiçbir şeyle ilgilenmeyen ve kendini içkiye veren Ahmet Kerim; artık ruhça öldüğünü, eriyip bittiğini farkederek. Roman, O'nun bu bitişini, tükenişini itiraf eden sözleriyle sona erer.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

Hüküm Gecesi romanında o devrin kalburüstü kişileri rahatlıkla görülebilmektedir. Gazeteci Ahmet Samim'den şâir Tevfik Fikret ve Süleyman Nazife, Şahabettin Süleyman'dan Rıza Tevfik, Halit Ziya, Refik Halit, Aka Gündüz, Ali Kemal ve Ziya Gökalp'a; Talât Paşa'dan Enver Paşa, Hakkı Paşa, Cemal Paşa ve Prens Sabahattin'e kadar zamanın yazar ve şâirleri ile siyaset ve devlet adamları, olayların akışı çerçevesinde bir bir okuyucu önüne çıkarılmaktadır.

Gerçekten de II. Meşrutiyet devrinde yaşamış, edebiyat ve düşünce tarihimiz ile siyaset sahamızda şöhret olmuş nice mümtaz şahsiyet, «Başka kaynakların verdikleri bilgilere aykırı düşmeyen bir doğruluk ölçüsü içinde» ⁽¹⁰⁾ romanın şahıslar kadrosundaki yerlerini almışlardır.

Bununla birlikte, romanda bazı «tasarlanmış» şahıslar da yok değildir. Ahmet Kerim, Ömer Bey, Sırrı Bey gibi. Öte taraftan Ali Kemal, Şahabettin Süleyman, Damat Salih Paşa gibi şahıslar eserde birer tip teşkil ettikleri gibi, aynı zamanda, gerçek kişilerdir. Eserin merkezî şahsı ise, hiç şüphesiz Ahmet Kerim'dir.

Ahmet Kerim :

Romanın kahramanı olan bu genç adam; doğma büyüme İstanbullu olup, «Annesinin, babasından kalma bir emekli maaşı ile idare etmeğe çalıştığı Teşvikiye'deki küçücük ev(de)» (s. 26) oturmaktadır. Bekâr olduğundan, bu evdeki tek can yoldaşı ihtiyar annesidir.

Ahmet Kerim, gazetedeki yazarlık işinde, politika konularındaki tartışmalarında oldukça «huysuz, nobran ve acı(masız)» olduğu halde, özel hayatında «tatlı, ince, nükteci, cana yakın... şen» (s. 48) bir insandır.

Yaratılıştan hassas olması, O'nu, gayet ince ve sanatkârca bir ruha sahip kılmıştır. Bu sebeple, «güzel döşenmiş bir odadan, iyi giyinmiş bir kadına, iyi giyinmiş bir kadından mermer bir heykele ve

(10) Hikmet Dizdaroğlu, a.g.y., Aralık 1966s. 200.

bundan meselâ Mozart'ın bir müzik cümlesine kadar insanlığın estetik görünüşleri ile bir hayatın nasıl bir peri masalı hâline gireceğini pekiyi tasarlardı.» (s. 34)

Öyle ki; bu ruhun tesiriyle içinde, «... Bütün güzel şeylere karşı bir onulmaz hasretin yarası kanıyordu.» (s. 34) denilebilir. Bu hassasiyet, genç gazetecinin düşünceye ve hülyaya olan düşkünlüğünü had safhaya çıkarmıştır. O'nun, kendi mahallesinde gezinirken hissettiklerini anlatan romandaki şu cümleler, bu yönünü başarıyla sergileyen ifadelerden sadece birisidir:

"Burada atmosfer Türk'tür. Beyaz sabun kokan, beyaz entarili kız kadar Türk'tür. Kendi mahallesinin yakınlarına doğru yaklaştıkça bu duygu onda daha çok beliriyor. Havada Lâvanta çiçeği, Edirne sabunu ve bir parça da kekik kokuyor. Bu kokuları belki de Ahmet Kerim'in muhayyilesi icat ediyor." (s. 13)

Ahmet Kerim idealist bir gazetecidir. Ama sanatını kıyasıya eleştirmekten de geri kalmaz. Prof. Dr. İsmail Parlatır'ın temas ettiği gibi, «çevresindeki kişilerle bu konuda tartışır. Bu arada, kendi görüşlerini de yansıtmış olur.» (11)

Zira; «O'na bu, günlük gazetecilik, mesleklerin en gücü, en ba-yağısı, en şerefsizi gibi» (s. 24) görünmektedir.

Bu noktada, mesleğini kendi ifadesiyle, «bir kaldırım oros-pusunun» (s. 24) işiyle karşılaştıracak kadar gerçekçidir. Fakat, kendisinin ayrı bir kategoriden olduğunu söylemeden de edemez:

"...Hayır! Ben, yalnız ben, bu cins hakikat bezirgânlarından değilim." (s. 25)

Bu bakımdan, içerisinde bulunduğu muhalefet çevresinde yer alan ve kimi «nezaret koltuğu», kimi kendine uygun başka bir makam uman şahıslardan apayrı bir karakter yapısına sahiptir. Bu inançla Ahmet Kerim, «...Her yazım kuvvetle inandığım, kuvvetle hak bildiğim bir fikrin ifadesidir.» (s. 25) demekten kendini alamaz.

Kaldı ki; "...Ahmet Kerim, bu mücadelenin ne kadar umutsuzca ve menfaat gözetmeden yapıldığını pek iyi biliyordu. Kendi safında

(11) Prof. Dr. İsmail Parlatır, "Tanrılar Susamışlardı ile Hüküm Gecesi" A.Ü. DTCF, Türkoloji Dergisi, cilt: 6, Ankara, 1974, s. 144.

olanların günün birinde iktidar mevkiine geçebileceklerine hiç inanmıyordu. İnsana ikbal, saadet ve servet sağlayan kuvvetlerin hepsi de öbür tarafta idi. Ve hep öbür tarafta kalacaktı...» (s. 25)

Çünkü O, dürüstlüğü kendisine şiar edinmiş, sağlam karakterli bir yazardır. Bu yüzden, «... politikacılığın bu bayağı dedikodu tarafını hiç sevmezdi. Politikacılığın bu çeşit görünüşleri gerek kendi lehine, gerek kendi aleyhine olsun, ona sonsuz bir tiksinti verirdi.» (s. 44) denilebilir.

Böyle iken, O'nu muhalif kanada iten, gelecekte belirecek ikbal beklentisi veya menfaat duygusu değil; «...sırf hürriyete yapılan baskıya karşı koymak ve kişiliğini satılığa çıkarmamak...» (12) düşüncesidir. Bunun için O, «...karşılığında hiçbir şey beklemeden kendini fedâ edebilecek gerçek bir ülkü özlemi neslinden...» (13) sayılabilir.

Ahmet Kerim, yaşadığı her günün genel bir muhasebesini yapmadan uyuyamaz. Bu onda, âdeta bir ibadet gibi alışkanlık hâlini almıştır. Yazar, kahramanın bu kendi kendisini muhakeme etmesini şöyle anlatır:

"İşte, Ahmet Kerim her gece bu rûhî işkence ile yatağına girince, O'nun için, uzun bir 'nefis muhasebesi' ve bir yapıp ettiklerinin tahlili saati başlardı...

'İyilik diye ne yaptık?'

'Kötülük diye ne işledik?' (s. 50)

Bu idealist gazeteciye göre; olayların asıl mahiyetini kavrayamayan fakat, budalaca, şuursuz ve mutaassıp bir topluluk teşkil ederek her yenileşmeyi ve gelişmeyi engelleyici bir rol üstlenen «Amme efkârına karşı gitmek ve hep onun aksine yürümek, onu hırpalamak, sarsmak, onun istediğini istememek kalemine saygısı olan bütün yazarların vazifesidir.» (s. 52)

Her ne kadar böyle düşünse de, bunu tatbik edecek irade ve güçten yoksun olduğunun da farkındadır:

(12) Rauf Mutluay: Yeni Ufuklar, Eylül 1966, s. 172.

(13) R. Mutluay, a.g.y., Eylül, 1966, s. 172.

"Lâkin, acaba, Ahmet Kerim'in kendisi bu kaideye ne dereceye kadar riayet ediyordu. Ne yazık ki, bunu kendi kendine sorarken, Nida-yı Hakikat başyazarının yüzü -bir hâkim önünde bir suçlunun yüzü gibi- kızarıyordu." (s. 52)

Zira O, «... Memleketi ikiye ayıran İttihat ve Terakki aleyhtarlığı altında bir inkılâp ve yenilik düşmanlığı gizlen(diğini)» (s. 52) çok iyi bilmektedir.

İşin vahim yönü ise bu muhalif yazarın, «...Bilerek veya bilmeyerek bu karanlık duygunun. günün birinde, canlı bir fikir ve yayılan bir hareket hâline gelmesi için çalışıyor...» (s. 52) olmasıdır.

İşte Ahmet Kerim, bu noktada bir çıkmaza düşer. O'nun bu hâli, romanda; «Evet, bu yol dar ve çapraşıktı. Ahmet Kerim ilerledikçe sıkıştığını, sıkıştıkça tıklandığını seziyordu ve bunun sonunda ne var, pek iyi bilmiyordu. Belki bir uçurum, belki bir tepe...» (s. 147) sözleriyle anlatılır.

Artık genç gazeteci, içine düştüğü kararsızlığın ve gönlünü kaplayan karmakarışık duyguların tesiriyle çâresizdir. O'nun cemiyetteki yerini ve varlık sebebini tam olarak tayin edememekten doğan huzursuzluğunu ve bocalamasını, romancı:

"Demek ki, ne samimi bir surette muhalefeti benimsemiş, ne de İttihat ve Terakki'nin faziletsizliğine yürekten inanmıştı! Şu halde neyi müdâfaa etmiş? Neye karşı yürümüştü?» (s. 286)

"...Ne birlikte mahkûm olduğu arkadaşlarına karşı yüreğinde ufak bir sevgi, ne de kendisine bu işkenceyi lâıyk gören düşmanlarına karşı bir kızgınlık ve nefret duyuyordu..." (s. 286)

Bu durum, O'nun, asıl bulunması gereken cephenin karşısında yer almasına ve mizacına aykırı davranışlar sergilemesine sebep olur:

"Şefkatliydin, merhametsizliği şiar edindin! Yumuşak başlı bir çocuktun, dikkatliliği, zarıflığe ve asillığe daha uygun buldun. İttihatçı idin, kendini muhalif tanıttın..." (s. 289)

Gerçekten de Ahmet Kerim, II. Meşrutiyet'in hür atmosferinde teşekkül eden siyâsî ve sosyal çevrenin, yazarın ifâdesiyle, «bütün uydurma kanunları, o her biri bir hırsın ifâdesi olan bütün iki yüzlü düş-

turları, prensipleriyle bir kocaman sahtekârlık belgesi» (s. 290) görünüşündeki cemiyetin marazî bir ürünüdür.

İçinde yaşadığı devir, «budalalar, kötü yürekli, bayağı, gülünç ve sıkıcı insanlarla dolu» (s. 289) bir dünyadır ve o dünya, kendisini bu şekilde hareket etmeye zorlamıştır.

Böylece, bu idealist genç. Rauf Mutluay'ın belirttiği gibi, «kişiliğine kabahat bulmaz. bütün sebep ve sonuçlarıyla hayat hesabının yükünü zamanına ve neslinin talihine yükler...» (14) denilebilir:

"Bu; Abdülhamid devri denilen o uzun, o otuz üç yıl süren geceden artakalmış, mayası karanlıkla yoğurulup kanı yaşlı anaların gözyaşıyla tuzlanmış, bütün bir nesle mahsus eksiklikler, kötülükler, dertler değil miydi? O neslin en belirli örneklerinden biri olan Ahmet Kerim:

'Adam sen de, zaten biz doğarken mahkûmduk!' diyordu." (s. 299)

Ayrıca:

"...En iptidai bir kültürden. en basit bir idealden bile yoksun bırakılan ve devrin karanlıkları, karışıklıkları, kin ve hileleri içinden yolunu kendi kendine bulup yürümek zorunda kalan bu kimsesiz Türk Gençliği, Ahmet Kerim'in gözü önünde insanlığın en acılı, en çok gadre uğramış, en çaresiz bir parçası gibi tecessüm ediyordu." (s. 292)

Bu tutum Ahmet Kerim'i, hiç şüphesiz kendini «mahkûm nesil» saymaya kadar götürür. Rauf Mutluay da bu noktadan hareketle, O'nun hakkında. «Ahmet Kerim. bugün bile kendini 'mahkum nesil' saymakta devam eden o sayısız yakınmaların, o her şeyi kendi hastalıklarına özür yapmakta ustalaşmış verimsiz ve kararsız aydınların en iyi sözcüklerinden biridir.» (15) hükmünü verir.

Öyle de olsa; bu genç ve kâbiliyetli yazar, Hikmet Dizdaroğlu'nun ifadesiyle; "...Olayların gidişini değiştirememek ve onlara yön verememekle birlikte, direnmesini bilen, doğru bildiği düşüncelerine sonuna değin bağlı. tehlikeleri göze alan, üstelik de daha 'entellektüel'

(14) Rauf Mutluay: a.g.y., Eylül 1966, s. 173.

(15) Rauf Mutluay: a.g.y., Eylül 1966, s. 173.

(16) Hikmet Dizdaroğlu, a.g.y., s. 200.

bir insandır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan olduğu halde, gözü kapalı bir partizan değildir..." (16)

Romanda Ahmet Kerim'in bu sağduyulu hâli şöyle anlatılır:

"Bari muhalefetin zaferinde memleket için bir mutluluk umanlardan olsaydı. bari kalbi kartal gibi kahredici bir ideale yuva yapmış olsaydı; bari ölüm dakikasında 'Ben ölüyorum, fakat inandığım fikir yaşayacak' diyebilseydi! (...) Muhalefetin bütün maskaralıklarına şahit olan Ahmet Kerim. onun ciddiliğine bir an akıl erdirememiş; ona maddî ve manevî anarşinin çeşitli görünüşlerinden biri gözüyle bakmış(tır)..." (s. 285-286).

İşte bu itiraflardır ki, Hüseyin Cahit Yalçın'a; «İttihat ve Terakki devresinden bahseden tarih. muhalefetin ruhî saikleri, maneviyetleri hakkında en doğru vesikalara Yakup Kadri Bey'in yazılarında tesadüf edecektir. Bunların içinde en canlısı da Ahmet Kerim'dir.» (17) hükmünü verdirmiştir.

Gerçekten de Ahmet Kerim, gerek peşinden sürüklendiği olaylar karşısında gösterdiği tepkileri, sergilediği tavır ve hareketleri, gerekse meselelere dair hassasiyeti ile oldukça «canlı ve etkili» bir şahsiyettir.

Bu sebeple Rauf Mutluay; «Meşrutiyet kuşağının en iyi sözcüklerinden biri» saydığı bu kahramanın dramı üzerinde dururken, şu görüşleri ileri sürer:

«Ahmet Kerim, toplumuyla ilişkisini kuramamış sakar bir aydının bütün virajlarında işte böyle kaybolur gider, nice Türk neslinin yolunu bulamamış iyi niyetli mağlupları gibi; Ahmet Kerim biraz Tefik Fikret, biraz Hüseyin Cahit, biraz Falih Rıfkı... akçıl ve kara ipliklerin karışık dokusunda kendisini ayakta tutacak gündeş bir ülkenin yoksunluğunda zaman zaman ülkücü, zaman zaman yenik ve karamsar, döneke ve hırçın, tekil ve sapık, şaşkın ve siliktir.» (18)

Ahmet Samim:

Ahmet Samim üzerinde: biri roman kişisi, öteki gerçek Ahmet

(17) H. Cahit Yalçın, a.g.y., 1934, s. 49.

(18) R. Mutluay, Yön, 12 Ağustos 1966, s. 176.

Samim olmak üzere iki ayrı şekilde durmak gerekir.

Roman kişisi olarak Ahmet Samim'i şöyle tanıtabiliriz:

Ahmet Kerim'in en yakın dostu, en samimi arkadaşıdır. Birlikte «Nidâ-yı Hakikat» gazetesini kurmuşlar, daha sonra Ahmet Samim başka bir gazetenin (Sadâ-yı Millet) başyazarı olunca, Nidâ-yı Hakikat'ın başyazarlığı Ahmet Kerim'e kalmıştır.

Romancı, onların biribirlerine olan yakınlıklarını; «Ahmet Kerim'le Ahmet Samim biraz da sefahat ve sefâlet arkadaşı idiler.» (s. 53) sözüyle hükme bağlar.

O, Ahmet Kerim'den daha büyük olmasına rağmen; «...İlk gençlik çağının bütün ateşini, coşkunluğunu ve ataklığını korumakta...» (s. 52) olduğundan aktif politikaya girmiş ve yazarın ifadesine göre; «...birtakım gizli kapaklı işlere de karışır olmuştu(r).» (s. 52)

Bu sebeple İttihatçı'lardan sık sık tehdit mektupları almakta, zaman zaman da takip edilmektedir. Ama, yine de, «ruhunda sönmek bilmeyen ebedî gençlik coşkunluğu» (s. 53) O'nun pasif kalmasını engeller.

Ahmet Samim, evli ve iki çocuk babasıdır. Fakat, bekâr insandan farksız, düzensiz bir hayata sahiptir. Nitekim, «...hep karmakarışık duran kumral saçlarının altındaki kalender ve sevimli yüzüyle, o tatlı şehlâ bakışlarıyla bir başkasına çirkin görünebilecek bu yaşayış yoluna bir cazibe...» (s. 53) kazandıracak yapıdadır.

O'nun böyle bir yapı edinmesinde; «karaktersiz denecek derecede uysal» (s. 53) ve «eşsiz bir mizah kabiliyetine sahip» (s. 73) oluşunun rolü büyüktür.

İstanbul'da; «Rumeli Hisarı'nın arka sokaklarında bir küçücük evde...» (s. 53) oturan Ahmet Samim; dâva arkadaşı Ahmet Kerim'le; İttihatçıların baskıları yüzünden «herkesin sustuğu o yıldırma devrinde» muhalefetlerini amansız bir şekilde sürdürürler. Romancı, bu iki yazarın sürdürdüğü siyâsi mücâdeleyi şöyle anlatır:

"Gerçeği söyleyen bu iki yazarın sesi, bir zamanlar çölün içinde Orsilim beldesine haykıran Yahya Nebi'nin sesi gibi memleketin en

ıssız köşelerine kadar yayılıyor ve kimini kızdırıyor kimini türkütüyordu." (s. 25)

Sırrı Bey :

Roman kahramanı Ahmet Kerim'in; «...Yüzün(ün) sayısız çizgilerinde yarı kahramanca, yarı maceracı bir hayatın binlerce belâlarını okudu(ğu)...» (s. 45). Sırrı Bey, «eski İttihatçılardan»'dır.

Küçük yaşta, «henüz on sekiz yaşında bir talebe iken...» (s. 46), adı siyasî olaylara karışan Sırrı Bey, bu sebeple bir gece yarısı, Afrika'ya gitmekte olan ve her tarafından su alan bir gemiye bindirilerek Fizan'a sürülür. Burada işkence dolu bir yıl geçirdikten sonra, bir sandalla Tunus'a kaçır. Oradan da «ateşçi yamakçısı» olarak girdiği bir gemiyle, parasız pulsuz, İskenderiye'ye ulaşır. Bu yabancı şehirde, «dilenmekle ölmek arasında» (s. 46) bir süre sefilce yaşar. Bir ara tramvayda biletçilik yapar. Jön Türkler'in Kahire'de toplandıklarını duyunca, Tanta'dan yayan olarak Kahire'ye gider. Burada bir müddet kaldıktan sonra, Cenevre'ye geçer.

Sırrı Bey, «Bu kadar işkence ve acıya hiç sendelemeden, mânen hiçbir çamura bulanmadan. bu kadar uzun zaman dayanmış ve hiçbir kere 'Yeter, bittim' dememiş...» (s.46-47) olduğundan; Ahmet Kerim'in nazarında karakterce sağlam ve asil bir kimsedir.

Çünkü Ahmet Kerim, O'nun: «...bütün o sevimsiz görünüşlerine, yağlı ve uzun saçlarına, huysuzluğuna, inatçılığına, kibir ve gururuna rağmen; bu pörsümüş deri(si)nin altındaki cevheri her an sez(ebilmektedir.)...» (s. 47)

Muhallifler arasında «Dönme Sırrı» lâkabı ile bilinen bu şahıs, mazisinden yeterince söz etmez; âdetâ, «Birtakım günlük, küçük dalavereler içinde kuruyan muhayyilesi hâtıralarını canlandırmak ve onlara muhtaç oldukları perspektifi, rengi ve ışığı vermek gücünden yoksun (muş)» (s. 258) gibi davranır.

Fakat, o günlerin Sırrı Bey'i ile şimdiki arasında büyük fark vardır. Yazar'a göre: «... bu Sırrı Bey, o Sırrı Bey'in leşinden, iskeletinden, toz ve toprağından başka...» (s. 260) bir şey değildir.

Yine de, bu uzun boylu, uzun saçlı, yeşile çalan seyrek ve uzun dişli Sırrı Bey, «... küçük, dar ve çarpık yüzünü bir eski kumaş parçası gibi buruşturan bir gülümseyişle» (s. 45) her ne kadar «bağ korkuluğu (nu)» andırır olsa da; yaklaşan seçimlerin öncesinde çevresindekilere, «İstanbul seçimlerini evvel Allah ben bitiririm...» (s.145) diyebilecek kadar kendine güveni tam ve dinamik bir siyasetçidir.

Zaten romanın sonlarına doğru, Merkez Kumandanı Cemal Bey'in Sırrı Bey için; «Onun bize çok hizmeti dokunmuştur!» (s. 283) sözüyle irkilen ve kendine gelen Ahmet Kerim, Sırrı Bey'in daha enerjisinin tükenmediğini ve «hepsi bir hafiye gayretkeşliğinden ibaret» (s. 291) olan «o sokuluşlar ve o ağız arayışlar»ın, bunun birer delili olduğunu geç de olsa anlar.

Şahabettin Süleyman :

Burada, romanda geçen bir tip olarak üzerinde duracağımız Şahabettin Süleyman, aynı zamanda, gerçek bir kişidir. Romancının ifâdesiyle, «Her hafta, biri batıp biri çıkan birtakım gazetelerde yazarlık etmekte...» (s. 65) olan bu şahıs ne doğru dürüst yer, içer ne de giyinir.

Fakat, yine de para yetiştiremez; «Devamlı para ihtiyacı içinde» (s. 65) yaşar. O'nun, parasızlık sebebiyle kıvranışını yazar şöyle anlatır:

"Çoğu günlerde darlığı o kadar dayanılmaz bir şekle girerdi ki, on beş meciדיye alacağı olan bir kitapçı ile, peşin para alacağım diye, beş meciديeye anlaşıp; bu acaip pazarlığı büyük bir başarı gibi anlatırdı. Kahkahalarla gülerek: 'Herifi yine kafese koydum' derdi. Ve zavallının saflığı o derecede idi ki, kafese kendisinin girmiş olduğunun hiç farkına bile varmazdı" (s. 66)

Gerçekte, arkadaşlarının nazarında Şahabettin Süleyman'ın «en hoş tarafı» bu tür davranışlarındadır. O'na göre; «dünyanın en ahlâksız, dalavereci ve hattâ onur ile en az ilgisi olan(ı)...» (s. 66) kendisidir. Şahabettin Süleyman bununla da kalmaz; «Bu zannını bir çeşit materyalist felsefeye uydurarak ona yüksek bir entellektüalizm süsü verir...» (s. 66)

Ahmet Samim'in en çok hoşuna giden de, O'nun "yaratılışının bir-

takım acaip, gülünç ve safdil görünüşleri" dir (s. 66-67).

Şahabettin Süleyman «Tarla başındaki evlerden birinin küçük, havasız bir odasında kâh bu kadın ve kâh o kadınla birlikte» yaşar... (s. 90) ve Türk edebiyatında zevkle okunan yazılarını bu, oldukça «loş, pis» ve «dağınık» odada hazırlar.

Ahmet Samim'in öldürülmesinden sonra Ahmet Kerim'in daha sık görüştüğü bu edib, «Kalıpsız fesinin altından fışkıran uzun ve yağlı saçları...» (s. 65), «koyu buğday rengindeki yüzü» (s. 84) ve «bir parça peltek ve kekeme» (s. 84) konuşması ile çevresindekilerin dikkatini çeker.

O'nun günlük mutad işi, alacağına mahsuben biraz para koparabilmek maksadıyla kitapçılar arasında bir ona, bir ötekine uğramak suretiyle âdeta mekik dokumaktır. Romancı O'nun bu meşgâlesini şöyle anlatır:

"Kalıpsız fesinin altından fışkıran uzun ve yağlı saçlarını ikide bir elinin tersiyle zaptetmeye çabalayarak ve terziden aldığı günden berikimbilir altı ay mı, bir yıl mı?- hiç ütü yüzü görmemiş ve dikişsiz birer eski kumaş parçasına dönmüş pantolanlara sarılı bacaklarının üstünde haline tavrına bir çeşit sağlamlık ve zariflik vermek ister gibi dimdik yürüyerek durmadan yazmakta olduğu kitaplarının yazı ücretlerinden bir miktar avans para koparabilmek ümidiyle, Bâbîâli caddesinin ne kadar kitapçı dükkânı varsa hepsine günde birkaç kere başvurmak, onun, açık havada yaptığı biricik ekzersizdi..." (s. 65-66)

Şahabettin Süleyman, maceraya yatkın bir insandır. Hattâ, "O'nun için macera tabii bir hâldir" (s. 241) de denilebilir.

İşte bu «tabii hâl» sebebiyle o, yaşadığı devirde, bazan «bir çukurun tâ dibinde» görüldüğü gibi; «bir zirvenin ta tepesin(e)» sıçrayabilmiştir.

Hasip Bey :

Eserin daha ilk sayfasında, Ahmet Kerim'in hemen yanında ismine rastladığımız Hasip Bey, muhtemelen eski Sadrazam Halil Paşazade, «Ömer Beyefendi'nin adamlarından birinin oğlu (dur)» (s. 31)

Belki de bu sebeple olacak, Ömer Beyefendi'nin evinde iken; «Hasip Bey'in bu halinde sanki, eski lalaları hatırlatan bir şey...» (s. 31)

sezilmektedir.

Uzun zaman elçilik müsteşarlıklarında bulunan Hasip Bey, «kısa ve sivri» kesilmiş sakalı, «tek gözlüğü» ve «alafranga bir selâm çalımı» ile çevresindekilerin dikkatini çekmektedir. Buna «Edmond Desmonlains bahsindeki derin ve rekâbet kabul etmez malûmâtı» (s. 30) da eklenince artık O, muhalif çevrede, «Bir nazırlık sandalyesine en yakışır kişilerden biri» hâline yükselmiştir.

Zaten, O da: uzun süre devlet hizmetinde olmanın verdiği tecrübeyle. «... şimdiden, hiç değilse bir nazır namzedi tavrı takınmış ve herkesten buna göre bir muamele bekle(meye)» (s. 30) başlamıştır.

Fakat, Ahmet Kerim, bu «Edmond Desmoulains» hayranı pasif ve pısrık Hasip Bey'i derin derin süzerken:

"Lâkin İttihat ve Terakki'nin en cahil, en kör üyeleri bile aksiyon alanında mutlaka bu adamlardan daha değerlidir. Ne yazık, biz sanki bunlarla mı bir hükümet kuracağız?" (s. 30)

demekten kendini alamamaktadır.

O. tavır ve hareketlerinde olduğu gibi çevresindekilere gösterdiği yakın ilgide de. geleceğe dair birtakım menfaatlerin hesabı içersindedir:

"İşte Hasip Bey, Ahmet Kerim'in yakınlık ve sevgisini kendi üzerine çekmek kaygısıyladır ki, onu, bugün evinden alıp Ömer Beyefendi'nin konağına kadar getirmek nezaketinde bulunmuştu." (s. 30-31)

Hasip Bey, ülkenin değil, bilâkis kendi menfaati için, ne pahasına olursa olsun, iktidara geçilmesini dört gözle beklemektedir. Yazar, O'nun bu aceleciliğini şöyle anlatır:

"Çünkü, bir an önce iktidar mevkiine geçmek için can atıyordu. Artık daha fazla beklemeğe tahammülü kalmamıştı.

Borçları gırtlığını aşmıştı ve herkesi 'bugün, yarın' diye avutmaktan bıkmıştı..." (s. 33)

Bu da göstermektedir ki Hasip Bey, millî bir idealden yoksun, yalnızca ikbal peşinde koşan. «menfaatperest» bir kişilik sergilemektedir.

Ömer Bey :

Eski Sadrazam Halil Paşa'nın oğludur. Nişantaşı'nda babadan kalma eski bir konakta, uşağı Osman Ağa ile birlikte oturmaktadır.

Genç sayılabilecek bir yaşta olmasına rağmen, bekâr yaşamayı tercih eden Ömer Bey, kendini beğenmişin biridir. Yazar, O'nun bu hususiyetini şu sözlerle anlatır:

"O kendisini her yaptığı şeyde, o kadar haklı, o kadar dürüst, o kadar doğru bulur idi ki, onu tenkid edecek veya hor görececek bir kimsenin yeryüzünde bulunabileceğine ihtimal veremezdi..." (s. 41)

Daha gençlik çağının ilk yıllarında yükselebileceği en üst rütbeye, erişebileceği en yüce makama kavuşan bu paşazadenin en büyük merakı, babasından devraldığı ve «dinî bir vazife» telâkki ettiği «âsâr-ı nefise» koleksiyonculuğudur.

O, «Zaten devlet makamlarından çekildiğim günden beri hemen hemen başka meşgalem yok gibidir. İstanbul'da köşe bucak dolaşırım, nerede tarihi ve estetik değeri olan bir şey bulursam, sanki eski bir tanıdığa rastgelmişim gibi yüreğim çarpmaya başlar, ne yapar yapar onu elde etmeye çalışırım» (s. 35) sözleriyle, antika eşyaya olan bu merakının derecesini açıkça belitmiş olur.

Ömer Bey, Meşrutiyet devrinin amansız bir düşmanıdır. Zaman zaman, muhalefet ileri gelenlerinden bazı kimseleri konağına davet ederek, onlarla, gecenin geç vakitlerine kadar konuşur tartışır. Öyle ki; «uykuya dalması şafak sökümünü bulur.» (s. 27)

Gerçi, O'ndaki bu, sabaha doğru uyuma alışkanlığını Hasip Bey; «irsi bir noktambulizm»(*) rahatsızlığına bağlamaktadır. Çünkü, Hasip Bey'e kadar ulaşan bir söylentiye göre; Ömer Bey'in, «Tâ çocukluğundan beri şafak sökmeden yatağına girdiği ya da girse bile, uyuduğu görülmemiş...» (s. 27)

Daha «Doğduğu gün 'salise' (***) rütbesini alan....» (s. 38) bu mi-

(*) Geceleri gezip eğlenme düşkünlüğü.

(***) Binbaşılığa eşitmülki bir rütbe.

rasyedi beyin hakkında yazar, her halde O'nun «tekrar ikbale geçmek» arzusuyla duyduğu politika ihtirasından olacak, menfi bir tavır takınmaktadır.

Belki de bu sebeple O'nu, Ahmet Kerim'in müşahitliğinde okuyucuya şu satırlarında tanıtır:

"...Odadan içeriye birtakım kesik ve zincirleme aksırık sesleriyle sarsılan bir adam girdi. Ne! Eski Sadrazam Halil Paşazade Ömer Beyefendi bu muydu? Hani şu ikinci Abdülhamid devrinde adı fısıltılarla bir kulaktan öbür kulağa geçen ve her kulakta az bulunur, acayip ve değerli bir küpe gibi takılı kalan; hani şu iki de bir mabeyn-i Hümayuna dalıp da devlete ait-çok mühim işler için-bütün o heybetli sarayı, mukavvadan bir oyuncak yapı gibi avucunun içinde zıplatan; hani şu Cercle d'Orient'in (*) altın sesli bülbülü; hani şu İstanbul'un biricik Mecena'sı; aydın, yüksek, hürriyetçi ve kibar gençliğin tek incisi, hani bugün her biri Meşrutiyet devrinin yüksek makamlarına kurulmuş kimseleri bir zaman sofrasında yedirip içiren ve kütüphanesinde okutup öğreten ve bu eski nüfuzuna dayanarak İttihat ve Terakki'nin ilk taşkınlıklarını bunların kişiliğinde kötülemek cüretini gösteren medenî cesaret sembolü Ömer Beyefendi bu küçük, aksırıklı mahlûk muydu?" (s. 31)

Hayretten olacak ki; Ahmet Kerim'in hayalinde, «Üstünkörü traş olmuş esmer, mahmur bir yüzün ortasında diş ve parmak uçlarıyla durmadan didiklenmiş bıyıkların yarıya kadar ancak örtebildiği geniş, boş harap bir gülümseme» (s. 31-32) olarak kalmış olan Ömer Bey'in yegâne hedefi mevcut idareyi kötüleyerek tekrar ikbale erişmektir. Bunu, «... Nâzırların ne kadar komisyon aldıklarını ve ne kadar para çaldıklarını öğrenip... bununla kendi devrinin ahlâkça şimdiki devre üstünlüğünü ispat ederek...» (s. 38) gerçekleştirebileceğine inanmaktadır. Bu hususta epey de acelecidir. Zira, «Borçları gırtlakını aşmıştı(r)» ve herkesi «bugün-yarın diye avutmaktan bıkmıştı(r)» (s. 33).

(*) Türkçe anlamı. Şark Çevresi. Dönemin ünlü bir özel klübünün adı.

HÜKÜM GECESİ'NDE İTTİHAD VE TERAKKİ

Romanda İttihâd ve Terakkî, merkezî kahraman Ahmet Kerim tarafından ağır bir tenkide tabi tutulmuştur. Gerçi, Ahmet Kerim gözü kapalı bir partizan değildir. O, yeri gelince sözcülüğünü yaptığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı da tenkid eder. Bu tutum, O'nun İttihâd ve Terakkî'ye yönelttiği tenkidleri hissî olmaktan kurtararak objektif bir zemine oturtur.

Aslında romanın merkezî şahsı Ahmet Kerim, sınırları çizilmiş belirli bir döneme, yazar adına, bir gözlemci olarak bakmaktadır. Romanın bir yerinde şöyle der:

"İttihâd ve Terakkî, bütün o kaba ve vahşi sertliğine karşı memlekette tek kudreti temsil ediyordu." (s. 25)

Başka bir yerde de iki fırkayı mukayese eder:

"Adam sen de, muhalefet, muvafakat! Al birini vur öbürüne! Bu partilerin ikisinin de milletle hiçbir ilişkileri yok. Çünkü, biraz önce dediğiniz gibi ne bu, ne o milli bir ideal yaratmak gücünü gösteremedi. İttihâd ve Terakkî neye dayanıyor? Yine siz söylemişsiniz. Balkan komitecilerinden öğrenilmiş birkaç basit milliyet ve ihtilâl düsturuna... Muhalefetin dayanağı nedir? Hürriyet ve Meşrutiyet gibi birtakım kitaptan alınmış mücerret nazariyeler..." (s. 187)

Böylece Ahmet Kerim, bir yandan gözlemlerini objektifçe yansıtırken, öte yandan İttihâd ve Terakkî'yi kıyasıya tenkid eder:

"Her şeyden önce İttihâd ve Terakkî zindanının yıkılması ve hür düşünceye yol açılması lâzımdı..." (s. 126);

"İttihâd ve Terakkî'nin ettiği kötülükler yine Ahmet Kerim'e göre, yalnız bundan ibaret değildi. Gençlikte ideal namına bir şey bırakmamıştı..." (s. 127);

"Ahmet Kerim, asil Türkiye'yi saran bu âdi Balkan komitacılığının, İstanbul şehrinin ortasında bile, mütevazî ve sessiz bir aileden nasıl bir eşkiya çetesi çıkadığını, daha bir ay önce kendi gözleriyle görmüş değil miydi?" (s. 128);

"1908 inkılâpçıları artık, kendi keyiflerine boyun eğmeyen Millet Meclisi'ni dağıtmak için padişahı bir sopa gibi kullanmak istiyorlardı" (s. 142);

"İttihâd ve Terakkî kabalıkta ve budalalıkta, muhalefetle yarışma halinde idi." (s. 143);

"İttihâd ve Terakkî, muhalefetin ne kadar faal başları varsa, bunların her birin bir vasıta ile işlemez hâle getirmenin yolunu bulmuştu..." (s. 146);

"...Sokak palavracılığı, kuru sıkı kabadayılık ve demagogça atıp tutmalar da bir çeşit ittihatçılık demektir." (s. 207);

"Ahmet Kerim'e göre, Türk milleti ne kadar vakarlı, ağırbaşlı ve alçak gönüllü ise, İttihâd ve Terakkî o kadar yaygaracı, farfaracı ve küstahtı..." (s. 208);

"İttihâd ve Terakkî'nin heybetli ve göz kamaştırıcı maskesi bir defa daha onun önünde yere yuvarlanmış ve bu maskenin altından iktidar ve ikbal hırısından başka bir şey taşımayan bayağı yüzün esrarı çırılçıplak meydana çıkmıştı." (s. 239-240)

SİNEKLİ BAKKAL

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Önce İngilizce olarak yazılan ve 1936 yılında aynı dilde neşredilen «Sinekli Bakkal»ın bu neşirdeki adı «Meddah'ın Kızı - The Clown and His Daughter» dır. ⁽¹⁾ Eserin Türkçesi ise, ilkin Haber gazetesinde 1935 yılında tefrika edilir. Bir taraftan da yayınlanacağı sık sık duyurulan roman ertesi yıl, 1936'da, kitap halinde çıkar.

İngilizce ve Türkçe nüshalardan hangisinin eserin orijinali olduğu hususu, bazı araştırmacıların merakını celbetmiş ve onları meseleyi aydınlatmaya sevk etmiştir. Bu konuya eğilenlerin başında Orhan Burian gelir :

" ... Önce «Sinekli Bakkal» yazılıp sonra İngilizce'ye, ya da ilkin «The Clown and His Daughter» yazılıp sonra Türkçe'ye çevrilmiş değildir. Onların ikisi de başlı başına birer romandır ve birbirinin kopyası olmaktan uzaktır." ⁽²⁾

Bu görüşlere pek katılmayan Vecdi Bürün ise, Türkçe "Sinekli Bakkal". İngiltere'de yayınlanan «The Clown and His Daughter» in bir tercümesi olarak değerlendirir :

"Sinekli Bakkal, Halide Edip'in İngiltere'de yazdığı The Clown and His Daughter (Meddah ve Kızı) isimli romanının formolojisinde bazı değişiklikler yaparak tercüme ettiği romandır." ⁽³⁾

Konuyla ilgili en esaslı inceleme ise, Prof. Dr. İnci Enginün tarafından yapılmıştır. ⁽⁴⁾ Her iki nüshayı bu açıdan karşılaştıran araştırmacı, tespit ettiği farklılıkları bir bir sıralamıştır. Bunlardan hareket

(1) Bu eser hakkında detaylı bilgi için bkz: Prof. Dr. İnci Enginün, "Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi" İst., 1978, s. 244-246.

(2) Orhan Burian, "Yeni Halide Edib - Sinekli Bakkal" Yücel, Eylül 1937, s. 140.

(3) Vecdi Bürün, "Sinekli Bakkal", Çınaralta, 20 Haziran 1942, s. 10.

(4) Prof. Dr. İnci Enginün, a.g.e.

edilirse ; her nüshanın, yazıldığı dilin sahip olduğu mantık çerçevesinde vücut bulduğu söylenebilir. Bu durumda, bir tercümeden söz etmek yerine ; ayrı dillerin düşünme imkânları ile farklı çevrelere hitap etmenin yol açtığı bazı ayrıntı eksikliklerinin, iki nüsha arasındaki yegâne farklılığı oluşturduğunu ileri sürmek, daha yerinde olacaktır.

"Sinekli Bakkal" yayımlandıktan sonra gerek İngiltere'de gerekse ülkemizde büyük ilgi görür. Bu ilgi, eser hakkında pek çok tenkidin yazılmasına vesile olur.⁽⁵⁾

Roman 1942 yılında C.H.P. tarafından ödüle lâyık görülünce sanat çevresinin dikkatlerini büsbütün üzerine çeker ; büyük rağbet görür. Özellikle 1942 sonrasında, lehte veya aleyhte pek çok yazıya konu olur.

Gördüğü büyük ilgiden olacak ki, 1936 yılından 1994'e gelinceye kadar, romanın kırk yedi baskısı yapılır. ⁽⁶⁾ Ayrıca eser Sırpça'ya, Portekizce'ye, Fince ve Fransızca'ya da çevrilir.

Romanın başında "Tenkitlerden Parçalar" ⁽⁷⁾ başlığı altında Avrupa gazetelerinde çıkan tenkitlerden seçilmiş birer paragraflık değerlendirme tercümeleri yer alır.

Bunlardan The Times Literary Supplement (7 Birinci Kanun 1935 tarihli Times gazetesinin edebî ilâvesinde), romanı «Abdülhamid Türkiye'sinin en hakikî bir hayat örneği» (s. 3) olarak niteler.

Glasgow Heraid (21 Birinci teşrin 1935) ise, Halide Edip için, «Muharrir sadece Abdülhamid devrinin çürüklüğünü ve zulmünü tasvir eden bir realist...» (s.4) değerlendirmesinde bulunur.

Sinekli Bakkal romanı iki bölümden oluşmaktadır. "Birinci Kısım"

(5) Prof. Dr. İnci Enginün, a.g.e., ayn. shf., dipnot : 1.

(6) Halide Edip, "Sinekli Bakkal", Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul 1936 (Çalışmamızda bu baskıdan yararlanılmıştır.)

"Sinekli Bakkal", Atlas Kitabevi, İstanbul 1994, Kırk Yedinci Baskı.

(7) Halide Edip, "Sinekli Bakkal", Ahmet Halit Kitap Evi İst. 1936, s.3-4.

denilen ilk bölüm 187 sayfadan ibaret olup, Romen rakamlarıyla 27 alt bölüme ayrılmıştır. "İkinci Kısım" adlı diğer bölüm ise, 188-392. sayfalar arasını kapsar. Bu bölüm de kendi içinde 22 alt bölümü ihtiva etmektedir.

İngilizce yazılmış olan eserin bir farkı da burada karşımıza çıkar. Zira bu nüsha iki ayrı kısma ayrılmamış, bütün hâlinde verilmiştir.

Tenkidinde "Sinekli Bakkal"ı -özellikle İngilizcesini kastederek- uzun bir hikâye (kabul eden) Vecdi Bürün, bu bölümlenme konusuna da temas ederek şunları kaydeder :

"İngilizcesinde bir bütünlük gösteren kitap Türkçe tercümesinde hiç lüzum yokken iki kısma ayrılmış. Kitap zaten bir roman bütünü ihtiva etmezken bir de tutup ikiye bölmek onu büsbütün sakatlamış." (8)

"Sinekli Bakkal" romanı, aynı adla anılan bir İstanbul sokağında (Sinekli Bakkal Sokağı) doğup büyüyen ve evlenen Rabia adında bir hafız kız ile çevresindekilerin hayatını konu edinmiştir. Ancak konu işlenirken, siyasî ve sosyal hayattan bazı kesitler başarıyla verilmiştir. Prof. Dr. İsmail Parlatır bu hususu şöyle dile getirir :

"Sinekli Bakkal, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı sosyal hayatından kesitler sunuyor. Siyasi hayattan ideolojik hayata, oradan sosyal hayatın farklı kesimlerine, hatta ekonomik hayata kadar uzanan çok yönlü bir dekor ve sahne zenginliği, romanın en dikkate değer özelliği olarak değerlendirilmek gerekir." (9)

Orhan Burian ise, kısmen mübalağa sınırlarını zorlayarak şunları söyler :

(8) Vecdi Bürün, "Sinekli Bakkal", Çınaraltı, 20.6.1942, s. 11.

(9) Prof. Dr. İsmail Parlatır, Türk Romanında Tipler : "Rabia", Türk Dili Derg, Ağustos. 1993, s.299.

"... Hiçbir tarih, hiçbir sosyoloji, hiçbir ekonomi kitabı bundan otuz kırk yıl önceki İstanbul'u bu kadar tam ve bu kadar gerçek olarak canlandıramazdı." (10)

Öyle anlaşıyor ki bu değerlendirme, eserin edebiyat dünyasına çıktığı ilk zamanların (1936) ilk intibalarını taşımaktadır. Bundan beş altı yıl sonra yazılan Çaloğlu'na ait bir tenkidde ise şu görüşlere yer verildiği görülmektedir :

"Romanın temas ettiği hadiseler, tamamen üst yapı hadiselerdir. Biz bunları okumakla hiçbir zaman alt yapıya, yani temele inemiyoruz. Ve o devrin muharrik kuvvetini yakalayamıyoruz. Hadiselerin niçin ve nedenine cevap veremiyoruz. Sinekli Bakkal mahallesi mücerret bir dekor halinde kalmakta ve manâsı anlaşılamamaktadır." (11)

Bu doğrultuda bir değerlendirme de yıllar sonra Rauf Mutluay tarafından yapılmıştır. O da esere, menfi yönü ağır basan bir yaklaşım sergiler :

"Sinekli Bakkal, sanıldığı kadar toplumsal bir roman olmaz ; tabii toplumcu hiç değildir. Tek tek insanlar vardır ; hepsi birer azınlık sözcüsü : şehzade, mabeyinci, paşa, nazır, hanımefendi, derviş, Jöntürk, Peregrini, Penbe, Rakım... Çoğunun yalnız belli bir zaman içinde yerleri vardır ; kuşaklar arası sürmemiştir." (12)

Eser üzerinde yoğun tenkidlerin ortaya çıktığı 1942 yılında İsmail Habib⁽¹³⁾'in yaptığı en kapsamlı ve ciddî tahlilden sonra, bu güne kadar yapılan çalışmalar içerisinde en dikkat çeken, şüphesiz, Prof. Dr. İnci

(10) Orhan Burian, Yeni Halide Edib - "Sinekli Bakkal", Yücel Eylül 1937 (s. ?...) (Fotokopide s.141-143)

(11) Çaloğlu, "Sinekli Bakkal", Yürüyüş, S. 14, 25 Mart 1943, s. 32.

(12) Rauf Mutluay, "Türk romanında tipler ; Rabia", Türk Dili Derg. S. 151, Nisan 1964, s. 406.

(13) İsmail Habib, "Sinekli Bakkal", Cumhuriyet nr. 6349, 21 Nisan, 5 Mayıs 1942, s. 8.

Enginün'e aittir. O'nun roman hakkındaki görüşleri şu sözlerle ifade bulunmaktadır :

"Halide Edib'in olgunluk devrinin en mükemmel romanı denilebilecek olan bu eserde, onun ferdiyetten topluma geçtiği, arkada kalmış yakın maziye ve onun değerlerine karşı anlayışlı bir müsamaha ile baktığı görülür... Halide Edib, kendi ülkesinin maziye ait değerlerini, siyaset ve suçlamanın dışında, yabancı batı kültürüyle karşılaştırır, hatta Türklüğün değerlerini daha da üstün bulur." (14)

Diğer taraftan yazdığı bu roman ile yazarın, devrin karakterine uygun bir yol tuttuğunu belirten Bedii Arbel, İngilizlerin "Formtam" adlı romanına benzettiği Sinekli Bakkal hakkında şu hükme ulaşır :

"Halide Edib, günün tanrılarına iltifat etmiyor değil. Bir zamandır putlaştırılan halkçı edebiyata Sinekli Bakkal bir armağandır." (15)

Tanpınar da «Frenklerin nehir roman» dedikleri bir türe dahil ettiği Sinekli Bakkal ile ilgili olarak ;

"Edebiyatın ve resmin bize ait Şark olarak tanıdığı yerli bir dekor içinde (II. Abdülhamid devrinin çok melez ve içten çok şarklı havası ve dekoru), fantastik kahramanlarıyla kaybedilmemesi lazım gelen değerlerin ve yeni kurtarıcı düşüncelerin sentezini veren, güzel, romanesque tarafı bol bir geçmiş zaman rüyası... " (16) der.

Böylece, değişik cepheden olsa da, batılılaşmayı bir problem olarak tekrar gündeme getiren Halide Edip, Prof Dr. İsmail Parlatır'ın ifadesiyle; «... II. Abdülhamid döneminde farklı kültür ve sosyal çevre içinde yetişen insanların bazı ortak değerlerde birleşebileceği, bu ortak değerlerin de gene farklı zihniyette ve yapıdaki insanların hayatını birleştirebileceği tezini...» (17) savunmaya çalışır.

(14) Prof Dr. İnci Enginün, a.g.e., s. 245-246.

(15) Bedii Arbel, "Sinekli Bakkal", İstanbul I, 15.2.1944, s. 2.

(16) A. H. Tanpınar, "Edebiyat Üzerine Makaleler", İst. 1969, s. 124.

(17) Prof. Dr. İsmail Parlatır, a.g. y., s. 299.

II

ROMANIN KONUSU

Roman, "Sinekli Bakkal" semtinden adını alan "Sinekli Bakkal " sokakının tanıtımıyla başlar. Bu sokakta dikkat çeken iki yerden «Biri mustâfendi'nin "İstanbul Bakkaliyesi" öteki, arka pencereleri çeşmenin üstüne açılan imamın evidir» (s. 6)

Genç yaştaki karısını yitiren imamın Emine adında bir kızı vardır. Evde ikisi kalırlar. Mustâfendi ise dul kızkardeşi ve O'nun oğlu, yeğeni Tevfik'le birlikte kalmaktadır.

Tevfik, «uzun bacaklı, gürbüz, kestane rengi gözleri bir kız çocuğu gibi tatlı, kırmızı dudakları durmadan söyler, yaramaz, maskara bir öğlandı(r).» (s. 8)

Dayısının ısrarına rağmen, bir baltaya sap olma yolunda herhangi bir teşebbüste bulunmayan Tevfik, sanatkâr ruhludur. Genç yaşta Karagöz oynatmaya başlar. Tevfik on dokuz yaşına geldiğinde ; «kadın rolüne çıkan orta oyuncuların en meşhurlarından...» (s. 9) biri haline gelir. Fakat aynı yıl, peş peşe dayısını ve annesini yitirir.

Yalnız kalması ; küçük yaşta, henüz mahalle mektebine giderken ilgi duyduğu Emine'ye yaklaşmasına sebep olur. Dayısından kalan bakkal dükkânını işleteceğine ve oyunculuğu bırakacağına dâir kendisinden söz alması üzerine İmamın kızı Emine, Kız Tevfik'e kaçır. Yazara göre, «Dışı ve içi hiç birbirine benzemeyen bu iki çocuğu, tabiat, hesaba, mantığa sığmayan hikmetiyle birleştirevermişti(r)» (s. 8) Bunda mahallenin de epeyce yardımı olmuştur. «İmamın kızı, Tevfik'in evine geldiği gün, imam mahalle huzurunda Emine'yi (evlâtlıktan) redd(eder)» (s. 10)

Ancak Emine ile Tevfik anlaşılamazlar. Evlilikleri uzun sürmez. Emine babasının evine döner. Tevfik'ten boşanmaya kararlıdır.

Bu olaydan sonra Tevfik Emine'nin arkasında çok koşar, ama O'ndan hiçbir yüz bulamaz. İşi rahatsız edecek noktaya getirmesi üzerine mahalleli tarafından karakola şikâyet edilir. Orada sopa yer.

Bunun üzerine Sinekli Bakkal'dan kaybolan Tevfik, kendisini büt-bütün orta oyununa verir. Şöhreti İstanbul'un bütün köşelerine yayılır. Konaklara ve hattâ Saray'a çağrılan bir oyuncu olmuştur.

Bu arada Emine'nin, babasının evine döndükten sonra farkettiği hamileliği ilerlemiştir. İmamın "talak" için mahkemeye başvurması üzerine Tevfik Emine'yi boşar. Tevfik çeşitli dedikodular üzerine idareten Gelibolu'ya sürülür.

Artık, Emine'nin kucagındaki kızı Rabia'yı da görmeseler, Sinekli Bakkal halkı, neredeyse Tevfik'i hiç hatırlamayacak hâle gelmiştir. Biraz büyüyünce Rabia dedesinden sıkı bir dini terbiye alır. Küçük yaşta hafız olur. Sesinin güzel oluşu, musiki kabiliyetine sahip bulunması, kısa sürede üne kavuşmasını sağlar, Aşir, ilâhi ve mukabele okuyarak eve para kazanmaya başlar.

İlk başarısını Valide Camii'nde elde eder. Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın karısının da dikkatini orada, mukabele okurken çeker. Giderek şöhreti artar. Daha «İlk ramazanda imamın iki senede kazanamadığı parayı kazanıverir» (s. 21)

Selim Paşa'nın karısı Sabiha Hanım'ın arzusu üzerine Rabia, haftanın belli günlerinde konağa gider. Bir gün, kandil gecesini münasebetiyle Sabiha Hanım'ın misafirlerine Kur'an okuyan Rabia'nın sesi, hem paşanın hem de oğlu Hilmi'nin hoşuna gider. O'nun iyi bir musikî hocasına

ihtiyacı olduğu hususunda birleşirler. Selim Paşa bu iş için Mevlevî Şeyhi Vehbi Dede'yi, Hilmi Bey ise Peregrini'yi uygun bulur.

Selim Paşa, vazifesine son derece bağlı bir nazırdır. Üzerine aldığı işi hakkıyla yapmak ister. Oğlu Hilmi ile pek çok noktada anlaşamazlar ; huyu kendine benzemediği için paşa O'na karşı pek fazla bir sevgi beslemez.

Hilmi ise babasından nefret etmektedir. Özellikle, babasının Padişah'ın zulmüne âlet olduğunu düşünmesi, bu nefretini bir kat daha artırır. O, annesine içini dökerken :

"Debdebe var, darât var,fakat babamdan utaniyorum, anne, anlamıyor musun utaniyorum. Kanlı katil bir padişahın zulüm aleti... Düşündükçe yere geçiyorum !" (s. 42) der.

Bir cuma akşamı Selim Paşa, kendisini ziyarete gelenler arasında bulunan mahalle imamı Hacı İlhami Efendi ile Rabia'nın eğitimi meselesini konuşur. O'nu, torunu Rabia'yı öğleden sonraları da konağa göndermesi konusunda razı eder. Tahsil sebebiyle kesintiye uğrayacağı muhakkak olan Rabia'nın kazancı, Selim Paşa tarafından telâfi edilecektir.

Rabia Selim Paşa konağında, Arapça ve Farsça gibi dersler yanında Vehbi Dede adında bir Mevlevî Şeyhi'nden musiki dersleri de almağa başlar. Artık Sinekli Bakkal'ın fakir muhitinden Selim Paşa konağının varlıklı, sosyal aktivitesi (bol) muhitine geçmiştir. Fakat O, «...hep kendi yerine döner.» Ait olduğu çevreden asla kopmaz. Bu yeni hayat tarzı bir bakıma, Rabia için esaretten kurtulmadır. Çünkü, dedesinin cehenneme ilişkin korkunç açıklamalarıyla babası hakkındaki çirkin sözlerini artık duymamaktadır. Aksine İmam artık O'nunla iftihar etmektedir.

Derslere başlanmasının üzerinden sekiz ay geçer. Her perşembe

günü arkadaşları Galip ve Şevki Bey'leri evinde toplayan Hilmi Bey, bu toplantılarına çoğu zaman katılarak konser veren Peregrini'ye, bir gün Rabiya'yı dinletir.

Peregrini, Rabiya'yı Avrupa çocuklarının taklitçisi olarak gördüğü alafranga zenginlerin çocuklarından çok farklı bulur. O'na göre Rabiya, «İstanbul şehrinin, medeniyetinin, harsının asırlar süren tekâmülünün vücuda getirdiği yerli bir örnek » (s. 55-56)'tir.

Vehbi Dede ve Peregrini'nin sohbet ve tartışmalarını geç vakitlere kadar dinlediği bu gece, Rabiya, konaktan ayrılıp eve geldiğinde babasının dönmüş olduğunu öğrenir. Ertesi sabah, dükkâna uğrayıp babasını görür. Baba ile kızın konuşmaları çok heyecanlı olur. Rabiya kendisi daha çocuk olduğu halde, babası Tevfik ile O'nun, «eski arkadaşı, orta oyununun meşhur cücesi Rakım...»a (s. 69) bir çeşit annelik, bakıcılık yapar.

Öncelikle babasının dükkânı düzenleyip açmasına yardımcı olur. Öğleden sonraları konağa gitmeyerek "İstanbul Bakkaliyesi"ne gelir. Babasından, O'nun sürgün günlerine ait hâtıralarını dinler. Babasının sıcaklığı ve sevimliliği Rabiya'yı soğuk ve sevimsiz bulduğu annesinden bütünü uzaklaştırır.

Sonunda Rabiya, babası ile oturmayı tercih ederek annesinden ayrılır. O'nun hafızlıktan elde edeceği kazanç yine dedesi İlhami Efendi'ye verilecektir.

Bu arada Selim Paşa, Tevfik'e bir şart ileri sürerek, Rabiya'yı Zâti Bey'in evine asla götürmemesini ister. O'nun, Gelibolu'dayken yardımlarını görmüş olsa da Tevfik, Zâti Bey'in ne kadar ahlâksız olduğunu bildiğinden hemen, «Allah esirgesin» diyerek böyle bir şeye kalkışmasının asla mümkün olamayacağını bildirir.

Dedesinin yanından ayrıldıktan sonra ruhu adeta neşeyle dolan Rabia, Vehbi Dede'nin isteği üzerine perşembe akşamları dükkânın üzerindeki odada ders almaya devam eder. Zira Ramazan ayına girilmiştir. Vehbi Dede bu ayda ders vermez. Fakat Rabia'yı çok yetenekli bulduğundan, ona haftada bir akşam, zaman ayırır.

Vehbi Dede gibi Rabia ve aile çevresini merak edenlerden biri de Peregrini'dir. O da bir gün Sinekli Bakkal'a gelerek Rabia'nın evine uğrar. O'nunla dükkânda ilk karşılaşan cüce Rakım olur ve Peregrini'yi hafiye zanneder. Rakım, Rabia'nın hangi camilerde mukabele okuduğunu soran Peregrini'ye bilgi verir. Ayrıca, geceleri dükkânın arkasındaki bahçede karagöz oynattıklarını söyler.

Sonraki günlerde Sinekli Bakkal'a uğrayanlara Hilmi Bey ve arkadaşları da katılırlar. Bunlar, «Dükkânın üstündeki fakir odada on sekizinci asır, cereyanlarını andıran münakaşalar»⁽¹⁸⁾ yaparlar.

Tevfik bu hayattan çok mutludur. İstanbul'dadır ve kızı yanındadır. Sanatını huzur içinde icra etmektedir. Rabia da hem dükkân işlerinde hem de Karagöz oyununda babasına yardımcı olmaktadır. Tevfik, Emine'yi unutmamıştır ama, O'nunla hiçbir surette görüşüp konuşamaz. Bir ara Hilmi'nin arkadaşlarından Galip Bey, Tevfik'in sanatından, kendi maksatları için faydalanmak isteryerek :

"Bu bin senelik Karagöz'ü zamana uyan kıyafetlerle yenileştirmek, meselâ Kızıl Sultan ve avanesini perdeye çıkarsak, cinayetlerini, rezaketlerini teşhir etsek..." (s. 91) der.

Buna hem Rakım hem de Tevfik itiraz ederler. Fakat, Tevfik bir süre sonra Kabasakal Kiraathanesinden gelen, cuma akşamları Karagöz oynatması teklifini geri çeviremez.

(18) Prof. Dr. İnci Erginün, a.g.e., s. 268.

Hilmi Bey ve arkadaşları Galip ve Şevki Beyler, II. Abdülhamid aleyhtarı, hürriyetçi gençlerdir. Yabancı gazete ve dergileri takip ederler.

Ancak, giderek Saray'ın sıkı tedbirler alması üzerine, yabancılarca işletilen postahanelere kendileri gidemezler. Bunun üzerine Hilmi, adına gelen gazete, dergi ve benzeri şeyleri almak üzere, postahaneye Tevfik'i gönderir. O da kadın kıyafetleri giyerek, postahaneye gider; Hilmi Bey adına ne varsa alır. Fakat, dışarıda yakalanıp tutuklanır.

Öte yandan, zaten gerek oyunlarında çizdiği bazı tipler ve gerekse dükkân üzerindeki odada yapılan toplantılar sebebiyle Tevfik ; imamın da yardımıyla ilgili mercilere önceden şikâyet edilmiştir.

Tevfik, nezarete ağır işkenceye tabi tutulduğu halde, Hilmi'nin ismini vermez. Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın dostça yaklaşp, sorması da Tevfik'i konuşturamaz. Aslında Paşa oğlundan şüphelenmektedir, ama ortada hiçbir delil yoktur.

Selim Paşa dürüst bir insandır. Olayla ilgili bütün bilgi ve kuşkularını Saray'a iletmiştir. Padişah'ın iradesiyle Tevfik Şam'a sürülür. Hilmi de aynı yere, fahrî vali muavinliği göreviyle ikâmete mecbur edilir.

Bütün sürgünler, «Büyük rütbeli, küçük rütbeli memurlar, bu sefer sayısı çok olan talebe karmakarışık...» (s. 177) olarak ve "Şevket-i Derya" vapuru ile gideceklerdir. Tevfik ile Hilmi de aynı vapura dahildirler.

Rabia, Vehbi Dede ve Rakım ile birlikte galata rıhtımına giderek babasını uğurlar. Dükkânın bir aylık kazancını, bir mendil çıkını içine koyarak Tevfik'e verir.

Burada romanın birinci bölümü sona erer.

Rabia bitkin haldedir. Bundan böyle O'nun hayatında yeni bir devre başlar. İlk günlerde komşuları tarafından teselli edilen Rabia, ken-

disini büsbütün müsikiye verir. Vehbi Dede ile Peregrini'den büyük destek görür.

Bu iki dost, musiki dersi vermek için gittikleri konak ve saray çevrelerinde Rabia'nın adını duyururlar. Musikî hocası arayanlara, O'nu tavsiye ederler. Böylece Rabia, babasının geçimi de üzerine kaldığı için, büyük ölçüde ihtiyaç duyduğu parayı kazanabilecektir.

Nitekim, Vehbi Dede'nin teşvikiyle mevlid okumağa başlar. İlk mevlidini ikinci Mabeyinci Safvet Paşa'nın boğazdaki konağında okur ve bundan, günün mevlid okuyucuları için ön görülen en yüksek ücretin iki katı para kazanır.

Selim Paşa konağının eski halayıklarından olup şehzade Nejat Efendi ile evlenen Kanarya'dan da yardım ve yakınlık görür. Rabia, Nejat Efendi'nin köşküne de gitmeye başlar. Roman okuyucusu, Şehzade Nejat Efendiyi bu veisileyle tanıdığı gibi «İkinci Abdülhamid'in bazı hususiyetlerini de» Rabia'nın Kanarya adındaki bu eski dostu sayesinde öğrenir.

Rabia, dükkân işlerini cüce Rakım'a, ev işlerini de Penbe adlı baba yadigârı çingeneye havale etmiş, dersten derse, o konaktan bu köşke, koşuşturmaya başlamıştır. Öte yandan Vehbi Dede ve Peregrini de O'nları yalnız bırakmazlar. Hep birlikte, ilk günlerin üzüntü ve kederlerini geride bırakarak, mutlu bir şekilde yaşamaya başlarlar.

Giderek Peregrini'nin Rabia'ya olan ilgisi artar. Bu gayr-i müslim sanatkar O'na âşık olmuştur. «Kader, bir müslüman kızının gönlünü bir kafire vermiş(tir)» (s. 253). Peregrini, duygularını önce Vehbi Dede'ye açar. Rabia'yla evlenmek istediğini bildirir. Fakat, Vehbi Dede, O'na seyahate çıkması tavsiyesinde bulunarak bu izdivaca muhalefet eder.

Ne var ki Rabia'nın gönlünde de Peregrini'ye karşı bir sevgi ışığı belirmeğe başlamıştır. Derken Peregrini, annesinin ölüm haberini alır ve memleketine gider. Uzun bir süre memleketinde kalır. Döndükten sonra duygularını bu defa Rabia'ya açar. O da, müslüman olması halinde bu teklifi olumlu karşılayacağını bildirir.

Sonunda Peregrini müslüman olur ; Rabia, O'na Osman adını verir. Kısa bir süre sonra da evlenirler ve Rabia'nın babasının evinde sade, mutlu bir hayat sürmeye başlarlar. Penbe ve Rakım da yanlarındadır. Rabia, arada bir Selim Paşa konağına Sabiha Hanım'a gider, sohbet ederler.

Bu arada Şam'dan gelen bir mektuptan Hilmi Bey'in Avrupa'ya kaçtığını, buna yardımcı olan Tevfik'in de Taife kalebendliğe gönderileceğini öğrenir endişelenirler.

İstanbul'da durum belirsizdir. "Jön Türk" hareketi giderek yayılmaktadır. Artık «Şimdi sabah akşam, kapı sürmelemeden etrafı kollamadan, Genç Türk'lük konuşulmaktadır.» (s. 318) Bir sohbet sırasında cüce Rakım Rabia'ya :

«...Tepemizdekilerin kokusu burnumuzun direğini kırıyor. Mutlak temizlik günü gelecek...» (s. 323) diyerek Meşrutiyet'in yaklaştığının hissedilmeye başlandığını gösterir. (s. 323)

Selim Paşa, oğlunun da bunlar (Jön Türkler) arasında olduğu kesinleşince, görevinden istifa eder. Artık, Paşa da Sinekli Bakkal halkı içine karışmaya başlamıştır.

Öte yandan hayli yaşlanmış olan mahalle imamı Hacı İlhami Efendi hasta yatmaktadır. Rabia'ya ait her şeyi bilmek, görmek isteyen Osman bir gün İlhami Efendi'yi ziyaret eder. Rabia'nın dedesine yardım etmek ister. Ancak O :

«—Hakkımı veriyorsun, anladın mı ? Yoksa sadaka kabul etmem, merhamete ihtiyacım yok...» (s. 297)

diyerek bu yardımı hakkının karşılığı olarak düşünür. Zira Rabia'yı o büyütüp beslemiş ve o hafız yapmıştır.

Osman o gün İlhami Efendi'ye «beş sarı altın» verir. Bundan böyle, «her ay beş yüz kuruş tahsis edeceği(ni)» bildirir.

Ertesi ay, yine kendi eliyle, imamın tahsisatını ödeyen Osman ; bir ara Rabia'ya, dedesini ziyaret ettiğinden ve çok hasta bulduğundan bahseder. Sonra O'na hitaben:

"Gidip görsen fena olmaz." (s. 328) der. Fakat Rabia, «Beni kovdurmak mı istiyorsun ? » (s. 329) diyerek kabul etmez. Bunları konuştukları gecenin sabahı, Rakım'dan Hacı İlhami Efendi'nin öldüğü haberini alırlar.

Rabia, dedesinin evini önce kiraya vermek niyetindedir. Fakat bu fikrinden vazgeçerek beklediği çocuğunu, çocukluğunun geçtiği bu evde doğurmak ister. Bunun üzerine Osman, imamın evinde büyük bir onarım ve tadilat başlatır. Kısa sürede sıcak, munis ve şirin bir yuva haline gelen dede evine taşınırlar.

Nihayet, Rabia'nın epeyce sıkıntılı geçen hamilelik devresi sona erer ve bir oğlan çocuğu dünyaya getirir.

Derken, «Temmuz ayında 1908 ihtilali ol(ur)» (s. 390). İsdibdat devri sürgünleri «vapur vapur İstanbul'a dönmeye» başlar. Bu vapurlardan birinde de Tefik bulunmaktadır.

Limanda, bütün sinekli Bakkal halkı O'nu karşılar. Aralarında mahalleli tarafından parayla tutulan bir hatip de vardır. Tefik, O'nu ellerinden tanır. Bu, Zaptiye Nezareti'ndeki "Göz Patlatan Muzaffer" isimli

polistir. Şimdi «yeni rejimi en çok hararetle, taşkın ve coşkun şakşakladığı için» (s. 391) Sabit Bey Ağabey tarafından hatip olarak tutulmuştur.

Hayretten dona kalan Tevfik, hemen kendini toparlar ve «Rabia nerede ?» der.

Osman'la Vehbi Dede, Tevfik'in koluna girmişler, O'nun sendelemeyen yürümesini sağlamağa çalışmaktadırlar. Tevfik'e :

" — Torununu süslüyor... Ana-oğul, Sinekli Bakkal kahramanını bekliyor..." (s. 392)

derler.

Tevfik çok duygulanır, heyecandan «Torunum... Torunum...» derken gözlerinden yaşlar dökülür. Roman burada sona erer.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

"Sinekli Bakkal" romanı, 1885-1908 arası İstanbul hayatından alınmış bir kesiti gözler önüne sermektedir. Mekân, İstanbul'un bir kenar mahallesi olan Sinekli Bakkal'ın aynı adı taşıyan «dar arka sokak»ıdır.

Romanın kahramanı Rabia ile başta Tevfik olmak üzere diğer bir kısım şahıslar bu mekâna aittirler. Fakat «Sinekli Bakkal'daki kişilerin büyük çoğunluğu, oraya dışarıdan taşınır. Selim Paşa selâmlığı. Sabiha Hanım haremî, Vehbi Dede ziyaretleri, cüce Rakım'la çingene Penbe'nin devamlı konuklukları, hele bambaşka bir dünyadan buraya koşan Peregriini..» (19)

Romanda şahısların belirli bir süre içinde varlık gösterip sonra kaybolmaları ve ancak bir vesileyle tekrar ortaya çıkmaları meselesi, münekkitlerin üzerinde ısrarla durdukları bir husustur. Tenkidinde bu noktayı bilhassa vurgulayan Orhan Burian, «Romandaki kişiler varlıklarını kendi kendilerine haklı kılacak güçte değiller.» hükmünü verir O'na göre, bu şahısların «çoğu bizde, olayların gelişi gerektirdiği için oradaymışlar duyusunu uyandır.(maktadır)» (20)

Fakat münekkid, bunun bir kusur olarak görülemeyeceğini beyan eder. O'na kalırsa, bu tutum romanda Vehbi Dede aracılığıyla ruhlara aksettirilmeye çalışılan hayat felsefesiyle büsbütün uyuşmaktadır. Münekkit bunu şöyle izaha çalışır :

"Vehbi Dede'nin, insanlığı Tevfik'in Karagöz oyununa benzetmekte hakkı var. «Kainatta ne varı hepsi vehim ve hayal, yani aynalara vuran akisler veyahut gölgeler.» ... «Sinekli Bakkal», bu türlü anlamlandırır sak

(19) Rauf. Mutluay, "Türk Romanında Tipler : Rabia", Türk Dili S. 151, Nisan 1964, s. 404.

(20) Orhan Burian, "Yeni Halide Edib, Sinekli Bakkal", Yücel, Eylül 1937, s. 143.

artık ondaki kişilerin bir hayal sessizliği ve anılığı ile romanda görünüp kaybolmalarını bir kusur olarak düşünmeye yer kalmaz."⁽²¹⁾

Romanın tutarsız görünüşünün tabii olduğu da anlaşılmış olur. Tenkidinde bu hususa kısaca temas eden Vecdi Bürün ise ; bu yönüyle romanı, «İçinde yazıcı tarafından icat edilmiş cansız şahsiyetlerle dolu mekanik bebekler kutusuna»⁽²²⁾ benzetir.

Romanın şahıslar kadrosuna ilişkin en sert tenkid ise Çaloğlu'ndan gelir :

"O devrin Sinekli Bakkal mahallesi yalnız bir mahalle imamı ile bir bakkal Mustâfendi ve bir de tulumbacı başı Sabit Bey Ağabey'den mi ibarettir ? Bunlar, o devrin en kalbur üstü burjuvaları değil mi ? İnsan kendi kendine «halk nerede ?» diye soruyor." ⁽²³⁾

Çaloğlu sözlerine devamla ; «Meşum bir saltanatın sindirdiği halkı, romanda dahi olsa muharrir meydana çıkarmaya cesaret edememiştir» sonucuna ulaşır.

Bununla birlikte okuyucu, devrin konak hayatı, padişah yeğeni prenslerin ve diğer Saray ricalinin yaşayış ve davranışları hakkında geniş bilgi edinme fırsatı yakalıyor. Her şeyden önce de "Sinekli Bakkal"ı temsil eden şahısların aracılığı ile başka toplumlarda pek rastlanmayan «mahalle ruhu» nu tanıyor.

Romanda, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde istibdat dönemi olarak bilinen bir dönemin siyasî ve psikolojik portresi başarıyla çizilmiş ; Abdülhamid üzerinde çok az durulmuş olsa da tarihin kaydetmediği ama, yazarın tasarlamış olduğu şahıslar gerçek hayata uygun bir şekilde canlandırılmışlardır.

(21) Orhan Burian, a.g.y., s. 145.

(22) Vecdi Bürün, a.g.y., s. 10.

(23) Çaloğlu, Yürüyüş, a.g.y., s. 143.

Bu arada dönemin hususiyetini belirleyici unsurlar olarak Jön Türkler ve faaliyetleri, sürgünler, hafiyeler ve halkın sinmişliği okuyucuya başarılı bir şekilde aksettirilmiştir.

Bir yazısında eserin bu yönüne de temas eden Prof. Dr. İsmail Parlatır'a göre, yazarı asıl başarılı kılan noktalar buradadır :

"Siyasi hayattan ideolojik hayata, oradan sosyal hayatın farklı kesimlerine, hatta ekonomik hayata kadar uzanan çok yönlü bir dekor ve sahne zenginliği, romanın en dikkate değer özelliği olarak değerlendirilmek gerekir. Böylesine zengin, hatta zengin olduğu kadar da renkli bir hayatın içinde çok yönlü ve çoğulcu tip kadrosu ile yüz yüze gelmek hiç de yadırganacak bir durum arz etmiyor ; üstelik romanın en önde gelen meziyeti olarak bunu yorumlamak gerekiyor." (25)

Eserdeki bu, «çok yönlü ve çoğulcu tip kadrosu»na bakılarak romanda, Orhan Burian'ın ifadesiyle, «tam anlamıyla kahraman bile yok ; olaylarla sürüklenen insanlar var.» (26) denilebilir.

Romanın kahramanı Rabia ise ; Rauf Mutluay'ın ifadesiyle «Sinekli Bakkal Mahallesinin bir temsilcisi, bileşik bir özeti olarak düşünülmüştür.» (27) Münekkide göre, Halide Edip ; «Rabia'nın çocukluğuna kendi olgun yaş bilincini yerleştirmiş, kendisinin ancak elli yaşlar sınırında ulaşabildiği karşıt kaynaklar bileşimini Rabia'nın genç kişiliğinde toplamıştır.» (28)

Bu sebeple denilebilir ki, «Halide Edip'in roman sanatında böylesine yüksek grafik çizen genç kız tipi, Sinekli Bakkal'ın Rabia'sı ile en olgun en güçlü ve en yetenekli örneğini sergiliyordu.» (29)

(24) Çaloğlu, a.g.y., s. 32.(24)

(25) Orhan Burian, s. 143.

(26) İ. Parlatır, a.g. yazı, s. 299.

(27) Prof. Dr. İ. Parlatır, a.g.y., s. 299.

(28) R. Mutluay, a.g. y., s. 406.

(29) R. Mutluay, a.g. y., s. 401.

Rabia :

Rabia İstanbul'un Sinekli Bakkal adı verilen bir kenar mahallesinin aynı isimle anılan yoksul ve bakımsız bir sokağında dünyaya gelir. O, doğmadan babasıyla annesi ayrılmış olduklarından Rabia, dedesinin evinde ve himayesinde büyümeğe başlar.

Hacı İlhami Efendi, kızı Emine (Rabia'nın annesi) dolayısıyla acı bir tecrübe yaşamış olduğundan Rabia'yı mahalle mektebine göndermez, kendi eğitir.

Yaşatı çocuklar salıncak ve kukla ile eğlenirken Rabia, cennet ve cehennemden başka konusu olmayan dini dersler alır. «Rabia'nın hiç bir arkadaşı, akranı yoktur.» (30)

Bu sıkıcı dersler esnasında O'nu derinden derine üzen bir husus ise ; dedesinin «Dante'yi solda sıfır bırakacak bir "ukubet diyarı" canlandı (rarak)» (s. 19) anlattığı cehennemi, yüzünü bile görmediği sürgündeki babasının mutlak yurdu olarak göstermesidir. İlhami Efendi her vesileyle, torununa bu iki yeri, «kendisine göre bütün hususiyetleriyle» tanıtır.

Rabia cehennem sözünden çok ürker ve korkar, «Fakat imamın tarif ettiği cenneti de pek cazip bulma(z)...» (s. 19) Yasaklarla dolu bir çocukluk geçirir. Bu yüzden de »Çocukluk hülyalarını kafasında saklamağa, yüzünün ifadesine kadar hâkim olmağa...» çalışır.

Öte yandan, «Rabia, zamanındaki bütün akranları gibi, beş yaşında tabla dökmeğe, kahve fincanı yıkamağa başla(r)...» (s. 19) Artık o, «yedi yaşında adamakıllı ev işi gören bir kızdı(r)» (s. 19).

Çocukluk süresince bezden bir bebek dikmek gibi, dedesine göre «suret halketmeğe» denk bir günah(!) dışında, herhangi bir suç işlemez ; yasaklara karşı gelmez.

(30) R. Mutluay, a.g. y., s. 403.

RABİA, çevresini kuşatan yasaklara ilk ve son olarak, karşı geliş dolayısıyla dedesinden yediği deyneğin acısını yıllar sonra unuttur. Ama, mini mini elleriyle meydana getirip çocuk muhayyilesiyle ruh verdiği «bebeğin çamaşır kazanının altında yanışını hiç unutma(z).» (s. 20)

Bu olay, ömrü boyunca aklından çıkmaz, bilinçaltına yerleşir. Öyle ki, hamilelik devresinin tek kâbusu, rüyasında dedesinin : «Bu kadının çocuğunu ateşe atın» (s. 382) diye bağırarak kendi çocuğunu da yakmaya kalkışması olur.

Rabia, «Artık etrafındaki kuvvetleri ölçmüş, kendi aczini sezmiş» (s.20) olduğundan bundan sonra son derece uslu, sakın bir çocuk olur. Zaten o, oldukça alçak gönüllü, tok sözlü, sokulgan bir kızdır. Çevresine uyumda güçlük çekmez. Kısa sürede Sinekli Bakkal'a has bir hüviyet kazanır. Pek gülmeyen, mahzun yüzlü, aşırı ciddî bir kızdır. O'nun bu durumunu yazar şöyle anlatır :

"Nefsini müdafaa için etraflarının rengini alan kuşlar ve böcekler gibi o da yüzünü, tavrını ve sesini, muhitin gülmeyen, eğlenmeyen sıkıntılı ifadesine uydurmuştu." (s. 20)

Rabia'nın bu özelliği, henüz Selim Paşa konağına ilk adımını attığı gün, Sabiha Hanım tarafından farkedilir. Hanımefendi, «küçük kızın halinde oyundan neş'eden mahrum bir zavallı (hali) sez(er)» (s. 24)

Dedesi İlhami Efendi, sureleri kolayca ezberleyiveren, ayrıca güzel şarkı söyleyen Rabia'yı hafız yapmağa karar verir.

Olağanüstü denilebilecek kabiliyetiyle dedesinin yüzünü kara çıkarmayan Rabia, on bir yaşına bastığında, «İstanbul'un en küçük, fakat lâtif üslûplu ve en yanık sesli hafızı» (s. 21) şöhretine kavuşur.

Eve çok para getirmeğe başlar. Öyle ki «İlk Ramazan'da, imamın iki senede kazanamadığı parayı kazanıver(ir)» (s. 21) Hayatından memnun olan Rabia işini zevkle yapmaktadır. O'nun bu husustaki memnuniyeti romanda şöyle anlatılır :

"Camilerde etrafına yığılan cemaatten, sesinin uyandırdığı heyecandan bilmeyerek muvaffak olan bir sanatkâr hazzı duyuyordu." (s.21)

Rabia, küçük yaşta ulaştığı bu ün sayesinde tanıştığı yeni çevrelere girer. O'nun hayatını derinden etkileyen bu çevrelerin başında dönemin Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın konağı gelir. Burada rahat bir nefes alma imkânı bulur. Selim Paşa'nın karısı Sabiha Hanım'ın sıcak, sevecen yaklaşımı Rabia'yı konağa bağlar. Burası O'nun için değişik bir dünyadır. Dedesini hafife alanların da bulunduğunu, ilk defa burada öğrenir. Yine ilk defa burada, mutlaka cehennemlik olduğu, dedesince sık sık tekrarlanan, yüzünü dahi görmediği babası hakkında farklı düşünenlerin de var olduğunu görür. Kendisine gösterdiği sıcak ilgiden cesaret alarak, bir ara Sabiha Hanım'a «küçük kafasını kurt gibi yiyen» (s.26) şu soruyu yöneltir :

"Hanımefendi, babam ölürse sahiden cehenneme gider mi ?"

Aldığı cevap yüreğine su serper :

"Niçin gitsin yavrum, kimseye ziyanı dokunmazdı ki..." (s. 26)

Sonraki günlerde de Rabia'ya babasından, maskaralıklarından ve Göksu oyunlarından bahseder. Böylece babasını şimdiye kadar hiç bilmediği, duymadığı yönleriyle tanıyan Rabia bundan sonra, annesi Emine'den de dedesi İlhami Efendi'den de gittikçe soğur.

Selim Paşa konağı, Rabia'nın sahip olduğu yeteneklerinin serpilip gelişmesi için en elverişli bir zemin olur. Burada Vehbi Dede'den musiki dersleri alır, Peregrini ile tanışır.

Ama o, yine de, «her şeyden çok mahallesine, Sinekli Bakkal ruhuna bağlı kal(ır)»⁽³¹⁾ Çünkü ; "...Sinekli Bakkal ona, aşkından da, hatta dininden de kuvvetli görün(ür). Kökleri orada(dır), kendini oradan koparırsa, köksüz bir ot gibi kuruyacağ(ını)" (s. 259) düşünür.

Rabia'nın zihnini «Ne Peregrini, ne de kendisine tapınır gibi bakan Rakım...» (s. 89) meşgul eder. Mukabele okurken bunları görse aldırılmaz, «Her sanatkâr gibi san'atının halkın arasında uyandırdığı heyecanla sarhoştur(r)» (s. 89)

O, en çok Vehbi Dede'den, onun dervişliğinden etkilenir. «Dini musikînin hâkimi olan bu büyük üstad, O'nu alt üst et(miştir)» (s. 89)

Hattâ, «Vehbi Dede'nin kendini dinlediğinin farkına varır varmaz dili dolaş(ır), dudakları titre(r)» (s. 89)

Rabia sesinin güzelliği ve musikîye olan olağanüstü kabiliyetiyle bütün konak halkını âdeta büyüler. Romancıya göre "Sesi yarım sedalardan garip bir ahenk mozayîği işliyor, âyetlere sırrî bir güzellik veriyor." (s. 90) gibidir. Vehbi Dede'nin sayesinde artık, «teften sonra ud, kanun, hemen alaturka sazların hepsini, Vehbi Dede'yi hayran bırakan bir sür'atle, kabiliyetle öğren(ir)» (s. 54)

Rabia'nın en çok, «Parmaklarının gergin deri üzerinde dolaşarak, vurarak çıkardığı seslerin, zillerin şıkırtısıyla imtizacı pek hoşuna gid(er)» (s. 53) O, kabiliyetiyle Batı musikisinin usta sanatkârı Peregrini'ye dahi, «Bu kızı, üstünde iki mum yanan her hangi camii kubbesinin altına koysan, benim gibi kafirleri bile şaşırtan bir musiki yaratıyor.» (s. 90) dedirtir.

Sabiha Hanım ise ; «Demek kızda da babası gibi bir san'at istidadı vardı.» (s. 24) diyerek, O'nu keşfetmekle fena etmediğini düşünür.

(31) Rauf Mutluay, a.g. y., Türk Dili, S. 151, Nisan 1964 s. 404.

Babasının sürgünden dönmesi Rabia'yı büsbütün neşeye garkeder. Artık dedesinden ve annesinden ayrılmış, babasıyla kalmaktadır. «Yeşil benekli altın gözleri» (s. 21) hep gülmekte, ateş gibi parıldamaktadır. Zira «Tevfik, çocuğun kuru bir çöl zannettiği hayatta gördüğü ilk vaha» (s.88) olmuştur.

Çevresindekilerin dikkatini çekecek kadar gelişip büyüyen Rabia, «bir kadın gibi gençlik çağına gelince fukara sınıfın işçi kadınlarının kıyafetini seç(er).» (s. 104)

Kılığı ve kıyafetiyle olduğu kadar tavır ve hareketleriyle de her hangi bir kadından farklı olmadığı halde, yine de Rabia kendine has özellikleri dolayısıyla çevresinden farklı muamele görür. «Hafızlığından gelen yarı mukaddes vaziyeti, serbest tavrı, bilhassa keskin, hazırcevap mütecaviz dili, genç yaşlı her erkeğe kendini saydı(rır)»(s. 105). Hiç bir erkek O'na laf atma, bıyık bükme ve çimdikleme gibi her hangi bir sarkıntılıkta bulunamaz. Bunda Rabia'nın «muayyen san'atları olan, olgun ve düşünceli adamlar arasında büyümüş...» (s. 124) olmasının da etkisi büyüktür.

Mahallenin külhanbeyi, tulumbacı reisi Sabit Bey Ağabey dahi Rabia'dan çekinir ve takımına «mahallede Rabia ablanın papucunu silmeye lâayık erkek yok» (s. 108) diyerek, dükkânının önünden sessiz ve uysalca geçmelerini emreder. Hattâ, gelinlik çağına yaklaşan her genç kıza, «koca bulmayı vazife bilen kocakarılar O'na eş erkek düşün(emezler)» (s.105)

Fakat o, için için de olsa Peregrini'ye ilgi duymağa başlamıştır. Bunu ilk defa, Sabiha Hanım'a yönelttiği :

"Hanımefendi bir müslüman kızı, bir Hıristiyanla evlense ne olur ?" (s. 113) sorusuyla sezdirir.

Babası Tevfik'in ikinci defa sürgüne gönderilmesiyle bu ilgi giderek artar. «Kader, bir müslüman kızının gönlünü bir kafire vermiş(tir)» (s.253) Peregrini'nin müslümanlığı kabul etmesi üzerine bu ilgi evlilikle sonuçlanır.

Osman adını almış olan Peregrini'ye göre ; «Rabia kendisini yeni bir çevrede, Sinekli Bakkal'da yaşamağa mecbur edecek, annesi gibi kuvvetli bir şahsiyet(tir).» (s. 199)

Her Batılı gibi tahlilci olan Peregrini O'nu şöyle niteler :

"...Kızın tabiatında riyazete tamayül vardı, mânevî bir perhizkârlık vardı, süratle düşünüp salim kararlar almak kabiliyeti vardı." (s. 86)

Yine O'na göre ; musikî istidadına hayran olduğu Rabia, «Fikirlerden ziyâde insanlara, yaşıyan şeylere bağlı, sevdiği vakit ölüme kadar sever, en küçük şefkat tecellisiyle kalbi atar bir kadın olacaktı.» (s. 86)

«Din ve dinî ameller Rabia'nın hayatının değişmez parçalarıdır⁽³²⁾ ama, O'nda Vehbi Dede'den sirayet eden geniş bir hoşgörü vardır. Bu yüzden, babasının rakı tepsisini aslî bir vazife gibi hazırlayıp önüne koyduktan sonra, aceleyle akşam namazına koşar.

Böylece, Halide Edip'te sık rastladığımız «...canlı, dinamik ve telkin gücü yüksek genç kız tipi bu romanda, yani Sinekli Bakkal romanında Rabia adıyla karşımıza çıkıyor" (33)

(32) İnci Erginün, a.g.e., s. 280.

(33) İ. Parlatır, a.g. y., s. 300.

Hilmi :

Konaktaki kadınlar arasında «Bıyıklı» lâkabıyla anılan Hilmi, «Sabiha Hanım'ın biricik oğlu(dur)» (s. 28) Fakat O, babası Selim Paşa'ya hiç benzemez. Bu husus en çok paşa'ya dokunur.

Hilmi «uslu ve zararsız bir çocuk» olup (s. 28), «nahif, çelimsiz» bir vücuda sahiptir. Büyük gözleri, hafif peltek konuşması dikkat çeken ilk özellikleridir. Musıkîye düşkündür. Peregrini'den dersler almakta ve piyano çalmaktadır; en çok Batı müziğine hayrandır.

Hilmi başbaşa olduklarında «annesine acaip bir şeyler» okur; «Genç Türklük'ten» söz eder. Bazen «Padişah'a dil uzat(tığı)...)» (s. 29) da olur.

Arkadaşları; annesi ve babasının «pek garip, pek züppe» bulduğu gençlerdir. «Kiminin saçı uzun, kimi hep frenkçe konuşur...» (s. 29) Hilmi bunları her perşembe akşamı konaktaki odasında toplayarak sohbet ve tartışmalar tertip eder.

Annesi Sabiha Hanım, oğlunun bu davranışlarını «gençliğin geçici tezahürleri» (s. 29) olarak görür ama, yine de bir «ihtiyatsızlık» eder de, başına belâ açar mı, diye endişelenir.

Hilmi'nin giyim ve kuşamı ile dış görünüşü bakımından "Paşazade"lere benzediğini düşünen Selim Paşa, O'nun bu görünüşünden nefret eder.

Fakat O'nu «dejenere» ve «züppe» tip olmaktan alıkoyan, yüzündeki iki unsura dikkat etmez. Yazar, O'nun yüzündeki iki değişik ifadeyi şöyle anlatır :

"Biri, gözleri ve bakışının mânâsı ; öteki, ağzı ve dudaklarının ifadesi. Gözleri düşünen, hem derin düşünen adamların dalgınlığı, hususiyetiyle başka gözlerden ayrılır. Ağzının çizgileri sarıh ve temizdir, dudaklarında temiz yaşamış ağızların topluluğu, rakik mizaçlı bir adamın

tatlılığı vardır. Sefahatla, cinsî hayatlarının suistimaliyle çirkin, gayri muayyen, bol dudaklı paşazâdelerden O'nu, bu sevimli ve kuvvetli ağız derhal ayırabilir." (s. 38)

Hilmi'nin perşembe toplantılarının değişmeyen konukları arasında «uzun boylu, keskin yüzlü esmer bir genç adam» (s. 55) olan Nafia mühendislerinden Şevki ile sarışın, silik yüzlü daha genç bir adam olan, Şurayı Devlet âzâsından Osman Bey'in oğlu Galip ve bir de adı verilmeyen «koca boylu bir adam» (s. 55-56) bulunur. Musıkî hocası Peregrini de bu toplantılara çok sık katılır, piyanosuyla onları büyüler.

Hilmi ve arkadaşları Rabia ve Tevfik ile dostluklarını ilerlettikten sonra bu toplantılarını Sinekli Bakkal'da, bakkal dükkânının üstündeki odada sürdürürler.

Burada «on sekizinci asır cereyanlarını andıran münakaşalar» (s.85) geçer.

Annesine en derin sevgiyle bağlı olan Hilmi, babasına karşı ise «soğuk fakat terbiyeli» davranır.

Aslında Selim Paşa, Hilmi'yi «hiç incitmemiş bir baba(dır)» (s. 42) O'na «bir gün bir fiske (dahi) vurma(mış)», (s. 42) bir dediğini iki yapmamıştır. Ama o, buna fazla ehemmiyet vermez. Çünkü idealist bir gençtir. O sebeple annesine :

"Keşke babam, her gün dayak atan soyundan olsa... Keşke evimiz konak değil, bir kulübe olsa...Debdebe var dârât var, fakat babamdan utanıyorum, anne, anlamıyor musun, utanıyorum. Kanlı katil bir padişahın zulüm aleti... Düşündükçe yere geçiyorum." (s. 42)

cevabını verir.

O'nun babasına karşı bu nankörce davranışı karşısında annesi Sabiha Hanım içinden, şöyle der :

"Galatasaray'ından birinci çıktı. Fakat neye yarar, hâlâ maliyede küçük bir kâtip. Aylığı terzisine bile yetiştiriyor. Babasını beğenmiyorsa parasını niçin sarfediyor ?" (s. 42)

Hilmi kadınların toplumdaki yerlerini de beğenmez. Onlara da ağır hücumlarda bulunur :

"...Sade zevke, çocuk doğurmağa mahsus birer âlet... Hangisine insan diyebiliriz ? Zincirleri altın bile olsa, kendileri birer esir...!" (s. 43)

"Çocuğu kim doğurursa doğursun. Keşke piliç gibi yumurtadan çık-sak ! Fakat asıl onları kim eğitiyor, bir kere ona bak ; Zenginlerde sırf cinslerini teşhir eden, işleten, boş kafalı, yaldızlı mahlûkat ; fukara halk-ta; hayvan sürüsü gibi kullanılan zavallılar.. Arasında bir tanesini, bir fi-kirle meşgul görebilmek nasip olmadı ki..." (s. 43)

Hilmi ve arkadaşları, «Türk diyarında her değişikliğe, her ileri atı-lışa dindarları mâni gördükleri için kendilerini dinden âzâde farzed(er-ler)» (s. 58) Hattâ Peregrini'yi de en çok bunun, yani dinsizliği için se-verler.

Vehbi Dede ile Peregrini'nin "Şeytan" konusundaki tartışmalarına bir ara katılan Jön Türk Galip :

"Bu memlekette halkı düşünmeğe alıştırmak için şeytan'a tapmağı öğretsek, nasıl olur, üstad ?" (s. 59)

diye sorar.

Diğer fikir arkadaşı, her zamanki gibi Galib'in sözünü ağzına tı-karcasına :

"Sakın üstadı taklid edeceğim diye, bizim halka şeytan'dan bah-setmeğe kalkma ; seni Zuhuri koluna çekmiş zannederler." (s. 59)

Hilmi ve arkadaşlarının Rabia'yı Peregrini'ye dinlettikleri bir akşam, söz O'nun babası Tefvîk'ten açılır. Hilmi O'nun siyasetten değil, çirkin bir ihtiyatsızlık sebebiyle babası tarafından Gelibolu'ya sürgüne gönderildiğini açıklar.

Rabia'nın dedesi imam İlhami Efendi'nin ise, Vehbi Dede'ye hiç benzemeyen, son derece katı bir bağnaz olduğunu açıklayan Hilmi'ye hitaben dârâ arkadaşı Şevki Bey şu açıklama da bulunur :

"Bence imam, bizim memleketimiz için Dede'den daha az zararlıdır. Dervişin felsefesindeki uyuşturucu, uyutucu zehir. İmamın cennet cehennem masalından daha çok tehlikeli... Dede iyilik, kötülük arasındaki farkı kaldırıyor. İyiyi fenâyı tablolarında boya diye kullanan sanatkâr bir Allah mefhumu çıkarıyor. Bunun mantıkî neticesi ne oluyor, bilir misiniz? Bu itikat, insanları, zulme ve zalimlere karşı müsamahakâr, lâkayt yapar. Meselâ, bizim Kızıl Sultan'ın hareketlerinin hepsini Allah isteyerek yaptırıyor, diye ahaliye bir itikat gelse... Bu istibdat rejimini devirmek için arkamızda kaç adam buluruz ? Bence en evvel bu memlekette tekkeleri kaldırmalı." (s. 62)

Onların bu tartışmalarını dikkatle izleyen Peregrini, «ilk defa genç dostlarını çok başka ve çok ciddî bir cepheden gör(erek).. biraz kitabî, biraz snob, sırf vakit geçirmek için ihtilâli konuşan işsiz güçsüz zengin evlâtları diye telâkki ed(er)» (s. 63)

Peregrini'ye göre Hilmi, «gayri tabii düşünen karışık kafalı aciz bir "Hamlet" örneği(dir)» (s. 63) Bu sebeple O'nu, «binbir hortlak hayali» dahi «muayyen bir ideal için şiddete, hatta en ufak bir harekete... sevkedemez.» (s. 63)

Oysa Şevki, Hilmi'ye hiç benzemez. O, içinde «zülüm» ve «mihnet»in bulunmadığı bir rejim kuracaklarını ifade ederken ; o rejime bağlı devletin «sıhhatini ve muvazenesini bozacak her kuvvetin kafasını ezeceğiz» der.

Şevki'nin bu kendi kendisiyle çelişen açıklaması üzerine Galip :

"Abdülhamid de başka türlü düşünmüyor monşer." (s. 64)

diye cevap verir.

Tevfik'in dönmesiyle kızı Emine'nin ve kendisinin huzuru kaçan İmam İlhami Efendi, anlaşma uyarınca kendisine verilecek olan Rabia'nın kazancından son günlerde mahrum kalınca, Tevfik'i ve Selim Paşa'yı Dahiliye Nazırı Zâtî Bey'e jurnaller. Bu jurnalde Hilmi'nin de ismi geçmektedir.

Hilmi bu ilk tehlike işaretini zarar görmeden atlatır. Eşinin rahatsızlığı sebebiyle Beyrut'a gitmiştir. Bundan böyle ecnebî postahaneleri aracılığıyla adına gelecek gazete, dergi ve mektupları Rabia'nın babası "Kız Tevfik" alacaktır.

Fakat, Tevfik'in kadın kıyafetiyle bu iş için gittiği postahaneden çıktıktan sonra yakalanması işleri alt üst eder. Gerçi evraklar üzerinde isim ve adres bulunmamaktadır. Bunlar henüz postahanede Tevfik tarafından imha edildiğinden kime ait olduğuna dâir kesin bir delil yoktur.

Zaptiye Nezaretinde tutuklu bulunan Tevfik, işkenceye ve baskıya rağmen Hilmi'nin adını ele vermez.

Sonunda, Tevfik'le beraber Hilmi de Şam'a sürgüne gönderilir. Orada bir süre kaldıktan sonra Hilmi Avrupa'ya kaçar.

Tevfik :

Sinekli Bakkal'da doğup büyümüş olan Tevfik, henüz «yürüyüp söylemeğe başladığı andan itibaren herkesin taklidi(ni) yap(arak)» (s.8) sanatkârlık kabiliyetini çevresindekilere belli eden «artistik» bir tiptir.

O zamanlar Tevfik, «uzun bacaklı, gürbüz, kestane rengi gözleri bir kız çocuğu gibi tatlı, kırmızı dudakları durmadan söyler, yaramaz, mas-kara bir oğlandı(r)» (s. 8)

Babası hayatta olmadığından «dul annesiyle (beraber) dayısı bak-kal Mustâfendi'nin evinde yatar kalkar.» (s.8) Dayısı çok ısrar ettiği halde «ne bir yere çırac ol(ur), ne de bir san'ata gir(er).» (s.8) Zamanının çoğunu İstanbul sokaklarında başıboş dolaşarak geçirir.

Tevfik içinden gelen bir tutku ile Karagöz'e merak sarar. İlk demesini de dayısının bahçesinde Ramazan geceleri Karagöz oynatarak yapar, bunda epeyce başarılı olur.

O asıl kabiliyetini, oyun takımına daima «yeni sima»lar ekleyerek gösterir. Böylece, bu geleneksel oyunu aktüel unsurlarla besleyerek seyircilerden büyük takdir toplar.

Tevfik, gençlik devresini bu tür eğlencelerle geçirirken, mahalle imamı İlhami Efendi'nin kızı, okul arkadaşı Emine ile aralarında yakınlık oluşur. Zaten, daha mektep sıralarındayken birbirleriyle ilgilenmektedirler.

Yazara göre ; «Dışı ve içi hiç birbirine benzemeyen bu iki çocuğu, tabiat, hesaba, mantığa sığmayan hikmetiyle birleştirmişti(r)» (s. 8)

Tevfik on dokuzuna geldiğinde, kadın rolüne çıkan orta oyuncularının en ünlüsü olur. Gerçi mahallesindeki erkekler, «semtlerinde yetişmiş bir gencin, yüzüne ladenden ben koyup kaşına rastık, gözüne

sürme çekip kırıtmaları cinsî haysiyetlerine dokun(duğundan)» (s. 9) O'na pek yüz vermezler. Fakat en ciddî olanı dahi Tevfik'in maskaralıklarına katıla katıla gülmekten kendini alamaz. Bir defasında dönemin Zaptiye Nazırı Selim Paşa bile O'nu seyrederken «şanına yaraşmayacak hafiflikle kahkaha salıver(ir).» (s. 9)

Tevfik dayısını ve annesini aynı yıl peşpeşe kaybeder. Dayısından ev, dükkân ve evin arkasındaki küçük bahçe kalmıştır. Annesinden ise, yüreğine yerleşen ve bir türlü gitmeyen bir hüznün kalır.

Bu üzücü iki hâdise, onların birbirine karşı besledikleri sevgiyi biraz körükler. Emine, Tevfik'in ağzından, oyuncululuğu bırakıp, bakkalık edeceğine dair söz alır almaz imamın evinden kaç(arak) Tevfik'in yanına gelir. «İmamın burnunu kırmak» (s. 10) isteyen mahalleli de onlara yardım eder. Bunun üzerine İmam Emine'yi evlâhktan reddeder.

Bir müddet geçtikten sonra Tevfik, Emine'yle uyuşamayacağını anlar. Emine de O'nu babasıyla mukayese ettiğinde çok bayağı bulur. O'na göre Tevfik :

«Evvelâ pisti, sonra yattığı, kalktığı, çalıştığı zaman belli değildi. Sabahları yataktan kaldırmak için bacağından sürüklemek lazımdı. Hele yatak çarşafalarını cigara külüne bulayıp yatakta cigara içişi Emine'yi zıvanadan çıkarıyordu.» (s. 12)

Emine O'nun yataktan kalkar kalkmaz kendisine sırnaşmasını ; dükkânda heryeri karman çorman hale getirmesine çok kızar.

Bununla da kalmayarak veresiye hesaplarını oldukça kabartması, eski oyun arkadaşlarını dükkâna kabul edip onlara borç para vermesi Emine'yi çileden çıkarır. Sonunda dükkânın idaresini eline alarak Tevfik'i hizmetinde kullanmağa başlar.

Tevfik, sanatkâr olduğu kadar çocuk ruhludur da. Dükkânda yalnız kalır kalmaz sokağa koşarak ; «kaydırak çelik çomak oynayan çocukların arasına karışı(r)» (s. 12)

O'nun bu sokak şamata ve maskaralıklarını yazar şöyle anlatır :

"Onlara çok zaman kedi, köpek, horoz, tavuk taklidi yapar, dükkânın önüne bir alay adam toplanır, bir cümbüşdür giderdi. Hülâsa bakkal dükkânını, hattâ sokağı Tevfik panayır yerine çevirmiştir" (s. 12)

Emine, artık Tevfik'i, sadece besleme, çırak gibi, ev ve dükkândaki kendinin yetişemediği işlerde kullanmaya başlar. Dükkânı kısa sürede düzene sokarak kâr getirir hâle koyar.

Tevfik'e en çok dokunanı ise, Emine'nin O'nun eski fakir müşterilerini sık sık azarlayıp tahkir ederken ; zengin müşterileri görünce yüz ifadesini ve ses tonunu değiştirerek güler yüzlü, mülâyim bir üslûp kullanmasıdır.

Çok merhametli ve yardımsever biri olan Tevfik, karısının bu davranışları yüzünden «kendi dükkânında, kendisini garip hissetmeğe başla (dığından)» (s. 13) sık sık ortalıktan kaybolur. Bazan da bir köşeye çekilip karısına hiçbir mukabele de bulunmaksızın düşünüp durur.

Bir gece Tevfik, geç vakitlerde, dükkânda topladığı arkadaşlarına karısının taklidini yaparken Emine'ye yakalanıverir. Emine'ye göre, «Bu doğrudan doğruya bir kadının mahremiyetine tecavüzdü... Hangi müslüman helâlini böyle teşhir edebilirdi ?» (s. 14)

O geceki rezaletten sonra emine babasının evine döner. İmam ebe Zehra Hanım'ı Tevfik'e yollayarak, O'ndan kızını derhal boşamasını ister. Bunun üzerine Tevfik büyük bir pişmanlık duyar. Emine'ye mektuplar yazar, kafes altında «ilân-ı aşk» eder, olmaz. Sonra kafayı çekip çeşme ba-

şındaki kadınlara içini dökmeğe başlar. Dükkânı hep kapalı tutmaktadır. Nihayet, «adâb-ı umûmîyeyi ihlâl» ettiği sebebiyle mahalleli tarafından komişere şikâyet edilir. Daha sonra da ortadan kaybolur.

Tevfik arkadaşlarıyla buluşarak tekrar oyunculuğa başlar. Kadın rolünde çıktığı orta oyununa, "Bakkal çırağı" adlı yeni bir oyun eklemiştir. Bu oyunda sergilediği, aslında Emine'yle kendi arasında geçen dükkân macerasıdır. Bunun üzerine İmam mahkemeye başvurarak Emine'yi O'ndan boşatır. İş bununla da bitmez. «Din, iman gidiyor ; Şer'i şerife mugayir şeyler oluyor» diye önüne gelen Padişah'a jurnal verince ; Tevfik, saray tarafından idareten Gelibolu'ya sürülür. «Bir sene geçmeden şen ve vefasız İstanbul» (s. 18) sanatkarı da, O'nun muhteşem Göksu eğlencelerini de unuttur.

Öte yandan Tevfik'in Emine'den bir kızı (Rabia) olmuştur. Bundan habersiz olarak Tevfik, Gelibolu sürgününü Zati Bey ile Çingene Penbe'nin yardım ve ilgileriyle mümkün mertebe sefil olmadan tamamlar. İstanbul'a dönerek, dayı yadigârı dükkânı açma hazırlıklarına girişir.

Bu esnada, O'nun geldiğini duyan Rabia, kendisini görmeğe gelir. Tevfik O'nu hasretle kucığına basar. O'nu çok seven kızı, annesiyle dedesini terkederek Tevfik'in evine yerleşir. Baba, kız çok bahtiyardırlar. Onların bu saadete erişmesinde, Rabia'yı yetiştirmeye çalışan Selim Paşa ve eşi Sabiha Hanım'ın büyük katkıları olur.

Tevfik, büyük bir minnet duyduğu Selim Paşa'nın oğlu Hilmi ile tanışır. O'nu ve arkadaşlarını perşembe akşamları dükkânın üzerindeki odada kabul ederek, «on sekizinci asır cereyanlarını andıran münakaşalar yap(malarına)» (s. 85) yardımcı olur.

Fakat bu mutluluk dolu günler uzun sürmez. İmam İlhami Efendi'nin jurnali ve ardından da jurnaldeki iddiaları ispatlarcasına, Tevfik'in zararlı görülen bir kısım evrakla kadın kılığı içinde postahaneden çıkarken yakalanması, hayatlarının akışını değiştirir. Yapılan soruşturmadan sonra Tevfik, Hilmi ile birlikte Şam'a sürülür. Oradan da, Hilmi'nin Avrupa'ya kaçmasına yardımcı olduğu için Taife nakledilir. Ancak 1908 Meşrutiyet'i üzerine İstanbul'a dönebilir. Limanda O'nu, Peregrini (Osman), Vehbi Dede ile bütün bir Sinekli Bakkal halkı büyük bir hürriyet kahramanı olarak karşılarlar. Rabia ise torununu hazırlamak üzere evde beklemektedir. Tevfik sevinç gözyaşları içinde :

"Torun... Torun..." (s. 392)

diyerek kendilerini bekleyen arabaya doğru yürür.

Peregrini (Osman)

«Bir ispanyol grandisinin oğlu...» (s. 196) olan Peregrini Madrit'te doğmuş ve annesi tarafından orada büyütülmüştür. Babasını hatırlamayan bu zâta göre, kalbinin «tek hekimi» annesidir ve O'nu «sevgisiyle ve diniyle mahvet(miştir)» (s. 197)

Sohbetinden çok hoşlandığı Vehbi Dede'ye, çocukluğunda üzerinde derin etki yapmış olan annesiyle ilgili olarak şunları anlatır :

"...Dinin haricinde hiç bir ihtirasa boyun eğmez, eğenleri anlayamazdı. Meselâ musikî tahsili için Milâno'ya gitmek istedim. Birçok itirazdan sonra kabul etti. Kendi de Madrit'teki konağımızı bıraktı, benimle beraber geldi, Milâno'da yerleşti. Orada Madrit'ten daha koyu bir kilise muhiti yaptı." (s. 197)

Peregrini annesini çok sever. Fakat, O'nun «Biricik oğlu için istediği itibar ve kudret hep bu dünyanın haricinde(dir)» (s. 197) Peregrini'yi mahveden de, «Gözümü açtığım günden itibaren böyle bir iradenin, muhabbetin kurduğu ağ içinde yaşadım...» (s. 197) demesinin sebebi de budur.

Biraz annesinin tesiriyle daha çok da «Yirmi dört yaşında dünyada tadılacak haz kalmadığına emin...» (s. 197) olduğundan dünyadan elini eteğini çekip, «yalnız ruhu için yaşamak» (s. 198) maksadıyla manastıra kapanır.

Bir müddet sonra «ruhani sefahatten de usan(an)» (s. 198) Peregrini, hürriyeti seçerek manastır'dan ayrılır. Kalkıp İstanbul'a gelir, Osmanlı tâbiyetine geçer.

Peregrini «ufak tefek» bir vücut yapısına sahiptir. «Kuru yüzünü birbirine bir örümcek ağı gibi geçmiş çizgiler kaplamış, gözleri çukur,

kaşları kalın, sakalı sivri, siyah boyunbağı bir sanatkâr ihmaliyle göğsünün yarısını kaplamış, belki otuz, belki kırk yaşında » (s. 55) denebilecek bu zat iyi bir musikî eğitimi görür, bilhassa piyanoda büyük bir maharet kazanır.

İstanbul'da « alafranga, zengin aile çocuklarına derz ver(erek)» (s.55) geçimini sağlar.

Selim Paşa'nın oğlu Hilmi'nin de piyano hocası ve dostu olan Peregrini'yi yazar okuyucuya şöyle tanıtır :

"O, alafranga ailelerde piyano hocalığı eden bir frenkti. Saray'da efendilere de ders verdiği için Selim Paşa onu göz hapsine almağa mecbur olmuş, bir zaman sonra zararsız, belki de biraz divane telakki ettiği için kendi haline bırakmıştı. Her halde bu sivri sakallı, şeytan yüzlü herif pek de öteki Avrupalı piyano hocalarına benzemiyordu. Türkçe'yi Türk gibi söyler, şark felsefesini, harsını İstanbul'da en iyi bilenler arasında sayılırdı." (s. 39-40)

Çevrede herkes O'nu memleketini dinini terketmiş bir piyano üstadı olarak tanır. Oldukça «ateşli ve heyecanlı» (s. 58) bir tip olan Peregrini, «on beş senedir ömrünü müslümanlar arasında geçir (mektedir)» (s. 80)

Sinekli Bakkal'da O'nu ilk gören cüce Rakım'ın ; «Siyah harmanili, üç köşeli kocaman şapkalı, kısa boylu, çevik tavırlı bir ecnebi» (s. 80) diye tarif ettiği bu piyano hocasının, «Türk ve Müslüman dostları hep alafranga ve zengin bir âlemde yaşarlar...» (s. 80)

Bu dostlarından biri Selim Paşa'nın oğlu Hilmi'dir. Her perşembe akşamı Selim Paşa'nın konağına giderek, Hilmi'nin odasındaki sohbetlere, musikî şölenlerine katılır. Sinekli Bakkal'lı «kız hafız» güzel sesli Rabia'yı da ilk defa burada görür. Hilmi, annesinin keşfedip konağa ça-

ğırdığı Rabia'nın Kur'an okuyuşuna, arkadaşları gibi kayıtsız kalırken, Peregrini'nin büyük bir «hassasiyet» göstermesini şaşkınlıkla karşılar.

Çünkü bu alafranga gençler, «O'nu bir feylesof, her feylesof gibi dinsiz, her halde dinsizliği(ni) bir softa taasubu kadar kuvvetli sanırlar...» (s. 57)

Halbuki o, «başı önünde, yüzü huşû içinde» (s. 57) Rabia'yı dinledikten sonra, Hilmi'nin getirdiği bir tefsirden okunan âyetlerin mânâsını not alır. Bu arada «biz... sana hamüsenâ ile meşgûlken, sen oraya fitne ika edecek, kan dökecek bir kimse mi gönderiyorsun» (s. 57) mealini işaret ederek :

"Beni Allah'ımdan, ruhbaniyetten ve manastırdan ayıran işte meleklerin bu mantığı, bu itirazı olmuştur." (s. 57) der.

Peregrini, «Felsefî ve tarihî mâlûmâtından, şark ilimlerindeki vukufundan ziyade garpta fikir cereyanlarını dikkatle takip ed(er)» (s. 58)

Hilmi Bey ve çevresindeki Jön Türkler'in siyasî çalışmalarıyla ilgili olarak ise ; şu değerlendirmede bulunur :

"Acaba Türk ülkesine birtakım gizli tarihî kudretler, bu konuşkan, mukallid gençlerin vasıtasıyla yeni bir çığır açmak arifesinde miydi ?" (s.63)

O, özellikle Vehbi Dede ile tartışırken filozofça bir edâ takınır. Zümresine dahil olduğunu söylediği «şeytan» hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklar :

"İnsanı ilk defa ilim ağacının yemişini yemeğe sevkeden şeytan değil mi ? O olmasa, insan sadece yiyen, içen, iki ayak üstünde dolaşan bir mahlûktan ibaret kalırdı. Tecessüs her bilginin anahtarı, bu anahtarın ilk sahibi ve bize ilk bu anahtarı veren de şeytandır..." (s. 58)

Peregrini kendinde üç şahsiyet bulunduğuna inanır. Dimağı, tenkitçisi olan bir müşahittir. «Kilise lisaniyle içindeki ezeli şeytan!» (s. 196) dır. Bu onun maddî zaaflarıyla eğlenir, her şeyden şüphe eder, hiçbir şeye inanmaz. İkincisi ruhu'dur. «O, dimağının soğuk tahakkümüne boyun eğmez.» (s. 196) Sanatkâr tarafını, musikî tutkusunu ve estetik zevkini ona borçludur. Üçüncüsü ise, «ne dimağı ne de ruhu tanı(yan)» kalbidir. O «tamamen kendi başına buyruk bir kudret» tir (s. 196-197).

Peregrini'ye göre «Dil, din, millet bunlar insanların ruh ikliminden başka birşey değil(dir).» (s. 83) O bu yüzden soğuk bulduğu garp ikliminden kaçıp şark iklimine, «sükûn ve şifa» aramağa koşar.

Şarkın hakikî timsali saydığı Rabia'yı da belki bu yüzden sever. O'nun yetiştiği muhite, Sinekli Bakkal'a ilk geldiğinde, «Peregrininin içini kapalı ve gizli bir kıt'a keşfetmişlerin sevinci bürümüştü(r).» (s. 82) O'na göre burası «sevimli, hususi, teklifsiz ve insani bir kıt'a!» (s. 82)dır. Bunu, ilk olarak Rabia'nın Kur'an okuyuşunu dinlerken sezinler.

Bu sebeple, O'nun için «Bu dar sokak haricindeki her şey sun'îdir, yabancıdır.» (s. 82)

Peregrini tahlil etmeyi, sorup araştırmayı sever. Bu O'nun Garplı yönüdür. Romancı O'nun için şu nitelemede bulunur :

«Osman garbın çocuğu, ulemâsının, canlı mahlûkâtın içini yarıp hayat sırlarını öğrenmeğe çalıştığı toprakların mahsülü..» (s. 304)

Bu yönüdür ki O'nu : Rabia'nın, «Bu karışık ve canlı muammanın her unsurunu laboratuvarında çalışan bir âlim tecessüsü ile ara(mağa)» (s.86) sevk eder.

Böylece, «Birbirini iyice tanıyan ruhlar, birbirlerinden kendilerine has güzelliklerini kapmağa başlamışlardır. Bu, terkibe doğru ilk adımdır.» (34)

Sonunda Rabia'nın her şartını kabul ederek müslümanlığı kabul eder. Bunun üzerine, «Ben gene bir dinin çerçevesine giriyorum ha. Hem de gene bir kadın eliyle...» (s. 278) diyerek O'nun, «kendisini yeni bir çevrede. Sinekli Bakkal'da yaşamağa mecbur edecek, annesi gibi kuvvetli bir şahsiyet» (s. 199) olduğuna hükmeder.

Müslüman olduktan sonra Osman adını alan bu büyük sanatkârın «Hiç ölçüsü yoktur. Hep yenilik peşinde koşar.» (s. 288) Bu yönü en çok Rabia'yı kaygılandırır.

Fakat, «Rabia'ya O'nu bağlayan bağ, vaktiyle onu anasına bağlayan bağ kadar sağlam» dır (s. 259).

Zira, «Peregrini alafranga geçinenlerin veya peşin hükümlerle Doğu ve Türk medeniyetini küçümseyenlerin gözü ile değil, Doğu'nun değerlerini bizzat Batılı gözü ile görür. Bu görüş ile Peregrini muhtaç olduğu, aradığı ruh sükûnetini bulacağı yere ve şahıslara yaklaşır.» (35)

Birbirini iyice tanıyan ruhlar, birbirlerinden kendilerine has güzellikleri kapmağa başlamışlardır. Rabia'nın mevlid okumasında Peregrini'nin tesiri, Peregrini'nin piyano çalışmalarında, bestelerinde ise Rabia'nın Kur'an ve Mevlid okurken kullandığı musiki unsurların tesiri görülür.«Bu, terkibe doğru ilk adımdır.» (36)

(34) Prof. Dr. İnci Enginün, a.g.e., s. 284.

(35) A.g.e., s. 266.

(36) A.g.e., s. 284.

Selim Paşa :

Romanda, «Zalim bir hükümdarın Zaptiye Nazırı» (s. 28) diye okuyucuya tanıtılmaya çalışılan Selim Paşa evine ve karısına bağlı, iyi bir aile reysidir.

Konakta, karısı Sabiha Hanım'ın kâhya kadın ve diğer halayıklarla konuşurken «Sakallı» lâkabıyla zikrettiği paşa, «Samimî ve kendi ölçülerine göre namuskâr» (s. 29) bir devlet adamıdır.

Fazla tahsili yoktur, fakat üstün bir vazife anlayışı, az görülür bir sorumluluk duygusu taşır. Bu sebeple; «saltanatı, ilâhî bir hak diye tanır ve padişaha muhalif olanı - kim olursa olsun- akrep gibi ezmeği, Zaptiye Nazırı'nın vazifesi telâkki ederdi..." (s. 29)

Romancıya göre, «O'nu, en çok çileden çıkaran şey ; Genç Türklük" lâkırdısı(dır). En keyifli olduğu akşam, mutlak bir "Genç Türk'e sopa attırdığı, işkence et(tir)diği, vapura koyup sürdüğü günün akşamı(dır).» (s.29)

Halktan kişiler, O'nun resmî hüviyetinden nefret ederlerse de «hususî hayatı hakkında söyleyecek bir şey bulamazlar.» (s. 28) Paşa, »müşkül» ve son derece «nazik» resmî görevinden arta kalan zamanlarda «sigara iskemlesi, köşelik, sandal ağacından arka kaşağı(sı) yapar.» (s.28)

Selim Paşa'nın kendine benzemediği sebebiyle fazla sevmediği Hilmi adında hafif «peltek» ve «musikîye düşkün» bir oğlu vardır. Mutlu yuvasında karısıyla arasındaki «tek problem» bu oğlandır.

Yazar, Selim Paşa'nın gözüyle Hilmi'yi şöyle tanıtır :

"Zaptiye Nazırı oğlunu, zamanında çil çeyrek gibi hep bir çırpıda kesilmiş »Paşazade» örneklerinden biri diye görür. Kıyafeti onlara benzemez değil. Pantolon çizgilerine mübâlağalı bir ehemmiyet verir, yeleği, ceketi kusursuz kesilmiştir. Fakat, ona rağmen seçtiği renklerin koyuluğu, boyun

bağında hiç fanteziye kapılmaması zevkinde bir başkalık, bir durgunluk olduğunu gösterir. Yüzü de ilk görüşte, o mübarek örneğe benzer. Mini mini zarif bıyıklar, kansız, ince, azıcık dejenere bir sima." (s. 38)

Paşa, muhtemelen, «kendi canlı kanlı, hatta biraz yırtıcı hilkatine hiç benzeme(diği)» (s. 39) için oğlunun iyi taraflarını hiç göremez. O'nu daima, "hayatî emellerini yanlış yoldan sürükleyecek bir neslin nü-münesi" (s. 39) olarak görür.

Selim Paşa'yı en çok ürküten, acaba oğlu da Jön Türkler arasına katılmış mıdır, endişesidir. Çünkü kendi oğlu da olsa, en ağır şekilde cezalandırabilecek kadar vazifesinde tarafsız ve acımasızdır. Nitekim evde defalarca tekrarladığı, «Hilmi'nin Genç Türk olduğunu görsem, tabanlarını didik didik edecek bir falakaya çeker, sonra Fizan'a sürerim!» (s. 29) şeklindeki tehditkâr sözleri, bu husustaki kararlılığının en açık ifadesidir.

Oysa oğlu Hilmi, gerçekten Jön Türkler'dendir. Annesine, sık sık «acaip şeyler» okuyup, Jön Türklük'ten bahseder. Bazan padişaha da dil uzattığı olur.

Selim Paşa millî değerlere bağlı, gelenekçi, dolayısıyla «yerli» ve «muhafazakâr» bir tiptir. San'at inceliklerinin ancak belirli bir kültür seviyesine erişmekle kavranabileceğini bilmediğinden Batı musikîsi gibi habersiz olduğu bir konuda oğlu Hilmi ile tartışır.

Sadece vazife icabı ve «halkın bu yabancı mata'lara ne kadar rağbet ettiklerini görmek için» (s. 40) zaman zaman gittiği ecnebî truapların Teppebaşı'ndaki konserleri hakkında söyledikleri, bu hükmü teyid eder mahiyettedir :

"Eğer kapitülâsyonlar olmasa, muzıkacıları da, seyircileri de enselerinden yakalayıp Beyoğlu kaldırımlarına fırlatırım. Şimendifer dü-

düğü gibi öten bir sürü yarı çıplak, hayâsız, kart frenk karısı... Sar'aya tutulmuş gibi gözleri evlerinden uğruyor, bir alay mart kedisi gibi çağrışıyorlar." (s. 41)

Babasıyla yaptığı bu tartışmadan sonra annesine :

"...Debdebe var, darât var, fakat babamdan utanıyorum, anne, anlamıyor musun, utanıyorum. Kanlı katil bir padişahın zulüm âleti... düşündükçe yere geçiyorum!" (s. 42)

diyerek babası hakkında beslediği kin ve nefreti ortaya döker.

Selim Paşa, oğlu Hilmi'nin aksine, Rabia'nın «Dede'nin semâîlerini ne güzel okuyacağını» (s. 38) düşünür. O, oğlunun, «müslüman milletin ananesini, medeniyetini (....) her vesileyle tahkir» (s. 42)'e çalışmasına çok (kızır).

Paşa, hususî hayatında müşfik, olgun ve babacan bir insandır. Konağında bir çok insanı himayesine alıp gözetir. Meslek hayatının sonlarına doğru «tefelsüfe»e merak sarar. II. Mabeyinci'nin huzurunda bulunduğu bir sırada, Jön Türkler'e «muzır evrak taşımaktan» tutuklu Tevfik hakkında konuşurken şöyle söyler :

"Herifin kalbi kadın gibi..." (s. 175)

Zaten o, kadınların «akıl eksikliğinden değil»; bilhassa, «analık hislerine mağlup olacaklarını» düşündüğünden devlet idaresinde görev almamalarını çok isabetli bulur. Karısını örnek vererek sözlerini şöyle sürdürür :

"... Sadrazam oldu farzedin... Emin olun bugünkü sadrazamdan daha dirayetle idare eder. Fakat bir de vazifesiyle analık hissi karşı karşıya gelsin, değil idare ettiği devleti, kâinatın bütün devletlerini eliyle yıkar." (s. 176)

Tevfik'in işlediği suçla ilgili olarak Selim Paşa'nın oğlu üzerindeki şüpheleri iyiden iyiye artar. O'nu büyük ihtimalle Hilmi'nin görevlendirdiğini düşünmektedir. Ama, elinde kesin delil yoktur. Tevfik ise, sırrını ele vermemektedir.

Zihnini kemiren bu şüphe sebebiyle «Paşa'nın son günlerde bir kartal iskeletine benzeyen kuru yüzü üzüntüden, uykusuzluktan âdeta yeşil bir renk al(ır)» (s. 176) O, düştüğü bu vahim durum sebebiyle II. Mabeyinci'ye şöyle dert yanar :

"Bilseniz artık evim bir cehennem. Kırk senelik âyalım, o sakat hatun yüzüme bakmaz oldu. Kahrından ölecek, Tevfik'in kızı, kendi evlâdım gibi büyüttüğüm çocuk konağa ayak basmıyor. Ben ne yaptım ? Dünyanın umacısı oldum. Dîne, devlete hürmet için evlâdımı bile fedaya hazır bir emektar bu muameleye lâayık mı ? " (s. 177)

Selim Paşa'yı gün gün eriten bu vehim ve endişe bir müddet sonra son bulur. Tevfik'le birlikte Şam'a sürülen oğlu Hilmi, oradan bir yolunu bulup «Avrupa'ya kaçmıştır.» (s. 317) Artık herşey gün gibi ortadadır. Selim Paşa, istifa etmekten başka çare göremez.

O, artık arada bir Sinekli Bakkal'a kahveye, bazan Osman ve Rabia'ya uğrar. Rabia artık Selim Paşa'yla barışmış, O'na eski sıcaklığını gösterir olmuştur.

İstifasının neticesini öğrenmek üzere bir gün mabeyinciye uğrar. O'ndan «istifasının kabul edildiğini ve hünkarın, eski Zaptiye Nazırının hizmetlerini takdir eden birkaç iltifatı ile, selâm -ı şâhânesini» (s. 330) tebellüğ ederken :

"Padişah Sinekli Bakkal imamı kadar mükemmel (tezkiye) yapıyor, birader." (s. 330)

deyiverir.

Omuzlarındaki ağır devlet yükünü atmış, hafiflemiştir. «Hilmi'yi sürdüğü günden beri kafasını karıştıran şüpheler, tereddütler, uzun muhakemeler artık onu kudrete tapmak beliyesinden kurtarmıştı(r)» (s. 330) Kendine göre eski Selim Paşa, «Dar kafalı, aptal, yarı makine, bir esir (dir).» (s. 330) O'nun, «tapındığı kudret devlet ve padişah - kâinata hâkim kudretin ancak bir cüz'ü!(dir)» Halbuki şimdiki "Selim Paşa'nın tapındığı kudret kainatın kendisi, bütün kudretin mecmuu...(dur)» (s. 331).

SİNEKLİ BAKKAL'DA İTTİHAT VE TERAKKİ

Roman, İkinci Meşrutiyet (1908) öncesi Jön Türk muhalefetine yer verdikten sonra, Meşrutiyet'in ilânı hadisesiyle son bulur. Bu sebeble, Meşrutiyet devrinden, İttihâd ve Terakkî'nin iktidar döneminden bahsetmez.

Eserde Jön türk hareketi dahi çok sınırlı tutulmuştur. Yazar, bir vesileyle Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın «Genç Türk» sözünden duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Paşa, Jön Türkleri cezalandırmaktan âdeta zevk alır. Bu durum romanda şöyle anlatılır:

"O'nu, en çok çileden çıkaran şey; «Genç Türklük» lâkırdısıydı. En keyifli olduğu akşam, mutlak bir Genç Türk'e sopa attırdığı, işkence ettiği, vapura koyup sürdüğü günün akşamıydı." (s.29)

Oysa Selim Paşa'nın oğlu Hilmi de Jön Türkler'e dahil olmuştur. Her hafta, kendisi gibi Jön Türk olan arkadaşlarını konakta toplar, birlikte konuşup tartışırlar. Bazen de, fırsat düştükçe annesine açılır:

"Hilmi de bir taraftan annesine acaip bir şeyler okuyor, Genç Türklük'ten bahsediyor, hattâ padişaha dil uzatıyordu." (s.29)

Bir ara, annesine, babasından utandığını söyleyecek kadar ileri gider:

"Babamdan utanıyorum, anne, anlamıyor musun, utanıyorum. Kanlı katil gibi padişahın zulüm âleti. Düşündükçe yere geçiyorum." (s.42)

Hilmi ve arkadaşlarının siyasî faaliyetlerini, romanın bir yerinde, müzisyen Peregrini şöyle değerlendirir:

"Acaba Türk ülkesine birtakım gizli tarihi kudretler, bu konuşkan, mukallit gençlerin vasıtasıyla yeni bir çığır açmak arifesinde miydi?" (s.63)

Romanın kendi halinde fakat, en renkli şahsı, Rabia'nın babası Kız Tevfik'tir. Tevfik, sanatkârlığının yaratıcılığından azami ölçüde faydala-

narak sanatını icra eder. Böylece en eski oyunlara bile yeni bir ruh vermeyi bilir. O, tenkidlerini bu yolla yapar. Romanda bu husus şöyle ifade edilir:

"Tevfik'in «mirasyedi»si becerikli ve kurnazdı. Parası hiç tükenmiyordu.

... Hatta vaktiyle Gelibolu mutasarrıfı olan zamanın Dahiliye Nâzırı Zâtı Bey'e benzemiyor değildi..." (s.103)

Tevfik, Hilmi'yi ve arkadaşlarını çok sevdiğinden, onların siyasî faaliyetlerine yardımcı olur. Bu yüzden başı birçok belâyâ girer. İşkence görür ve nihayet Hilmi ile beraber Şam'a sürülür.

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine de birçok sürgün gibi, O da İstanbul'a döner. Mahalleli kendisini «Hürriyet Kahramanı» olarak karşılar.

Görüldüğü gibi romanda, Jön Türkler'in Meşrutiyet öncesi siyasî faaliyetlerine kısmen yer verilmiştir. Bir yerde de «Jön Türklük» hareketinin giderek yayıldığına işaret edilir:

"Bir kere düşünün. Zavallı Hilmi Bey'e buraları zindan gibi gelirdi. Şimdi sabah akşam, kapı sürmelemeden, etrafı kollamadan, Genç Türklük konuşuluyor." (s.318)

Romancı, vapurdaki sürgünlerden bahsederken üstü kapalı bir şekilde, müstakbel Jön Türk iktidarı devresine işaretle İttihatçıları tenkid eder:

"İçlerinde bir açkgöz Çanakkale boğazını geçerken parlak bir fikir buldu... «Siyaset Mağdurları» Cemiyetini kurdu. Böyle bir cemiyet için platform, siyasî esaslar falan lâzım değildi. İntihabatta halk onları, ne düşündüklerini, neye inandıklarını sormadan intihap edecekti. Yegâne yapacakları şey sokakta bir gaz sandığının, yahut bir sandalyanın üstüne çıkıp sürgünde çektiklerini azıcık mübalâğa ile, süsleyerek anlatmak... Ondan sonra mebusluk... Ondan sonra bol maaş ve imtiyazlar!" (s.390-391)

BİR SÜRGÜN

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarında dikkatimizi çeken kronolojik sıraya uygun düşmeyen bu roman, 1937 yılında yazılmıştır. Bu yönüyle eser, yazarın «geriye bakışı» sayılmaktadır. Çünkü yazar, «Bir Sürgün»⁽¹⁾de; Kiralık Konak, Nur Baba ve Hüküm Gecesi gibi romanlarını yerleştirdiği tarihî sürecin ilk safhasını konu edinmektedir. Eser, İzmir'de sürgünde bulunan Doktor Hikmet'in, 25 Temmuz 1904'te Marsilya vapuruna sığınarak yurt dışına kaçışının hikâye edilmesiyle başlar.

Niyazi Akı, «Yakup Kadri'nin İzmir'den Mısır'a kaçışı 1904-1905 yıllarındadır»⁽²⁾ diyerek yazarla kahramanı arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Ancak Doktor Hikmet'in serüveni, bu tarihle başlatılmış olmasına rağmen roman, daha geniş bir zaman dilimine yayılır. Meselâ İttihâd ve Terakkî'nin Paris Kongresi'nden söz ederek bu dilimi 1902 yılına kadar, gerilere götürmüş olur. Diğer taraftan Doktor Hikmet'in Pire Limanı'nda karşılaştığı Jeune Turc Neşriyat acentası Cemal'in sattığı gazetelerden "Terakkî", Prens Sabahattin'in 1906 yılında çıkardığı bir yayın organıdır. Böylece zaman dilimi 1906'ya, hattâ bir ara Abdülhamid'in arabasına bomba konulması olayı da okuyucuya hatırlatıldığına göre; 1907 yılına kadar genişletilmiş olur.

Atillâ Özkırımlı romana yazdığı «Bir Sürgün Üzerine» başlıklı önsözde bu hususta şunları söyler:

(1) Bir Sürgün, İletişim Yay. İstanbul, 1983 (Çalışmamızda bu basımdan faydalanıldı.)

(2) Niyazi Akı, Y. Kadri Karaosmanoğlu, s. 121.

"Yakup Kadri, Abdülhamit yönetimin baskıcı niteliğinin yoğunlaştığı, siyasal örgütlenmenin ve savaşının hemen bütünüyle yurt dışına kaydığı bir dönemin görünümünü çizmekle kalmaz, Ahmet Rıza'dan başlayarak belli başlı İttihatçı liderlerini de romanın kişileri arasına sokar" (3)

Bunlar arasında Doktor Nazım'ı, Bahaeddin Şakir'i ve roman kahramanının «Jeune Turc grubu arasında yegâne entellektüel bulduğu...» (s. 156) Samipaşazade Sezai'yi sayabiliriz.

Baha Dürder ise, romanın konusuna dair şu görüşlere yer vermektedir:

"...Bir Sürgün'de romanın kahramanı olan Doktor Hikmet'in maceralarını anlatmak vesilesiyle, memleketin istibdat idaresi aaltında ezildiği sıralarda, hariçteki Jön Türk4lerin hangi emel ve fikirlerle çalıştıkları sathi de olsa gösterilmiştir." (4)

Öte yandan, Doktor Hikmet vasıtasıyla romanda istibdat döneminde yetişen bir neslin dramı anlatılmaya çalışılmaktadır denilebilir. Atillâ Özkırmılı'ya göre; «Doktor Hikmet'in çıkmazı, belli bir bilinç düzeyine ulaşamadığı için düşünsel bir birleşime varamayan, Batı'ya hayran ama, Doğu'dan da kopamamış Osmanlı aydınının çıkmazıdır.» (5)

Oysa Fethi Naci bu görüşe şiddetle karşı çıkar. O'na göre, Doktor Hikmet'in dramı tamamen bireyseldir:

"Doktor Hikmet'in bir dramı varsa, bu kişisel bir dramdır; bunu

(3) Atilla Özkırmılı, Önsöz s. 14.

(4) Baha Dünder, Kalem Der. s. 5 1938 (Nakleden A. Özkırmılı, Bir Sürgün notlar böl. s. 309)

(5) Atilla Özkırmılı, "Bir Sürgün", (Önsöz Bül.), s. 14

«çıkış yolu bulmaya çalışan bir kuşağın öyküsü» ya da «Batı'ya hayran ama Doğu'dan da kopamamış Osmanlı aydınının çıkmazı» olarak nitelendirmek, Bir Sürgün'e, romanda olmayan toplumsal anlamlar yüklemek olacaktır.»⁽⁶⁾

İsmail Habib Sevük'e göre ise, «Paris'te geçen «Bir Sürgün» Paris'e ve Parisli'ye bir hicviyedir.»⁽⁷⁾ Bu durumda Jön Türkler ve onların Paris'deki yaşayışları roman için bir fon teşkil etmektedir. Bu bakımdan İsmail Habib, romanı şöyle tenkid eder:

"...Biz ki o kadar temiz emellerle kaçan doktordan Paris'teki Jön Türklerin romanını bekliyorduk. Bize onların bütün iç hayatlarını anlatacaktı. Halbuki Ahmed Rıza ile bir defa sudan bir iki laf, o kadar, Jön Türkleri beğenmedi mi? İyi ya onların hicvini yapsın. Böyle olmayınca, bu sürgünün Paris'te işi ne? Demek bu doktor Jön Türkleri tanımıyor. Demek ki o istibdat sonlarında Paris'te bulunmadı. Şüphesiz o zaman Paris'e romanın müellifi gidemediği için kahraman da gidememiş olacak!"⁽⁸⁾

Bu sonuç, Demir Özlü'nün «Bir Sürgün» hakkındaki şu hükmüne bütünüyle uygun düşmektedir:

"Bu yüzden roman, Bekir Fahri'nin romanı gibi gerçek öyküler üzerine oturmaz, bütünüyle kurgusaldır. Romanda Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin Bey, Sami Paşazade Sezai gibi gerçek kişiler geçse de Yakup Kadri'nin sürgün Jön Türk'ü, romancının hayalinden doğmuştur."⁽⁹⁾

(6) Fethi Naci, Türk Romanında Topl. Değişme. s. 96.

(7) İ. Habib Sevük, Cumhuriyet, 18.5.1942 (Nakleden A. Özkırmı, "Bir Sürgün" romanı "Türk Edebiyatı'nda Bir Sürgün" başlıklı notlar böl. s. 310.

(8) Baha Dürder, Cumhuriyet 18.5.1942 (Nakleden A. Özkırmı "Bir Sürgün" notlar böl. s. 311.

(9) Demir Özlü, "Türk Sürgün Yazını", Varlık derg. Mart 1994, s. 10.

II

ROMANIN KONUSU

Son derece kibar ve devlete sadakatle bağı bir Osmanlı ailesinin ihtimamla büyütülen biricik oğulları Hikmet, çok okuduğu ve İstanbul'daki yabancılarla sık sık görüştüğü, diğer taraftan ailece Sultan Murad taraftarı olarak bilindikleri için, gencecik yaşında İzmir'e, sürgüne gönderilir.

Tam Tıbbiye mektebinden çıkıp hayata atılmağa hazırlandığı bir sırada ailesinden ve İstanbul'dan kopup İzmir'e geliş, Doktor Hikmet'i bir hayli bunaltır. Aslında üzerinde, İstanbul'daki kadar bir siyasi baskı yoktur. «Vali Kâmil Paşa sayesinde İzmir'de nisbi bir hürriyet vardır» (s. 23) Fakat O, Paris'te yaşama hayali ile yatıp kalkmaktadır. Onun için Doktor Hikmet, «Türkiye denilen zindanın hür ülkelerle doğru aralık kalmış bir kapısı» (s. 24) olarak görülen İzmir'i, hayallerini gerçekleştirebileceğı en uygun mekân kabul etmektedir.

Nihayet bir gün, aşırı Batı hayranı bu genç, İzmir Limanı'na uğrayan yabancı bandıralı bir gemiye iltica ederek ülkeden kaçar. Gemi önce Pire Limanı'na uğrar. Doktor Hikmet burada, çeşitli Jön Türk gazeteleri satan, yarı dolandırıcı Jön Türk Cemal'e rastlar. Cemal, Doktor Hikmet'e Yunanistan'ı gezdirir. Daha sonra da Marsilya Limanı'na ulaşırlar. Marsilya'dan Paris'e kadar da tren yolculuğı yaparak, düşlerinin şehrine kavuşur.

İlk günlerde, Paris'te yaşamaktan çok memnundur. Kendisini çok mutlu hissetmektedir. Fakat, zamanla bu mutluluk büyük bir kâbusa dönmeye başlar. Paris'e gelişinin ikinci gününde bir kahvede oturmuş babasına mektup yazarken on iki yıldır Paris'te yaşamakta olan Ragıp

Bey adında bir Türk'le tanışır. Ragıp Bey, O'na maddî ve manevî birçok konuda yardımcı olur. Çevreyi ve Paris'teki Jön Türkler'in bulundukları mekânları O'na anlatır. Fakat Ragıp Bey'in Ahmet Rıza hakkında söyledikleri, Doktor Hikmet'in hoşuna gitmez. Zira bu isim Doktor Hikmet'in gönlünde ulvî bir yer işgâl etmektedir. Bir süre sonra Ahmet Rıza Bey'le tanışan Doktor Hikmet, O'na da Ragıp Bey'i sorar. Ahmet Rıza Bey, Ragıp Bey'in «İyi yürekli, basit kafalı bir adam...» (s. 89) olduğunu belirttikten sonra kusurlarını da şu sözlerle anlatır:

"—Yalnız bir kusuru vardır. Oldukça zemmam (çekiştirici)dir. Biraz da ne bileyim yalancıdır. Her dediğine kulak asmamalı..." (s. 90)

Ancak bu son sözleri söylerken, Ahmet Rıza Bey'in yüzünün kızarmasını gören Doktor Hikmet'in kalbinde, O'na karşı «derhal bir saygı hissi» (s. 91) uyanır. O'nun; «bir başkasının ahlâkı hakkındaki mütalâsını söylerken böyle muhtarip ve mahcup görünüşü, Doktor Hikmet'e bir ruh iffetinin alâmeti gibi gel(ir)» (s. 90) Başka bir gün, kaldırırında giderken Ragıp Bey'e rastlar. Ragıp Bey, Doktor Hikmeti, yanındaki Ali Kemal Bey'e «daha çiçeği burnunda bir Jeune Turc» (s. 94) diye tanıtır. Bunun üzerine Ali Kemal Bey, «...Ahmet Rıza Bey taraftarı mı, yoksa Prens Sabahattin Bey taraftarı mı?» diye bir soru yöneltir. Doktor Hikmet bu soruda gizlenen alayı sezdiğinden O'na şu cevabı verir:

"...Maatteessüf sizin bu husustaki merakınızı tatmin edemeyeceğim. Çünkü Ahmet Rıza Bey'i yalnız bir defa gördüm. Prens Sabahattin Bey'i ise hiç tanımıyorum. Jeune Türk'lüğüme gelince, kendim için bu sıfatın da neyi ifade ettiğini henüz anlayamadım. Bizim Ragıp Bey; bana kendiliklerinden öyle bir ünvan bahşettiler.» (s. 95)

Bazı günler Cafe Soufflat'ın mutad toplantılarına katılır. Burada yegâne entellektüel bulduğu Samipaşazade ile konuşma, O'na içini dökme fırsatı bulur.

Doktor Hikmet, bir gün de Ragıp Bey'in evine, O'nu ziyarete gider. Ragıp Bey, bir ara sözü Ali Kemal'e getirerek, O'nu çekiştirmeye başlar. Doktor Hikmet'in maksadı ise, Ragıp Bey'in yardımıyla, mesleğiyle ilgili bir işe girmektir. Ragıp Bey biraz düşündükten sonra tanıdığı bir profesör'den bahseder. Birlikte O'na gitmeye karar verirler. Doktor Henry Foissard adındaki bu profesör, Hikmet'e yardımcı olmaz.

Doktor Hikmet Paris'e bir türlü uyum sağlayamaz. Oradaki Jön Türkler'e de bağlanamaz. Zaten Jön Türkler kendi içlerinde de uyumlu değildirler. Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahattin taraftarları olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Aralarında bitmez tükenmez bir çekişme vardır. Kin, nefret, yalan ve fitne almış yürümüştür. Biribirlerini karalamakta âdeta yarışırlar.

Bu sebeple roman kahramanı giderek bu çevreden uzaklaşır; Fransa ile Jön Türklük çevrelerine duyduğu hayal kırıklığı ile gün geçtikçe içine kapanır. Batı uygarlığının materyalizme ve insan ilişkilerinde aşırı ferdiyetçiliğe dayandığını görmek, Doktor Hikmet'in bu dünyaya ilişkin bütün hayallerini yıkmıştır.

Daha sonra Jean Lavalieri adlı bir şâirle tanışır. O'nun kızı Arlette'e tutulur. Doktor Hikmet'in Paris içinde «egzotik bir çiçek» olarak düşündüğü Arlette, aslında servetinin hatırına kendisine ilgi göstermektedir. Gerçekte ise O'nu bir «ahmak» ve güçsüz, takatsiz bir «hasta» olarak görmektedir.

Doktor Hikmet, Arlette'in gerçek yüzünü, ev kirasını dahi ödemeyecek kadar mâli durumu bozulunca, kendisini terketmesi neticesinde öğrenir. Arlette, Hikmet'in ailesininiktisaden güç durumunda olduğunu anlamıştır, artık. Fakat, Doktor Hikmet için iş işten geçmiştir. Çünkü hem kızın babasına paralarını kaptırmış, hem de Fransız kız

tarafından aldatılmıştır. Paris'te gittiği bazı aydın çevrelerde de, yaşlanmış kadınların cinsel açlığı ile klişe düşüncelerden başka bir şeyle karşılaşmaz.

Artık Doktor Hikmet'i bekleyen ağır bir hastalıktır. Vereme yakalanmıştır. Bu düşkün halinde O'nun yardımına koşan tek kişi, Yahudi asıllı bir doktor olan Pionet'dir. Hikmet'i kendi evine götürerek O'na ölümüne kadar bakar.

Nihayet, Doktor Hikmet «anneciğim, anneciğim» diye sayıklayarak ölür. Parası olmadığından umumî mezarlığa gömülür.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

«Bir Sürgün» romanında hem Türk ve hem de ecnebî şahıslara rastlanır. Türk kahramanlar arasında İttihatçılar'ın önde gelen isimleri de yer alır. Ahmet Rıza başta olmak üzere; Prens Sabahattin, Samipaşazade Sezai, Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir gibi romanın bu gerçek şahıslarının yanında, asıl kahraman, Doktor Hikmet ise tasarlanmış bir şahıstır.

Doktor Hikmet:

Romanın en önde gelen kahramanıdır. 27 yaşında olmasına rağmen, «hayatın hemen her sahasında acemi kalmış bir adamdır.» (s. 23) Romancı, O'nun büyüdüğü ortamı ve ailesini şöyle tanıtır:

"O, İstanbul'un kibar ve devlet düşkünü bir ailesi içinde çocuklarına lüzûmundan fazla şefkatli bir ana baba elinde, bin türlü naz ve nevâzişle büyüdü. Mekteple ev arasında daima bir lalanın refakatinde gidip gelmeğe alıştı. Akranlarıyla münasebetlerinde her zaman sıkı bir ahlâk ve seviye kontrolüne tabi tutuldu." (s. 23)

Hikmet, Sultan Murad mensuplarından Ruşeni Bey'in oğludur. Bu mensubiyet babasının otuz yıla yakın göz hapsinde tutulmasına yol açar. Bu yüzden Hikmet'in çocukluğu ve gençliği «uzlet ve tecerrüd» içinde geç (er). Bununla da kalmaz; «tam mektepten çıkıp hayata atılmağa hazırlandığı sırada başına bu sürgün felâketi gel(ir)» (s. 23)

Doktor Hikmet, İzmir'e sürgün edilişinin gerçek sebebini de bilmez. İzmir'de yaşama O'nu fazla etkilememiştir ama, ihtiyar babasını üzmüş, fedakâr annesini «iki şehir arasında ikiye parçalamıştır.» Değilse; «Vali

Kâmil Paşa sayesinde İzmir'de nisbî bir hürriyet» olduğu gibi, «Hafiye denilen mahlûktan burada eser görünme(mektedir)» (s. 23)

Doktor Hikmet iyi bir eğitim almıştır. İyi derecede Fransızca bilir. İstanbul'da en sık uğrak yeri, Fransız kitapçı dükkânlarıdır. En çok beraber olduğu kişi ise, «husûsi Fransızca muallimi»dir. Bu arada, Beyoğlu'nun bazı ecnebî çevreleriyle de temas hâlinindedir.

Doktor Hikmet, böyle bir çevrede, bu tür bir kültür ortamında yetişmesinden olacak, Avrupa hayranı bir gençtir. Bütün hülyası orada, özellikle Paris'te yaşamaktır. Bu yüzden İzmir'de giderek bunalır. Avrupa'ya kaçmayı kafasına koymuştur. Babasının, klinik açması için gönderdiği külliyetli para, Hikmet'e bu fırsatı verir. Nihayet O, yabancı bir gemi ile yurt dışına kaçar.

Fakat doktor Hikmet toy, acemi olduğu kadar saftır, temiz yüreklidir. Henüz gemi Yunanistan'ın Pire Limanına ulaştığı gün, rıhtımda karşılaşp tanıştığı Jön Türk Cemal adında bir gazete satıcısı tarafından kandırılarak bir miktar parası sızdırılır.

Yorucu bir yolculuktan sonra düşlerinin şehri Paris'e kavuşmuştur. Bunun sevincinin verdiği sarhoşluktan kurtulduktan sonra bir bir katı gerçeklerle karşılaşmağa başlar. Gözünde büyüttüğü Jön Türkler'in birbirleri hakkındaki düşünceleri, O'nu ilk hayal kırıklığına uğratan katı gerçektir. Sonra Paris'te girdiği çeşitli çevrelerdeki insanların tutum ve davranışları; insanları çepeçevre sarmalamış olan maddiyat ve menfaat düşkünlüğü, bütün sevgi ve dostlukların bunlar üzerine kurulmuş olması, Doktor Hikmet'in hayalindeki Avrupa ile karşı karşıya bulunduğu Avrupa arasında korkunç bir uçurum meydana getirmektedir.

Paris içinde «egzotik bir çiçek» olarak nitelediği ve bütün kalbiyle bağlandığı ve O'nun kendisini gerçekten sevdiğini sandığı Arlette bile, Doktor Hikmet'in arkasından, «Ne ahmak şey, bu adam... Türk de olacak» (s. 148)der.

Böylece, Avrupalı'nın asıl çehresini tanıma fırsatı bulan Doktor Hikmet, bu sebeple onlara ısınamaz, yakınlaşamaz. Çünkü onların «bütün hareketlerine korkunç bir egoismadan başka bir şey hakim» (s. 153) değildir. «Küçüçük para ve menfaat işlerinde öyle bir bayağılıkları, öyle bir pespayelikleri vardı(r) ki, insanı insan olmaktan tiksindirir.» (s. 154)

«...Genç adam, ruhunda bir şeyin bulandığını, bu iman sarsılmağa başladığını duymaktan kendini alamaz.» (s. 155) Zira, «O'nun bu hayranlığında yavaş yavaş rahatsız edici, endişe verici bir şuur uyanıyor ve kalıp kanaatler nevralkjik ağrılarla ötesinden berisinden çatlamağa başlıyordu.» (s. 157)

Paris'teki Jön Türkler'in içinde bulundukları durumu yakından görünce bocalar. Bu yüzden tanıştıkları sırada «Çiçeği burnunda Jön Türk» olarak takdim edildiği Ali Kemal'e şöyle der:

"...Jeune Türk'lüğüme gelince, kendim için bu sıfatın da neyi ifade ettiğini henüz anlayamadım." (s. 95)

Jön Türk ileri gelenlerinden sadece Samipaşazade Sezai'yi beğenir. Zira, «Jeune Turc grubu arasında yegâne entellektüel bulduğu adam Sezai Bey'di(r)» (s. 158) Ahmet Rıza ise, O'nun gözünde «hem yazıları, hem şahsı itibariyle bir mütekait mutasarrıftan farksızdı(r)» Çünkü «Tavır ve edasında dâimî bir kitabeti resmiye kuruluğu vardı(r)» (s. 158)

Doktor Hikmet, bir çıkmaz içinde yuvarlanır gider. Kendisine bir iş bulamaz. Babasının, fakir düşene kadar, elinde ne varsa satıp savıp kendisine gönderdiği paralarla geçinir. Emirgân'daki yalı ipotekli olduğundan yok pahasına ellerinden gider. Hatta bununla da kalmaz;

annesinin biriktirdiği mücevherler de borçlarına gider. Kala kala babasının emekli maaşı kalmıştır. Son aldığı mektupta bu acı haberleri okuyan Doktor Hikmet'in benzi küle döner. Bir taraftan bu acıyla kıvrılırken diğer taraftanda ilk defa bir vicdan muhasebesine girer. Bu arada ülkesinden kaçarak Avrupa'ya gelmesinin gerçek sebebini de açıklamış olur:

«Oh olsun bana! Fakat zavallı babacığım... Zavallı ihtiyarcıklar; onların en büyük felâketi benim gibi haylaz ve serseri bir evlâda malik olmuş bulunmaktır. Evet, bir haylaz ve bir serseri!... Şimdiye kadar, kendi keyfimden, kendi fantaziyelerimden, kendi zevk ve heveslerimden başka neye tâbi oldum? Buraya kaçışımın sebebi nedir? Sanki, İzmir'de beni tazyik mi ediyorlardı? Bütün mânâsıyla bir sürgün şartları içinde mi yaşıyordum? Haydi canım! Hep laf! Paris'i görmek hevesi, gezmek, eğlenmek arzusu; birtakım maceralara atılmak iştiaqları... Buna da, bir fikri cilâ vermeğe çalışıyorum. Fakat, işte, tutmuyor.» (s. 277)

Doktor Hikmet, gerçekten çok sorumsuz ve bencil yetişmiş bir gençtir. Bunu kendisi de itiraf eder. Ne var ki her şey bittikten sonra:

"...Babamın ne kadar sıkıntı içinde bulunduğunu bildiğim halde, ne İzmir'de, ilk defa 150 lirasını alırken, ne de burada kırkar, ellışer, otuzar liralارını çekerken hiçbir saniye bu paralar da nereden geliyor? Bunları nasıl bulup bana yollayabiliyorlar? demedim." (s. 277)

O, bütün kusurlarına rağmen temiz yürekli bir vatanseverdir. Ülkesiyle ilgili kötü bir haber alınca kendine hâkim olamaz. Gidip Jön Türkler'le konuşup dertleşmek ihtiyacı duyar. «Fakat, her defasında da hayal kırıklığıyla ayrıl(ır)» (s. 292)

Derdini, hiç olmazsa bir vatandaşına açmaya karar verip Ragıp Bey'i bulur ve O'na şöyle seslenir:

«Ragıp Bey, haberiniz var mı? Siyasi ahval çok fenâ gidiyor. Bizi paylaşacaklarmış.» (s. 293)

Ragıp Bey'in cevabı kanını kurutmaya yetecek kadar yürek parçalayıcıdır:

"Haniya o günler, monşer! Bir paylaşsalar da bizde kurtulsak, dünya da..." (s. 293)

Bu konuşmadan sonra, Doktor Hikmet, Ragıp Bey'i de arayıp sormaktan vazgeçer. Ateşinin yükseldiği bir gün kendisine «Burada vatandaşlarınızdan hiçbir dostunuz, tanıdığınız yok mu?» (s. 293) diye soran Doktor Pienot'a, «Hayır» karşılığını verir.

Ahmet Rıza:

Paris'te bulunan Jön Türk lideri. Arkadaşlarıyla birlikte haftada üç veya dört gün, «öğleden sonra Cafe Soufflot'da» (s. 155) toplanarak İstanbul'dan alınan taze haberleri konuşurlar. Her toplantıda Cafe'deki yerleri de konuştukları konular da değişmez.

Roman kahramanına göre; «Ahmet Rıza, hem yazıları, hem şahsı itibariyle bir mütekait mutasarrıftan farksızdı(r)» (s. 156) Doktor Hikmet, O'nun üslûbu için de olumsuz bir kanaate sahiptir. Buna göre Ahmet Rıza'nın, «Tavır ve edasında daimi bir kitabeti resmiye kuruluşu» (s. 156) sezilmektedir.

Doktor Hikmet, kendilerini aydınlatma konusunda Ahmet Rıza'yı da yetersiz bulmakta; O'na bu bir konuda mesele sorsa alacağı cevabı aşağı yukarı tahmin etmektedir:

"Avrupa medeniyetini anlamak o kadar kolay bir şey değildir. Ben ki bir eski pozitivist'im; hâlâ bunun künhüne eremedim. Auguste Comte'u okuyunuz; Auguste Comte'u okuyunuz" (s. 157)

On iki yıldır Paris'te yaşayan Ragıp Bey ise; Ahmet Rıza'yı, kendini beğenmiş, kibirli bir insan olarak tanıtır:

"Ahmet Rıza mı? O bulunmaz Hind kumaşıdır... Malûm âtînin sadrazamı olarak geçiniyor. Ve şimdiden kendini veziriâzâmın ard bacağı zannediyor. Bir kibir, bir azamet" (s. 81)

Ragıp Bey'e göre Ahmet Rıza fazla güvenilecek biri değildir. «Bir defa o makama geçti, oturdu mu vallahi, arkasına dönüp bakmaz bile. Eh, biz bu devranın nelerini gördük...» (s. 81)

Samipaşazade Sezai:

Roman kahkamanı Doktor Hikmet'in, «bütün garip ve hoppa hallerine rağmen Jeune Turc grubu arasında yegâne entellektüel bulduğu adam(dır)» (s. 156)

Kahraman, Samipaşazade Sezai'nin «Şurayı Ümmet»'te çıkan makalelerini hareretle okur ve her birinde «samimi bir ihtilalciliğin bütün hummalarını sez(er)» (s. 156)

Ahmet Rıza'nın kuru ve zevksiz üslûbuna karşılık Doktor Hikmet, Samipaşazade Sezai'nin üslûbunda bir sıcaklık ve «romantik taşkınlık» bulur.

Doktor Hikmet ne zaman kendisine Avrupalı'nın karmaşık, anlaşılmaz durumuyla ilgili bir mesele sorsa; Samipaşazade her an dimağında hazır olan şu cevabı verir:

"Bu ummanı bipâyân azamî 63 santimetre kutrunda bir kafa tasına sığmaz." (s. 157)

Jön Türk Cemal:

«Jeune Turc Neşriyat Acentası»nda çalışan ve Jön Türkler'in yayınlarını dağıtan bu adam, İzmir'den iki sene önce firar ederek Paris'e gelmiştir. Yunanistan'daki şubeye bağlı olarak çalışan Cemal, Meşveret dergisinde de zaman zaman görev alır.

Basit hattâ bayağı bir insandır. Pire Limanı'nda Doktor Hikmet'i kibarca dolandırır. Oldukça enteresan bir insan olan Jön Türk Cemal'in geniş bir çevresi vardır. Çok iyi Rumca konuşur.

Ragıp Bey:

Doktor Hikmet'in Paris'e gelişinin ikinci günü bir kahvede tanıştığı «orta yaşlı, tıknaz bir adam...» (s. 80) olan Ragıp bey, «babacan» bir insandır.

1892 yılında Paris'e gelen ve on iki yıldır da burada yaşamakta olan Ragıp Bey, gerek çevre, gerekse bu çevrede yaşayan Türkler hakkında Doktor Hikmet'e epeyce bilgi verir. Hikmet de Ragıp Bey'i tanıdığına çok memnun olmuştur.

Ragıp Bey, Ahmet Rıza'yı pek beğenmez. O'nun hakkında olumlu bir düşünceye sahip değildir. Esasen Ragıp Bey, Paris'te Türklerin giderek çoğalmalarından da hoşnut değildir. Zira, burada sayıları artarken itibarlarının azaldığı endişesini taşımaktadır.

Çevresinde «Baba Ragıp» olarak tanınan bu insan, Ahmet Rıza'ya göre, «İyi yürekli, basit kafalı bir adamdır.» (s. 89) Fakat, «popüler» birkişidir. Her kesimden insana kendini sevdirebilmiştir. Ayrıca oldukça cömerttir. Doktor Hikmet'e de oldukça faydalı tavsiyelerde bulunur. O'nun Paris'e intibakını sağlamak için samimice gayret sarfeder.

Ali Kemal Bey:

O derin ünlü gazetecilerindendir. Tıknaz, sarışın bir kişi olan Ali Kemal Bey'i Doktor Hikmetle, Ragıp Bey tanıştırmıştır. Romanda hakkında fazla bilgi verilmemiştir.

BİR SÜRGÜN'DE İTTİHÂD VE TERAKKÎ

Bu romanın Jön Türkler'i anlatıp anlatmadığı hususu ihilâflı bir meseledir. Cevdet Kudret ve Atillâ Özkırmı romanın Jön Türler'in Paris'teki maceralarını anlattığını ileri sürmelerine mukabil, Fethi Naci, eserinde Jön Türkler'e çok sınırlı bir yer verildiği iddiasındadır. Halbuki Sinekli Bakkal'da da Jön Türkler'den çok fazla söz edilmez. Böyle olduğu halde münekkid, bu romanda dikkat çektiği bir noktaya diğer romanda hiç temas etmemektedir.

Romanda, Jön Türler'e dâir bazı tenkidlere rastlanır. Bunları romancı, genellikle Dr. Hikmet'e yaptırmıştır. Bu arada Paris'e Jön Türkler'den evvel gelmiş bulunan Ragıp Bey'in tenkidlerine de yer verilir. Ragıp Bey, tesadüfen tanıştığı Dr. Hikmet'e, İttihatçı lideri Ahmet Rıza Bey hakkında şunları söyler:

"Ahmet Rıza mı? O bulunmaz Hind kumaşdır. Ben de kendilerini çok seyrek hemen hemen ayda yılda bir görürüm. Malum o, âtinin sadrazamı olarak geçiniyor ve şimdiden kendini veziriâzamın ard bacağı zannediyor. Bir kibir, bir azamet... Aman efendim, ben bu cart curta tahammül etseydim pekâlâ İstanbul'da kalırdım (...) Ahmet Rıza Bey, günün birinde sadrâzam olacakmış diye her gördüğüm yerde eteğini mi öpecekmişim? Neden? Günün birinde gerçekten sadrâzam olur da beni nimetlere garkeder diye mi? Böyle düşünenlerin aklına şaşarım. Bunlar Ahmet Rıza'nın ne mal olduğunu bilmeyenlerdir. Bir defa o makama geçti, oturdu mu vallahi, arkasına dönüp bakmaz bile. Eh biz bu devranın nelerini gördük..." (s. 81)

Ragıp Bey, bir ara da sözü Jön Türler'e getirerek onları şöyle tenkid eder:

"Geçenlerde sözüme ona bir Jeune Turc (Jön Türk) konferansı yapalım dediler, ağızlarına yüzlerine bulaştırdılar... Ne imiş o? Sen Prens Sabahattin Bey taraftarı imişsin; ben Ahmet Rıza Bey taraftarı imişim. A efendim, aranızda hiç de vatan, millet taraftarı olan yok mu? Her gün vatan, millet diye hant hant ötersiniz; vatan, millet yolundaki fedakârlığımızı, feragatinizi ne vakit göstereceksiniz?" (s. 82)

Roman kahramanı Dr. Hikmet de Paris'deki Jön Türkleri şu aç dan tenkid eder:

"...Jeune Turc'ler o kadar kendi aralarında, kendi muhitlerinde muhsur yaşamaktadırlar ve bütün frenkperestliklerine rağmen frenklerle o kadar az ülfet etmektedirler ki, bunların âdet ve seciyelerine, daha umumi surette, garp âleminin strüktürüne dâir bir fikir ve malumât edinmiş olmalarının ihtimali yoktur. Gözü kapalı bir Avrupa medeniyeti hayranlığı, bu medeniyete dâir kalıplaşmış bir takım kanaatler..." (s. 157)

Doktor Hikmet'e bir gün, Moratof şöyle bir haber verir:

"Hey arkadaş! Sizin memleketi paylaşıyorlar." (s. 292)

Bunun üzerine Doktor Hikmet, haklarında büyük ümitler beslediği Jeune Turc'lere teselli bulmak için koşar; uğradığı hayal kırıklığı ise romanda şöyle anlatılır:

"Doktor Hikmet, gördü ki, Jeune Turc'ler bu noktada Abdülhamid'le bir düşünüyorlar. Yani Sultan'ın şahsi dostu, Kayser Wilhelm'in böyle bir anlaşmaya mani olacağını zannediyorlar. Belki, mani olacaktır. Fakat, ne pahasına? işte, Jeune Turc'ler bunu hissetmiyorlardı bile." (s. 293)

ÜÇ İSTANBUL

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Kitap olarak 1938 yılında neşredilen Midhat Cemâl'in Üç İstanbul romanının yazılıp bitirildiği tarih, bundan iki yıl öncesine rastlar : 1936. Aynı yıl, Halide Edib'in Sinekli Bakkal'ı da okuyucunun eline sunulduğuna göre ; her iki romanın yazılış tarihleri arasında hemen hemen fark yoktur, denilebilir.

Romanın 1976 yılında, «Sander Yayınları» tarafından yapılan basımına yazdığı «Önsöz» ⁽¹⁾ de bu hususa temas eden Rauf Mutluay, Cevdet Kudret'in Üç İstanbul'un yazılış sebebini, Sinekli Bakkal'ın gördüğü büyük ilgiye bağlayan değerlendirmesini hatalı bulur.⁽²⁾ Mutluay'a göre, «... 1938'da basılacak olan Üç İstanbul, yıllarca yazarının elinde beklemiş, örneğin 1936'larda bitip tamamlanmıştır.» ⁽³⁾ Bu itibarla, Cevdet Kudret'in değerlendirmesini «aceleci» ve küçümser bir yaklaşımın ürünü sayan Rauf Mutluay, bu görüşlerini şu delillere dayandırır :

"Bunu 2 numaralı dipnotta andığım Tan röportajı gibi Aydıbir nüshalarından biri de kanıtlamaktadır. Orada kitabın 115. bölümü olan «Cinayet Mahkemesinde" yayımlanmıştır.»⁽⁴⁾

Bu durumda Mithat Cemal'in, romanını böyle bir etkilenmeden uzak kalarak vücuda getirdiği anlaşılmaktadır. Zira eser, Mutluay'ın ifadesiyle, "yayım fırsatı beklediği yıllarda elde kal(mış)..." ⁽⁵⁾ olduğundan ancak iki yıl sonra neşredilmiştir.

(1) Üç İstanbul, Sander Yay., İst. 1976 (Önsöz : Rauf Mutluay), s. 23 (Çalışmamızda eserin bu baskısından faydalanılmıştır.)

(2) Cevdet Kudret, "Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman II", s. 378

(3) Üç İstanbul, Sander Yay. İst. 1976, aynı shf.

(4) a.g.e., "Önsöz", ayn. shf.

(5) a.g.e., "Önsöz", ayn. shf.

Ayrıca, Mithat Cemal Üç İstanbul'u, 1908 Meşrutiyetine kadar getirip bırakmaz. O da, Abdülhamid İstanbulu'ndan yola çıkar. Fakat, istibdat dönemini gözler önüne sergilediği gibi Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerine de geniş yer verir. Eser, bu yönüyle de Sinekli Bakkal'dan önemli bir farklılık ve hatta üstünlük taşımaktadır. Bu husus "Önsöz" de şöyle izah edilir :

"... kitabın ilk üç yüz otuz altı sayfası istibdat İstanbul'unu, 336-368 arası II. Meşrutiyet umutlarından Harb-i Umumi karanlığına gelişi, 368. sayfadan sonrası mütareke payitahtıyla aynı zaman koşutluğundaki Savaş Anadolu'sundan haberleri içine alır. Son yüz sayfa, çürümüş İstanbul'un daha Ankara'ya taşınmamış kalıntılarıyla hesaplaşmadır..."⁽⁶⁾

Böyle olduğu halde Üç İstanbul hakettiği ilgi ve takdiri görmemiş ; kırk yıla varan uzun bir zaman diliminde ancak ikinci basımını gerçekleştirebilmiştir. Araştırmacı Hilmi Yavuz'un şu açıklaması, romana karşı gösterilen bu ilgisizliği açıklayacak mahiyettedir :

"Romanın yayımlandığı yıllarda (1938) yakın tarihimizin temelli sorunlarına yaklaşmada egemen olan ideolojik tavrın "Üç İstanbul"u ister istemez edebiyat dışına itmesi doğaldır... Bilim - öncesi tarih anlayışının resmileşmesiyle birlikte bu tür romanlar, bir tür "alt edebiyat" (sub literature) meydana getirirler. Nitekim 1938'den 1970'lere kadar "Üç İstanbul", Tanpınar'ın bazı romanları (örneğin, "Sahnenin Dışındakiler", "Mahur Beste") ve Nahid Sırrı Örik'in "Sultan Hamid Düşerken"i ile birlikte, bu alt edebiyatın önemli yapıtlarından biri olarak kalmıştır." ⁽⁷⁾

(6) a.g.e., "Önsöz", ayn. shf.

(7) Hilmi Yavuz, "Roman Kavramı ve Türk Romanı", s. 80 - 81.

Mithat Cemal'in Üç İstanbul'u, konusunu hakiki belgelere dayandıran; kahramanlarını yaşamış kişilerden seçen siyasi bir romandır.

Eserin bu özelliği, Ahmet Bedii'nin kalemıyla şu şekilde ifade olunur :

"Belli ki bu eser yirmi beş otuz yıllık görgü, bilgi, tekrar tekrar müşahade, tereddüt, ileri geri teennilerle yoğurulmuş bir ruhun mahsülüdür." (8)

Zaten yazar da konuyla ilgili olarak kendisiyle yapılan bir röportajda, «Bir defa bilmediğim ve görmediğim hiç bir şeyden bahsetmedim. Maçka'da, aksaray'da, Kasımpaşa'da komşularım varken... başka yerden adam getirtmedim...» (9) diyerek yukarıdaki görüşleri doğrular.

Gerçekten de yazar bu romanında, Hilmi Yavuz'un ifadesiyle, «tarihin bilimsel değil ama, tanıklığa dayanan ampirik ve gerçekçi bir irdelemesine girişir.» (10) denilebilir.

İsmail Habib ise, bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunur :

"Romanın isminden de anlaşılıyor ki müellif eserdeki şahsa ve vak'adan ziyade o şahıslar ve vak'alar vesilesiyle İstanbul'un o üç devreye ait muhidi ve içtimai hususiyetlerine ehemmiyet vermiştir. Bu haliyle eser, klasik hüviyetli bir romandan ziyade, esprilerle süslü seri halinde birer tablo gibidir." (11)

Romanın yayımlandığı yıllarda eser üzerine eğilen bir araştırmacı da Ömer Faruk Toprak'tır. O'nun roman hakkındaki kanaati ise şudur :

(8) Ahmet Bedii, Akşam gazetesi, 18 Eylül 1938, s. 10.

(9) Tan gazetesi, 9 Ocak 1936 (R. Mutluay tarafından «Önsöz»de de zikredilmiştir.)

(10) Hilmi Yavuz, a.g.e., s. 81.

(11) İsmail Habib (Sevük), "Edebi Yeniliğimiz", s. 92.

"Saltanat Türkiye'sinin son yılları esaslı sarsıntılar içinde üç devre ayrılmıştır ; Abdülhamid devri, İttihadçılar Zamanı ve Mütareke devri. «Üç İstanbul», bu üç devrin psikolojik hususiyetlerine, bir tarihçi sadakati ile bağlanarak kaleme alınmıştır." (12)

Ancak Mithat Cemal'in romanı, belirli tarih devrelerini hikaye etme gibi bir basitliğe ve kuruluğa düşmez. Bu hususu dikkate alan Ahmet Bedii, kaleme aldığı uzun tanıtım yazasında; «Üç İstanbul'da hikaye yok, mevzu var.» (13) hükmüne varır.

Bu yönüyle Türk romanları arasında müstesna bir yere sahip bulunan Üç İstanbul, Vecdi Bürün'ün ifadesiyle, «... devirleri kucaklamak işini başarırken bir taraftan da cemiyetin tenkidi vazifesini üzerine alıyor.» (14) Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirinin ardı sıra gelen son üç devresinin, «birey ve toplum kesitlerinde ortaya çıkardığı çöküşün niteliğini...» (15) okuyucuya kavratmak gayesini güden eserde alışılmışın ötesinde bazı dipnotlarına yer verilmiştir. Bu durum, zaman zaman roman türünün sınırlarını zorlama noktasına yaklaşır. O yüzden Ahmet Bedii, romanı gizli «tarih notları»na benzetir :

"Üç İstanbul, romandan ziyade roman ölçüsünü aşan mahrem tarih notlarıdır. Canlılığı, kudreti, acılığı, zenginliği itibariyle Sain - Simon'un hatıratı gibi bir şeyler..." (16)

Üç İstanbul, romanında olaylar hep konaklarda veya yahlılarda geçer. Eserde açık mekân neredeyse yok gibidir.

(12) Ömer Faruk Toprak, "On Türk Romanı" Yürüyüş, 5.11.1942, s. 26.

(13) Ahmet Bedii, a.g.gzt., ayn. shf.

(14) Vecdi Bürün, "Çınaraltı" 19 Aralık, 1976, s. 13.

(15) Vecdi Bürün, a.g.y., s. 13.

(16) Ahmet Bedii, a.g.gzt., ayn. shf.(8)

Mekâna uygun düşen zengin bir şahıs kadrosuna sahip olması, romanın diğer bir özelliğidir. Fethi Naci, «Hiç bir romanımızda Üç İstanbul'da olduğu kadar bol roman kişisi yoktur.»⁽¹⁷⁾ derken ; eserin, türlü tipleri bünyesinde toplayan bir mahiyet arzettiği gerçeğini dile getirmiş olmaktadır.

Bu durumu yazar adına kaydedilecek bir başarı telakki eden Hüseyin Cahit Yalçın da, özellikle şahısların tabiiyetlerine dikkat çeken şu değerlendirmede bulunur :

"Mithat Cemal burada, bazı romanların tek parçadan ibaret, eğilmez bükülmez, bir makina gibi dimdik yaşar sun'î mahluklarından ayrılarak hayata daha sokuluyor, insan psikolojisine daha sadık, canlı tasvirler yapıyor."⁽¹⁸⁾

(17) Fethi Naci, "Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme" İst. 1981, s. 104.

(18) H. Cahit Yalçın, "Fikri Hareketleri", 14 Mayıs 1938. s. 58

II

ROMANIN KONUSU

"93 Harbi" Osmanlı - Rus savaşında şehit düşen Lofçalı Miralay Salim Bey'in oğlu olan Adnan, henüz sekiz yaşında bir çocukken, muhacir olarak annesi ve teyzesiyle birlikte İstanbul'a gelir. Burada yardımsever bir insan olan Müşir Said Paşa'nın yalısına yerleşerek, bir müddet O'nun himayesine sığınır.

İngiliz Lâkabıyla da anılan Müşir Sait Paşa, Adnan'ın eğitimiyle de ilgilenir. Arzusu, O'nu Galatasaray Sultanisi'ne göndermektir. Fakat beklenmedik aksilikler çıkar. Bunun sonucunda Adnan Darüşşafaka'ya girer.

Bu hadise romanda, «anlatıcı - yazar» tarafından şöyle anlatılır :

" 1294 mayısının sekizi, bir pazartesi günüydü ; Sait Paşa, Moskof baş tercümanı ile Sultan Hamid'in huzurundaydı : Tercüman huzurdan çıkacak ve Sait Paşa, Adnan'ı Galatasaray'ına koymak için iradesini alacaktı. Tam o anda Çırağan'da tüfekler atılmış, Suavi vak'ası olmuştu. Abdülhamid hareme koşar, selamlık üniformasını giyer, silahlarının takıp at üstünde Suavi'yle muharebe etmeye hazırlanırken Sait Paşa, Adnan'ın mektep iradesini alamazdı ve alamamıştı. Ondan sonra da, Suavi vak'asında çok telâş etmedi diye, Sait Paşa'yı Abdülhamid sürüyor ve Adnan Darüşşafaka'ya giriyordu." (s. 57)

Roman kahramanı Adnan, çocukluk yıllarına ait bu acı hatıraları, yazmağa çalıştığı "Yıkılan Vatan" romanı dolayısıyla, geriye dönüşlerle, okuyucuya aktarır. Asıl eserin başlarında ise Adnan, Hukuk'taki son imtihanına bir gün önce girmiş, çiçeği burnunda bir hukukçudur.

Gençlik yıllarından itibaren edebiyata merak salan Adnan Namık

Kemal'i çok beğenir ; hatta O'nun tesiriyle «vatan»cı olur.

Adnan, kendisi gibi hukuktan yeni mezun üç arkadaşıyla bir sohbet toplantısında, ne işle meşgul olacağını sorun Tefik Hoca'ya hayat için hedeflerini şöyle açıklar :

"—Ne mi olacağım? Eskisi gibi muharrir! (...) Bir de hususî evlerde hocalık alacağım." (s.40- 41)

Nitekim bir müddet sonra, dostu olan bâlâ rütbeli Osmanlı devlet adamı Hidayet'in tavsiyesiyle Maliye Nazırı'nın kızına hususî edebiyat hocası olur. Adnan'ın ilk özel talebesi olan «Süheyla» adlı bu kız, romanın ikinci önemli şahsıdır.

Adnan, Aksaray semtinde yetiştiği ve tamamen yerli bir adam olduğu için, Avrupa özlemiyle dolu bir gençtir. Süheyla ise, alaturka bir konağın başörtülü bir kızıdır. Bu sebeple, Adnan'a sıradan bir genç kız olarak görünür. Fakat birkaç ders sonra, O'nun Fransızca bildiğini; Balzac'ı, Flaubert'i okuduğunu anlayınca Adnan Süheylâ'ya ilgi duymağa başlar, O'nunla evlenmeyi düşünür. Süheylâ da Adnan'ı sevmektedir, ama Adnan'ınki geçici bir hevestir; gerçek bir sevgi değildir.

Ancak, bu sıralarda Hidayet, Adnan'a bir öğrenci daha bulur. Adnan'ın tarih okutacağı bu talebe, Erkân-ı Harb Müşiri'nin kızı Belkıs'tır. Romanda vak'anın dayandığı üçüncü şahıs olan Belkıs, Bahriye Müşirinin 24 yaşındaki oğlu Miralay Hüsrev ile evlidir. Hüsrev kayınpederinin ilim merakı sebebiyle Alman filosunda staj yapmak üzere «Kil»e gitmiştir. Diğer taraftan müşir, kızı için de hususi hocalar tutarak O'nu bilgili, kültürlü, münevver bir hanımefendi yapmak için gayret sarfetmektedir. Bu vesileyle Adnan'ı kızına tarih dersi okutmak üzere hoca tutmuştur.

Adnan, Belkıs'a daha ilk görüşte vurulur, âşık olur. Fakat, Belkıs

evlidir. Sonra o kadar kibar, o kadar zengin, o kadar başkadır ki ; tavırlarının kısalığı, sözlerinin olgunluğu ile sahici bir Avrupalı kadındır. Bu sebeple Adnan güzelliğinden, başkalığından, kibarlığından muhtarip olduğu bu «kadın kız» ın aşkından büsbütün muhtariptir.

O ara Belkıs'ın kocası Avrupa'dan döner. Adnan Belkıs'in kocası Hüsrev'in erkek güzelliğinden de sebepsiz bir acı duyar. Bu hal, Hüsrev Bey'in Belkıs'a ilişkin gerçek duygularını belli etmesine kadar sürer. Adnan, Hüsrev'in Belkıs'ı sevmediğini öğrenince, sevincinden çılgına döner.

Öte yandan Maliye Nazırı'nın kızı Süheylâ, Adnan'la evlenmek istemektedir. Ancak Belkıs'ı tanıdıktan sonra Adnan, O'nu büsbütün alaturka, soğuk ve çirkin bulduğundan bu evliliğe yanaşmaz.

Adnan maddî sıkıntısı giderek artınca, okul arkadaşı Tevfik Hoca'nın avukatlık bürosuna ortak olur. Fakat Tevfik Hoca değişmiş, son derece dalavereci bir insan olmuştur. Bir müddet birlikte çalışırlar. Tevfik aldığı davaların çoğunu Adnan'dan gizler. Nihayet Adnan O'nun «namussuz olduğuna» kanaat getirir ve ortaklıktan ayrılır. Husûsi derslerine devam eder.

Bu arada, bir süre önce Selânik'te avukatlığa başlayan okul arkadaşı Moiz, Adnan'ı ısrarla yanına çağırır. Fakat o, hasta annesini bırakıp gidemez. «Yalnız, Moiz'le gizli mektuplaşarak Selânik'teki İttihad ve Terakkî'ye yardım ed(er)» (s. 319) Hattâ, «Bir zamandan beri Cemiyet'in İstanbul'da adamı...» (s. 326) olmuştur.

Adnan'ın, öteden beri kadınlara karşı büyük bir zaafı vardır. O'ndaki bu kadın düşkünlüğü, bazan öyle bir boyut kazanır ki ; umumhanelerdeki kadınlarla düşüp kalkması yetmiyormuş gibi, bazı

tanıdık veya arkadaşlarının eşleriyle de benzeri ilişkiler kurmaktan çekinmez. Şehvî arzularını gidermede; sosyal denge, ahlâkî kural, insanî engel tanımaz. Belkıs'a olan aşkı ise, bütün benliğini sarmış durumdadır.

Diğer taraftan Abdülhamid ve rejim aleyhtarı yazılarını, isimsiz olarak, gazetede yayımlamayı sürdürür. Romanı, yavaş ilerlemektedir. Fırsat yakaladıkça eline almakta; ruhen ve zihnen hazır durumda ise, yazmağa devam etmektedir.

Bir akşam evineyken polislerin baskınına uğrar. Okul yıllarından beri kendisini çekemeyen Sakallı Vasfi'nin jurnaliyle gözaltına alınan Adnan, dostu Hidayet'in adı sayesinde zanneder ama, asıl annesinin, Saray Kâtibi Nuri Bey'den oğlunun kurtarılmasını rica etmesi üzerine iki gece nezârethanede tutulduktan sonra serbest bırakılır.

Bu olaydan bir müddet sonra, Belkıs'a ders vermekten döndüğü bir sırada, sivil polislerce tutuklanarak sorgulanır. Sonra da Trablus'a sürgüne gönderilir. Meşrutiyet'in ilânına kadar sürgünde kalır.

10 Temmuz (1908) inkılâbı üzerine Adnan, mühim bir adam olarak İstanbul'a gelir. Çoğu Saray adamı gibi Erkan-ı Harb Müşiri de düşer. Babası sürgüne gönderilen, malları icra yoluyla satılan «Belkıs'la anası yalının bir köşesinde, iki bohça gibi boyunlarını bükmüş...» (s. 344) beklemektedirler.

Meşrutiyet'ten sonra avukatlığa başlayan Adnan, Erkan-ı Harb Müşiri'nin aile avukatıdır. İcra işlerini bedava takip eder. Geçimsizlikleri had safhaya varan Hüsrev ile Belkıs'ın boşanmaya karar vermeleri üzerine, Belkıs adına bu davayı takip işini, yine Adnan üstlenir.

Nihayet, «Bir taksim üç İttihâd ve Terakkî olan Adnan» (s. 358,430) daha ilk günden göz koyduğu Belkıs'le evlenir. Cağaloğlu'nda bir taş

konak kiralararak oraya yerleşir. Annesi, daha Adnan sürgünde iken ölmüş olduğundan, artık Belkıs'la başbaşa yaşamaya başlar.

Fakat, Belkıs Adnan'da hep eski tarih hocasını, hep Aksaray'daki küçük evde oturan adamı görür. O'nun, İttihad ve Terakki'deki gücüne önem vermez. Romancı, Adnan'ı çok rahatsız eden ve kazanma hırsıyla dolu bir insan yapan bu durumu, bir cümleyle şöyle özetler :

"Belkıs'ın düştüğü yer bile, Adnan'ın çıktığı yerden yüksekti." (s. 346-347)

Adnan gün geçtikçe zenginleşir. «Dahiliye Nazırıyla köprüye beraber indikleri her gün Adnan'ın Eminönü'ndeki yazıhanesine birkaç kocaman dâvâ geli(r)...)» (s. 348) Yazar, O'nun bu yeni devirde gördüğü rağbeti şöyle anlatır :

"Memleketin havasında her işi O'nun yazıhânesine atan bir rüzgâr vardı. Her büyük dava mutlaka Adnan'ın yazıhanesinden geçecekti, bu bir «tabiat-ı eşya» idi." (s. 348)

Ancak mütemadiyen zenginleşen Adnan, karısının gözünde, yine de «eski kunduraları ayağından çıkmayan, Aksaray'da oturan bir garip olarak» yer alır. O, karısı Belkıs'ın çehresinde duran bu manadan muztarip olduğu halde ; tuhaf bir kibirle, O'ndan asla boşanmak istemez. Hattâ, kendisine lâıyk olabilmek için Şişli'ye taşınır. Asaletli bir hüviyet kazanmak için de, yeni konağını antika eşyalarla doldurur.

Adnan ne yaparsa yapsın, Belkıs'a asaletli görünemez; O ve arkadaşları "10 Temmuz" gibi, daima yenidir. Ayrıca Belkıs, Adnan'ın arkadaşlarının «köylü nezaketlerinden, taşra kokan terbiyelerinden... rahatsızdı(r)» (s. 363)

Harb-i Umumî sona ermiş, Mütareke devri gelmiştir. Adnan bilançosuna bakar, bankalara verdiği rehin bordroları ile hisselerini karşılaştırır ve içerde olduğunu görür. Artık o, fakir düşmüştür.

Romandaki ifadeyle «Adnan bitti : Bir anda hem parasını kaybeden adamdı, hem karısını...» (s. 467) Adnan'ın düşmesinden sonra Belkıs, «kocasıyla artık doğrudan doğruya uğraşmıyor, yalnız İttihad ve Terakki ile eğleniyordu» (s. 471-472)

Nihayet Adnan'ı hiçbir zaman gerçekten sevmemiş olan Belkıs, bir Rus prensiyle tanışır. O'nun morfinuman oluşundan kaynaklanan durgunluğunu kibarlığın verdiği bir ağırlık zannederek, Rus prensinin gâvurluğuna, Avrupalılığına zaaf duyar. Sonunda, Adnan'dan boşanarak O'nunla evlenir.

Mütareke olunca, Ataşeneval Naşid, Belkıs'ın kocası diye Adnan'ı karısıyla birlikte evine alır. Naşid, İngiliz yüzbaşı Benett'in adamıdır. O'nunla, «memleketin batması lâzım geldiğini konu(r)...» (s. 467)

Mütareke yıllarında bu evde saklanarak İngilizlerin elinden kurtulan Adnan, İttihadçılar Malta'dan dönünce ortaya çıkar. Fakat, on parasız, düşmüş bir adamdır.

O'nun bu halini yazar şu sözlerle anlatır :

"Felâketini konuşacak bir tek dostu yoktu. İttihad ve Terakki hükümetteyken Adnan'ın sokakta adım başında rastladığı her gölge ya akrabası, ya yazılarının hayranıydı. Şimdi kilometre başına birtek selam düşmüyordu." (s. 474)

Belkıs'dan boşandıktan sonra Prens Hasan'dan bir miktar daha borç para ister ve bununla Tepebaşı'ndaki bir otele yerleşir. Buradayken kendisini, «Ankara ile haberleşiyordur, ileride çok önemli bir mevkiye gelebilir» diye, zaman zaman ziyaret edenler olur. Hattâ bunlardan biri olan Prens Hasan, Adnan'ın Millî Mücadele ile münasebeti var sanır ; bu düşünceyle, O'nu köşklerinde misafir etmek istediklerini bildirir.

Adnan, bu sıcak teklifi reddedemez. Prens otomobiline binerek Prens Hasan'la birlikte köşke gelir. Artık orada ikâmete başlar. Bütün varlığını, Ankara'dan geleceğini ümit etti çağrı mektubunu bekleme heyecanı sarar. Fakat, O'nu Ankara'ya davet edecek olan mektup, bir türlü gelmez.

Epeyce bir sendeledikten sonra, ateşler içinde kaldığı bir gecenin sabahında, eski Maliye Nâzırı'nın kızı Süheylâ'yı başucunda görür. Bir süreden beri Prens Hasan'ın konağında bulunan Süheylâ, Adnan'a olan sevgi merhametinden o sabah ortaya çıkmış; böylece, «Adnan buraya geldi geleli koridorlarda O'ndan kaçan bir gölge...» (s. 513)'nin sırrı çözülmüş olur.

Süheylâ, hem Adnan'ı gerçekten sevmekte, hem de genç kızken gururunu inciten bu adamla evlenmekte acı bir haz duymaktadır. Adnan'ın zatürriyeden kalkmasının üçüncü haftasında Prenses Bahire, Boğaziçi'ndeki bu köşkte Adnan'la Süheyla'yı evlendirir.

Babasından kalma konağına Adnan'ı koca olarak alan Süheyla, burada O'nunla yaşamağa başlar. Çok temiz kalpli, fedakar bir eş olan bu asil Türk kızı, konaktaki bütün masrafları baba mirası parasıyla karşılar. Adnan'a, evde masrafa katılmadığını hiç bir zaman hissettirmez.

Öte yandan Belkıs, Rus prensin gerçek yüzünü evlendikten bir müddet sonra öğrenir. Çok üzülür, pişman olur. Tam bir sefalet yaşar. Aç kalır, dayak yer. Üç dil bilen Belkıs, sonunda Rus prensini terk ederek Amerika'ya, mes'ud olmağa gider. Artık Prensten boşanmıştır. Fakat, orada da umduğunu bulamaz. Aç ve çaresiz kalınca havagazı ile intihar eder.

Adnan, bu sıcak teklifi reddedemez. Prens otomobiline binerek Prens Hasan'la birlikte köşke gelir. Artık orada ikâmete başlar. Bütün varlığını, Ankara'dan geleceğini ümit ettiği çağrı mektubunu bekleme heyecanı sarar. Fakat, O'nu Ankara'ya davet edecek olan mektup, bir türlü gelmez.

Epeyce bir sendeledikten sonra, ateşler içinde kaldığı bir gecenin sabahında, eski Maliye Nâzırı'nın kızı Süheylâ'yı başucunda görür. Bir süreden beri Prens Hasan'ın konağında bulunan Süheylâ, Adnan'a olan sevgi merhametinden o sabah ortaya çıkmış; böylece, «Adnan buraya geldi geleli koridorlarda O'ndan kaçan bir gölge...» (s. 513)'nin sırrı çözülmüş olur.

Süheylâ, hem Adnan'ı gerçekten sevmekte, hem de genç kızken gururunu inciten bu adamla evlenmekte acı bir haz duymaktadır. Adnan'ın zatürriiden kalkmasının üçüncü haftasında Prenses Bahire, Boğaziçi'ndeki bu köşkte Adnan'la Süheylâ'yı evlendirir.

Babasından kalma konağına Adnan'ı koca olarak alan Süheylâ, burada O'nunla yaşamağa başlar. Çok temiz kalpli, fedakar bir eş olan bu asil Türk kızı, konaktaki bütün masrafları baba mirası parasıyla karşılar. Adnan'a, evde masrafa katılmadığını hiç bir zaman hissettirmez.

Öte yandan Belkıs, Rus prensin gerçek yüzünü evlendikten bir müddet sonra öğrenir. Çok üzülür, pişman olur. Tam bir sefalet yaşar. Aç kalır, dayak yer. Üç dil bilen Belkıs, sonunda Rus prensini terk ederek Amerika'ya, mes'ud olmağa gider. Artık Prensten boşanmıştır. Fakat, orada da umduğunu bulamaz. Aç ve çaresiz kalınca havagazı ile intihar eder.

Parasızlık ve içine düştüğü çaresizlik sebebiyle Süheyla'nın karşısında epeyce ezilip büzülen Adnan, tekrar avukatlık yapmağa karar verir. Bir büro kiralar. Artık, «dâvâ avukatlığı» yapacaktır.

Fakat günler, haftalar geçtiği halde herhangi bir dâvâ gelmez. Tabeladaki «Mehmed Adnan» ismini «Adnan Salim» olarak değiştirir ama, yine de müşteri bulunmaz. Büronun kirasıyla diğer birtakım giderlerini dahi farkettirmeden Süheyla öder, «Konak Süheyla'nın servetiyle dön(meğe)...» (s. 529) devam eder.

Eskiden Erkân-ı Harb Müşiri'nin yalısında vekilharç olan Salih'i yanına kâtip alır. Aslında, Salih'le karşılaşmasını da Süheyla hazırlamıştır ama, Adnan bu durumdan habersizdir. Salih'in ücretini de gizlice Süheyla ödemektedir.

Bu arada, Adnan vereme tutulmuştur. Hastalığı gün gün ilerlemektedir. Son zamanlarda aldığı tek önemli dâvâ, bir cinayet dâvasıdır. Adnan'ın müvekkilesi, Belkıs'ın kuzeni Alfred Cevad'ın annesidir. Alfred Cevad, Moiz'in karısı Raşel'le gayr-i meşru bir şekilde yaşarken, uşak Benli Ahmet tarafından öldürülmüştür.

Alfred Cevad'ın annesi, katilin idam cezasına çarptırılması için Adnan'la altı yüz liraya anlaşmış ; bunun üç yüz lirasını peşin verirken, kalanını da hüküm günü ödemeyi taahhüd etmiştir.

Bu davaya dört elle sarılan Adnan, yalancı şahitlerden de yararlanarak uşak Ahmet'i idama mahkum ettirir. Böylece duruşmayı başarıyla sonuçlandırır. Ne yazık ki uşak Ahmet, Adnan'ın Tapu Müdürü Semih Efendi'nin karısı Macide'yle kaçamak ilişkisinden olma oğludur. Bunu, iş işten geçtikten, dava sonuçlandıktan sonra anlar. Büyük ıztırab duyar. Tesadüfe bir din gibi inanan Adnan, hayatının bu,

en acı «tesadüf»üyle karşılaştıktan sonra harap ve bitkin bir vaziyette eve döner. Son «tesadüf»le de burada karşılaşır. Bir oğlunu idam sehпасına yollayıp eve gelen talihsiz adam ; kapıda, karısı Süheyla'nın bir erkek çocuk dünyaya getirdiği müjdesini alır. Salim'in dünyaya gelişine çocuklar gibi sevinen Adnan, eliyle idam sehпасına gönderdiği oğlunu hatırlayınca içini kaplayan sevinç ve kederin tesiriyle Süheyla'nın üzerine kapanıp, hüngür hüngür ağlar.

Hastalığı daha da ilerleyen Adnan'ın karyolası, doktor tavsiyesi üzerine Süheyla ile Salim'in odasından çıkarılarak ayrı bir odaya yerleştirilir. Gün geçtikçe ağırlaşan Adnan, bir süre sonra ölür.

"Türkiye Masonluğu Maşrık-i Âzamı Namı"na gazetede verilen bir ilanla Adnan'ın öldüğü ve cenazesinin kaldırılacağı tarih ile yer duyurulur.

Adnan'ın mason olduğunu duyan mahalle imamı :

" - Bu hıncızın gusli de caiz değildir, tekfini de.." (s. 628)

diyerek cenazeyi yıkamak istemez. Ancak, Süheyla'nın, kendisine, kalfa kadınla dolgun bir ücret göndermesi üzerine, cenazeyi yıkamaya razı olur. Kendini kurtarmak için de kahvedeki konu komşuya, «Adnan'ın imanla öldüğünü söyleyecek...» ve onları ikna için de «Dinimizde itibar hatimeye idi.» (s. 631) diye ekleyecektir.

Nihayet, cenaze tabuta yerleştirilir. Üstüne Adnan'ın, Ankara'ya davet edildiğinde giymek üzere, satın alıp kütüphanesinde sakladığı kalpak konur. Cenaze camiye kadar on kişiyle götürülür. Camide tabut üzerindeki kalpağa gözü ilişenler, o anda «Ankara'yı görerek» cenazeye yaklaşıp tabuta omuz verirler. Hüseyin Cahit Yalçın'ın ifadesiyle, «Caddelerin dolamınca Adnan'ın tabutu, bu kalpağın sayesinde تنها olmaktan kurtulu(r)»⁽¹⁸⁾

(18) Hüseyin Cahit Yalçın, Fikir Hareketleri, sayı: 239, s. 75.

Diğer taraftan Cumhuriyet'in ilânı üzerine çıkarılan aftan yararlanan "Benli Ahmet"ın idam cezası on beş yıl kürek cezasına çevrilir. Böylece Adnan'ın gayr-i meşru oğlu, öz babasının eliyle asılmaktan kurtulur.

İkinci defa dul kalan Süheylâ ise, Bozdoğan Kemerindeki baba yâdigârı konağı satarak, Erenköyündeki iki köşk alır. Birinde oğlu Salim'le birlikte kendisi oturur. Diğerini ise ; babasının ölümünden bir müddet sonra Sakallı Vasfi ile evlenen ve kocasından kalan servetini bu düzenbaz adama kaptırdıktan sonra önce bir arkadaşının sonra da kızının yanına sığınan annesi Cemalifer hanıma tahsis eder.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

Üç İstanbul, şahıs kadrosu son derece geniş tutulmuş romanlarımızın başında yer alır. Amaç, üzerinde durulan üç devrin (İstibdat, Meşrutiyet ve Mütareke) sosyal yapısıyla siyasi karakterini çizmek olduğuna göre, romanda türlü tiplere yer verilmesi tabii karşılanmalıdır.

Eser üzerinde özlü bir değerlendirme yapan münekkid Fethi Naci, şahıs kadrosu hakkında şu hükümde bulunur :

"Romandaki tipler pek çok. Ama romanın baş kişileri, Mithat Cemal'in büyük bir başarıyla çizdiği Adnan'la Belkıs'tır." (19)

Hüseyin Cahit Yalçın da "Üç İstanbul" ile ilgili değerlendirmesinde, şahıslar konusunda şu görüşleri ileri sürer :

"Mithat Cemal burada, bazı romanların tek parçadan ibaret, eğilmez bükülmez, bir makina gibi dimdik yaşar sun'î mahluklarından ayrılarak hayata daha sokuluyor ; insan psikolojisine daha sadık, canlı tasvirler yapıyor." (20)

Üç İstanbul'un kahramanları yaşamış kişilerden seçilmiştir. Zaten Yazar da :

"...Maçka'da, Aksaray'da, Kasımpaşa'da komşularım varken... başka yerden adam getirtmedim..." (21)

diyerek bu görüşü teyid eder.

Aynı konu üzerinde, roman hakkında geniş bir değerlendirmede bulunan münekkid Ahmed Bedii de durarak, şu görüşlere yer verir :

(19) Fethi Naci, a.g.e., s. 105

(20) H. Cahit Yalçın, Fikir Hareketleri, s. 58.

(21) Üç İstanbul, "Önsöz", s. 23

"Üç İstanbul hayatın özgöbeğinden alınmıştır. Bu eserden üzerimize diri diri yürüyen bir Hidâyet, Nail, Çilli Mahmud, Alfred Cevad, Kardinal Tevfik, Raşel, alay alay Sacide, Macide kapak isimler altında hep belli kimselerdir." (22)

Romanın merkezi şahsı Adnan, diğer tipleri etrafında kümелendirdiğinden okuyucu, bunların her birini Adnan'la bir münasebeti dolayısıyla tanıma fırsatı bulur.

Adnan :

Henüz sekiz yaşında feleğin acımasız çemberinden geçmiş, en büyük acıları tadmış, en feci felaketlerle karşılaşmış olan Adnan, yokluk içinde büyümüştür. Romancı, O'nun ailesiyle birlikte yalıya sığındıkları günkü halini şöyle anlatır:

"Sekiz yaşındayken O'nun sarışın olması lazımdı. Fakat o Kuzguncuk'taki yalıya muhacir geldiği gün mordu. 93'ün şubat ayı, takvimin bütün şubatlarından soğuktu. Kış, Moskof ve muhacirlik elele vermişler, Adnan'ın çehresindeki güzelliği bir yumruk gibi ezmişlerdi." (s. 50)

Adnan'ın hayatında «tesadüf»ün büyük yeri vardır. O, İngiliz Sait Paşa'nın tavassutu ve Sultan Abdülhamid'in iradesiyle Galatasaray Sultanisi'ne girecekken garip bir tesadüf neticesi, "Suavi Vak'ası" meydana gelir. Sait Paşa gerekli iradeyi alamaz. Adnan Darüşşafaka'ya girmek zorunda kalır.

Hukuk mektebine yazıldığı gün, o sıra İstanbul'un en nüfuzlu kişilerinden olan Saray adamı Hidâyet'le tanışan Adnan için bu hadise de «tuhaf (bir) tesadüftür» (s. 56)

(22) Ahmed Bedii, a.g.y., s. 81.

Bu durum Adnan'ın hayatta «tesadüf»e büyük bir imanla bağlanmasına yol açar. Yazara göre O; «Ailesinin, memleketinin, mektebinin Allahlarını birer birer atarak kendine bir put yaratmıştı : Tesadüf.» (s. 56)

Bu sebeple Adnan'a bakılırsa, babasının şehid oluşu, annesinin vereme yakalanması da hep «tesadüf»ün eseridir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın ifadesiyle, «Adnan'ın gözünde namus, namussuzluk, para, şeref, mahrumiyet hep tesadüftür.» (23)

Romanın başlarında Adnan, hukuk mezunu bir gençtir. Veremli teyzesini daha Sait Paşa'nın yalısına sığındıkları günlerde yitiren Adnan, artık annesiyle birlikte Aksaray'da küçük, yoksul bir evde yaşamaktadır. Annesi de veremdir.

Adnan, "Sabah" gazetesine yazılar yazarak kıt kanaat geçinmeğe çalışır. Kimi zaman annesinin reçetesini alacak parayı bulamaz. Bunun için kendisine, çocukluk ve gençlik yıllarının bütün yokluk ve tatminsizliklerini belleğinden silecek yeni bir yol aramaktadır. Onun bu husustaki tercihi romanda şu şekilde anlatılır :

"Adnan kararını daha mektepten çıkmadan vermişti: Adliyeye girmeyecekti. Çünkü Adliye'ye girince, O'nu taşraya Müddeiumumi Muavini yapacaklardı. Adnan o zaman, Reis ve Müddeiumumi'nin yanında üçüncü adam olacaktı... Halbuki, Adnan memur olmadıkça hükümet o uçta (bir)di; Adnan bu uçta (bir)!

Avukatlık da etmeyecekti. Çünkü Adnan (Hadise adam)dı... Sonra Adnan'ın kaleminin ucundan damlamaya hazırlanmış bir isyan edebiyatı vardı..." (s. 40)

Daima ön planda olmak isteyen Adnan, siyasetle uğraşmayı da sever. Bu yüzden, yazarlığını sürdürme kararındadır. Bunun yanı sıra, özel dersler de verecektir. Konaklarda oturan varlıklı ailelerin çocuklarına, edebiyat ve tarih hocalığı yapmayı çok ister. Bu maksatla samimi görüştüğü Hidâyet'ten yardım rica eder.

Böylece seçimini, bir bakıma «siyahla beyaz» arasında yapmak durumunda kalan Adnan tabii ki siyahı (yokluğu) değil, beyazı (zenginliği) tercih eder. Zira, «sefaletin en son rengi siyah», pislik içinde yaşayan genç hukukçuların «yakasından, paçasından sark(maktadır).» (s. 41)

Hayatının bu döneminde Adnan, idealist birtip özelliği gösterir. Yazar, O'nun bu yönünü şu sözlerle izaha çalışır ;

"Sonra hakimin ve avukatın yorgunluğu edebiyatsız bir aln teridir. Halbuki haykıran Adnan'ın seyircileri olacaktı ve o izdihamı uyandıran seslerle memlekete ağlayacaktı. Bu feryada üç kıt'a bir geniş meydana..." (s. 40)

Bunun içindir ki, yazarlığı ve hocalığı tercih eder. Hedefe bir an evvel ulaşabilmenin sabırsızlığıyla bir taraftan "Yıkılan Vatan" isimli romanını yazmayı sürdürür ; diğer taraftan da Hidâyet'in yardımıyla bulduğu hususi derslere gider.

Bu arada İttihad ve Terakki'ye de giren Adnan, Cemiyet'in İstanbul temsilcisi olarak, siyasete de bilfiil soyunmuş olur. Politikadan haz duymaya başlar. Öyle ki, «Fırkacılık (O'na) aşkından bile müthiş görünür.» (s. 349)

Ancak Adnan'da, siyasetle uğraşan bir kişide bulunmaması gereken bir saflık, bölünük vardır. Hidâyet'in dümenine öylesine girer ki, çok güvendiği arkadaşı Raifin dostça ikazlarına hiç kulak asmaz.

Halbuki Hidâyet, O'nlarla ilgili olarak topladığı bilgileri günü gününe Saray'a ulaştıran sinsî bir jurnalcidir.

Devrin iki önemli şahsiyeti olan Maliye Nazırı Sıddık Paşa ile Erkan - Harp Müşiri Kerim Paşa'nın kızlarına ders verme vesilesiyle O'nların konak ve yalılarının yakından tanıma imkanı bulan Adnan, Avrupaî yaşayışın, debdebe dolu bir hayatın özlemiyle yanıp tutuşur. Bu sebeple, Süheyla'nın sade ve gösterişsizliğine ilgisiz kalırken tavır ve hareketleriyle daha Avrupalı bulduğu Belkıs'a meyleder.

Böylece, Taner Timur'un ifade ettiği gibi; «Adnan bir yandan ulusal bir uyanışın özlemlerini, öte yandan da Batılı lüksün özentilerini kişiliğinde bir türlü uzlaştıramayan, çelişkili bir kahramandır.»⁽²⁴⁾

Yazar O'nun içine düştüğü tezadı, Süheyla - Belkıs aşkı ve Raif - Hidâyet dostluğu vasıtasıyla gözler önüne serer. Buna göre Adnan, Süheyla'yı beğendiği halde Belkıs'a âşık olur. Bunun gibi, Raifi sevdiği halde Hidâyet'e özenir. Yazar Adnan'ın bu çelişik durumunu şu sözlerle anlatır :

"Hidâyet'i hem beğenmiyor, hem O'nun gibi olmak istiyor ; Şair Raifi beğeniyor, O'nun gibi olmak işine gelmiyor, çırpınıp duruyordu." (s. 184)

Jön Türk Adnan önce, Sakallı Vasfi denilen rezil bir adamın jurnali üzerine gözaltına alınır. Annesinin, araya Saray Kâtibi ve Reji Komiseri Nuri Bey'i koyması üzerine iki gecelik nezaret hapsi ile bu tehlikeyi atlattır. Fakat bundan bir süre sonra İttihadçılar'dan adına yazılmış bir mektubun emniyetçe ele geçirilmesi üzerine, tekrar tutuklanır ve Trablus'a sürülür.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine, bütün siyasî sürgünler gibi Adnan da İstanbul'a döner. Artık O'nun için siyah devre kapanmış, beyaz devre

(24) Taner Timur, «Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik» İstanbul 1991, s. 222.

başlamıştır. Bu dönemde Adnan, İttihad ve Terakki'nin en önemli kişilerinden biri haline gelir. Yazarın ifadesiyle o, «Bir taksim üç İttihad ve Terakki...» (s. 430)dir.

Meşrutiyetle birlikte avukathğa başlamış olan Adnan'ın yıldızı parlamış ; İstanbul'un en nüfuzlu kişileri arasına girmiştir. Buna paralel olarak, kazancı da her geçen gün artan Adnan, icabında misafirlerini de kabul edebileceği bir konağa taşınır. Artık, İstibdatta Hidâyet'in konağında toplananlar, «Meşrutiyette Adnan'ın konağında toplan(ırlır)...» (s. 550)

Adnan ne zaman «Dahiliye Nâzırı ile köprüye beraber in (se)...» ertesi gün bürosuna, «Saray kadar, çiftlik kadar büyük davalar» (s. 348) gelir.

Hayatının bu «beyaz» devresinde, Cağaloğlu'nda oturan adamdır Adnan. Artık, Belkıs'ın mermer yalısından döndüğü zamanlar, «Çağaloğlu'ndaki evinde küçül(mez).» (s. 349) Hatta, Belkıs ile şimdiki evinde oturabileceklerini düşünür.

Ne var ki Adnan, «Eski dostlarıyla münasebetini kesmişti(r)» (s.349) Bu sebeple, Moiz ile avukat Tefvik Hoca'dan kaçmaktadır. Fakat, «Başka iki eski dostu da ondan kaç(arlar): Dağıstınlı Hoca ile Şair Mehmed Raif.» (s. 350)

Adnan'ın gözleri zenginlik ve debdebeden başka şey görmez. «Belkıs'la bir gün evlenirse Şişliye taşınmayı düşün(ür)» (s. 353) Oysa, Dağıstınlı Hoca'ya, Cağaloğlu'ndaki konağı, evleneceği için tuttuğunu, söyler.

Bir süre sonra Belkıs'la evlenir. Nişantaşında kiraladığı bir konağa yerleşirler. Belkıs'lı ve varlıklı hayat, Adnan'ın yürüyüşünü bile değiştirir. Yazar O'nun bu "iğreti" halini romanda şöyle anlatır :

"Sokakta kendi kendine yürürken bile beyanı mütalaa eden bir yüzü var. Her lakırdıya cevap vermiyor, bir ufak tebessüm, dudağında cevap yerinde duruyor. Bu iğreti vakarından bazan rahatsız oluyor, tabileşmek istiyor; fakat bu ne kadar güç! Ya lüzumsuz iltifat edecekti; yahut çalım..."

Aksaray'daki küçük evinde kalan tabii omuzlarını bir türlü bulamıyordu..." (s. 376)

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Adnan'ın işleri iyi gider. Gerçi «Harb-i Umumi»nin, O'nun için bazı «mahzurları vardı(r)» :

"Çünkü hergün ondan borç para istiyorlar." (s. 376)

Ama, böyle durumlarda Adnan'ın tavrı ve çehresi derhal değişir. Romacı O'nun bu ani değişimini okuyucuya şöyle anlatır :

"Yalnız kendisinden bir şey rica edeceklerse topyekün dargın bir çehre takınıyor, kendisini rahatsız edecek müracaatlara karşı - müracaatçı daha yoldayken - o, odasında somurtuyordu. Kendi kendini yaratmayı bilmeyenleri, bir halike muhtaç olanları affetmiyordu. O'nu kim yaratmıştı? Kendi. Servetini O'nun eline kim koymuştu ? Zekası." (s. 376)

Nedense, bu defa «tesadüf» değil !

Adnan refaha kavuşunca, idealistliği bir kenara itmiş ; bencil, maddiyatçı bir insan olmuştur. O, her şeye istediği anda sahip olabilmektedir. Her istenen, her aranan ve her arzu edilen O'na doğru koşar, O'nun hemen yanıbaşındadır. Fakat eskiye göre bir şey daha farklıdır. artık millî ülküyü yitirir; millî hislerden yoksun hale gelir. Yazar, bunu şöyle izah eder :

"Fakat memleketin felaketleri ondan kaçıyor, uzakta duruyordu; İstanbul'un kapısında üst üste yığılan genç ölüleri, Çanakkale'de, balya balya şehitleri - sanki Çin'de vebadan ölenlerdi- uzaktan seçemiyordu.

Memleketin ızdırabına, resmini çekecek gibi hesaplı mesafeden bakıyordu : Rahattı..." (s. 378)

Mütareke dönemine ülke gibi Adnan da herşeyini kaybederek ulaşır. Hem servetini, hem Belkıs'ı elinden kaçırmıştır. Büyük bir sarsıntı geçirir, ama ne yapacağını bilemez. Taner Timur, Adnan'ın o halini şu şekilde yorumlar:

"Mütareke yıllarında ise gençlik yıllarının idealizmi ile İttihatçı dönemin oportünizmi arasında bocalar durur. Anadolu'ya geçerek ulusal kavgaya katılacağına, Ankara'dan davet bekler." (25)

Oysa Adnan, o günün şartlarında, devlet imkanlarından faydalanarak, ileri seviyede bir tahsil görmüştür. Fakat ne acıdır ki kendi kültürüne hor gözle bakar.

Aslında o, hem bir yazar hem de hukukçu bu arada İttihad ve Terakki'nin fikir adamı -olarak millete öncü, cemiyete kılavuz olabilecek bir konumda bulunmuştur. Ne var ki, Kantarcıoğlu'nun ifadesiyle "gerçekçi ve akılcı bir şahsiyeti" (26) benimseyememiş olduğundan milleti ayakta tutan gerçek değerleri tam manasıyla kavrayamamıştır. Öte yandan sağlıklı bir seçim de yapamamıştır.

Bu sebepledir ki, Mithat Cemal Kuntay'ın; «kendi kültürünü bilmeyen sözde aydını, Avrupa medeniyetinin de ruhunu anlayamadığı için, çöküşünün temel sebebi olarak görmektedir.» (27) fikri, Adnan'ın üstlendiği rolü net bir şekilde ifade etmektedir.

(25) Taner Timur, a.g.e., s. 221.

(26) Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu, Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm, Ankara, 1988, s.

(27) a.g.e.

Çünkü okuyucular, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp tarihe karışmasını, O'nun bir bakıma temsilcisi olan Adnan'ın bitip tükenişinde takip etme imkanı bulurlar.

Yazar, Adnan'ı; şair Mehmed Raif'in muarızı olarak, verir. Adnan, Raif'in aksine dinî ve millî bütün duyguları körelmiş, adetâ bütün maneviyatını kaybetmiş; üstelik bu değerlerin yerine bir yenisini de koyamamış «dejenere» bir tiptir. Kısaca O, «bir hiççi (nihilist)dir.» O bakımdan, Sevim Kantarcıoğlu'nun Adnan'la ilgili şu değerlendirmesi ne kadar yerindedir:

"Ne klasik anlamda bir hümanisttir, yani toplumun değerlerini yeniden yorumlayabilecek bir fikir ve inanç adamıdır, ne de, inançsız da olsa, sosyal bir ahlak sistemi oluşturabilecek güçte radikal bir ferdiyetçidir. Adnan, ruhundaki kargaşayı dışa yansıtan, kendisini aşamayan, tarihe yön vermek şöyle dursun, şartların oyuncağı olan adamdır." (26)

Bu yüzden Adnan, gerçeklerden ve Şair Raif gibi gerçekçi olanlardan uzaklaşıp, dünyaları giibi ruhları da sahte olanların kozmopolit ve iğreti atmosferlerine sığınmak ihtiyacını hisseder. Bu sebeple, işi gücü jurnalcılık ve şantajcılık olan Hidâyet'i ve O'nun sahtekârlık yuvası, konağını tercih eder.

Adnan, iffetli bir hanımefendi ile muhabbet evlerinin sıradan bir fahişesi arasındaki farkı tam bir netlikle anlamayacak kadar «kadın varlığına ve aşk gerçeğine yabancı» biridir. Zaten bu sebeple, «Bilgisi, alçak gönüllülüğü, zerafeti, namusu, katıksız sevgisiyle ideal bir Türk hanımefendisi olan Süheyla...» (27) ya meyletmeyerek; «Maliye Nazırı'nın Avrupai bir şekilde döşenmiş konağının sadece estetiğe hitap eden şık ve zarif kızı Belkıs'a» (28) tutulur.

(26) Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu, Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm, Ankara, 1988, s. 94.

(27) _____, a.g.e. s. 96.

(28) _____, a.g.e. s. 96.

Böylece; maddi güçle elde edilebilecek her şeyi, Avrupa medeniyeti dairesine girme şeklinde yorumlama yanlışlığına düşen Adnan ; bu yanlış anlayışın etkisiyle, millî ve manevî değerlere sırt çevirir.

Gerçi, geçen zaman içinde Belkıs'ın yörüngesinden çıkarak gerçekleri farkederek, ama bunları uygulamada yetersiz kalır. Çünkü Adnan, bir «aksiyon adamı» değildir; duygu ve hayâllerinin esiri olmaktan kurtulamaz.

Kendisini, daima zavallı yerine koyar. Bu yüzden, güven duygusunu yitirmiş, «ezik bir adam» tavrı sergiler.

O bakımdan Adnan, kendi inanç ve kararlılıklarıyla değil; ancak daha güçlü, lokomotif bir şahsiyetin sürüklemesiyle kurtarılabilecek insanlardandır.

Belkıs :

«Erkâniharp müşiri Kerim Paşa» nın büyük kızı olan Belkıs, «Açık ve düz sarı saçlı, beyaz linon keteni elbisesiyle, yüzü duru beyaz, genç kadın simalı bir kız» (s. 154)dır. Bahriye miralayı olan yirmi dört yaşındaki Hüsrev Bey'le henüz bir yıllık evlidir.

Belkıs, kocasıyla birlikte, babası Erkanı Harp Müşiri'ne ait, tamamen Avrupalı bir konak sayılabilecek olan bir mermer yalıda kalır. Müşirin her iki kızı da, «Avrupa'da bile malumatlı sayılacak kadar çok okumuşlardır.» (s. 153)

Müşir ilim meraklısıdır. O sebeple de Belkıs'ın kocası olan damadı Hüsrev'i, Alman filosunda staj yapması için Kiel'e göndermiştir. Aynı merakın tesiriyle olacak, evli barklı kızına da tarih dersleri aldırır. Bu iş için görevlendirilmiş olan önceki hoca Dr. Haldun beğenilmeyince bu defa,

Hidâyet'in tavsiyesi üzerine, Adnan tarih hocalığına getirilir.

Belkıs iyi bir eğitim görmüş, oldukça güzel bir hanımdır. Henüz ilk karşılaşmalarında Adnan'ı büyüleyen Belkıs, «Altından gözbebekleri, hem etli hem etsiz vücudu uzun ellerinin ve parmaklarının kat'i çizgileri, üstü biraz kabarık olan ve küçük olmayan ayaklarıyla mermere son şeklini, beyaza en mahrem rengini veren» (s. 154) alımlı bir kızdır. O'nun güzelliği «kesafetsiz berrak, nebati bir güzellik!» (s. 154)tir

Daha ilk ders saatinin sonunda, O'nun ne kadar sade ve ne kadar başka olduğunu farkedene Adnan, «Kızın samimi terbiyesi teker teker kelimelerde, birer birer tavırlarda değil, sesinin, tavrının, lakırdısının devamındaydı, hepsindeydi» (s. 155) diye düşünmekten kendini alamaz. Adnan için Belkıs, «hiç görülmemiş bir işkence kadar başka..» insanı muhtarip edecek kadar güzeldir.(. 156). Öyle ki Adnan, O'nun önünde utanmış, küçülmüştü(r)» (s. 156)

Bir süre sonra, Miralay Hüsrev de almanya'dan döner, O'nunla tanışan roman kahramanı Adnan, Hüsrev'in «şaha kalkan bu erkek güzelliğinin karşısında fenalaş(ır). Karısını sevdiği adamdan utan(ır)» (s. 162)

Hüsrev Bey'le gün geçtikçe samimiyetini artıran Adnan, bir gün Hüsrev'in kendi ağzından, «karısını sevmediğini» duyar. Belkıs'a daha ilk görüşte tutulan Adnan bu «müjdenin önünde sessiz çıldırı(r).» (s. 163)

Belkıs, kocasına deli gibi aşıktır. O'nu, her bakımdan mükemmel bulmaktadır. Fakat, Belkıs'ı üzen bir şey vardır; o da, Hüsrev'in sık sık ava çıkması, daha da fenası, gecenin geç vakitlerine kadar kumar oynayarak kendisini ihmal etmesidir.

Bu duruma için için üzülen Belkıs, yine de kocasına bu hususta bir sitemde bulunmaz. O'nun eve döndüğü an gözlerinin parıltısı artar. «O,

miralay'a eline geçmeyen şeye çıldıran kadın gibi tap(ar).» (s. 166)

Romancı, O'nun kocası karşısındaki tavırlarını şu cümlelerle değerlendirir:

"...Belkıs'ın gözünde, miralay'ın kabalığı bile heykelin çizgilerine oyulmak, derinleşmek imkanı veren bir mermer sertliği idi. Belkıs, kendi güzelliğine hayret etmeyen bir dağ parçasına ezildikçe ezilmek istiyordu. Belkıs'a bakarken şaşırmayan Hüsrev, belkıs'ın sevebileceği tek erkekti." (s. 166)

Belkıs; Baudlaire'i, Standhal iyi tanıyacak kadar bilen bir «kibirle» memleketin edebiyatını beğenmez. Bu sebeple, Adnan gibi O'na hocalık edenler, «malûmatlarının gururu» ile Belkıs'ın karşısına çıkma cesareti bulamazlar. Hele adnan, Belkıs'ı gözünde öyle büyütür ki; «İstanbul bile Belkıs'ın ayaklarının altında yanlışlıkla duran bir memleketti(r)» (s. 196)

Adnan, «Belkıs'ın güzelliğinden aldığı hüznle Abdülhamid'e kızar.» (s. 294)

Mermer Yalı'nın vekilharcı Salih'e göre, «Belkıs'ın büyük babası Rum'dur.Sultan Mahmud devrinde Rum Patriği ile beraber asılan Skanavi adlı Rum'un yalısında bahçıvan çırağı olan dedesi sonradan müslüman olur. Erkan-ı Harp Müşiri Kerim Paşa'nın babası, işte bu adamdır.» (s. 304-305)

Belkıs'ın kız kardeşi Avrupa'dan döndükten kısa bir müddet sonra, «fücceten ölür.» (s. 309)

Kız kardeşinin ölümünden sonraki ilk derste Belkıs, Adnan'a daha samimî davranır. Bu yakınlık daha ziyade, Adnan'ın cenazeye katılmasından ve ölen kızkardeşin'e ağlamasından dolayıdır. Adnan'ın gözleri, kulakları, aklı, fikri daima Belkıs'tadır, ama bütün bunlardan, Belkıs'ın haberi dahi yoktur.

Belkıs'ın tarih dersi alması, Adnan'ın tutuklanmasına kadar sürer. İttihat ve Terakki ile olan gizli ilişkisi ortaya çıkınca, Adnan Trablus'a sürülür. Böylece Meşrutiyet devresine kadar Belkıs, bir daha Adnan'ı göremez.

İnkılap mermer yalısı bir kasırga gibi alan talan eder. Müşir tutuklanıp sürgüne gönderilince, «Belkıs'la anası yalının bir köşesinde, iki bohça gibi, boyunlarını bükmüş...» (s. 344) vaziyette kalırlar.

Meşrutiyet'i müteakip avukatlığa başlayan Adnan, artık Belkıs'ların aile avukatıdır. Yalının icra işlerini ücretsiz takip eder. Hattâ bir müddet sonra Hüsrev'den boşanmaya karar veren Belkıs'ın, bu davasını da o yürütür ve neticelendirir.

Bu devrede; "Belkıs, Adnan'a karşı yalnız terbiyeli değil, sevimli (dir) de !.." (s. 346)

Adnan'ın farketdiği gibi, «Belkıs'ın ezici kibarlığının yerinde şimdi bir insan tabirliği vardı(r).» (s. 346) ama yine de, «Belkıs'ın düştüğü yer bile, Adnan'ın çıktığı yerden yüksekti(r)» (s. 346-347)

Belkıs İstibdat devresinde, içinde bulunduğu debdebenin ve zenginliğin verdiği ağırbaşlılıkla nasıl gururlu ve onurlu ise; «Meşrutiyet'ten sonra da değişme(z).» (s. 355) Adnan nazarında «O, daima başka kadın» olarak görülür. Gerçi, eski maddî varlığının büyük bölümünü kaybetmiştir. Ama hiçbir zaman bayağılaşmaz. O, «Cemiyete yatak odalarına kadar açılan bazı konaklar dahi kolay kadınlardan» (s. 355) tamamen farklıdır. «...fıkaralığını, asırların paslandırdığı siyah bir çelenk gibi Belkıs'ın başı daha vakarla taşı(r)» (s. 355).

Annesi ise, bir müddetten beri ailelerine yakınlık gösteren

Adnan'a kızı Belkıs'ı vermek istemektedir. Adnan bunu, kendisini ziyarete gelen Habibullah Efendi'den öğrenir. Habibullah Efendi'ye bakılırsa «Adnan'ı, Belkıs da tabii istiyor. Ama düştükleri işin ister görünmek işine gelmiyor.» (s. 356)

Nihayet, Adnan Belkıs'ı ister ve evlenirler; Adnan'ın nişantaşı'nda kiraladığı konağa yerleşirler. «Fakat Belkıs, Adnan'ın eve gelen arkadaşlarından mustarip» tir. (s. 362) Onları ve hareketlerini basit bulur.

Aslında o, Adnan'ı da hep sonradan görme olarak görür. «Şık giyindiğin için şık olmuyorsun Adnan!» (s. 363) diyerek; O'nun, bu üzerine bir türlü oturmayan «yeni»liğini her vesileyle yüzüne vurur. Bazan da bunu, ona karşı takındığı tavırlarıyla belli eder. Bu sebeple de Adnan, ne kadar zenginleşmiş olursa olsun, bu «yeni»yi, «Belkıs'ın memmun olmayan gözlerinde» (s. 365) daima okur.

Kocası, O'nu hoşnut etmek için elinden geleni esirgemez. Belkıs'a, «Blue -Blanc tektaşlar, kırmızı inciler lacivert elmaslar» (s. 377) alır, ama yine de O'nun hakkındaki düşüncelerini değiştiremez.

Ancak, Belkıs, Naşid konaklarına geldiği zaman çok neşelenir. O'nun bu hali Adnan'ın gözünden de kaçmaz. Konu üzerinde yaptıkları küçük bir tartışma, Belkıs'ın kocasına ilişkin gerçek düşüncelerini açığa çıkarır:

"—Ben seni aldatmam Adnan! dedi. Ama bu, seni sevdiğim için mi? Hayır, hayır; kendimi sevdiğim için!... Ben aşık olacağım erkeği, kocamdan gizlemeyecek kadar kibirli kadınımdır. Bunu şimdiye kadar anlamalıydın. Başkasını sevdiğim anda hemen senden boşanırım, hemen." (s. 397)

Belkıs'ın kocası Adnan'ın yıldızı Mütareke devresinde söner, «İttihatçılar İngilizler tarafından kamyonlara doldurulup Malta'ya sürülmüşlerdir.» (s. 474) Ancak Adnan, Belkıs'ın akrabası Naşit'in konağına gizlenir. İşlerinin muhasebesini yapar: «Üç aydanberi fı-kara(dır)» (s. 467)

İngiliz Yüzbaşısı Benett'in iyi adamı olan Naşit'in evi Adnan için hiç kuşku uyandırmayacak en emin yerdir. Ancak, «Belkıs, kocasının fı-karalığına hiç mahzun olma(z)» (s. 467) Adnan, nüfuzca, paraca düşüncesince, Belkıs'ın gerçek yüzü açık ve seçik bir şekilde ortaya çıkar. «Naşit'in konağında kaldıkları sürece Adnan'ın arkadaşları İttihatçılar'la açıktan açığa eğlenir. Böylece Adnan'a da kalbinden vurmuş olur.»(s. 471)

Bu arada tanıştığı Rus Prensi İvanoviç Nebinski'ye âşık olur. Adnan'dan ayrılarak, O'nunla evlenir. Fakat, durgunluğunu asalet icabı sandığı Rus Prensi «eroınman» çıkar. Belkıs'ın mücevherlerini yemeyi gözüne kestirmiş, eroın için önceki eşini para karşılığında şatmış olan bu adam, Belkıs'a mutluluk getirmez. Aksine, Adnan'ın evini mumla aratacak bir sefaletе düşer. Prensi terkederek, çalışıp para kazanmak amacıyla Amerika'ya gider. İçine düştüğü sefaletе duyunamayıp, havagazı ile intihar eder.

Süheyla :

Herkesçe dürüst ve son derece namuslu bir insan olarak bilinen Maliye Nazırı'nın biricik kızı Süheyla, bir Ramazan ayında dünyaya gelmiştir.

Sessiz, gösterişsiz bir genç kız olan Süheyla, o güne göre çok iyi denilebilecek bir eğitimden geçer. Babası Rumeli'de bir yerde vali iken «Sözler'de»⁽²⁹⁾ okuduğundan, çok iyi Fransızca bilir. Bir taraftan da genç bir hoca olan Adnan'dan edebiyat dersleri alır.

Süheyla, oldukça sade giyimli, içinde yaşadığı ıssız, gürültüsüz baba konağına tam anlamıyla uyumlu denilebilecek kadar sakin yaratılıştaki bir genç kızdır. Öyle ki; «Temiz bir şey görmek isterse gökyüzüne bakan Adnan ; pis İstanbul'dan Şair Raife, ecdat lahitlerine kaçan adnan, şimdi aradığı gökyüzünü Süheyla'nın gözlerinde bul (duğunu).» (s. 128) düşünür.

Süheyla, «iki ay sağlam irfanını Adnan'dan saklar.» Çoğu şımarık konak kızlarının gösteriş merakı, özenti alışkanlığı, O'nda yoktur. O, «davasız bir kız...» dır. Hayatta her şeyi tesadüfe bağlayan Adnan, O'nun için; «bu derin kalp, bu gösterişsiz zeka tesadüf olamazdı» (s. 129) der.

Babasını çok sevip sayan ve huyca daha çok O'na benzeyen Süheyla, annesini basit ve görgüsüz bulmaktadır. Göğsünün üzerindeki elması dahi annesinin zoruyla taktığını söyleyen Süheyla, babasıyla annesini şöyle karşılaştırır :

"Annem bu taşı her derste boynuma geçirerek ben iktitafı, Eşber'i okumaya sizin yanınıza mutlaka göğsümde bununla ineceğim... Düşünün bir kere ; Babam, bayram selamlığına giderken nişanlarından utanır da, kimse görmesin diye paltosunun kaldırır. Bir o adamı düşünün, bir de o adamın karısını... Bu kadının elinden neler çekiyoruz. Bu Çerkez kadın beni de öldürecek, babamı da..." (s. 131)

Roman kahramanı Adnan'a göre, «Süheyla, bir erkeğe yetecek kadar malumatlı idi.» (s. 131) Ağzından «kirli para» ile «çürük malumat»dan başka bir şey dökülmeyen Hidâyet'e karşı, «Süheyla'nın gürültüsüz patırtısız irfanı bir çiçeğin boynunu bükmesi kadar güzeldi.» (s.132) Ayrıca bir genç kız olarak da Süheyla bir erkeği etkileyebilecek bir güzelliكتedir. Romancı, O'nun güzelliğini şöyle anlatır:

"Kızın ceylan gözleri, gür saçları bambaşka bir güzelliكتi ; mert, na-
(29) Fransız rahibeler okulu.

muslu bir güzellik !.. Bu gözlerde, bu saçlarda,  ehrenin bu keskin  iz-gilerinde yumu aklı ı hatırlatan bir kadınlık yoktu. Bunlarda faziletin güzel inadına benzeyen bir şey vardı. Bu kız d  se, fahi e bile olsa  eh-resi namuslu kalacaktı ; bu o kadar temiz yüzdü." (s. 147)

Yazar, Adnan'ın Süheyla'dan etkilenme derecesini de  u sözlerle nakleder:

"Adnan, artık Hidâyet'ten i reniyordu. Bu adamdan onu  air Raif kurtaramamı tı; Süheyla kurtaracaktı." (s. 132)

Süheyla, giderek Adnan'ın zihnini kurcalama a ba lar. Süheyla'yı her yönüyle be enen Adnan, O'nunla evlenmeyi düşünmektedir. Hatta bu düşüncesini arkadaşı Raife, O'nun kendisiyle alay edeceğinden  e-kinerek, açtığı zaman Raif sevinir. Adnan'a:

"Maliye Nazırı memleketin en temiz adamı... Kızı için de Da- ıstanlı Hoca'dan çok iyi şeyler duydum." (s. 145) der.

Aslında, Süheyla da Adnan'ı be enir. Adnan'a, kona ın sırlarını bile söyleyecek kadar candan davranır. Fakat, O'na ilgisini sezdirecek en küçük bir söz sarfetmedi i gibi, herhangi bir harekette de bulunmaz.

Ancak, Adnan'a Erkan-ı Harp M   iri'nin kızıyla kar ıla tıktan sonra Süheyla'yı «bütün kızlardan biri» olarak g rme e ba lar ve ev-lenmek düşüncesinden vaz geçer. Oysa Süheyla, Adnan'a karşı gittikçe artan bir sevgiyle dolmaktadır. Fakat, «bu a kı ancak Süheyla'nın yüzü haber ver(ir)» (s. 168) Konakta bu  ehreyi, Hacı Kahy 'nın dışında kimse sezemez.

Öte yandan, Tekirda lı Cemile Hanım'ın gayretleri sonunda kı-zının evlilik çağına eri ti ini kabul eden Cemalifer Hanımefendi, kızı Süheyla'ya uygun, daha doğrusu kona a yakı acak bir koca beklemeye ko-yulur. Bu arada Süheyla'yı isteyen Hariciye'de mümeyyiz Burhan,  irkin

bulunduğu için beğenilmez. Cemile Hanım başka bir talip, "Bir hünkar yaveri... hem de paşa oğlu, paşa torunu" bulmuştur.

Maliye Nazırı Hünkâr yaverini Saray'dan soruşturur. İşe yarar bir adam olmadığı anlaşılır. Bu arada «Süheyla, fiyatı konuşulan eşya gibi bu olan biten şeyler(den).» (s. 170) habersizdir. Odasına kapanır, ağlar ve saatler sonra kızaran gözlerle akşam yemeğine iner. Bu bakımdan «Onun halinde evlenmesine karar verilen kızın ne ihtiyatlı hürriyeti vardı(r), ne kibirli sevinci!...» (s. 170) Nihayet Süheyla'nın gerçek durumunu babası, annesine anlatır. Kızlarının, Adnan'ı sevdiğini söyler. Bunun üzerine Cemalifer önce mahvolur, sonra iki üç hafta içinde bu «felaket»ede alışır. Geline bu noktada en büyük telaşı Adnan'ın soyunda bir «paşa» aramak olur. Süheyla'yı seven ve o'na acıyan Hacı Kahyâ da, «sokakta, kahvede, maliye'de Adnan'ın soyunda bir paşa ara (maya)...» (s. 171) koyulur. Çünkü, Adnan'ı da çok beğenen Hacı Kahya, iki genci birbirine layık görür.

Maliye Nazırı'nın isteği üzerine Adnan'la görüşen Dağıstanlı Hoca, Adnan'ı Süheyla ile evlenmeye razı edemez. İki haftalık aralıktan sonra konağa tekrar gelmeye başlayan Adnan son gelişinde Süheyla'ya küçük bir saldırıda bulunur. Kendisi için çıldırdığını bildiği bu genç kızda, kadın şehvi arzularını tatmin etmek ister. Ancak çok sert tepki görür; ağır hakaretler Süheyla tarafından konaktan kovulur. Çünkü, babasıyla annesinin konuşmalarından Dağıstanlı Hoca'nın getirdiği haberi öğrenmiş olan Süheyla, «Adnan'ın sevgi gösterilerinin, cinsi bir arzudan kaynaklandığını bilmektedir.» (sayfa 190-195)

Bu olaydan bir müddet sonra bir durum muhakemesi yapan Adnan; Hidâyet'in konağını, Erkan-ı Hacıp Müşiri'nin mermer yalısını zihninde bir daha değerlendirdikten sonra Maliye Nazırı'nın konağını gözönüne getirir. İç ferahlar. Süheylâ'yı hatırlar. «Bu kızın en ufak şeyden

kızaran yüzünde Türk ırkının temiz kanı vardı. Altı yüzyıldan bu yana aktığı halde solmayan kan!», (s. 197) diye düşünür. Artık O'nunla evlenmeye karar vermiştir. Belkıs'tan ve Hidâyet'ten kaçıp kurtulmak ister. Hemen, Dağıstanlı Hoca'ya koşar. Hoca, bu karara sevinir. Derhal, Maliye Nazırı'na gidecektir. O gece Nazırla konuşan Hoca, ertesi sabah Adnan'a, bu evliliğe Süheyla'nın asla razı olmadığı haberini getirir.

Süheyla, Adnan'ı niçin reddettiğini ise ; O'na yazdığı kısa mektupla şöyle açıklar :

"...Siz bana acıdınız ; benimle onun için evlenmek istediniz. Bu merhametiniz hayatımda göreceğim hakaretlerin en zalimidir. ben evlenecek değilim ; Ne sizinle, ne de başkasıyla... Yalnız Adnan Bey, ben bekleyeceğim : Sizin acınacak hale geldiğiniz günü bekleyeceğim ; ve o gün ben merhamet ederek, ben size "evlenelim!" diyeceğim..." (s. 203)

Süheyla'nın hayatındaki, Adnan'la ilgili ilk perde böylece kapanır. Bir müddet sonra babasını kaybeden Süheyla, Bozdoğan Kemerî'ndeki mütevazî konaklarında annesiyle yalnız kalır.

Nihayet Meşrutiyet ilân olunur. İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, ülke yönetimine ağırlığını koyumaya başlar. Ancak, ülke en kritik günlerini geçirmektedir. Derken, I. Dünya Savaşı'na girilir.

Adnan ve çevresindekilerin Meşrutiyet'le başlayan zenginliği muharebe devresinde daha da artar. İstanbul'un en nüfuzlu kişisi haline gelen Adnan, İstibdat döneminin en korkulan müşiri Kerim Paşa'nın aile avukatı olur. Bir süre sonra da, kocasından boşanan Belkıs'la evlenir.

Süheyla ise, ideal bir Türk kızı olarak Kızılay'a gönüllü yazılır. İstanbul'un bir hastanesinde Çanakkale yaralılarını tedaviye çalışır. Bu-

radan Adnan'a yazdığı imzasız bir mektupla, onların kirli yüzlerini ortaya döker. Görev yerindeyken tanıdığı Talât Bey'in yanında Adnan ve arkadaşlarının ne kadar farklı, millet nazarında ne derecede iğrenç ve bayağı insanlar olduklarını vurgular.

Sonunda, Mütareke imzalanır. İttihatçılar'ın büyük kısmı Malta'ya sürülür. Bir kısmı da gizlenirler. Adnan da, Belkıs'ın amcazadesi Naşit'in evinde gizlenmektedir. Ancak vurgun dönemi bittiği için yoksuldur. Burada, sık sık Belkıs'ın hakaretlerine maruz kalmaktadır. Nihayet, O'ndan boşanıp bir otele yerleşir.

Prens Hasan, Prenses Hanımefendi'nin ricaları üzerine Adnan'ı otelden alarak köşklerine getirir. Artık, Adnan burada kalacaktır. Aynı köşte Süheyla da bulunmakta, fakat Adnan'a görünmemektedir.

Nihayet bir zatürriye nöbeti sonunda Süheyla, Adnan'ın basucunda yaşlı gözleriyle O'na yakalanır. Prenses Bahire'nin yardımlarıyla Süheyla, Adnan'la evlenir. Böylece Süheyla'nın Adnan'lı hayatı başlamış olur.

Tekrar büro açarak avukatlık yapmak isteyen Adnan çok çabalarsa da para kazanamaz. Para kazanmak şöyle dursun, büro kirası ile kâtip ücretini dahi gizlice Süheyla öder.

Süheyla sevdiği zaman tam seven tipik bir Türk kızıdır. O hem vefakâr, hem cefakârdır. Fedakâr Türk annesinin sembolüdür. Kocasına hissettirmemeye dikkat ederek, konağın bütün masraflarını babasından kalan parayla karşılar.

Hayatından memnun olan Süheylâ'nın tek endişesi Adnan'ın hastalığıdır. Adnan veremdir ve günden güne hastalığı ilerlemektedir. Onun dışında Süheyla doğacak bebeğini beklemenin verdiği büyük he-

yecanın içindedir.

Bir gün belenen an gelir ve Süheylâ, gürbüz bir oğlan çocuğu dünyaya getirir. Adını, Adnan'ın baba adı olan «Salim» koyarlar. Çok geçmeden Adnan ölür. Süheyla, anası Cemâlif'er'den kurtulmak için Bozdoğan kemeri'ndeki konağı satarak, parasıyla Erenköyü'nde iki köşk satın alır. Birini annesine verir. Diğerine de, oğlu Salim'le birlikte kendisi taşınır.

Sakallı Vasfi :

Adnan'ın daha Hukuk mektebinden beri tanıdığı, fakat hiç sevmeyişi bir kişidir. Şark âlimi Ali Emiri Efendi'ye göre Sakallı Vasfi, Uşak'ta halkı mahkemeye karşı ayaklandırmış olan katil, Tatar Saka Mehmed'in torunudur. (s. 319-320)

Hukuk mektebinden mezun olduktan bir müddet sonra, "Taşra'da mahkeme reisi iken, Adliye Nazırı'nın kaydı hayat şartıyla azlettiği..." (s.230) Vasfi, menfaati için her türlü ahlâksızlığı ve namussuzluğu yapabilecek yaradılıştaki bir adamdır. O'nun bu azil olayı, romanda şu sözlerle anlatılır:

"Vasfi'nin beş senelik sakalı adının yarısıdır. Çünkü, o devirde «Hâkim» demek, «sakallı ve namuslu adam» demektir. Adliye Nazırı'nın aradığı bu iki şarttan, bir aralık, Vasfi'de yalnız sakal kalmıştı. Bu yetmezdi, işinden atıldı." (s. 230)

Bundan sonra büyük bir yokluk ve sefalet içine düşen Vasfi, «evde satacak bir şey bırakmaz. Önüne gelenden borç ister. Kısa sürede, oturmakta olduğu; güneşin, ayın bile güzelleştirmekten ümidini kestiği bir yer olan sofular mahallesinde dolandırabileceği dükkan ve

komşu» (s. 290) bırakmaz.

Bir iki defa da Prens Hasan'dan borç para alan Sakallı Vasfi, üçüncüsünde eli boş döner. Geceleri sokaklarından geçen simitçi de veresiyeyi kesince, «Sakallı Vasfi ve karısı aç yatıp kalkmaya başlarlar.»

Bir gün, komşusu Tapu Müdürü Senih Efendi, davetli olduğu Hidâyet'in konağına giderken Sakallı Vasfi'yi de götürür. Maksadı, O'nu Hidâyet Beyefendi'ye «takdim» etmektir.

O gece konakta ezilip büzülen; bu, «mahallesinin, evinin sefaletini yüzünde taşıya(n)» (s. 115) Vasfi, Adnan'ı da orada görünce, iyice huzursuz olur. Kendisinin nasıl bir adam olduğunu, Adnan'ın Hidâyet'e söylemesinden, dolayısıyla bu kapının da kendisine kapanmasından korkar. Bunun için de henüz o geceden itibaren, Adnan'a karşı büyük bir düşmanlık beslemeye başlar.

«Dolandırmak kudretinin» tükendiğini anlayan aç adam, nihayet kendisine «korkunç» bir yol bulur. «Curnalcılık» edecektir. İşe Adnan'ı Curnal ederek başlar. Fakat karşılık olarak Zaptiye Nazırı'ndan sadece teşekkür alır. «Herkesi vali, elçi yapan» (s. 306) curnalcılığın kendisine gelince böyle «ehemmiyetsiz» görülmesine kızar. üstelik adnan da üç gün sonra serbest bırakılınca, bu defa işi sağlam tutan, «Sakallı Vasfi, onu üç günde hapisten çıkaran Zaptiye Nazırı'nı nihayet Saray'a curnal ed(er) ve bir hafta sonra da Taife kaymakam ol(ur)» (s. 306)

Böylece, «namusunu bol bol satacak bir yer bulmuş» (s. 306) olan Sakallı Vasfi, kendisine uygun bir kazanç yolu elde ettiğine sevinir. Taife daha önce sürgün gitmiş olan Habibullah'a, Hicaz valisinin yüz verdiğini görünce Vasfi, valiyi de curnal eder. Arkasından da Sivas'ta bir sancağa mutasarrıf olur. Burada «alenen hırsızlığa başla(r)» (s. 307).

Nihayet Sivas Valisinin Abdülhamid'e, «mürtekipleri sevmeyen bir padişah olduğunu» vurgulayan bir mektup yazması üzerine, Padişah Vasfi'yi hırsız diye azleder.

«Dört aylık mutasarrıflıktan İstanbul'a üç aylık refahla dönem?...» (s. 309) Vasfi, eski borçlarını kapatır. Konu komşuya hediye dağıtır.

Her kalıba girmede fazlaca maharetli olan Sakallı Vasfi, Meşrutiyet İnkılabıyla, birden bire ittihatçı olur. Sofular mahallesi'nde halkı peşine takıp nümayişler teptipler; «palavra anbarı» na benzeyen göğsünden, kahvehane sakinlerine Meşrutiyet lehine nutuklar savurur.

Bu duruma en çok hayret eden, sürgünden dönen Adnan olur. Cemiyet merkezinde karşına dikilen Vasfiyi görünce :

"Ya, bu adam Sakallı Vasfi değildir; ya bu Cemiyet İttihat ve Terakki değil!" (s. 340)

demekten kendini alamaz.

Sakallı Vasfi'nin diğer bir marifeti de, paralı veya mallı mülklü hanımlarla evlenip onlara malları bitene kadar kocalık yapmaktır. Bu maksatla ilk karısı ölünce Senih Efendinin kızı Melâhat'le bir hafta içinde evlenir. Melâhat'in evi ve fırın hisseleri bitince, Vasfi O'nu boşar.

Cemiyette epeyce eskiyen Sakallı Vasfi, «eskidikçe adam olu(r); az konu(r), hususi sesle selam veri(r)...» (s. 340) Bunun üzerine, «Bir gün sakallı Vasfi'yi polisteki bir gizli vazifenin başına geçir(irlenir).» (s. 340)

Cemiyet'in prensiplerini tam benimsemeye başladığı bir sırada vuku bulan garip bir olay neticesinde, Sakallı Vasfi Cemiyet'ten kovulur. Romancı bu hadiseyi şöyle nakleder:

"Meşrutiyet'in altıncı ayına doğru Sakallı Vasfi hürriyet, müsavat,

adalet ve uhuvvet kelimelerini samimi seslerle haykırmaya başlamıştı... Ama çok tuhaftı : Sakallı Vasfi'nin vaktiyle o sahte sesine inanan Merkez- Umumi, sonraları bu sahte sesinden kuşkulandı ve tam Meşrutiyet'e alışacağı sırada Sakallı Vasfi'yi Talât Bey Cemiyet'ten kovdu" (s. 385)

Renkten renge girmede hiç de acemi olmayan Vasfi, ertesi gün sabahdan soluğu "Hürriyet ve İtilaf" bürosunda alır. Artık Hürriyet ve İtilafçı olmuştur.

Bu arada merhum Maliye Nazırı'nın karısı Cemalifer Hanım'la evlendiğinden kadının nesi var, nesi yoksa, Tevfik Hoca ile bir olup, üzerine geçirmiştir. Bir müddet sonra O'nu da boşar.

Fakat, «Sakallı Vasfi, İttihatçı olmadığına en çok Harb-i Umumi'de yan(ar)» (s. 385) O'nun için de, Cemiyet'ten kovulmasının vebalini yüklediği Adnan'a büyük bir düşmanlık besler. Oysa bu meselede, Adnan'ın hiç bir rolü olmamıştır.

Mütareke'de Adnan düşmüş, akşama kadar büzüşüp oturduğu avukatlık bürosunda müşteri beklemektedir. Bir gün kendisine Av. Tevfik Hoca aracılığıyla bir cinayet davası gelir. Müvekkile kadın, oğlunu öldüren katilin idam cezasına çarptırılması şartıyla Adnan'la anlaşır. Adnan Benli Ahmet isimli katili bu cezaya çaptırmak için elinden geleni yapar. En başta yalancı şahitlerin yardımıyla katilin yaşını büyütür. Bu hususta kendisine Av. Sakallı Vasfi de yardımcı olmaktadır.

Nihayet kararın verilmesinden sonra durumu anlayan Adnan, gayr-i meşru oğlunu kendi elleriyle sehpaye göndegrdiğini fark eder ; yıkılır. Sakallı Vasfi yıllardır içinde biriktirdiği düşmanlık zehrini, böylece O'na akıtmış olur.

Moiz :

Adnan'ın Hukuk mektebinden arkadaşı olan Moiz, Yahudi asıllı bir gençtir. Öğrencilik yıllarını diğer Okul arkadaşı Tefvik Hoca ile birlikte Irgat Pazarı'ndaki bekâr hanında tuttıkları bir odada, «kalın bir pislik» içinde geçirir. Hele, gazeteye girmeden evvel bazı geceler aç yat-tığı bile olmuştur.

Daha okul yıllarında Abdülhamid'e karşı duyduğu düşmanlık, O'nu Adnan ve Tefvik Hoca ile arkadaş yapmıştır. Zeki ve duygulu oluşu, bil-hassa millî meseleler karşısında gösterdiği hassasiyet, Adnan'la ara-larında kardeşçe bir sevginin oluşmasının sağlar.

Roman kahramanı Adnan'la Sabah gazetesinde birlikte çalışan Moiz'i yazar şu sözlerle tanıtır :

"Moiz güzel bir tarzda adamdı. Malumatı, samimi, gösterişsiz ve güzeldir. M emleketin felaketine kimseye göstermeyerek acır, büyük malumatı - kendisine bir şey sorsalar - belli olurdu : Mendili yoktu. Ve se-faleti ile eğlenerek onu azaltıyordu. Kansızlıktan eşyalaşan yüzünde, bir fikir uğrunda ölenlerin güzel donukluğu vardı." (s. 41)

Okulu bitirdikleri günlerde, üç arkadaş bir gün «Galata'daki me-zezi bol bir birahane» de bir araya gelerek «hayatta ne olacaklarını konuş(urlar).» (s. 40) Moiz bu toplantıda arkadaşlarına, «daha karar vermedi(ğini)» söyler.

Moiz yazarlık'tan aldığı mütevazi ücretle kıt kanaat geçinen Moiz'in kılık kıyafeti dökülmektedir. Öyle ki, O'nu Adnan'ın yanında uzaktan gören Ratip «at hırsızı» na benzetir.

İstibdat devrinin nüfuzlu kişilerinden olan Hidâyetle dostluğunu ilerleten Adnan, bir gün Moiz'i de O'nunla tanıştırmak ister. Hidâyet'in

sıkça verdiği davete, bu defa Moiz'i de götürecektir. Adnan, Moiz'i Hidâyetin konağına sokmak için, «gündüz sırayla hamama, berbere, kundura boyacısına, fes kalıpcısına götür(ür).» (s. 103) Fakat, bu idealist Yahudi genci çok bakımsız olduğu için, «temizlenince büsbütün çirkin ol(ur).» (s. 103) Ancak siyah gözleri durgun ve ıstıraplıdır.

Konağında verdiği davetlerde, İstanbul'un ileri gelen münevverlerini ve bunların düşüncelerini tanımak gayesinde olan Hidâyet, ilk bakışta, "Moiz'in bildiğini çok iyi bilen bir adam" (s. 103) olduğunu anlar.

Moiz bilgili, kültürlü bir gençtir. Hidâyet'in konağında öyle etkili konuşur ki dinleyenler, özellikle O'nu dış görünüşüne bakarak hor gören davetliler ahmaklaşırlar. Romancının ifadesiyle, «Moiz şarlatan olmayan (bir) sesle, ölçülü (bir) heyecanla konuştuğu demindenberi eğlenen gözler aptallaş(r).» (s. 103)

Adnan'ın götürdüğü bu davet Moiz'e uğurlu gelir. Konaktan çalıştığı gazeteye Hidâyet'in arabasıyla dönen Moiz'in açıklaması üzerine ; Sabah gazetesinin sahibi Mihran, Hidâyet'le yakınlıklarını öğrendiği Moiz ve Adnan'ın maaşlarına zam yapar.

Moiz meslekî sahasında çalışmak maksadıyla, bir ara avukatlık bürosu açar. Fakat beceremez. Bunun üzerine okul arkadaşı Tevfik, Hoca'nın bürosuna ortak girmek ister. Bu sefer de Tevfik kabul etmez. Çünkü, epeyce zeki ve dalavereci olan Tevfik, Moiz'in aldatılamayacağını iyi bilir.

Nihayet İstanbul'dan ayrılarak Selanik'e giden Moiz, burada avukatlık yapmaya karar verir. Bir taraftan da İttihat ve Terakki'ye girerek siyasi çalışmalara katılır. Sık sık mektup yazarak, Adnan'ı da yanına ça-

gırır. Fakat o, annesinin hasta oluşunu bahane ederek gelmez.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilanına kadar Selanik'te kalan Moiz, savaşın ilanı sırasında Berlin'e geçer. Burada "komisyonculuk", borsa ve sigortacılık işleriyle uğraşmaya başlayan Moiz'in İttihat ve Terakki'nin iktidarı ve «muharebe» dönemlerinde yıldızı gün geçtikçe parlar. Artık, çok para kazanmaktadır.

Hayatının bu müreffeh devresinde Harbiye'de kârgir bir konakta oturan Moiz, zaman zaman konağında ziyafetler de tertip eder. Yine böyle bir ziyafette, konağına gelenler arasında «İttihat ve Terakki'nin iki nazırı, üç mebusu, bir bilim adamı, bir de Adnan» (s. 407) vardır.

Zaten İttihatçı arkadaşlarına göre, «kendi kendini yaratan adam» (s. 405) kabul edilen Moiz'in, elde ettiği bu zenginlik ve refah, davetlilerce tabîî karşılanır. Davette bulunan eski arkadaşı Adnan'ın en çok dikkatini çeken şey, İstibdat döneminin nüfuzlu kişisi iken meşrutiyet'le durumu kötüleşen Hidâyet'in satılan «şark odası» eşyalarının Moiz'in konağını süslemiş olmasıdır.

—Moiz'in karısı Raşel'in, «Viyanalı komisyoncu, Leh müteahhit, Alman mühendis» olmak üzere üç dostu vardır. Moiz, bunlardan haberdardır. Bu sebeple o, «her gece, karısını bu üç adamdan biriyle evinde yalnız bırakı(r), kendisi küçük kulüp'te gece yarısından sonra sabah gazetelerini oku(r).» (s. 406)

Birinci Cihan Harbi'nde İttihatçı olan ve bu sayede büyük paralar kazanan; sahip olduğu servetle adını uyumlu kılmak için isminin sonuna «dö Navara» takısını ekleyen Moiz dö Navara mütareke gelince, İtalyan olur. Bu arada, bütün malını mülkünü karısı Raşel'in üzerine geçirir. Karşılığında da O'ndan noter tasdikli «beş tane beşer yüz bin li-

ralık» senet alır.

İtalya'da mâli durumu iyice sarsılan Moiz, sonunda iflas eder. Bu âni çöküşe dayanamadığından çareyi intiharda bulur ve hayatına bu şekilde son verir.

Şair Mehmed Raif :

Romanda Adnan'ın en yakın dostu olarak verilen Şair Mehmed Raif de, O'nun gibi «93'te muhacir olmuştu(r).» (s. 35) O yüzden Raif aynı felaketi paylaştıkları 93 muhacirlerinin acılarını, korkularını yakından bilir :

"Binayı ev yapan merdivenlerin, bölmelerin ne kıymetli olduğunu o zaman anlamış, camilerde sathın ne felaket olduğunu hasırlarda yatarak görmüştü. Kubbenin başaşağı bir kuyuya benzeyen boşluğunda, uyurken bile uzanamayan muhacirlerin arasında 93 felaketi tanımıştı." (s. 35)

Bu sebeple kendisine, yazmakta olduğu romanının "93 muhacirleri" başlıklı bölümünü okuyan Adnan'a, O'nu dinledikten sonra şöyle seslenir:

" - Adnan, gördüğün şeyleri yazmalıydın ! " (s. 35)

Çünkü Raif, «Birinin topuğu ötekinin ensesinde durarak uyuyanların vücutlarındaki bin bir şekli, onların kollarında bacaklarında görmeyenler bunu ezberden yazamazlar» (s. 35) diye düşünür.

Mehmed Raif son derecede olgun, ağırbaşlı ve ciddi bir insandır. Olur olmaz şeylere konuşmaz. Romancının ifadesiyle, «O'nun yalnız gözleri konuşur, dinlediği şeyleri kendi kendine red yahut kabul eder, cevap vermeği fazla görür, vereceği cevaplarda kibir, dava bulur, susar...» (s. 35)

Kendisi dürüst, sözünün eri ve istikrarlı bir insan olduğu için

çevresindekilerin de böyle olmasını ister. Kaypak insanları hiç sevmez. Bu yüzden hokkabaz bir insan olan Hidâyet'i nerede görse, «atlayan adımlarla kaçır...» (s. 37)

Hayatını öyle disiplin altına almıştır ki, sokağa çıkışı, dostlarına uğrayışı hep planlı bir düzenlilik içindedir. O bakımdan yazar, Raif için ; «insan onunla saatini ayar edebilirdi.» (s. 35) der.

Mehmed Raif gönlü vatan, millet sevgisiyle dolu heyecanlı, bir o kadar da yürekli bir şairdir. Ülkenin, içinde bulunduğu vahim durumdan kurtarılması için, rehberlik edecek bir önder insan arayışı içerisindedir. Bu sebeple, Adnan'la birlikte ziyaretine gittikleri Abdülhak Hamid'den beklediklerini bulamayınca «meyus» bir halde dönerler. Romancı onların uğradıkları bu hayal kırıklığını şöyle anlatır:

"Onlar o şairin yıldırımlarına koşmuşlardı. Halbuki karşlarına, kendileri gibi bin insan çıktı..." (s. 53)

Adnan, Raif'in ne derece sağlam karakterli bir insan, örnek bir müslüman olduğunu bilir. Fakat bazan, O'nun bu tavizsiz karakter yapısını müsamahasız mizacını tenkid eder :

"Bu Raif zaten acı adamdı ; tesadüfen güldüğü olursa, yüzü rahatsız olurdu. Dostlarını her gün muayene eder, çünkü adamı bugün aynı adam bulmazsa, bırakır kaçırdı ; O'na göre insan, havasız yaşaması lazım olan mummyaydı, harici havaya bir tarafı değerse çürürdü." (s. 53)

Mehmed Raif çirkinlikleri, haksızlıkları, kötülükleri ve kötülerini görmemek için, «Ah, evimden çıkmayabilsem!» (s. 54) diye düşünür. Çünkü O, sokaktan ve orada karşılaşılan bayağılıklardan, alçaklıklardan tiksindir.

Gevezeliği gereksiz bulur ; vatanın ve milletin içinde bulunduğu bu

nazik vaziyete rağmen gülmeyi, gülebilmeyi, «zevk ü sefa millî haysiyetle bağdaştıramaz. O her yönüyle idealist bir tiptir. Yazar, O'nun bu cephesini şu sözlerle anlatır :

"Para bilmezdi; insanlığın parasız devrinde yaşıyor gibiydi. Lâkırdıya budala, sükuta kibirli diyordu. Bakırköyü'nde ağlayan dostu varsa, Erenköyü'nde gülteni affetmiyordu. Çiçekler, yıldızlar yüzüne yağsa yine somurtkandı." (s. 54)

Roman kahramanı Adnan'a göre Raif, «Penceresiz, kapısız bir namusun inzivasında kendisini hapseden... zehirli (bir) adam...» (s.54)dır. Çünkü O, Adnan gibi çirkefe bulaşmaz. O'nun hayat çizgisinde rastladığımız yalpalamalara Raif düşmez. Bunun için Adnan'ın gözünde «zehirli adam» ve «hasta» kişidir. Yine bunun için, Adnan, Erkan-ı Harp Müşiri'nin kızına tarih hocası olduktan sonra Raif tarafından hiç ziyaret edilmez, aranıp sorulmaz.

Oysa Adnan eski günlerde, «Abdülhamid'in karanlığından ; zulmün ayağını her adımda dev gibi büyüten çamurdan...» (s. 129) bu şaire, Raife kaçar, sığınır.

Raif, millî kurtuluş için arayışlar içerisinde epeyce çırpındıktan sonra şu gerçekçi itirafta bulunur :

"—Halkın önüne düşecek kudretimiz yok, arkasından yürüyecek dam da bulamıyoruz." (s. 54)

Hidâyet :

Küçük yaşta babasını yitirdiği için, Kazasker dedesi tarafından büyütülür. Dedesi ahlakı bozulmasın diye Hidâyet'i mektebe göndermez.

Yalısında O'na, biraz Arapça, Farsça dersi aldırır. Sonra, «Lehli bir gazete muharririnden de biraz Frenkçe okut(ur).» (s. 83)

Kazasker Efendi'ye, torunu Hidâyet için doktorlar, «Hastalıklıdır, çok yaşamaz» dedikleri için, O'nu fazla derslerle sıkmak istemez. Yarım yamalak bir tahsil yaptırır. Hidâyet de ders aldığı hocalardan çok, «asıl Mengenli ahçıbaşı ile Safranbolulu çubukçunun akli selimlerinden istifade ed(er).» (s. 83)

Küçüklüğünde Hidâyet'i amcası sık sık şehzade Abdülhamid'in köşküne götürür. Hidâyet'in amcası Sultan Abdülhamid'in en yakın adamıdır. Sarayda yatıp kalktığı için evi yoktur. Hidâyet bekâr olan bu amcasının «yeğeni ve evlatlığıdır.» (s. 99)

Hidâyet, Cağaloğlu'ndaki dede yâdigarı konakta oturur. Yirmi yedi yaşında bir genç olmasına rağmen Bâlâ rütbeli bir Osmanlı devlet adamıdır. Sultan Hamid, O'nun Avrupa'ya kaçmasından çekinir. Zira, «Hidâyet Avrupa'ya kaçarsa, Cön Türkler Saray'ın bin sırrını bir saatte öğrenebilirler...» (s. 99) der, endişelenir.

Hidâyet oldukça «pişkin» bir adamdır. Dost diye, misafir diye konağına aldığı insanları Saray'a jurnal eder; karşılığında Saray'dan para alır. O, mahareti yüksek derecede bir hokkabazdır. «Gündüz Saray'dan para alır, gece Saray'a söver.» (s. 36)

Dede yadigarı konağında mutad toplantılar tertip eden Hidâyet özellikle Sultan Hamid'e muhalifleri bir araya getirerek konuşturur. Düşüncelerini, siyasi ve fikri çalışmalarını Saray'a iletir. Şüphe uyandırmamak için de yakınındakilere, Saray'a lâyhalar yazdığından bahseder. Zaman zaman da onlara yazdığı bazı layihaları okuyarak, kuşku uyandırmamaya çalışır.

Bütün gayreti kendisini çok okuyan, bilgili ve kültürlü, modern bir insan olarak göstermektir. Bu maksatla toplantılarda edebî, fikrî veya siyasî tartışmaların arasına girerek, yarım yamalak okumanın ya da kulaktan dolma, derme çatma bilgilerin eseri konuşmalar yapar.

Hidâyet, «Ben hükümet olsam» (s. 86) diyerek söze başladığı bu toplantılarda her zaman aynı şeylerden bahseder: «muasır medeniyetler» üzerinde durur; «müsbet ilimler» le sözünü tamamlar, «Hafız Şerif Efendi'nin kitabı» dediği «Mithat Paşa'nın Kanunu Esasi» siyle eğlenir. Bir satırlık bilgiye dayanarak Fransız İnkılabı'na temas eder. Danton'un vecizelerinden birini hatırlar.

Hidâyet'in kendisi gibi, konağı da «fena boyanmış bir hokkabazdı(r).» (s. 132) Yerlerde iğreti duran Napolyon kokan eşyalar, Hidâyet'in soyluluğundan çok soytarılığını simgeler. Birbirleriyle uyumsuz bir şekilde yan yana getirilmiş «Şark odası» mefruşatı dahi tabiiikten, olgun ve ince bir zevki ifade etmekten uzaktır. «Salonlarını döşeyen antika eşyalar gibi konağına aldığı misafirlerde de damga ve üslup ara(yan) Hidâyet'in konağını biraz da misafirleri döşer.» (s. 86) Zira o konak, «memleketin tarihin okkayla, bayrağını arşınla satabilecek adamlarla dolup boşal(ır).» (s. 132)

Hidâyet konağının yatak odasında asıl şahsiyetiyle, salonunda ise maske olarak taşıdığı şahsiyetiyle oturur. Yazarın ifadesiyle, o, yatak odasında «Saray adamı Hidâyet», salonunda ise, «Cön Türk Hidâyet» (s. 92)tir.

Aynı ikiliği okuduğu kitaplarda da görmek mümkündür. Konağın müdavimlerinden «Hariciyi'de mümeyyiz Burhan», Hidâyet'i arkadaşına tanıtırken bu hususta şöyle der :

"...Kimse yokken Naima okur, misafir gelince elinde Plutarque'la

karşılar." (s. 86)

Hidâyet, istibdat dönemi İstanbul'unun en nüfuzlu insanlarından biridir. Roman kahramanı İttihatçı Adnan dahi O'nun yardımıyla özel dersler bulur, Nazır veya Müşir çocuklarına hocalık yapar. Hatta (Hidâyet'i) beğenmediği halde, «O'nun gibi olmak ist(er)» (s. 184)

Yazar, Hidâyet'in çirkin yüzünü, ta babalarından beri aralarında bir hukuk bulunan ve Hidâyet'in yardımlarıyla Hariciye'de mümeyyizlik görevi almış olan Burhan'ın aracılığıyla anlatır. Burhan, taşradan yeni gelmiş olan ve dolayısıyla İstanbul'u pek bilmeyen arkadaşı müstantik Behçet'e, İstanbul ve idaresi zümre hakkında bilgi verirken Hidâyet'i de etraflıca tanıtmış olur. O'na göre Hidâyet şöyle anlatılabilir :

"...Hafiye değildir, fakat serhafiye ondan korkar ; hırsız değildir, fakat Necip Melheme ona imrenir ; tulumbacı değildir, fakat Fehim ondan yılar." (s. 91)

Batı'yı ve batılığı tam manasıyla kavrayamamış dejenere bir tip olan «bu adamda Avrupa boyadır, renk olama(mıştır); kanına etine karışama(mıştır)» (s. 88)

O, menfaati için millî meselelere kayıtsız kalabilir. Rüzgara göre yön değiştiren bu «kozmpolit» insanın Hariciye Mümeyyizi Burhan'a göre; «Seyislerini Reji besler; cep harçlığı Rüsümat verir; mutfağına Hazine-i Hassa bakar...» (s. 89)

Hidâyet, konağına devam eden insanların uğradığı felaketlerden büyük memnuniyet duyar. O'nun için Habibullah'ın Taife sürülmesini sevinç ve gururla karşılar. Çünkü, «konağına gelenlerden biri politika kurbanı ol(muştur).» (s. 152)

Meşrutiyet'in ilânı ile Hidâyet'in talihi ters döner. Nüfuzu sona

ermiş ; giderek maddi sıkıntı içerisine düşmüştür. Nihayet «Abdülhamid devrinde Allah'a söven Hidâyet, İttihad ve Terakki dinsiz diye, 10 Temmuz'dan sonra, beş vakit namaz kılıyordu.» (s. 371)

31 Mart'ta, İstibdat geri gelir belki, diye umutlanan Hidâyet biraz bekler, ama hayal kırıklığına uğrar. Bunun üzerine, Hulusi Paşa'nın yaptığı gibi çareyi İttihad ve Terakki'ye yazılmada bulur. Fakat, özellikle Talat Paşa'dan ilgi görmez.

Hiçbir hastalığı olmadığı halde, bir gün aniden ölür. Yazara göre, «konağına gelmeyen elçiler, arabasına selâm durmayan polisler, O'nu öldür(müşlerdir).» (s. 400)

Ataşeneval Naşid :

Vezir Samih Paşa'nın oğlu ve sefaret müsteşarı Nail'in kayın biraderidir. İçinde büyük bir debdebenin, Avrupai bir lüksün yaşandığı konakta büyümüş olan Naşid; ne millî bir terbiye almış, ne de dini bir eğitimden geçmiştir. Avrupanın sadece giyim kuşamı ile yaşayış tarzına budalaca hayranlık duyarak yetişmiş olan Naşid, mensubu olduğu milletin gelenek ve göreneklerine, bütün manevi değerlerine yabancı, dejenere bir tiptir.

Abdülhamid devrinde, «babası müteahhitlerle birleştiği için» (s.393) çok zengin olmuşlardır. Haram yoldan topladığı paralarıyla konağında, milletin vicdanını sızlacak bir gösteriş budalalığı içinde yaşayan Nezir Samih Paşa, çocuklarını millete ve vatana hizmet için yetiştirebilecek kadar fazilet sahibi değildir. O'nun bütün meşgalesi, bayağı zevklerine alet ettiği konak halayık ve hizmetçilerine ilaçla çocuk düşürtmektir.

İşte Naşid'i millî duygulardan yoksun, kozmopolit bir insan yapan bu baba konağı olmuştur. O, bu konakta, amcasının yeni evli kızının ölümünün üzerinden henüz üç beş hafta geçmişken bayan Sarah Bernhard'ın Müsset'in "Geceler"ini okuduğu bir resital tertipler. Matemleri de millî duyguları gibi kısa, hatta körelmiştir.

Romanda Vezir Samih Paşa'nın konağı, oğlu Naşid'in ağzından şöyle tanıtılır :

"...Haftanın bir gecesinde ince saz, bir gecesinde dervişlerden zikir, bir başka gecesinde Mevlit yahut Mesnevi mütalaası. Konak, her gece ya çalgılı kahveye, ya tekkeye, ye medreseye dönüyor, İllallah!" (s. 323)

İstibdat döneminde elde ettiği «Ataşeneval» rütbesi «10 Temmuz'dan sonra tasfiye(ye) uğra(yan)...)» (s. 394) Naşit emekli olur. Bu sıralarda babası da ölmüş olduğundan, babasından kalan parayı Avrupa'nın her tarafında yeyip içtikten sonra, artan az bir parayla İstanbul'a döner.

Fakat Naşid, kuracağı tezgâhlara zemin hazırlamak maksadıyla, serveti bitmek üzere olduğu halde İstanbul'un en lüks yeri "Serk Doryan" kulübünün çevresinde boy gösterir. Burada herkes çehresini görsün ister.

Meşrutiyet'le yıldızı parlayan Adnan da, O'nu yıllar sonra ilk defa "Serkl Doryan"da görür ve tanıyamaz. Naşid'in oradaki halini romancı şöyle anlatır :

"Kafasında suratından büyük bir tebessüm, başından beline kadar her yeri selâm kesilmiş ; Adnan'dan iltifat bekliyordu." (s. 393)

Naşid istibdat döneminde Hidayet'in konağında her gözüne

iliştikçe Adnan'ın pabucuna ve pantolonuna kızarken şimdi; «O'nunla ahşap bile kalmaya kıyam(az), dost olmak ist(er).» (s. 394)

Dalkavukluğu «ağırbaşlılıkla» yaparak Adnan'ı ağına düşürmesi de burada, «Serki Doryan»da başlar.

Naşid'in dalkavukluğunda, Cön Türk Süleyman'ın aksine, ince bir taraf vardır. O da, «Dalkavukluğu - dalkavukluk ettiği adama müsavi kalmak şartıyla - yapmak.» (s. 394)

Bunun için Adnan'a o kadar yaklaşır ki, biribirlerine isimleriyle rahatça hitap edebilirler. Böylece aradığı fırsatı yakalamış olan Naşit, «Adnan'a belli etmeden Adnan'ı kullan(maya)» (s. 394) başlar ve «O'nun eliyle - o eli rahatsız etmeden - zengin ol(ur).» (s. 394) İstibdat devrinde babası sayesinde zengin olan bu adam, Meşrutiyet'te de «Adnan'la dost olduğu için» ; O'nu kullanarak yaptığı altın kaçakçılığından zengindir. Daha önce «Harbiye Nezareti Levazım Reisiyle beraber para yapmak istemiş» ama (s. 435) yüz bulamamıştır. Hatta bu yüzden Enver Paşa'ya düşman olmuştur.

Mütareke'de Naşid'in yıldızı daha da parlak. «Nişantaşı'nın saat beş çaylarında... İngilizler'le memleketin batması lazım geldiğini konuş (abilecek)» (s. 467) kadar alçaklıkla ileri giden bu adam; bu dönemde parasını ve itibarını yitirmiş olan Adnan ile karasını konağında saklar. Adnan bu sayede İngilizler tarafından Malta'ya sürülmekten kurtulur.

O'nun Adnan'ı saklaması, dostluğunun ve iyilikseverliğinin bir neticesi olmaktan çok, İttihat ve Terakki'nin tekrar iktidarı ele geçirme ihtimaline karşı temkinli davranmaktan ileri gelmektedir. Öte yandan Adnan'ın karısı Belkıs, Naşidin amcasının kızıdır.

Yoksa Naşit, sırf kendisinden para isteyecek düşüncesiyle, kız

kardeşi Bihter'i dahi kardeşlikten reddetmiştir.

O'nun için İttihad ve Terakki yıkılınca, sayesinde zengin olduğu Adnan'a küçük miktarda bir borç para dahi vermez, atlatır.

Mütareke döneminin nüfuzlu kişisi de Naşid'dir. «İstibdatta Hidâyet'in, Meşrutiyet'te Adnan'ın konağında toplananlar, mütarekede hep Naşid'in salonunda toplanırlar» (s. 550) Artık, Cön Türk Süleyman, şimdi O'nun konağının dalkavuşudur.

Romancı'nın ifadesiyle, «Bu naşit çok adi (bir) heriftir» (s. 555) Hırsızlığıyla meşhur, namussuzluğuyla ün yapmış, alçaklığı hainlik boyutlarına erişmiş kim varsa onlarla dost olmuş ; onların meclisinde yaşamaya balamıştır. Sakallı Vasfi, Tefvik Hoca, Prens Hasan bunlardan sadece bir kaçıdır.

Eski Sivas Valisi Hacı Hulusi Paşa'nın cenazesi ile Adnan'ın cenazesi aynı camiden kalkacağı için, Paşa'ya gelmişken Adnan'ın namazını da kılan Naşid yanbaşındaki Prens Hasan'a, Adnan'la ilgili olarak şunları söyler:

"—Şerefime yemin ederim Atlas, dedi. Ben bu Adnan Bey'e bakacaktım. Fakat bir gün fena halde canımı sıktı. O günden sonra kovdum. Bunlara acımamalı Altes! Bunlar bir sürü memleket hainleridir ; kendisini bende hanenize almıştım; o zaman merhume. Belkıs da sağdı. Fakat hiç bir gece rahat yemek yiyemedik; hep İttihatçı propagandası. Bir akşam da tutturdu : Yok, Avrupa'da iken Ahmet Rıza Bey'e Mısır Prensesleri varmak istemişler de, o, istememiş." (s. 634)

Oysa, Naşit'in konağında kalırken, Belkıs'ın İttihatçılar'a hakaretlerine ve kendisini rencide eden hareketlerine içerleyerek Adnan konağı kendiliğinden terketerek bir otele yerleşmiştir.

Tevfik Hoca :

Romanın başlarında okuyucuya, Adnan'ın Hukuk mektebinden arkadaşı olarak tanıtılan Tevfik Hoca, Adnan ve Moiz gibi Hukuk'u yeni bitirmiş genç bir adamdır. Mezuniyet sonrası, üç arkadaş bir araya gelip (.....) tartışırken, sıra kendisine gelen Tevfik Hoca, avukatlık edeceğini söyler. Ama, o önce, «İnsan cemiyetinin yakasından yakalayacağı(nı)» (s.41) ve O'ndan kendisine olan borcunu isteyeceğini bildirir.

Tevfik Hoca, iki kardeşini 93 harbinde şehit vermiş olduğundan 25 milyon insanı kendisine borçlu sayar. Sarhoş anlarında mütemadiyen bu alacağından bahseder.

Irgat Hanın'da Moiz'le aynı odayı paylaşan Tevfik Hoca'nın da öğrencilik hayatı, tam bir sefalet içerisinde geçer. Gençlik devresinin sonlarına yaklaştığı halde karşı cinslerle her hangi bir yakınlaşma sağlayamamış ; hatta onlardan korkar, çekinir haldeki Tevfik Hoca'ya kadın denilen varlıkla ilk karşılaştıranlar da yine Adnan ile Moiz olmuştur.

Tevfik Hoca Rüştîye mektebinde hocalık yapmaktadır. Fakat, kazancı çok azdır. Lakabı «Hoca» olmasına rağmen, Tevfik'in dini duyguları, inançsız denilebilecek kadar zayıftır.

Tevfik Hoca, garip yaradılışlı bir insandır. Bir müddet evvel arkadaşlarının zoruyla kadınlara giderken, şimdi en aceleci davranan o olur ; eski Sivas Valisi Hacı Hulusi Paşa'nın çıraklarından bir dul kadınla evlenir. Bundan, utandığı için, arkadaşlarına bile haber vermez.

Tevfik Hoca, daha önce tasarladığı gibi bir hukuk bürosu açarak avukatlığa başlar. Adbülhamid'e karşı daha okul sıralarında taşıdığı düşmanlık sebebiyle, iki aydan beri, O'da, Hidâyet'in konağına devam

etmektedir.

Avukatlığa başlayalı çok zaman geçmediği halde, Tevfik zenginleşme yolundadır. Hidâyet'in konağının müdavimlerinden müstantik Behçit, O'nu «Cön Türk Süleyman»la çekiştirirken şöyle tanıtır:

"—Hiç tanımaz olur muyum? Her ölenin mirasçısı odur, her doğanın da velisi o... Yıkılan evin enkazı, yapılan evin arsası onundur ; şahit kiralar; dava satar; borç yaratır; ölüye mülk sattırır; kıza çocuk doğurtur... Geçenlerde evlenmiş..." (s. 110)

Artık Tevfik Hoca, kesesi ile midesini düşünmenin dışında hiçbir şeyle ilgilenmez. O sebeple, «Hidâyet'in konağına gelenler arasında işkembesini doldurduktan sonra tek horultuya başlayan» Tevfik olur. Para hırsı, zengin olma özlemi bütün benliğini sarar. Bunu gerçekleştirebilmek için yapamayacağı dalavere yoktur.

Zengin olunca sarığını atan Tevfik Hoca'nın «zeki yüzü» ve «yüksek alnı» ortaya çıkar. Böyle olunca, «müşterilerini ve hakimleri inandıracak kadar yüzü budala olamıyor...» (s. 199) diye «sarığı attığına pişman(lık)» (s. 198) duyar.

Zenginliğinin yol açtığı bir değişiklik de karısını boşayıp umumhaneden çıkardığı Filareti'yle evlenmesidir. Moiz'e göre; «Tevfik Hoca bir seneden beri hiç utanmıyor» (s. 199) olduğundan, artık O'ndan her şey beklenir.

Yolda Adnan'la karşılaşan Moiz, O'na eski arkadaşları Tevfik hakkında şunları söyler :

"—Merak etme! Tevfik Hoca bir seneden beri hiç utanmıyor, iki yıl evvel bir parça namusluydu. Geçen yıl bazan vesile düştükçe utanıyordu. Bu sene artık utanma mutanma kalmadı. Ne kadar namusu varsa paraya kalbetti! Yükte hafif, bahada ağır ne rezalet ararsan Tevfik'te bulursun!" (s. 199)

Tevfik'le ortaklık etme düşüncesinde olan Adnan, başlangıçta Moiz'in Tevfik Hoca'yı kışkırdığını sanır. Fakat, O'nunla ortak olduktan bir müddet sonra, Tevfik'in namussuzlukta katettiği mesafeyi bizzat ölçmüş olur.

Meşrutiyet'in ilânı ile İstanbul'a dönen Adnan, Tevfik için, «Avukat Tevfik Hoca da artık pis adamdı: O'na selam veren kirleniyordu.» (s. 349) der. Nerede görse, bu «eski dostundan kaç(ar)...»

Sakallı Vasfi ile ahabplığı ilerleten Tevfik Hoca O'nunla birlikte karı mallarını üzerlerine geçirme işinde epeyce uzmanlaşırlar. Düşkün bir kadın olan karısı Filareti ise, Tevfik Hoca'nın arkadaşı olan eski dostu Sefaret müşteşarı Nail'den bir çocuk peydahlar. Tevfik çocuğu kendisinin sanır.

İstibdat'ta Hidâyet'in konağına devam eden Tevfik Hoca, mütarekede Ataşenaval Naşid'in salonunun müdavimleri arasındadır. Namusluluğu terkettikten bu yana epeyce yükünü tutmuş olduğundan, artık muteber bir kişi olmuştur. O yüzden, Adnan'ın cenazesi'ne sadece dedikodu yapmak için gelmişlerdir.

Cön Türk Süleyman :

Galatasaray mektebinde okurken tahsilini yarıda bırakıp Paris'e kaçan ve orada Jön Türkler'in arasına karışan Süleyman, «maceraperest»

bir insandır. Doğuştan dalkavuk yaratılışlıdır. O bakımdan, O'nun herhangi bir millî dâvâ ve fikirle alakası yoktur.

Paris'te olmadık rezaletler sergilediğinden, sonunda Jön Türkler'in lideri Ahmet Rıza, O'nu «Cön Türklükten azle(der)» (s. 109). Sefaret müsteşarı Nail, Süleyman'ın Paris'teki durumunu, dostu Ataşenaval Naşid'e şöyle anlatır :

"—Bilmezsın Naşid, Avrupa'da bu Süleyman herifinden neler çektim. Boyuna borç para ister; mektupla ister, postayla ister, telgrafla ister, garsonla ister; hattâ...

—Başka vasıta kalmadı.

—Nasıl kalmadı? Parmakları!.. Gün oldu, herif lokantada karşıdan işaretle benden on frank istedi. Nihayet, Allah razı olsun Ahmet Rıza'dan: Maskarayı Paris'ten kovdu. Çünkü Süleyman, Marsilya'da düşük bir kadınla evlenmişti. Karısının umumhanede biriktirdiğini kocası kumarhanede yiyordu." (s. 114)

Süleyman karısıyla birlikte İstanbul'a dönünce, Hidâyet O'nu, «eski Cön Türk diye» konağına alır ve «salonunda Luikenz bir koltuk ver(ir)» (s.114) Bu konakta Süleyman'ın başlıca vazifesi, Hidâyet'e dalkavukluk etmektir. Bu sebeple sefaretname mümeyyizi Burhan, O'nun için, «Hidâyet'in kendinden daha maskara bir dalkavuğu var Süleyman.» (s.87) der.

Hidâyet ise, konağına misafir gelen Habibullah Efendi'ye Süleyman'ı, takdir eder :

"—Süleyman Beyefendi... Cön Türk hareketinin bayrağını taşıyanlardan!.. Ahmet Rıza Bey'in eski silah arkadaşlarından..." (s. 94)

Süleyman, dalkavukluğunun yanı sıra sırnaşık bir kişidir. «İnsanları kendisiyle meşgul etmek için... müphem lakırdılar söyler...» (s.58). Fakat arkasından hep bilinen şeyler gelir.

Dalkavukluğu o kadar benimsemiştir ki, bu işi elinden alacaklar diye huzursuz olur. O kişinin kendisine «rakip» çıkacağından korkar.

Süleyman, dalkavukluğunun karşılığında Hidâyetten para alamaz. Çünkü purosunu mütemadiyen Hidâyet alır. «bir de salonunda O'na Luikenz bir koltuk vermişti(r); hepsi bu kadar...» (s. 249)

Mahmutpaşa'daki küçük dükkânın kirası, Süleyman'ın giyimine ancak yeter. Kendisi Hidâyet'in konağında tıka-basa doyduğundan karısının, evlerindeki yoksul sofradan yarı aç kalkmasına aldırılmaz.

Tek gözlükle dolaşan Süleyman'ın aklı fikri dalkavukluk, dedikodu ve kadındır. Arada bir kumar da oynar. Evde karısını bir hizmetkar gibi görür. Çünkü O'na göre, «kadın demek, değişen kadın demektir.» (s. 250) O, bir de «kendisinden para ve hediye beklemeyen kadını sever.» (s. 250) Bu yüzden de Hidâyet'in nüfuzundan istifade ile girdiği bazı evlerde, evin hanımıyla gönül ilişkilerine girer. Düşük kadınlarla beraber olur.

Ara sıra, kendisinden para istemeye kalkışması üzerine Hidâyet, bunu önlemek için Süleymanı şehremaneti azası yaptırır.

Süleyman, Hidâyet'e uygun bir hokkabazdır. Aynı zamanda edepsizdir. Ahlaksız kadınlarla düşüp kalkmakla kalmaz, bunu etrafa da yayar. Öyle ki, «Cön Türk Süleyman, bir kadınla münasebetini anlatmızsa rahatsız olur...» (s. 257)

Evde karısı ölüm döşeginde iken de o, yine düşkün kadınla beraberdir. Ancak bu sefer basılır. Karakola götürülür. Bu arada cebinden, Süleyman'a dalkavukluk için birinden ödünç aldığı üç Meşveret

gazetesi çıkar. Bunun üzerine Süleyman, Taife sürülür.

Aslında Bitlis'e sürülecektir. Hidâyet'in girişimi ile sahilli bir yere irade alınır ; böylece Taife gönderilir.

Eski Cön Türk Süleyman, sürgünden 10 Temmuz sonrasında Meşrutiyet'in ilanı üzerine döner. Dönüşte, daha önce Taife sürülmüş olan Habibullah'la beraberdir. Birden bire kendisine hürriyet kahramanı havası vermek ister; «Habibullah'ı karşılamaya gelen kalabalığın bir kısmı kendine aitmiş gibi Süleyman rıhtımında vaziyet al(ır)» (s. 358)

Fakat bu hareketi, kendisini kaymakam yapmağa yetmediği gibi, daha sonra sergilediği «İttihat ve Terakki ile arkadaş tavrı» (s. 358) da herhangi bir yere «Şehbender» olmasını sağlayamaz.

Meşrutiyet döneminde O, önce Adnan'ın Cağaloğlu'ndaki konağında vekilharçtır. Sonra, Adnan Belkıs'la evlenip Nişantaşı'ndaki konağa taşınınca, Süleyman özel katiptir. Dalkavukluğu ise, devam etmektedir.

Müterake döneminde Adnan, sosyal ve iktisadî mevkiini yitirince Belkıs'tan ayrılıp bir otel odasına yerleşir. Bunun üzerine sahipsiz kalan Süleyman da, eski ateşeneval Naşid'in konağına hususî katip olur. (s. 554)

ÜÇ İSTANBUL'DA İTTİHÂD VE TERAKKÎ

Romanda, II. Abdülhamid İstanbul'undan yola çıkılarak önce Meşrutiyet İstanbul'una sonra da Mütareke yıllarının İstanbul'una gelinir. Ağırlık ise; 1908 Meşrutiyeti ile başlayıp Mütareke ile son bulan, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin İmparatorluk siyasetine yön verdiği devrededir.

Bu devre, roman kahramanı Adnan'ın hayat macerasıyla paralel bir seyir takip eder. Hukuk mektebi'nde talebelik yıllarıyla mezuniyetinin ilk aylarında II. Abdülhamid istibdadını yaşamış; 1908 Meşrutiyeti'nden kısa bir süre önce Trablusgarb'a sürgüne gönderilmiş olan Adnan'ın İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla yıldızı parlar. Artık O, İttihâd ve Terakkî'nin İstanbul'daki en güçlü adamıdır. Romancının ifadesiyle, «Adnan bir taksim, üç ittihadı terakki idi.» (s. 358)

Romancı İttihâd ve Terakkî'yi, Adnan ve çevresindekilerin aracılığıyla takibe aldığı gibi, yine bu çevreden faydalanarak tenkide çalışır. İşe önce, İttihatçılar döneminde büyük yayılma gösteren siyasi nüfuz ticaretini yermekle başlar:

"Dahiliye Nâzırıyla köprüye beraber indikleri her gün Adnan'ın Eminönü'ndeki yazıhanesine birkaç kocaman dava geliyordu..." (s. 348)

Büyük dava, büyük para demekti, elbette. Adnan'a göre, bundan tabii bir şey olamazdı. Fakat yazar, Adnan ve O'nun gibilere servet musluklarını akıtan ve temeli siyasi nüfuza, iltimasa dayanan bu atmosferden şikayetçidir:

"Memleketin havasında her işi O'nun yazıhanesine atan bir rüzgar vardı." (s. 348)

Bu sebeple Dağıstanlı Hoca'yı, Adnan'a hitaben şöyle dedirtir:

"Madem ki İnkılâp yaptınız, havyar yemeyeceksiniz!" (s. 354)

Ne yazık ki; İttihatçı Adnan, servetin, debdebenin içine gömüldükçe idealistlikten uzaklaşır. Artık o da konakta oturmaya başlar. Ne garip ki, Adnan bu yolla milyonlar kazanırken, vekilharç tayin ettiği «eski Cön Türk Süleyman» da Adnan'dan çalmaktadır. Romancı O'nun hırsızlığını dile getirirken, Jön Türkler'i de dolaylı olarak aynı suçla itham eder:

"Süleyman Adnan'ın konağında aksi, sinirli bir doğru adam olarak sinsi bir sirkatle para vuruyordu." (s. 360)

Üç İstanbul romanında da İttihâd ve Terakki'ye tenkidçi bir yaklaşım sergilenir. Tenkidin asıl hedefi İttihâtçı idare olmakla birlikte; (küçük bir hedef saptırma ile) bir timsal şahıs yani Adnan olarak tayin edilmiştir. Böylece yazarın gözleri Adnan'a çevrilmiştir._ Çünkü Adnan bir taraftan yeni rejimin adamıdır, diğer taraftan Osmanlı aristokrasisinin en uzlaşmaz temsilcisi. Belkıs'ın kocasıdır. Belkıs ise, babasını İttihad ve Terakki'nin sürgüne göndermesini hiç bir zaman bağışlamamıştır. O, yalnız eski çevresinin insanlarını (Naşit, Cevat ve Prens Hasan gibi) beğenir. Yeni çevresindekiler ise; başta kocası olmak üzere, şık, kibar ve görgülü olmadıklarından sevilmezler. Belkıs'ın İttihatçılar'a Adnan vasıtasıyla yönelttiği acımasız tenkidin kriteri şıklık ve kibarlıktır. Aynı ölçü, Abdülhamid Düşerken'de Paşa kızı Nimet tarafından Şefik Bey'de uygulanır. Bu temelsiz değerlendirmeye göre bütün arkadaşları gibi Adnan da şık ve kibar değildir. Henüz yemek yemesini dahi doğru dürüst beceremez:

"Belkis, kocasının kılığına her gece sinirleniyordu:

—Şık giyindiğin için şık olmuyorsun Adnan!" (s. 363)

"Bazan istihzasının acılığını azaltmak için sesini dalgın yaparak" (s. 364) Adnan'a şöyle der:

"—Adnan, diyordu. Bizde uşaklar beylerden daha iyi giyniyorlar, değil mi?" (s. 364)

Bir akşam yemeğinde Adnan, beyaz örtüye çatalından yemek damlatınca Belkis sabredemez; O'na, tarih hocalığı günlerini imâ ederek şöyle hitap eder:

"—Adnan, biraz Sultan Süleyman'ı, biraz Sultan Selim'i anlatsan..." (s. 364)

Prens Hasan'ın nâzır olacağı söylentisi üzerine de yazar, Belkis'a şunları söyler:

"Hiç olmazsa yemek yemesini bilir!" (s. 367)

Meşrutiyet ve harp yıllarında Adnan'la inceden inceye alay ederek O'nun vasıtasıyla İttihatçılar'ı tenkid eden Belkis, Mütarekede doğrudan İttihatçılar'ı hedef alır. Ahmet Rıza, Enver Paşa gibi önde gelen İttihatçılarla alay eder. Romancı, bunu şu sözlerle ifade eder:

"Belkis kocasıyla artık doğrudan doğruya uğraşmıyor, yalnız İttihâd ve Terakki ile eğleniyor: Asuri sakallı Asker Nâzır «kaboten»di; Ahmet Rıza «resmini boynundaki madalyonda taşıyan Avrupa'nın köylü kadınları» gibiydi." (s. 471-472)

Bazen de Belkis bu kişileri hırsızlıkla, yağmacılıkla suçlar:

"Fakat Saray'ın eşyası meydanda yok. Ahmet Rıza Bey kahvelerini Abdülhamid'in altın fincanlarıyla içiyormuş." (s. 472)

Belkis, özellikle akrabası Naşit de yanında ise; Adnan'ın yüzüne karşı İttihatçılara hakaretler yağdırır; bazan onları da aşarak hanımlarıyla alay eder:

"Yakut küpeleri Venedik fenerlerine benziyordu onların! Fakat iki üç asır kadar hükümette kalsalardı giyinmeyi öğrenecekler, kibar olacaktı." (s. 473)

Adnan, borç para istemek için Naşid'in konağına gittiği bir gece, Meşrutiyet'te kendi konağında toplananları orada hazır bulur. Bir ara kendinden geçip, duygulu bir konuşma yapan Habibullah'a tezahüratta bulununca, Doktor Haldun Adnan'a şöyle bağırır:

"—Sen sus, eski ittihatçı! Arkadaşlarınla memleketi üç senede batırdınız!.. Sen kendini unutturmaya bak. Gocuklu, kalpaklı üç Rumeli ihtilalcisi sarıklı, sakallı beş Hint askerine bir vatan verdi. Cehaletin vahşete hediyesi oldu koca ülke!.." (s. 553)

Romanda İttihâd ve Terakki'ye yönelik ağır bir itham da, gazetede yer alan bir iddiaya göre, bazı cemiyet ileri gelenleriyle Adnan ve Moiz'in de üyesi oldukları bir şirketin, hükümet nüfuzuyla vurgunculuk yapmasıdır:

"Şirket mi? Çete mi? Dışı şirket, içi çete! insan kanıyla hâlâ ıslak olan pencerelerinde bir zamanlar hükümet nüfuzunu tutan üç canavar, Harb-i Umumî'nin en siyah günlerinde aralarında bir şirket yapıyorlar." (s. 601)

İSTANBUL'UN BİR YÜZÜ

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Cumhuriyet öncesinde "İstanbul'un İç Yüzü" adıyla, 1920 yılında neşredilmiş olan eser, Cumhuriyet döneminde ikinci defa basılır. 1939 yılında gerçekleştirilen bu basımda romanın adı "İstanbul'un Bir Yüzü" (1) olarak değiştirilir.

Eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun son devresi anlatılır. Özellikle II. Abdülhamid devrinden başlanarak savaş sonlarına kadar geçen tarihi devre çarpıcı simalar vasıtasıyla güçlü bir biçimde yansıtılır.

Eser hakkında aydınlatıcı bir bilgi veren Cevdet Kudret romanı şu cümlelerle tanıtır:

"İstanbul'un İç Yüzü, Meşrutiyet devrinde iş başına geçen ve yazarın siyasal rakipleri olan İttihat ve Terakki Fırkası adamlarını ve Birinci Dünya Savaşı sırasında bunların zengin ettikleri türedi savaş zenginlerini yeren bir çeşit siyasal yergi romanıdır." (2)

Eser roman kahramanı İsmet'in hatıra defteri tarzında kaleme alınmıştır. Bu husus kahramanın ağzından şöyle anlatılır:

"... Ben gördüğümü ve bildiğimi olduğu gibi, hiç değiştirmeden, süslemeden, hayalimden bir şey ilâve etmeyerek yazdım...

... Hem hakikate o kadar sadık kalmak azmindeyim ki kitabıma dosdoğru bir netice verebilmek için daha bir müddet beklemek iktiza ediyor. Ben tarih nevisim vak'aları kaydediyorum, muhayyelemden imdat bekleyemem." (s.163)

1) Refik Halit Karay, "İstanbul'un Bir Yüzü" İst. 1939, İkinci Basım, Semih Lütfi Kitabevi. (Çalışmamızda eserin bu basımından faydalandık).

2) Cevdet Kudret, "Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman II", İstanbul 1967, s. 180

Roman aşağıdaki başlıklarla birbirinden ayrılan altı bölümünden meydana gelmiştir:

I

Bir Harp Zengini (s. 7-34).

II

Eski Devirdekiler (s. 35-76)

III

Yeni Devir Simaları (s. 77-93)

IV

Eski Devir Simaları (s. 94-117)

V

Harp Devrinin Hanımları (s. 118-162)

VI

Eski ve Yeni İstanbul (s. 163-166)

II

ROMANIN KONUSU

Sıradan bir mahalle kızı olan İsmet, II. Abdülhamid'in nazırlarından Fikri Paşa'nın konağında büyüüp yetişmiştir. Çocukluğu, Fikri Paşa'nın küçük kızı Şadiye Hanım'ın yanında geçen İsmet, Kız Öğretmen Okulunda da okumuş; kendisi gibi konağa kapılanmış Kâni ile de fırsat buldukça sevişmiştir.

Meşrutiyet'in ilânından sonra Fikri Paşa'nın ölümü üzerine, konak sakinleri bir bir dağılır. Bunlardan İsmet'in gönül arkadaşı Kâni, I. Dünya Savaşı yıllarında durumunu iyice düzelterek «harp zengini» olur. Aslında İsmet de kendine rahatlıkla yetecek bir servet elde eder.

Nihayet günün birinde, yıllardır ayrı olan bu iki gönül arkadaşı bir tesadüf eseri karşılaşırlar. Kâni Bey, bu eski dostunu Şişli'deki apartmanına götürür. İsmet'in şerefine düzenlediği bu toplantıya başka arkadaşlarını da davet etmiştir. İsmet, bu yeni devrin harp zenginlerinden bazılarını, bu toplantıda tanıma fırsatı bulur.

İsmet, bir süre sonra da Ada'da bir köşkte oturmakta olan Kâni Bey'in karısı Şadan'ı ziyarete gider. Merhum Fikri Paşa'nın konağından İsmet'in kapı yoldaşı olan Şadan Hanım, o gün köşkteki hizmetçi kızlardan birinin düğününü yaptırmaktadır. Bu vesileyle kendileri gibi harp yıllarında sağladıkları vurgunlarla zengin olmuş pek çok sonradan görmenin basit ve görgüsüz hanımları da düğünde hazır bulunmaktadırlar. Eserin sonuna doğru, İsmet'in bu kadınlara ilişkin gözlemleri anlatılır.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

Eserde verilen ilk mekân Fikri Paşa konağı olduğu için yazar, şahısları/önce buna göre sınıflandırır. Fikri Paşa konağındakileri, «Eski Devir-

dekiler» adlı bölümde; konak dışında kalan şahısları ise «Eski Devir Simaları» adlı bölümde tanıtır. Paşa'nın ölümü, konağın dağılması ve I. Dünya Savaşı gibi olaylardan sonra, kendisi de bir harp zengini olan Kâni'nin Şişli'deki evi eserdeki ikinci mekândır.

Roman kahramanı İsmet'in bu evde tanıdığı yeni devrin «türedi zenginleri» ile «türedi politikacıları» da «Yeni Devir Simaları» başlıklı bölümde zikredilmişlerdir. Nihayet harp yıllarında yüklerini tutmuş bazı vuruncuların hanımları ile kızları da romanda «Harb Devrinin Hanımları» adlı bölümde sergilenmişlerdir.

Görüldüğü gibi eserdeki bütün tipler, merkezî şahıs durumundaki İsmet aracılığıyla okuyucuya tanıtılmışlardır. Romancı, ele aldığı şahısları, bütün incelikleri ve en çarpıcı özellikleriyle yansıttığı için, biz de onları, yazarın ifâdesiyle aynen vermeyi uygun gördük.

KERİM BEY:

"Jandarma zabiti imiş. Bıyıkları dikken şimdi kırptırmış. Çizmeye kılıca tövbeli fakat üzerinde hâlâ o sert, kaba tavır bak... Bir zamanlar Rumeli'de eşkiya peşinde çekmediği sıkıntı kalmamış; dağlarda yatmış; aç kalmış; vurulmuş; arkasında iplikleri beyazlanmış bir eski kaput, balkanlardan balkanlara sürt Allahım sürt. Nihayet sıtmalarla, basurlarla, sarılıklarla harap olan vücudunda bir sıkımlık canı kalmış... Tam o sırada Meşrutiyet patlamış dağdakilere gün doğmuş. Otuz bir martta İstanbul'a avenesile şanlı şerefli girerek her deliğe burnunu sokmuş; Yıldız yağmasına karışmış, cebini doldurmuş; eski Paşaları ürkütmüş, soymuş; hapishanelerdeki mevküflara bile tokat vurmuş, asılanları birer birer gitmiş, görmüş; sağa emir vermiş; sola at koşturmuş, şuna tabanca çekmiş, buna dayak atmış, hülâsa etmediği rezalet kalmamış: Kerim Bey aşağı Kerim Bey yukarı... En hafif sözü «şimdi kafanı gözünü yararım...» En ehven azarı: «Yakalayınca ipe çekerim...» -En tatlı iltifatı: «Behey katır!..»

Varsa Hürriyet, yoksa Hürriyet, Hürriyet derken «r» harfini elli kere çarpıyor, öttürüyor; içip içip, dövüp sövüp «yaşasın Hürriyet!» diye narayı bastımı camlar sarsılıyor... Cemiyette baş âza, baş kahraman; baş fedâî; göğsünde yaver kordonları, Babîâli'den Harbiye'ye, Harbiye'den Babîâli'ye bir gelip gidişi dünyayı ürkütüyor... Derken meb'us, sonra tüccar; Harbiye Nezareti müteahhidi de, lâf değil; harbin ilânından evvel zaten işi yoluna girmiş, ondan ötesini dev adımlar ile gidiyor. Hem tüccar, hem politikacı... Muhalif kelimesi ağzından çıkarken başına kan fırlıyor, gözleri dönüyor, başka lâf yok." (s.82-83)

LÛTFİ PEHLİVAN:

"Aynı zamanda gümrükte de kâtipti; eski devirde hiç uğramazmış, sonrakinde devama başlamış, terakkî etmiş, müdürlüğe kadar çıkmış... Zira Kocamustafapaşada cemiyetin mümessili, canı, müdafaii odur. Ufak tefek kârlar da göstermişler, bostanlardan birini yok bedeline Evkaftan uhdesine geçirtmişler, çifte kahveler müstecirini tehdit ederek kaçırmışlar, yerine bunu getirmişler. İntihabat zamanı faaliyete geçer, müfrezeleler, çeteler teşkil eder, maiyetinde sopalı, kamalı kırk, elli adam vardır, bunları sağa, sola saldırtır, etrafa dehşet verir; işini görür." (s.84)

İHSAN BEY:

"Bizim paşanın büyük mahdumu... siyasiyat meraklısı olduğundan meşrutiyetin ilânından sonra sivrilip meydan alan ne kadar yeni yetişme gençler var ise konağa toplar, ziyafetler çeker, ikramlar ederdi. Oturup kalkmasını, yiyip içmesini bilmeyen öksüz evlât tavırlı, çoluk çocuk makulesi bu sünepe ricâl her defasında biraz daha küstahlaşmış, biraz daha yüz bulup şımarmış olarak sık sık gelirler, sabahlara kadar politikadan, salâhat ve icraattan bahsederler, ekseriya da dövüşecek, sövüşecek kadar münakaşayı iler götürerek birbirlerinden dargın ayrılırlardı. Fakat sonra çarçabuk yine barışırlar, çok geçmeden kolkola dönerler, bahislerine aynı hararetle devam ederlerdi. İhsan Bey içlerinden birkaçına meftun idi:

- Ne talâkat, ne kalem, ne zekâ!.. Memlekete büyük iyilikleri olacak, devleti kurtaracaklar, milleti ıslâh edecekler, vicdanlı, irfanlı, yaman adamlar!

Diye metheder, gezerdi... Aylar geçtikçe onlar da yavaş yavaş paranın tadını, mevkiin şerefini tatmağa başlıyorlar, birbir arkasına yükselip hep büyümek parlamak şartile makamlardan makamlara geçiyorlardı. Artık ziyaretleri seyrekleşiyor, geldikleri zaman da baş ağrısı, yorgunluk bahane edilerek erkence yatmak yolu tutuluyordu. İhsan Bey için için kendini yiyor, daha hırsını, hiddetini, pek belli etmiyerek aleyhdarlığa doğru adım adım, yavaştan yürüyordu:

- Galiba, diyordu, bunlardan da hayır gelmiyecek (s.91)

- Hay alçaklar, maksatları makam, mesnet, mansıpmış... Eski devre rahmet okuttular, Avrupa'ya karşı ne şerefimiz kaldı, ne haysiyetimiz; külhanbeyleri altı yüz senelik devleti bir paralık ettiler!..." (s.91)

RIZA BEY:

"Ne Meşrutiyete aldırmaştı, ne otuz bir marta, ne de sonraki fırkacılığa... Dünya umurunda değildi, onun yemeğine dokunulmasın, çarşı, pazar kapanmasın da isterse kan gövdeyi götürsün, İstanbul çayır, çayır ateşe yansın... Hareket ordusu Taşkışla önünde muharebe ederken Rıza Efendi turfanda enginar buldurmuş, zeytin yağlısını yaptırıyor; Halâskâran inkılâbında patlıcan turşusu kuruyor, Babıâli baskınında -ha vanın soğukluğundan iştihası büsbütün galeyane geldiği cihetle- hindi doldurtuyor, kadayif pişirtiyordu. İlle Balkan Muharebesinde İstanbul önünde muharebeler olurken Kurban Bayramı münasebeti ile şişman Kadı tatlılı yahni yaptırmayı, bumar, şirdan kızarttırmağı hiç unutmamış, midesini alıştıklarından mahrum etmemişti. O şerefi, milliyeti, muzafferiyet veya mağlubiyeti hep yemek sofrası ardında görürdü; dünyanın iyiliğini, fenalığını yemek çeşnisi ile anlar, dilile tadar, midesile mukayese ederdi...

...Fakat Umumi Harp ilân edilince işler değişti. Pahalılık, kıtlık baş gösterdi, şeker on, yirmi, yüz derken üç yüzü geçti, Rıza Efendi şaşaladı; mukavemete uğraştı, «yine yerim, içerim!» Diye söylendi, gezdi; lâkin günden güne mutfağın şerefi alçaldı, şa'saası söndü, neş'esi kırıldı. Şişman Kadı zayıflıyor, yemekler azalıyordu. Artık kayluleler yapılmaz oldu, baklava sinileri görünmüyordu, hindi değil piliç bile kesilmiyordu. O bolluk ne idi, bu kıtlık ne? Bazı ahabları yolda soruyorlardı:

- Nasılsın hâkim Efendi, biraz zayıflamış görünüyorsunuz?

- Ölmediğimize şükür!

O şimdi müthiş bir politikacı, kindar bir muhalif, yaman bir Alman düşmanıdır." (s.105)

" İSTANBUL'UN BİR YÜZÜ'NDE İTTİHÂD VE TERAKKÎ

Hüseyin Cahit Yalçın, İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın siyasî rakibidir. Bu sebeple, İttihatçıları ve onlar sayesinde Birinci Dünya Savaşı sırasında servet sahibi olmuş savaş zenginlerini yermek maksadıyla bu romanını kaleme almıştır.

Bu yeni devrin «türedi zenginleri ve türedi politikacıları » romanın «Yeni Devir Simaları» başlıklı bölümünde anlatılır. Yazar bu insanları birer birer ele alıp anlatırken, ittihatçılar'a dâir tenkidlerini de üstü kapalı bir şekilde ortaya koyar.

Romanda tenkid edilen İttihatçılar'dan biri Kerim Bey'dir. Yazara göre, dağlarda komitacılık yapmaktan bir sıkımlık canı kalan Kerim Bey ve yandaşlarına, Meşrutiyet'in ilânıyla «gün doğmuştur.» Romancı, O'nun bu ikbale kavuşmasını şu sözlerle anlatır:

"Otuz bir Mart'ta İstanbul'a avenesiyle şanlı şerefli girerek her deliğe burnunu sokmuş; Yıldız yağmasına karışmış, cebini doldurmuş; eski paşaları ürkütmüş, soymuş..." (s. 82)

Daha sonra Kerim Bey'in bazı özellikleriyle tavır ve hareketlerini karikatürleştirerek anlatan yazar, O'na ve dava arkadaşlarına yönelttiği tenkidlerini de bu vesileyle dile getirir:

"Varsa Hürriyet, yoksa Hürriyet, Hürriyet derken « r » harfini elli kere çarpıyor, öttürüyor; içip içip, dövüp sövüp «yaşasın Hürriyet!» diye narayı bastı mı camlar sarsılıyor... Cemiyette baş âza, baş kahraman; baş fedâî; göğsünde yaver kordonları, Babıâlidin, Harbiye'ye; Harbiye'den Babıâli'ye bir gelip gidişi dünyayı ürkütüyor... Derken Meb'us, sonra tüccar; Harbiye Nezareti müteahhidi de, lâf değil; harbin ilânından evvel zaten işi yoluna girmiş, ondan ötesini dev adımlarıyla gidiyor. Hem tüccar, hem politikacı..." (s. 82-83)

Romanda tenkid edilen diğer bir İttihatçı da Lûtfi Pehlivan'dır.

Yazar, O'nu bize değişik açılardan tanıtırken, tenkidini de gizliden gizliye yapar. Söz gelimi:

"Koca Mustafa Paşa'da Cemiyet'in mümessili, canı, müdafii O'dur. Ufak tefek kârlar da göstermişler, bostanlardan birini yok bedeline Evkaftan uhdesine geçirtmişler, Çiftekahveler müstecirini tehdit ederek kaçırmışlar, yerine bunu getirmişler." (s. 84)

diyerek, İttihatçılar'ın adam kayırmada ve yandaşlarına imkân sağlamada ne derece pervasız davrandıklarını vurgulayan romancı; sözlerini ve tenkidini şöyle sürdürür:

"İntihabat (seçim) zamanı faaliyete geçer, müfrezeler, çeteler teşkil eder, maiyetinde sopalı, kamalı kırk, elli adam vardır, bunları sağa, sola saldırır, etrafa dehşet verir; işini görür... Ada'nın otelleri, Bursa'nın kaplıcaları, Haliç'in mavunaları hep elindedir...» (s. 84-85)

Yazarın üzerinde durduğu bir şahıs da Hidayet'tir. Romancının ifadesine göre Hidayet, «bu garip mirasyedi saman altından ne sular yürütü(r.)» (s. 83) Romanda Hidayet'e ilişkin tenkidler ise şöyle sıralanır :

"... Beyoğlu'da zevkine ne mükemmel hizmet edip bir taraftan da parasını ne güzel kullanıyor, o kadar ki harbin ilânında sermayesini ortaya atınca piyasayı ele geçiriyor, en büyük işlere sokulup servetini kâbına varılmaz bir dereceye çıkarıyor...

Akıllı, hilebaz, diplomat bir genç!" (s. 89)

Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçılar'a dair en ağır tenkidlerini, Fikri Paşa'nın oğlu İhsan Bey'den bahsederken ve O'nun ağzından dile getirir. Tabii burada da anlatıcı, İsmet adlı kadın kahramandır.

İsmet, İhsan Bey'in sık sık konağa toplayarak ziyafetler çektiği, ikramlarda bulunduğu İttihatçı gençleri şöyle tanıtır:

"Oturup kalkmasını, yiyip içmesini bilmeyen, öksüz evlât tavırlı, çoluk çocuk makulesi bu sünepe ricâl, her defasında biraz daha küstahlaşmış, biraz daha yüz bulup şımarmış olarak sık sık gelirler, sa-

bahlara kadar politikadan, salâhat ve icraattan bahsederler, ekseriya da dövüşecek, sövüşecek kadar münakâşayı ileri götürerek birbirlerinden dargın ayrılırlardı. " (s. 90)

İhsan Bey'in onlara yaptıkları bununla da, bitmez; «elbise ve çamaşır cihetinden pek fakir, pek çulsuz olan bu müstakbel devletlilere ziyafet veya davet olunca- takım takım esvaplarından birer kat ayırır, gömleğinden boyun bağına kadar giydirir, kuşatır, insan içine çıkabilecek kıyafete sokar, öyle gönderirdi.» (s. 90-91)

Meşrutiyet'ten sonra kendilerine gün doğan bu gençler, «yavaş yavaş paranın tadını, mevkiinin şerefini tatmağa başlarlar.) Bir biri arkasına yükselip hep büyümek, parlamak şartıyla makamlardan makamlara geç(erler.)" (s.91) Bunun üzerine İhsan Bey:

"Galiba, ... bunlardan da hayır gelmeyecek" (s. 91)

diyerek, ümitsizliğe düşer. Bir müddet sonra da, «tiz perdeden muhalefet et(meğe)» başlar. Büsbütün hırslanarak, «âdeta köpür(erek)» şöyle bağırır :

"Hay alçaklar, maksatları makam, mesnet, mansıpmış. Eski devre rahmet okuttular. Avrupa'ya karşı ne şerefimiz kaldı, ne haysiyetimiz; külhanbeyleri altı yüz senelik devleti bir paralık ettiler!..." (s. 91)

SULTAN HAMİD DÜŞERKEN

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Nahid Sırrı Örik'in bu romanı, ilk defa 1957 yılında Kanaat Yayınları arasında çıkmıştır. 1976'da Sander yayınları tarafından ikinci baskısı gerçekleştirilen romanın hem dili sadeleştirilmiş, hem de her nedense adı "Abdülhamid Düşerken"e çevrilmiştir (1). 1994 yılında Arma Yayınları tarafından yapılan üçüncü baskısında ise, romanın orijinal ismi, "Sultan Hamid Düşerken" kullanılmıştır (2).

"Sultan Hamid Düşerken", adının da çağrıştırdığı gibi tarihi bir romandır. Çünkü eser, II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi arasındaki tarihi kesite dahil sosyal ve siyasi hadiseler üzerine kurulmuştur. Yazar, bu tarihi kesitte yer alan siyasi gelişmeleri, Hilmi Yavuz'un ifadesiyle, «Tolstoy'un Savaş ve Barış' ta yaptığı gibi, roman karakterlerinin bilincinde meydana getirdiği dönüşümlerin içine yerleştirir (erek)»(3) vermiştir.

Sözgelimi, önce çeşitli vilayetlerde valiliklerde daha sonra da Maliye ve Evkaf Nazırlıklar'ında bulunan roman kahramanı Mehmed Şahabettin Paşa'nın, İttihad ve Terakki'nin idareyi ele alacağı ihtimali karşısında duyduğu endişe ve korkusu, bu tehlike atlıtılır atlatılmaz yerine iktidar hırsına bırakır. Böylece «toplumsal dönüşümler»'in bu şahsın duygu, düşünce ve davranışlarındaki şekillenışı gösterilmeye çalışılmıştır. Benzeri dönüşümleri, diğer önemli şahıslar Mehmed Şahabettin Paşa'nın kızı Nimet ve O'nun kocası, eski İttihadçı, binbaşı Şefik Bey'de de gözleyebilmekteyiz.

Meseleye bu noktadan bakıldığında görülecektir ki, II. Meşrutiyet (1908) ile birlikte içinde bulunduğu politik ortamda daha etkin bir rol üstlenen paşa kızı Nimet, cüretini II. Abdülhamid'den Sadrazamlık isteme densizliğine kadar götüren Şefik ile beraber, bu «toplumsal» dönüşüm den uzak kalmamışlardır.

1) "Abdülhamit Düşerken". Sander Yay.. İstanbul. 1976 (Çalışmamızda eserin bu baskısından faydalanılmıştır.)

2) Sultan Hamid Düşerken, Arma Yay., İstanbul. 1994.

3) Hilmi Yavuz. "Roman Kavramı ve Türk Romanı", İstanbul. 1976, s.86.

Bu durum yazarın, romanda tarih uinsurlarını dekor malzemesi olarak görmediğinin en açık belirtisidir. Zira romancı, «toplumsal ve politik dönüşümlerin çok hızlı ve dengesiz bir gelişme gösterdiği bu tarihsel dönemi» (4) eser kahramanlarının, özellikle bunlardan yaşlı paşa Mehmed Şahabettin ile kızı Nimet ve İttihadçı subay Şefik'in giriştikleri faaliyetler ile sergiledikleri tutum ve davranışlarında, bu arada duygu ve düşüncelerinde yansıtmaya yolunu seçmiştir.

Zaten romancı, gene Hilmi Yavuz'a göre, «statik, kuralları belirlenmiş somut bir tarihsel dönemden, dinamik ve sürekli olarak değişen somut bir tarihsel döneme geçişi, Nimet'in (somut) bireysel tarihiyle temellendir (mektedir.)» (5).

Gerçi Fethi Naci bu görüşe katılmaz. O'na göre bu paşa kızı, «dinamik ve sürekli olarak değişen somut bir tarihsel döneme geçiş» ten ziyade, «Örik'in anlattığı tarihsel kesitteki (1908'deki) toplumun somut koşullarının dışına düşüşü» (6) sergilemektedir.

Ancak yine de, İkinci Meşrutiyet (1908) öncesinde herhangi bir paşa kızıdan farksız bir tutum ve davranış içerisinde gördüğümüz Nimet'i sınırsız ve ölçsüz bir iktidar düşkünü kılan, değişen tarihi şartlardır diyebiliriz.

Şahsi menfaatçiliğin, iktidar hırsıyla mevkii tutkusunun, «sahtelik, kuşku ve ihtiras» ın gündelik hayatın prensiplerini oluşturduğu böyle bir tarihi devrenin, roman şahısları üzerinde tam bir «çöküş ahlakı» şeklinde tecelli ettiğini söylemek mümkündür (7).

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, romanın çatısını meydana getiren «bireysel tarihler» ele alınan tarihi dönemin sergilediği «dönüşümler» in ideolojik cehpesini de yansıtmış olurlar. Araştırmacı Hilmi Yavuz bu konuda şunları kaydetmektedir.

"Nahid Sırrı Örik, roman kişilerinin somut bireysel tarihleri ile toplumun soyut ve nesnel ideolojik yapısını birbiriyle bütünleştirerek dinamik bir düzenleme kuruyor. Somut bireysel tarihi oluşturan insansal iliş-

4) Hilmi Yavuz, a.g.e., s.87.

5) Hilmi Yavuz, a.g.e., s.88.

6) Fethi Naci, "Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme", İstanbul. 1981, s.115.

7) Fethi Naci, a.g.e., ayn.shf.

kilerin, bu soyut ideolojik yapılarla belirlendiğini gösteriyor. Böylece romanda, somut olanla soyut olan, dinamik bir bütünlük kazanıyor." (8).

Romancı, II. Abdülhamid'e kendisinden sadrazamlık isteyen eski binbaşı, Tekirdağ Mebusu Şefik'e karşı tam bir «aristokratik onurluluk» sergiletirken, aynı zamanda Hükümdarın ideolojik konumunu da çizmektedir. Nitekim Hilmi Yavuz'a göre. «II. Abdülhamid'in ideolojik konumunu, Şefik beyle yaptığı konuşmadan kendiliğinden çıkmaktadır." (9).

"Sultan Hamid Düşerken" romanı, II. Meşrutiyet ve İttihad ve Terakkî konusundan bahseden romanlardan, II. Abdülhamid'in ve 31 Mart Olayı'nın lehinde bir tutum sergilemesiyle ayrılmaktadır. Gerçekten de 31 Mart Olayı'nı "sevimli göstermek" gayreti, bu konudaki diğer romanlarda görülmez. O yazarlar II. Abdülhamid'in tarafında değillerdi. Oysa, Fethi Naci'nin ifade ettiği gibi, "Nahid Sırrı Örik'in gönlü de, kafası da Sultan Hamid'den yana(dır.) (10).

Ancak bu bakış açısı, yazarın başarısını gölgeleyemez. Zira, O'nun gönlünün II. Abdülhamid'e meyletmesi, yakın tarihimizden bir kesiti objektif çerçevede yansıtmaya engel teşkil etmemiştir. Romancının bu tutumunu "Balzac-Kralcılık" münasebeti yönünden kıyaslayan araştırmacı Kemal Bekir, konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Balzac, nasıl ki tutucu, krala bağlı bir yazar olmasına karşın çağının toplumsal sorunlarını ve kişi toplum ilişkilerini ustalıkla, sağlam bir yazarın şaşmaz yorumlarıyla saptayabilmiş ise 1908 İkinci Meşrutiyet Devrimi'ni ele alan Nahid Sırrı Örik de bu romanında Türk toplumuna aynı açıdan bakmasını bilmiş." (11).

Gerçekten de "Sultan Hamid Düşerken" romanı ile Nahid Sırrı Örik, 1908 sonrasında görülen siyasî çalkantıları; devlet adamlarının bilgisizliklerini ve çıkarıcılıklarını, ülkeyi kurtarma iddiasıyla görülen ve güçlerini halktan aldıklarını sanan tecrübesiz ve yetersiz aydınların bocalama ve zaaflarını bütün derinliğiyle gözler önüne sermiştir.

8) Hilmi Yavuz, a.g.e., s.89.

9) Hilmi Yavuz, a.g.e., s.90.

10) Fethi Naci, a.g.e., s.115.

11) Kemal Bekir, "Düşüş Adlı Oyun Üzerine Kemal Bekir İle Bir Konuşma" Yeni Ortam, 31 Ocak 1976. s.

Böylece, araştırmacı Taner Timur'un da temas ettiği gibi; "Nahid Sırrı Örik, Tanzimat'tan yüzyıl sonra, olup bitenleri serinkanlılıkla incelemiş ve döneme uluslararası ilişkilerin tayin edici ağı içinde bakmasını bilmiştir." (12)

"Sultan Hamid Düşerken" romanı, yetmişli yıllarda, Kemal Bekir tarafından oyun haline de getirilmiştir. Araştırmacının özenle hazırladığı ve "Düşüş" adını verdiği bu oyunu, İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda, oyuncu Asuman Korad sahneye koymuştur. Eser hakkında Burçak Evren'in Kemal Bekir ile yaptığı bir konuşmayı yayınlayan Yeni Ortam gazetesi, okuyucusuna şu açıklamayı yapmıştır:

"İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda Kemal Bekir'in, Nahid Sırrı Örik'in Abdülhamid Düşerken adlı romanında oyunlaştırdığı Düşüş 3 Şubat 1976 gününden itibaren başlalyacak..." (13)

II

ROMANIN KONUSU

Roman, saltanatının otuz ikinci yılına gelmiş bulunan II. Abdülhamid'in İkinci Meşrutiyet'i ilân kararından önceki yorgun, bitkin ve yıpranmış halinin anlatılmasıyla başlar.

Yurdun çeşitli yörelerinde istibdat yönetimine karşı kıpırdanmalar, ayaklanmalar başgöstermiştir. Padişah'tan Kanûn-ı Esâsî'yi yeniden yürürlüğe koyması istenmektedir.

Özellikle Rumeli'nde, bu maksatla başlatılan hareket giderek yayılmakta ve Saray'ı tehdit eder boyutlara erişmiş bulunmaktadır.

Bunun üzerine II. Abdülhamid, Arap İzzet Paşa'nın:

"Madem ki Rumeli'nde vaziyet ziyadesiyle naziktir ve mukavemet pek azîm tehlikeler, fevkalâde vahim ihtimaller arz etmektedir, Kanun-ı Esasî'nin mer'iyeti hakkında hemen irade-yi Hümayûnları sadır olur. Bu sayede şimdiki galeyan sükûn bularak, işler düzeldikten sonra da, dilediğiniz, arzu ve tensip buyurulacak yoldan gidilir." (s10) önerisini uygun görerek Meşrutiyet'in ilânını kabul eder.

12) Taner Timur, "Osmanlı-Türk Romanında Tarih-Toplum ve Kimlik" İstanbul. 1991. s.243.

13) Kemal Bekir, a.g.gzt., ayn.shf.

Meclis-i Mebusân'ın yeniden teşkili için yakın zamanda seçime gideceği de kamu oyuna duyurulacaktır. Günün erken saatlerinden beri toplantı halinde bulunan Heyet-i Vükelâ, padişahın bu kararını yerinde bularak benimser. Toplantıya da son verilir.

İhtiyar vezir Mehmed Şehabettin Paşa, toplantının dağılması üzerine kupa arabasıyla Rumelihisarı'ndaki yalısına hareket eder. yol boyunca kendini tutamayıp uyur. Köşke varınca, karısı ile kızı Nimet'i tasalı bir bekleyiş içinde bulur.

Her zaman yaptığı gibi odasında sadece kızıyla konuşur. O'na olup bitenleri kısaca özetledikten sonra yatar. Ancak ikindi üzeri uyanır. Nimet'in getirdiği gazeteleri okumaya başlar.

II. Meşrutiyet'in ilânı (10 Temmuz 1908), İstanbul'da büyük yankılar uyandırmıştır. Şehirde bir bayram havası esmeye başlar. Dükkânlara bayraklar asılır, sokak göstereleri düzenlenir.

Genel af ilân edilmesi, bazı vekillerin değiştirilmesi istenmektedir. meclis-i Vükelâ, hemen her gün toplanmakta ve gelişmeleri değerlendirmektedir. İhtiyar kurt Mehmed Şehabettin Paşa, tehlike kokusu almıştır. Bu yüzden kaygılı bir bekleyiş içindedir.

Nimet, bazı vekillerin yaptığı gibi, babasının istifa etmesinin de isabetli olacağı düşüncesindedir. Fakat vezir, beklemeyi daha uygun bulur.

Mehmet Şehabettin Paşa ve ailesini kaygılandıran bir diğer mesele ise, Nimet'in, Padişahın adamlarından Abdüllâtif Paşa'nın oğlu Sedat Bey'le nişanlı olmasıdır. Nişan sarayın isteği üzerine yapılmıştır. Fakat, Abdüllâtif Paşa hakkında gazetelerde ciddî suçlamalar yayınlanmaktadır.

Bir gün Paşa eve geldiğinde, kızının nişanı bozduğunu öğrenir, çok rahatlar ve:

"- Hamdolsun ki sadece nişan. O da bozulup gidiyor. yoksa, neüzübillah, Abdüllâtif Paşa'yla ayağım bir ipe bağlanmış olarak suyun dibine boylayacaktım." (s.49)

diyerek, bu karardan dolayı duyduğu memnuniyeti belli eder. Nimet ise üzgündür, ama mantığı böyle davranmayı gerektirmektedir. Azledil-

miş, eski itibarını kaybetmiş bir kayınpeder ve geleceği belirsiz bir koca istemeyeceği âşikârdır.

Ertesi günün sabahı, gazetelere göz gezdirirken babasıyla ilgili bir yazı dikkatini çeker. Servet-i Fünûn gazetesine göre, Mehmed Şehabettin Paşa'nın serveti, Maliye Nazırı iken imzaladığı üç büyük borçlanma anlaşmasından aldığı komisyonlara dayanmaktadır. Bunlardan en dikkati çeken ise, "93 Harbi'nden sonra ve devletin en bunalımlı ve hazinenin en perişân bir döneminde" (s.69) yapılan borçlanmadan kaynaklanmaktadır.

Yeni kurulan kabinenin dışında tutulmasına rağmen Mehmed Şehabettin Paşa'yı suçlayan bu yazılar, özellikle bu sonuncusu, çok rahatsız edicidir. Öyle ki Vezir'i, kızına karşı bile, inandırıcı olmayan bir savunmaya sevk eder. İhtiyar paşanın yaptığı açıklama şudur:

"Her üç istikrazın müzakeresinde bana on paralık rüşvet teklif edilmedi. Her seferinde müzakere bittikten sonra gelip bir çek takdim ettiler..." (s.72).

Fakat bu tür savunmalarla kızı Nimet'in yanında dahi aklanabilmiş değildir. Aslında Paşa, gazetelerde çıkan aleyhindeki yazıları pek umursamaz. Ancak, tehlikeli bazı gelişmeler, kendisiyle birlikte bütün köşk sakinlerini de tedirgin etmektedir.

İstanbul'da, "İttihad ve Terakkî Cemiyeti adamlarının bazı paşalara karşı bir hareket hazırladıkları" (s.66) yolunda rivayetler dolaşmaktadır. Kâhya Hilmi Efendi'nin Nimet'e aktardıklarına bakılırsa; Bu paşalar, konaklarından, yalılarından yarın gece alınıp Zaptiye Nezareti'ne götürülecek, millete karşı işlemiş bulundukları suçların kefareti olmak üzere büyük paralar vermeğe mecbur edileceklermiş. Evlerinin yağmaya uğraması ihtimali de kuvvetliymiş!" (s.66)

Mehmed Şehabettin Paşa ile kızı, bu muhtemel baskının kâbusu altında yaşamaya başlarlar. Son derece üzgün ve öfkeli olan Paşa, kızının önerisi üzerine bir yalanlama mektubu yazar. Mektubu, İttihadçılar'ın karargâh kurmuş oldukları Servet-i Fünûn gazetesine, kendi isteği üzerine Nimet götürür.

Yanına, Çeşmifele kalfayıda alarak gazetenin idare merkezine giden Nimet, orada binbaşı Şefik Bey'le görüşür. Genç ve tecrübesiz olan Şefik

Bey, peçesini açarak serbest ve kendinden emin bir ifadeyle konuşan bu genç kadın karşısında hayranlığını gizleyemez. Üstelik mal ve can güvenliklerinin kesinlikle sağlanacağı konusunda, O'na güvence verir.

Nimet, bu genç subayın yardım ve ilgisini sağlamaktan memnun köşke dönerken, O'nun kendisini istemeye geleceğinden âdetâ emindir.

Bir gün, Mehmed Şehabettin Paşa, kendisini koruyan Şefik Bey'i ya-lıya yemeğe davet eder. Karşılıklı sohbet ederler. Kalkacağı sarada Paşa, binbaşı Şefik'e mücevherli bir tabaka armağan etmek ister. Fakat O, bunu kabul etmez. Şefik Bey'in tek isteği Nimet'le evlenmektir.

Nitekim, birkaç ay sonra Paşa'yı tekrar görmeye geldiğinde, "Nimet'i sevdiğini ve Onunla evlenmek istediğini" bildirir. Mehmet Şehabettin Paşa:

"- Hemen cevap veremem, düşünmeliyim, her şeyden evvel de kızımın reyini almalıyım." (s.119)

diyerek Şefik Bey'i uğurlar. Alışveriş için şehre inmiş olan kızını sabırsızlıkla beklemeye başlar. Nimet döner dönmez de, haberi O'na ulaştırır. Fakat Nimet, bu habere pek şaşırılmaz. Bu hususta fikrini soran babasına:

"- Bunu bir dakika düşünelim. İlk önce kendi vaziyeti daha emin ve daha şerefli olmalıdır. Büründüğü esrar çözülme-yen bir cemiyetin karanlıkça bir odasından gelen nüfuzu memleket üzerine yayılmış bulunuyor ama, ben halk karşısında ismiyle ve sebepleriyle bilinen bir nüfus isterim. Yarın bu gizli nüfuzun son bularak Sedat Bey gibi O'nun da beşinci orduya yollanması ihtimali mevcut bulunmamalıdır. Yani kendisi mebus intihabında mebus seçilmeli ve meclise girmelidir." (s.120)

Cevabını vererek birtakım şartlarının yerine getirilmesini isteyeceğini bildirir.

Nimet ancak, babasının Âyân Meclisi'ne girmesi ve Şefik Bey'in de askerlikten ayrılarak mebus seçilmesi hâlinde bu evliliğe razı olacaktır.

Binbaşı Şefik Bey, İttihadçılar'ın en ileri gelenlerinden olmasına rağmen artık bütün ideallerini bir kenara bırakmış, babası hakkında garanti sağladığı Nimet Hanım'la evlenmeyi düşlemeye başlamıştır.

Önce seçimlere katılarak Tekirdağ'dan mebus seçilmiş, daha sonra da arkadaşlarına ricada bulanarak müstakbel kayınpederi Mehmet Şehabettin Paşa'nın Âyân Meclisi'ne girmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Nimet, Şefik'in izdivaç teklifini kabul etmiştir.

Şefik Bey'in muhteşem bir düğünle konağa içgüveyi girmesinden bir müddet sonra Mehmed Şehabettin Paşa, Maliye Encümeni'nde, görevi başında kalp kirizinden ölür. Gösterişli bir cenaze töreni eşliğinde Sultan Mahmut türbesinin bahçesine gömülür. Vasiyeti uyarınca bütün emlâkı kızına kalmıştır.

Paşa'nın son karısı (Nimet'in annesi) İzzet Hanımefendi, vasiyetnamede öngörülen bu paylaşımdan hiç memnun kalmamış ve bu duruma çok üzülmüştür, ama çaresizdir. Çünkü yapacağı bir şey yoktur.

Bu hadiseden sonra Şefik Bey, gün geçtikçe Nimet'in ihtiraslarının aracı haline gelir. Neredeyse O'nun esiri olur. O nasıl yönlendirirse, o şekilde hareket eder.

Bu sırada Kâmil Paşa düşürülmüş ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir. Nitekim, bir fırsat yakaladığını düşünerek sevinir ve kocasının yeni hükûmette görev alması için harekete geçmesini ister.

Bunun üzerine Şefik Bey, bir gece gizlice, Hüseyin Hilmi Paşa'yı ziyaret ederek, ağır hasta olan İttihatçı Refik Bey'in yerine kendisinin Adliye Nazırlığı'na getirilmesini talep eder. Paşa:

"- Zat-ı âliniz gibi kıymetli bir genç arkadaşına malik olmak bana sürur ve iftihar verir. Ancak Adliye Nezareti'ne, bu mesleğe mensup bir zatın getirilmesi de münasip olacağı zannındayım." (s.179)

Diyerek bu isteği yerinde bulmadığını belli eder. Şefik Bey'in itirazı üzerine de kurnazca bir yola başvurarak:

"- Tekrar edeyim, sizin gibi genç ve değerli bir zatın arkadaşlığını iftihara lâyık bir keyfiyet sayarım. Kabine için bu hakikî bir kazanç olur. Manyasî zade Refik Beyefendi'ye inşallah uzun bir ömür Mukadderdir. fakat eğer bir emr-i Hak vâki olursa, heyet-i vükelâ arasında birtakım nakil ve becayişler yapılması mümkündür. bu esnada boşalacak diğer bir nezarete gelmeniz de pek âlâ kaabildir." (s.181)

Şeklinde gönül alıcı sözlerle O'nu başından savar.

Bir süre sonra Refik Bey ölür. Yerine atanacak nâzır için Hilmi Paşa'yla görüşmeye gelen Talât ve Rahmi beyler, Şefik Bey'in Hilmi Paşa'yla yaptığı gizli görüşmeyi öğrenirler ve hiç tasvip etmezler. Adliye Nezareti'ne de Nâzım Paşa'yı önerirler.

İsteğinin yerine gelmediğini ertesi gün gazetelerden öğrenen Şefik, doğruca İttihatçılar'ın merkezine giderek orada arkadaşları ile tartışır. Onların Nazım Paşa'yı tasvip etmelerine çok içerler. Öfke ve kızgınlıkla kapıyı çarparak merkezi terkeder.

Bundan sonra Şefik Bey gittikçe İttihatçılar'dan uzaklaşır. Bu esnada patlak veren 31 Mart vak'ası, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasına yol açar. İttihatçı liderler (Talât, Rahmi ve Cavit beyler) Selânik'e kaçarlar.

Öte yandan yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa, Dahiliye Nazırlığı'nı Şefik Bey'e verir. Artık, Nimet nâzır karısı olmuştur. Buna pek çok sevinir. Fakat Selanik'e kaçan İttihatçılar orada bir ordu teşkil ederek zaman kollamaya başlarlar. Hedefleri, İstanbul'a yürüyerek ihtilâlcileri cezalandırmak ve II. Abdülhamid'i tahttan indirmektir. Hareket ordusu adıyla tanınan bu ordunun başında ise Mahmud Şevket Paşa bulunmaktadır.

Şefik Bey, Nimet'in önerisi üzerine Sultan Hamid'le görüşerek, Bahriye ve Harbiye nâzırlıklarının kendisine verilmesi hâlinde, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesini önleyebileceğini bildirir. Fakat; O'ndan:

"- 31 Mart hareketinin zuhurunu en küçük bir teşvikle kolaylaştırmadım, meşrutiyete sadakat hususundaki yeminime tamamen riayet ettim, tamamen sadık kaldım. Bu cihetle vekayiin seyrini müsterih olarak takip için kendimde hak ve kudret görüyorum." (s.243-244)

Cevabını alır.

Teklifinin kabul görmesi üzerine, yine Nimet'in önerisiyle Şefik Bey, bu defa Sultan Hamid'e cephe alır. Hareket Ordusu'na katılmak maksadıyla İstanbul'dan gizlice ayrılır. Ancak, Nimet kocası gittikten sonra, verdikleri kararın yanlışlığını anlar ve gelecekte endişe duymaya başlar. Sonunda kaçmaya karar verir.

Ertesi sabah erkenden, eşyalarını toplayarak dadısının kızıyla birlikte evden uzaklaşır. Rus elçiliği'ne sığınır. Oradan da bir gemi vasıtasıyla Odesa'ya ulaşır.

Şefik Bey ise, Hareket Ordusu'na katılmaya giderken Ayastefanosta yakalanıp tutuklanır. Padişahla yaptığı haince konuşma öğrenilmiştir. Gazeteler yakında yargılanacağını yazarlar.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

Nahid Sırrı Örik'in "Sultan Hamid Düşerken" isimli romanının şahıslar kadrosunda yer alan ve asıl adlarıyla verilen gerçek kişilerin sayıları hayli kabarıktır.

II. Meşrutiyet'in ilânından Hareket Ordusu'nun İstanbul yakınlarına (Yeşilköy'e) gelişine kadar geçen ve karışıklıklarla dolu olan bir dönem konu alan romanda başta Sultan Hamid Han olmak üzere Mehmed Reşad Efendi, Said Paşa, Kâmil Paşa, Arap İzzet Paşa, Talât Bey (Paşa), Tatar Osman Paşa, Mustafa Haşim Paşa vb. pek çok tarihî şahsiyete rastlamaktayız.

Bununla birlikte romanda asıl üzerinde durulan şahıslar, tarihin kaydetmediği fakat romancı tarafından tasarlanmış olan Mehmed Şehabettin Paşa, Binbaşı Şefik Bey ve Nimet Hanım'dır. Hattâ, roman, bu üçlünün etrafında örülmüştür denilebilir.

"Sultan Hamid Düşerken" romanında, dönemin bu ünlü simalarının yanı sıra konak çevresinin sıradan insanlarını da görebiliriz. Kâhyasından cariyesine kadar bütün bir konak halkı, Mehmet Şehabettin Paşa'ya ait bu tipik Osmanlı konağı ile romanda yer almışlardı. Eserin merkezî şahsı ise Mehmet Şehabettin Paşa'dır.

Mehmet Şehabettin Paşa:

Romancının, dönemin çeşitli şahsiyetlerinden aldığı karakter çizgileriyle tasarlayarak ortaya koyduğu bir roman kahramanı olan Mehmed Şehabettin Paşa, "Defter-i Hakânîy idaresinde küçük bir kâtibin oğlu" (s.119) iken ilk karısının babası Vecihi Paşa tarafından himâye edilerek yetiştirilmiştir. Çeşitli vilâyetlerde valiliklerde bulunduktan sonra iki

defa Maliye Nazırlığı'na, daha sonra da Evkaf Nazırlığı'na getirilmiştir. Bu son görevinden bizzat Sultan Hâmid tarafından alınması üzerine de Meclis-i Vükelâ memurluğuna tayin olunmuştur.

Mehmet Şehabettin Paşa eski vezirlerin pek çoğu gibi birden fazla eşlidir, üç defa evlilik yaşamıştır. Romana göre ihtiyar vezirin, "ilk karısı Faize Hanımefendi, paşanın çabuk ilerleyip kırk üç yaşında bir nazırlığa atanmasında etkisi olmuş bir vezir kızı, ikinci karısı, Şayan Hanımefendi ise ondan çok genç ve yakın zamanlarda sevilerek odalığa yükselmiş sonra da nikâhla alınmış bir eski cariye" dir. (s.108)

İlk karısından doğma Bahaettin isimli yetişkin ve evli, fakat çocuksuz olan oğlunun henüz 26 yaşındayken ölümü üzerine, "neslinin kesin olarak kuruduğu düşüncesiyle derin bir yasa" (s.109) boğulan Mehmet Şehabettin Paşa, üçüncü hanıma pek niyetli olmadığı gibi, "... konaktaki cariyelerden birini odalık pâyesine yükseltme" (s.109) düşüncesinde de değildir.

Ama garip bir tesadüf neticesinde, "bir gece yalnızlıkta âni bir karşılama sırasında her nasılsa Paşa'nın beğenisini erişiver(en)..." (s.110) haleyik Gülter (İzzet Hanımefendi), yaşı hayli ilerlemiş Paşa'yla bir kız evlât (Nimet) verince mükâfat olarak, "üçüncü hanımefendilik payesine yüksel(tilmiş)" (s.109) olur.

Son dönem Osmanlı bürokrasisinin tipik bir örneği sayılabilecek olan bu ihtiyar kurt, çok yaşlandığı ve geçirdiği hastalık sebebiyle halsiz düştüğü mazeret gösterilerek nazırlık görevinden azledilmesi üzerine son olarak getirildiği meclis-i Vükelâ memurluğundan da çok geçmeden alınan tecrübeli bir devlet adamıdır.

Mehmet Şehabettin Paşa, sekseni aşan yaşına rağmen bu bir kenara itilme karşısında büyük bir kırgınlık ve üzüntü duyabilecek kadar mevki düşkünüdür. İşte bu sebeple, son görevinden de alınması üzerine, hayli bitkin ve kederli babasını:

"- Sait Paşa'nın Kanun-ı Esâsî'yi hükümdar lehine değiştirmeye razı oluşu muhakkak ki affedilmeyecek, kendisi çekilmeye mecbur bırakılacaktır. Sanırım ki bu esnada kabinede bulunmayışınız isabet oluyor. Çünkü, bulunmanız işlenen suçu kabul manâsına tefsir edilebilirdi" (s.62)

diyerek, Nimet teselli etmeye çalışır.

Gerçekten de bu ihtiyar vezirin dünyada yegâne dayanağı, çok sevdiği ve güvendiği, tek dostu saydığı Nimet'tir. Paşa, O'nun eğitimine büyük ihtimam göstermiş, yerli ve yabancı hocalardan dersler aldırıştır. Önemli devlet meselelerini O'nunla müzakere ederek siyasî konularda bilgi ve tecrübe kazanmasını sağlamıştır. Bu sebeple, araştırmacı Taner Timur'un ifade ettiği gibi, Paşa «Her şeyi onunla konuşur, O'nun fikir ve tavsiyelerine uyar, temaslarını O'nun aracılığı ile yürütür...» ⁽¹⁴⁾ olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilânını takip eden gelişmeler üzerine, son işini de yitiren Mehmed Şehabettin Paşa, kendini büsbütün yalnız ve boşlukta hisseder. Fakat, seksen yaşını aşmış olmasına ve bütün enerjisini tüketmiş olmasına rağmen ihtirası olanca şiddetiyle sürmektedir. O hâline rağmen bu yaşlı vezirin gözü hâlâ Maliye Nazırlığı'ndadır. Böylesi bir makam düşkününü olan Paşa'nın bu muhteris hâli romanda şöyle anlatılır:

"... Hâlâ pek sıcak olması gereken İstanbul'un herhangi bir nezaretinin loş ve havası bozuk odasında, ama bir nâzır koltuğu işgâl ederek oturmak, el pençe divan girip çıkacak memurların getirecekleri tatsız tuzsuz tezkereleri ilek satırından son satırına kadar bıkmadan, üşenmeden, bezmeden okumak mutluluğunu, içinde sonsuz bir özlemle düşünüyordu." (s.112)

Mehmet Şehabettin Paşa mutaassıp ve dindar görünmektedir. Namazını geçirmez, sık sık Kur'an okur. Fakat teklif edilen göz kamaştırıcı miktarlardaki rüşveti, kitabına uydurarak almaktan da çekinmez. Servet-i Fünun gazetesinin delillere dayanarak ortaya attığı iddiaya göre Paşa, Maliye Nazırlığı görevindeyken devletin yaptığı üç büyük dış borçlanmadan toplam iki yüz altmış beş bin İngiliz altını komisyon almıştır.

Ancak O, kendi basit mantığına göre, bu komisyona almakla hiç de fena etmemiştir. Kızına şu savunmada bulunur:

"... Her üç istikrazın müzakeresinde bana on paralık rüşvet teklif edilmedi. Edilseydi reddederdim. Her seferinde müzakere bittikten, mukavelelerin iradesi çıktıktan sonra borcu veren müessese müdür ve mü-

14) Taner Timur, a.g.e., s.243.

messilleri, müzakereleri idare etmiş olanlar gelip bir çek takdim ettiler... İlk seferinde reddetmek istedim. Amma reddetsem ne faydası olacaktı? Mukavele imzalanmıştı. Reddetmekten hâsıl olacak fayda, memleket evlâdından birinin cebine girecek ve onun birtakım hayır ve hasenatta bulunmasına imkân verecek surette zengin edecek olan bir paranın frenkler, hıristiyanlar elinde kalması olacaktı..." (s.71-72)

Halbuki o günlerde, ihtiyar vezirin hüküm sürdüğü tantanalı konak ve yalı hayatı ile sahip olduğu servetin kaynağının bu rüşvete dayandığı söylentisi dilden dile doşmaktadır.

Nitekim servetine el konulmasına, konak ve yalısının yağmalanmasına ramak kala, Nimet'in tasarlayıp gerçekleştirdiği bir girşim, âdeta kapılarının önüne kadar gelmiş olan bu tehlikelerden uzaklaşmalarını sağlamıştır. Bu arada, Paşa'nın çok özlediği devlet hizmetine, ömr-i âhırinde tekrar kavuşması da bu vesileyle mümkün olmuştur.

Değilse, kendisi de bilmektedir ki O, İttihatçılar'ın gözünde, "Rumelihisarı'ndaki yalısı ilk günlerin gürültüleri sırasında saldırıdan güç kurtulmu, birtakım paşalar gibi yuhalar ve tükürükler içinde Zaptiye Nezaretine götürülmekten yakasını son dakikada kurtarabilmiş bir istibdât arttığı" dır. (s.136)

Ancak, müstakbel damadı İttihatçı Şefik Bey sayesinde zor günleri geride bıraktıktan sonra mevki tutkusu, tekrar bütün benliğini sarmaya başlar. Birgün Şefik Bey'den, Sadrazâm Kâmil Paşa'yı, red oyu vererek düşürmeleri ricasında bulunur. O'ndan umut verici bir cevap alamaması üzerine damadına:

"- Verin efendim, itimad reyi verin. Kırk seneden beri beklediğimiz sadaret makamı bize asla nasip olmasın." (s.146)

Diyerek sitemde bulunurken, bu ihtirasını da açığa vurur.

Mehmed Şehabettin Paşa hep gündemde kalmak, çevrede bırakmak ister. Bu düşünceyledir ki, "aşağılama ve horlama amacıyla da olsun. adını gazete sütunlarında görmek kendisini mutlu kılar" (s.98) Aksi takdirde melûl ve mahzun bir adam oluverir. Yazar O'nun bu cephesini romanda şöyle dile getirir:

"... Övme, beğenme nedeniyle olmasa bile, hiç olmazsa eleştiri ve çekiştirme amacıyla olsun adının anıldığını hiç göremiyor, sütûnlarında kendi adını tâ ilân bölümlerin ekadar ısrarla arayıp bulamadığı gazete nüshalarını küskün, elinden atıyordu." (s.97)

İhtiyar vezir, hiyerarşik sisteme sımsıkı bağlı bir Osmanlı bürokratıdır. Öyle ki, günlük gazeteleri bile sahiplerinin kıdem sıralarına uyan bir sıralama ile okur. O'nun bu davranışı romandaki şu satırlarla anlatılır:

"Belki Sabah'ın sahibi Mihrân Efendi'nin rütbesi, İkdâm sahibi Ahmed Cevdet ve Tercüman-ı Hakikat sahibi Mehmed Cevdet beylerin rütbelerinden bir derece yüksek olduğu için onun gazetesini daha önce okumayı uygun sayıyordu." (s.30-31)

Mehmet Şehabettin Paşa, onuruna düşkün görünür. Fakat, münekkid Hilmi Yavuz'a göre O, "... belirli ölçüde bir onurluluğu içinde taşısa da, Nahid Sırrı, O'nun yüksek bürokrat ideolojisi içindeki onurluluk gösterilerinin sahte ve iğreti olduğunu ima eder." (15)

Gene, Yavuz; "bu gösterişçi soyluluk maskesi arasında, belirli bir tarihsel ve inalsal yozlaşmanın yatmakta olduğu" (16) görüşündedir.

Binbaşı Şefik Bey:

Edirneli fakir bir imamın oğlu olan Şefik Bey, bu şehrin, "kış aylarında düzenli biçimde Tunca'nın suları altında kalan mahallelerinden birinde" (s.76) dünyaya gelmiş olup çocukluğunu da aynı yerde geçirmiştir.

Babası, çok iffetli ve dindar bir adamdır. Fakat, "bütün fakirliğine rağmen oğlunun başına sarık sarmaya kalkmamış, onun subay olmak isteğine karşı koymayarak bu konuda birçok fedakârlıklara" (s.121) tereddütsüzce katlanabilmiştir.

Şefik Bey, "çok ciddi, okumağa çok düşkün, ancak ilerlemek, başarıya erişmek tutkusuyla" (s.121) dolu, idealist bir gençtir. başarıyla tamamladığı okulundan "kurmay yüzbaşısı rütbesiyle" (s.88) mezun olarak hayata atılmasından bir süre sonra, daha "inkılâp hareketleri meydana çıkmadan" (s.121) babasını yitirir.

15) Hilmi Yavuz, a.g.e., s.88.

16) Hilmi Yavuz, a.g.e., s.90.

Pederinin geride, "biri galiba sakat olan iki geçkince kızla bir dul eş bırakarak" (s.121) vefat etmesi üzerine, çok sevdiği annesi ile kızkardeşlerini başkalarına muhtaç olmaksızın yaşatmak, Şefik'in başlıca gayesi olur. Her ay maaşından bir miktar parayı ailesine göndererek onları sıkıntıya düşmekten kurtarır.

II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra, "hürriyetkahramanlığının bütün şan ve şöhreti" (s.121) üzerlerinde olarak "Selânîk'ten gelmiş oldukları gazeteler tarafından birkaç gün önce yazılmış, yedi sekiz kişilik heyetin en sözü geçenlerinden biri..." (s.83) sayılan Erkân-ı Harp Binbaşısı Şefki Bey, artık İstanbul'dadır. Gündüzleri Servet-i Fünûn gazetesinin binasında, kendilerine ayrılan bölümde, çalışmalarını sürdürür, geceleri ise Merkez-i Umûmî'deki bir bekâr odasında kalır.

Diğer taraftan, "Talât'ın hemşerisi ve yakın arkadaşı" (s.88) olduğu bildirilen Şefik Bey'in, o güne kadar "hiç bir gönül macerası duyulmuş değildi(r)." (s.121) Yazar, O'nun bu yönüyle Enver Bey'e çok benzediğini şu sözlerle anlatır:

"Binbaşî Enver Bey hakkında söylenen söz, bunun için de tekrarlanıyor, yani her ikisinin aşk denen şeyi tatmamış bulundukları ve kendilerini evlenmeye bâkir olarak sakladıkları temin olunuyordu." (s.122)

Fakat bu böyle sürüp gitmez. kısa bir zaman sonra kader, "Bu uzun boylu, geniş omuzlu, yaşı muhakkak ki henüz otuz beşe varmamış, sarışın ve kesik sarı bıyıklı, açık mavi gözlü" (s.76) subayın karşısına, Mehmed Şehabettin Paşa'nın kızı Nimet'i çıkarır.

Babasının, hakkındaki iddialarla ilgili olarak yazdığı tekzibini getiren Nimet'i, Servet-i Fünûn idarehanesinde Şefik Bey kabul eder. Karşısında, "bir kadının bu kadar düzgün cümlelerle ve düşündüklerini bu kadar kuvvet ve mantıkla savunuşunu..." (s.77) ilk defa görüş işittiğinden, Şefik Bey şaşkına döner.

Hele, "Rica için gelmişken, şimdi öyle ders veren, suçlayan bir eda..." (s.77) takınan ve Taner Timur'un da işaret ettiği gibi; "hemen peçesini açarak serbest ve kendinden emin bir ifadeyle konuşan bir kadın karşısında" (17) hayretten dona kalır.

17) Taner Timur. a.g.e., s.242.

Şefik Bey, sade görünmeyi seven kibar ve merhametli bir insandır. Kurnaz ve düzenbaz değildir. O yüzden, kendilerini ithamda aşırı giden Nimet'e karşı sertleşmek isterse de başaramaz. Yazarın ifadesiyle, "Hiçbir türde pazarlığa kalkmadan, minnettarlık çektirmek için kurnazlıklara girişmeden, her şeyi en az gösterişli biçimde düzeltmeye, onarmaya tereddütsüz razı ol(ur)." (s.77) O'nun bu davranışı Nimet'in, hakkında vermiş olduğu "Rumeli'den gelmiş ve aşırı insan" (s.80) hükmünü geçersiz kılar.

Romancı ise; O'nun "Kendisini terbiye etmek gücündeki adamla en sonunda karşılaşmış vahşî kaplana gelen sükûn ve saygı, korkuya bile benzeyen bir sükûn ve saygı içinde, genç kızı tatmin etmekte, yatıştır-makta aceleci davrandı(ğ)ı." (s.77) görüşündedir.

Gerçekten ise, bu genç ve toy binbaşısı "sükûn içinde" ağızsız dilsiz bırakan kuvvet, görür görmez Nimet'e tutulmasıdır. Hattâ bu olaydan başlayarak romanda derin bir sezgi gücü içinde verilen Nigmet, "O'nun üzeryine pek derin bir etki yarattığını ve her şeyin ancak bu sayede kurulabileceğini" (s.80) düşünmekten kendini alamaz.

Gerçi Nimet'e göre, "kusursuz boyu posu ve mavi gözleriyle bu güzel adam, ancak yaldızlı arabalar içinde ya da arkasından kadife halısı sarkan kayıklarda görülmüş olan dünkü nişanlıdan canlı bir varlıktı(r)." (s.81)

Şefik, son derece dürüst ve sözünün eri bir askerdir. Nimet'in ricası üzerine verdiği sözü tutar. Mehmed Şehabettin Paşa'nın hem malını hem canını bir çeşit garanti altına alır.

Üstelik bunu hiçbir menfaat beklemeden yaptığını, Paşa'nın teşekkür ziyafetinin ardından, kendisine hediye etmek istediği "sigara tabakası biçimindeki muhteşem mücevheri" (s.94) kabul etmeyerek gösterir.

Oysa, Mehmed Şehabettin Paşa'nın karısı İzzet Hanımefendi, "Hediye kabul edeceğini sanmam" (s.82) diyen kızı Nimet'e cevaben:

"- Güleyim bari. Rumeli'nden gelme, soyu sopu, cinsi cibilliyeti belirsiz bir zabıt parçası mı hediye kabul etmeyecek. Neden etmezmiş acaba? Paşa babanı insaniyet namına, fazilet namına mı himaye ediyor?" (s.83)

diyerek, O'nun bu hediyeği geri çevirmeyip mutlaka alacağını ileri sürmüştür.

Fakat yazar, roman boyunca, Şefik Bey'e karşı menfi bir tutum sürdürür. Münekkid Fethi Naci'nin ifadesiyle, «Nahid Sırrı Örik, Nimet'i ne kadar üstün kadın durumuna getirmek istiyorduysa Şefik Bey'i de o kadar küçültmek ister gibidir.»⁽¹⁸⁾ Bu sebeple, O'nun bu takdire şâyân davranışı; "Tek evlâdını almak kararını verdiğiğe göre bu tabakanın ne önemi vardı." (s.95) şeklinde birdeğerlendirmeye gözden düşürme gayreti içine girer.

Yine romancıya göre, «... Şefik'in zevki incelmış, görgülü değildi(r).» (s.122)

Gerçi genç binbaşı, «Kerime Hanımefendinin Servet-i Fünûn gazetesini idarehanesinde Paşa hazretlerinin bu gazeteye yazdıkları cevabı bırakmak üzere gelip kendisiyle görüştüğü günden beri kendisine âşık olmuş bulunuyordu.» (s.116)

İttihad ve Terakkî'nin ileri gelen yöneticilerinden olan Binbaşı Şefik Bey, Mehmed Şehabettin Paşa'nın kızı Nimet'le evlendikten sonra, gittikçe değişmeye başlar. Bunda "bu pek zengin, pek güzel ve pek bilgili eşin" (s.88) rolü büyüktür.

Önceleri, pek çok arkadaşı gibi, «İstanbul'a sırtımda gömleğimle geldim, gömleğimle dönebilirim.» (s.142) diyerek, idealistliğini her vesileyle ifade eden bu genç ve yakışıklı subay romancıya göre, «Sultan Hamid'in hapisleri boylayan birtakım vezirleri gibi çalıp çarmamak şartıyla, sade sevdiği bir kıza sahip olmak pahasına elde edilecek bir zenginliğe, tantanaya, görkeme, bunları ancak gönlünü kaptırdığından, âşık olduğundan dolayı istediğini sanarak göz dikmiş bulunuyor(du)...» (s.88-89)

Bundan böyle O, «... karısı Nimet Hanım'ın gözlerine taktığı gözlüklerin rengiyle etrafa bakma(ğa)» (s.204) başlar. O'nun bu duruma gelmesinde, içine dahil olduğu aile çevresi karşısında aşağılık ve eziklik duymaya başlamasının da etkisi büyüktür. Meselâ, Şefik Bey'in annesi ve kız kardeşleri, ne nikâha ne de düğüne davet edilirler. Çünkü bunların, «bu düğüne gelecek olurlarsa pek ziyade sıkılacakları» (s.141) Şefik'e önceden

18) Fethi Naci, a.g.e., s.115.

duyurularak, davet edilmeleri engellenmiştir. Ama o, "mutluluktan o denli sarhoştur ki, bunu insanı isyana sürükleyen birhareket sayma(z)" (s.141) Dahası, O da "düğünün debdebe ve görkemi karşısında o pek sade, görgüsüz kadınların çok utanacakları ve üzülecekleri" (s.141) düşüncesindedir.

Oysa asıl utanan, ezilen ve aşağılık duyan kendisidir. Bunda, konağa içgüveyi olarak girmesinin de etkisi vardır elbet. Her şeye itirazsızca boyun eğer.

Sözelimi, odasının duvarına astığı, babasına ait "oldukça acemi bir fotoğrafının çektiği" (s.142) belli olan resmi, nimet'in garip ve uygunsuz bulması üzerine indirmesi, bu görüşü haklı kılar.

Her ne kadar Şefik, Cemiyet'in ileri gelen bir üyesi, Tekirdağ mebusu ve konağın erkeği ise de aslında O'na, "Merkez-i Umumî'nin son derece mütevazî" tabanı belki bir halıdan yoksun ve saç sobası hademe tarafından yakılan bir odasından gel(diğini)" (s.140) hatırından çıkarmaması gerektiği, her vesileyle ve en küçük fırsatta sezdirilir.

Şefik Bey güzel eşi Nimet'le evlenmekten, hem hazıra konduğu muhteşem servet dolayısıyla hem de Nimet'i gerçekten sevdiği için son derece memnundur. Fakat, Nimet'in O'nu gerçekten sevdiğini söylemek hayli güçtür. O sadece, babasını ve yaşadıkları ihtaşamlı, debdebeli hayatı mutlak bir tehlikeden kurtardığı için Şefik'le evliliğe razı olmuş gibidir. Değilse her tavır ve hareketiyle "küçümsediği, basit, halktan gelme bir adam" (19) olarak gördüğü Şefik Bey'le hayatını birleştirmezdi.

Okuyucuyu bu kanaate sürükleyen romanda geçen ve Nimet'in O'nunla ilgili düşüncelerini yansıtan şu sözlerdir:

"İyi yemek yemeyi henüz doğal bir şey saymaya midesi alışmayan Şefik, hiç değilse on saatten beri aç kalmış bir insan iştihasıyla aşçıbaşının yaptıklarına iltifat ederken Nimet, bundan sonra bu adamla geçecek hayatın düzlüğünü, anlamsızlığını düşündü." (s.208-209)

Şefik Bey, mebus seçilme ve evlilik olayından sonra büsbütün siyasetin içindedir. Fakat, bu hayat O'na beklediğini vermez. O'nun memnuniyetsizliği romanda şöyle dile getirilir:

19) Hilmi Yavuz. a.g.e., s.91.

"... Askerlik, hayatı üzerinde bütün çekiciliğini koruduğu için mesleğine geri dönmeyi istiyor, siyasî hayatın şimdiden derinliğini ölçmüş bulunduğu ikiyüzlülüklerden ve hırslardan tiksinti duyuyordu." (s.93)

Ne yazık ki iğrendiği bu hayatın tam ortasına, bir ihtiras batağına düşmüştür. Arasına katıldığı ailede, ne seksenini aşmış kayınpederinin ne de karısının ihtirasları son bulmuştur. Zaten O, hayatının bu yeni devresinde Nimet'in iradesinin esiri olmuştur. Bu esaret Şefik'i, Hilmi Yavuz'un ifadesiyle, "Korkunç ve çılgınca bir iktidar özlemine itecektir." (20)

Bu merhalede Şefik Bey, idealistliği bir kenara itmiş ve karısının ihtirasları doğrultusunda, nâzırlık ister olmuştur. Bunun için yaptığı ilk teşebbüsün başarısızlığa uğraması üzerine Nimet'in kendisine gösterdiği tepki romanda şöyle anlatılır:

"- Hüseyin Hilmi Paşa, sizin ağzınıza bir parmak bal çalıp avuturken yapacağını yapmış, diyerek küçük bir kahkaha salıverdi.

...

Küçümsemeyle dolu ve âdeta yabancıydı. Son başarısızlığı karşısında Şefik'in her hizmeti gibi geçmiş olduğu bütün yolu da unutuyor ve genç adam, babasının şerefini ve servetini çiğneyip mahvolmaktan kurtardığı için değil de 'lûtfen veya yanlış hesaplar sonucunda alınmış bir iç güveyi' oluyordu. Sesinde aynı küçümseme ve yabancı eda ile tekrar etti.

- Hiçbir şey elde edemeyeceksin. Ötekini berikini kendine boş yere düşman etme." (s.186-187)

Gerçekten de bütün ideallerini unmuş olan Şefik Bey, Nimet'in ihtiraslarının bir aracı haline gelir. O'nun bu durumunu, en yakın arkadaşı Talât Bey, şu sözleriyle tenkid eder:

"Dedim ya, paşa kızı oğlanın ahlâkını bozdu. Şefik'i bir nezarete geçirsek. 'Sadrâzam olmalısın.' diye tutturacak." (s.192)

Bu durumu dikkate alan eleştirici Fethi Naci, kahramanla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur:

20) Fethi Naci. a.g.e.. s.116.

"Şefik Bey, kendisine karşı savaştığı toplumsal güçlere (Burada Pa-dişah'ı temsil eden Osmanlı bürokratı Mehmed Şehabettin Paşa'ya) bula-şan, onların hazır servetlerinin rahatlığına konan bir devrimcinin (Bura-da bir İttihatçı'nın) bağlı bulunduğu örgütten de ülküden de, arkadaşlardan da zamanla nasıl uzaklaştığını somutlaştırıyor, kişiliğin-de." (21)

Öte yandan eleştirici Hilmi Yavuz da, "Şefik Bey'in ideolojik konu-mu, O'nun iradesiz ve oportünist kişiliğiyle vurgulanır. Bu, kaypak bir ideolojik konumdur." (22) diyerek bu genç İttihatçı'nın Osmanlı bürokra-sisinin ideolojisiyle (nasıl) bütünleştiği(ni) gözler önüne serer.

Sarayın gözünde ise O; "Ne idüğü belirsiz, ne yapacağı, nasıl hareket edeceği bilinmez bir türedi" (s.248)'dir.

Nimet:

Mehmed Şehabettin Paşa'nın üçüncü karısı İzzet Hanımefendi (Gül-ter) den olma Nimet, Paşa'nın tek evlâdıdır. Babası, ilerlemiş yaşında ve "hiç hatır ve hayalinde yokken çıkıveren bu Nimet'in doğmasına çocuklar gibi sevinmiş, O'nu sonsuz özenlerle, bir erkek evlâd için bile pek nadir gösterilir dikkat ve bakım içinde yetiştirmişti(r)." (s.31)

II. Meşrutiyet yıllarında Nimet iyi yetişmiş kültürlü, bilgili bir genç kızdır. Gazete okur, siyasî gleişmeleri yakından takip eder. Siyasî olaylar ve meseleler üzerinde sıhhatli yorumlarda bulunur.

Nimet. o gün için imparatorlukta ender rastlanabilecek tarzda ser-best fikirli, medenî cesarete sahip bir genç kızdır. babası, günlük siyasî gelişmeleri hep O'nunla konuşup tartışa tartışa Nimet'i, olayları iyi muhakeme edebilen ve olacakları önceden kestirebilen münevver bir kişi ola-rak yetiştirir.

Bu sebeple O; bunca yıl devlethizmetinde bulunan Paşa babasına dahi:

"- Paşa baba, biliyor musunuz ne düşünüyorum? siz de hem daha ağır tenkidler ileri sürerek, istifa etseniz, istifanız da gazetelerde ilân edilse..." (s.43)

21) Fethi Naci. a.g.e., s.117.

22) Hilmi Yavuz. a.g.e., s.92.

diyerek, yeri geldiğinde tavsiyede bulunur.

Nimet babasına derin bir saygı ve büyük bir sevgi ile bağlıdır. O'nun her ihtiyacı ile yakından meşgul olur, babasıyla ilgili her hizmeti denetimi altında bulundurur. Hattâ bu konuda annesine dahi güvenmez.

Nimet, daha II. Meşrutiyet'in (1908) ilânından birkaç yıl evvel Padişah'ın buyruğuyla, "Hünkâr Yaveri Müşir Abdüllâtif Paşa'nın oğlu ve yine Hünkâr Yaverlerinden Kaymakam Sedat Bey" le (s.29) nişanlanır. Sedat'la Nimet, ancak cuma ve pazar günleri, uzaktan uzağa sadece bakışarak görüşürler.

Ancak İttihatçılar'ın iktidara ağırlıklarını koymalarıyla Müşir Abdüllâtif Paşa, "yüzlerce kişiden oluşan kalabalıklar tarafından sarılmış konak ve yalılardan alınıp arabalara bindirilerek, sersemlemiş ve aşağılanmış, türlü hakaretlere uğratılıp yüzlerine tükürüle tükürüle" (s.86-87) Zaptiye Nezareti'ne götürülen benzerleri gibi tutuklanır.

Mehmed Şehabettin Paşa, eşiklerine kadar gelmiş ola bu tehlikeden kızı Nimet'in tavsye ve girişimleri sayesinde kurtulur. Nimet, babasının yazdığı bir tekzibi iletmek üzere gittiği gazete idarehanesinde Şefik'in karşısına çıkarılır. Şefik Bey'le görüşen Nimet, muhtemel tehlikeler için O'ndan yardımlarını rica eder. Görüşme sonunda, "O'nun üzerinde pek derin bir etki yarattığını ve her şeyin ancak bu sayede kurtulabileceğini" (s.80) düşünürken son derece haklıdır.

Ortaya çıkan bütün bu gelişmeler üzerine Nimet, Sedat Bey'le olan nişanını bozar. Babası, zaten O'ndan böyle bir davranış beklediğinden rahatlayıverir. Kızının bu kararı karşısında duyduğu memnuniyeti, Paşa romanındaki şu konuşmasıyla açığa vurur:

"- Hamdolsun ki sadece nişan! O da bozulup gidiyor. Yoksa, neüzü-billah, Abdüllâtif Paşa'yla ayağım bir ipe bağlanmış olarak suyun dibini boylayacaktım." (s.49)

Nimet "üç yıldan beri böyle uzaktan, araba ya da kayık içinden göze gelip seviştikleri" (s.29) Sedat'ı çok çabuk unuttur. Zira, "kusursuz boyu posu ve mavi gözleriyle bu güzel adam" (s.81) dediği Şefik, O'na göre, "dünkü nişanlıdan canlı bir varlıktı(r)" (s.81) Öte yandan, kendisine ilgi duyduğundan emin olduğunu binbaşı Şefik'in geleceği ile ilgili olarak,

bazı kaygılar taşımıyor da değildir. O'nun bu hususta duyduğu endişe romanda şu sözlerle dile getirilir:

"Osmanlı İmparatorluğu tarihinin pek, pek kısa süren egemenlikleri döneminde vezirlerin, sadrazamların, hatta padişahların başlarını uçurduktan sonra, horlanmış ve aşağılanmış, kapı aralığında kellelerini cellâda vermiş olan yeniçeri zorbaları gibi bu Şefik Bey de hatta yükselse bile birkaç gün ve nihayet bir kaç ay sonra kısa ikbalini hayatıyla ödemeğe mahkum olmayacak mıydı?" (s.81)

Tahmin ettiği gibi Şefik Bey, bir gün babasından kendisini istemeye gelir. Paşa babasının, bu husustaki fikrini sorması üzerine Nimet, akıllı ve hırslı bir kadın olduğunu teyid edecek tarzda şu cevabı verir:

"- Bunu bir dakika düşünelim. İlkönce kendi vaziyeti daha emin ve daha şerefli olmalıdır. Büründüğü esrar çözülme-yen bir cemiyetin karanlıkça bir odasından gelen nüfuzu memleket üzerine yayılmış bulunuyor ama, ben halk karşısında ismiyle ve sebepleriyle bilinen bir nüfus isterim. Yarın bu gizli nüfuzun son bularak Sedat Bey gibi O'nun da Beşinci Ordu'ya yollanması ihtimali mevcut bulunmamalıdır. Yani kendisi mebus intihabında mebus seçilmeli ve meclise girmelidir." (s.120)

Nimet fırsatlardan yararlanmasını iyi bilir. O sebeple şartlarına, babasının da teşekkür edecek olan Âyan Heyeti'ne seçilmesini ve böylece, "yeni devir karşısında şüpheli bir adam vaziyetinden kurtarılmasını" (s.120) ilâve eder.

Bir müddet sonra, bu şartların yerine getirilmesi üzerine Nimet Şefik'le evlenir. Artık bir mebus eşidir. Ne var ki Şefik'in gözüyle bu pek zengin, pek güzel ve pek bilgili eşin (s.88) iktidar hırsı, mevkii tutkusu bitip tükenmek bilmez.

Memlekette başgöseteren siyasî bunalım Nimet'in ihtiraslarını öylesine kamçılar ki, babasının ölümü üzerine duyduğu büyük acı dolayısıyla tuttuğu yası, bir hafta ancak sürdürebilir. Tamamiyle "kendini siyasî yaşamın heyecan ve tutkularına kaptırır." (s.167)

Bütün isteği kocası Şefik'in nâzır olmasıdır. Araştırmacı Hilmi Yavuz. Nimet'in bu yönünü şöyle izâh eder:

"İki Meşrutiyet arası dönemde sıradan, alelâde ve herhangi bir paşa kızı olan Nimet, bu devingen somut tarih içinde, akıl almaz ölçüde tutku- lu ve hırslı (kocasını Abdülhamid'den Sadrazâmlık istemeye sevkedecek kadar) bile Balzac ya da Dostoyevski tipine dönüşür." (23)

Fethi Naci'ye göre ise, romancı Nahid sırrı, Nimet'in kişiliğinde ner- deyse bir "üstün kadın" yaratmak ister gibidir.

Ancak, romancı bu endişeyle Nimet'i "kendi toplumsal ve tarihsel koşullarımızın dışına düşmekten..." (24) alıkoymamıştır.

23) Hilmi Yavuz, a.g.e., s.88.

24) Fethi Naci, a.g.e., s.115.

II. Abdülhamid :

Romanda okuyucunun karşılaştığı ilk şahıs olan Abdülhamid, henüz ilk sayfalarda, «elinde tuttuğu telgrafı» ayakta gezinerek ve dudaklarında pek acı bir gülümseme...» (s. 7) olduğu halde, okurken tanıtılır.

Fakat, üzerinde detaylı bir şekilde durulmaz. O sadece vak'anın tertibi doğrultusunda zaman zaman okuyucu karşısına çıkarılan, vak'ayı yönlendirmede bir vasıta durumunda bulunan bir şahsiyet olarak verilir.

Romanda geçen ; «Şimdi ise, otuz iki senelik bir saltanatın binbir derdi ve bu en son yıllarda geçirdiği ağır hastalığın etkisi yüzünden kendisini çok yorulmuş, yıpranmış, çökmüş hissediyordu.» (s. 10) cümlesinden de anlaşıldığı gibi II. Abdülhamid, iktidar yıllarının sonlarına yaklaşmıştır. Ülkenin durumu ise gün geçtikçe kötüye gitmektedir.

Kendisinden meşrutiyet'in tekrar ilânını isteyenler, baskılarını gittikçe artırırlar. Sultan Hâmid, sıhhatli bir çıkış yolu bulamamaktadır. Eski güç ve kudretini yitirmiştir. O'nun son derece yorgun ve bitkin bir halde olduğu, Arap İzzet Paşa'nın, «Şu birkaç gün içinde Şevketli on yıl ihtiyarladı!» (s. 8) şeklindeki düşüncesinden anlaşılır.

Oysa her yeni gün, yeni bazı hadiseleri ve problemleri de be-

raberinde getirmektedir. Nihayet, daha vahim gelişmeleri önlemek için padişah, meşrutiyet'in ilân edilmesini kabul eder. Bu olaydan sonra, saray çevresindekilerin Abdülhamid hakkındaki kanaatlerinin değişmiş olduğunu, romandaki şu sözlerden anlıyoruz :

«Gerçi 10 temmuzda direnmeyi o kadar kolay bırakmış olan Sultan Hamid'in o eski padişah değil, âdeta onun bir gölgesi haline geçmiş bulunduğuna artık anlaşılmamış değildi.» (s. 202)

aynı kanaat romancı tarafından da paylaşılmaktadır. Aşağıdaki cümleler, yazarın bu kanaatini dile getirecek mahiyettedir :

«Artık o eski insan, kendisini ömür boyu Sadrazam olmuş sanan burnu havada Mithat Paşa'yı, ellerini hiç kanatmaksızın, ince bir cam bardak gibi kırıveren güçlü ve öfkeli padişah değildi.» (s. 10)

Yazar, II. Abdülhamid'in iktidar yıllarının sonlarına doğru içine düştüğü durumu tekrar vurgulamak için, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı da bu doğrultuda düşündürür :

«Gerçi o celâlli Padişah şimdi her şeye boyun eğiyor, gözlerine düşünceler dolarak, zihninde bir an içinde nice sakınca canlanırken köpürmek istedikten sonra tereddütlere düşüp gevşeyerek, her şeye «peki» ve «olur» diyor, «münasip!» (s. 179) diyordu.

Bütün bu ifadeler, 1908'e doğru gelindiğinde, II. Abdülhamid'in eski kudret ve dirayetini yitirmiş olduğunu göstermektedir. Romana göre sultan, her şeyi âdeta olurluna bırakmış seyretmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilânı (1908) yıllarında gösterdiği teslimiyeti 31 Mart Vak'ası esnasında da sergileyen Sultan Hâmid hakkında romancı şu değerlendirmede bulunur :

«Otuz üç senelik saltanatının bütün suçları ve özellikle cahilliğiyle kuruntusunun ürünü bulunan günahları yanında, Sultan Hamid'in iyi tarafları da yok değildi. 31 Mart günü bazı umutlara kapılıp kişisel yönetiminin yine geri geleceğini ummuş olsa bile yeminine bağlı kalarak meşrutiyet aleyhinde bir harekete girişmemiştii ve Selânik'ten gelen kuvvetleri dağıtacak güce hâlâ sahip bulunmasına rağmen, işte kendiliğinden çekilmek önerisinde bulunuyor, kendi can güvenliği için herhangi bir yabancı müdahalesini değil istemeyi, fakat kabul etmeyide hatır ve hayalinden geçirmiyordu.» (s. 233-234)

İktidar yıllarının sonlarına doğru II. Abdülhamid, hem çok yorgun ve bezgin hem de kaygılı ve kararsızdır.

O, Şefik Bey'in huzuraçıkarak, Sadâret karşılığında, yaklaşan bir tehlike durumundaki «Hareket Ordusu»na karşı koyabileceğini bildirilmesi üzerine ; «Bir türedinin egemenliği ve borçluluk duygusu al-

tında saltanat sürmek çok acı bir şey olurdu!» (s. 248) diyebilecek kadar da onuruna düşkündür.

Mehmet Şehabettin Paşa gibi bir Osmanlı bükratının ve Şefik Bey gibi bir İttihatçı subayın iktidar ve mevkii hırslarına karşı II. Abdülhamid, İstanbul'daki ordu ile Selânik'ten gelen «Hareket Ordusu» arasında bir çatışmaya meydan vermemek ve böylece memlekete kardeş kanı akıtılmasını önlemek için kendi rızasıyla tahttan çekilmeyi önererek, asalet timsali bir insan olduğunu kanıtlar.

Hürriyet sonrasının hükümdarı, «Sultan Hâmid, o eski padişah değil» (s. 202) artık. Romancıya göre, «Sultan Hamid büsbütün sesiz ve direnişsiz bir duruma gelmiş, gölgesinden bile korkar olmuştu. Sadrazâmın her dediğine boyun eğmeye kendini yükümlü görüyordu.» (s. 169)

Esasen bu son devrede hükümdarlık isteği ve görev yapma şevki de kalmamıştı. O'nun bu huustaki duygu ve düşünceleri, romanda şu sözlerle yansıtılır :

«Rahat bırakılacağına, canına dokunulmayacağına güenebilse, tahtı bırakıp Çırağan Sarayı'na gitmeyi, orada yirmi sekiz yıl, kılına bile dokunmaksızın yaşattığı ağabeyi Beşinci Murad'ın yerini almayı sevinçle kabul edecek, bunu Padişah bırakılmaya yeğ tutacaktı. Artık o kadar yorulmuş ve bemişti.» (s. 248-249)

Arap İzzet Paşa :

II. Abdülhamid'in yakın çevresinde bulunan Şamlı İzzet Paşa, daha romanın başlarında, padişahın kendisine dert yanması vesilesiyle okuyucuya tanıtılır :

«... sonra, aynı acı gülümseme dudaklarından ilinmeden, biraz gerisinde, fakat Tahsin Paşa'ya göre çok daha yakında duran İzzet Paşa'ya dert yandı : » (s. 7)

Sultan Hamid'in en gözde adamı olarak bilinen Arap İzzet Paşa ile ilgili olarak romancı ; «çöken istibdat rejiminin haklı ya da haksız en kirli ve uğursuz aracı...» (s. 56) değerlendirmesinde bulunur.

Romanda, önce «İzzet Paşa» ismiyle geçen bu şahıs, daha sonra «Şamlı İzzet Paşa» (s. 7), «Arap İzzet Paşa» (s. 9), «Ahmet İzzet Paşa» (s.11) adlarıyla da zikredilir.

Frenklerin «Küçük Sultan» lâkabıyla andıkları İzzet Paşa, «yassı burunlu», «küçük esmer yüz(lü)» ve «iri siyah gözleri parıl parıl yana (n)...» (s. 14) dinç bir askerdir.

Romancı O'ndan, II. Abdülhamid'in «saltanatının son yıllarında bütün ülkenin en nüfuzlu adamı mevkiine yükselttiği İzzet Paşa...» (s. 11) diye söz eder.

Tarihimizin de kaydettiği gerçek bir şahsiyet olan Arap izzet Paşa, II. Meşrutiyet'in alânı üzerine yurt dışına kaçar. Bu kaçıışı kolaylaştıranların (belki planlayanların da) başında Sultan Hâmid vardır. Romanda bu olay okuyucuya şöyle anlatılır :

«Çöken istibdat rejiminin haklı ya da haksız en kirli ve uğursuz aracı sayılan Şamlı İzzet Paşa, Büyükkada'da yazı geçirdiği köşkünden bir vapura binip Çanakkale'ye kaçmıştı ve elinde Hicaz demiryolunun Medine'ye kadar varışı dolayısıyla yapılacak açılış töreni için gittiğini bildiren bir padişah buyruğu bulunduğu için Babıâli'nin emriyle kendisini gemiden çıkartmak istemiş olan devlet memurları da bu kaçışa seyirci kalmışlardı..." (s. 56)

Küçük Sait Paşa :

II. Meşrutiyet'in ilânı esnasında Sadrazamlık makamında oturmakta olan Küçük Sait Paşa, bu göreve yedi defa getirilmiş olduğu gibi Sultan Hamid'in başkâtipliğini de yürütmüştür.

Romanda, hakkında fazla bilgi verilmeyen bu paşadan, «Küçük ve Şapur Çelebi lâkaplarını taşıyan Sadrazam Sait Paşa...» (s. 12) diye bahsedilmektedir.

Romanda çokça rastladığımız gerçekşahıslardan biri olan «Kocaman kafalı ve ufacak boylu...» 5s. 93) bu Sadrâzâma karşı gerek ro-

mancının gereşe roman kahramanlarından Mehmed Şehabettin Paşa'nın yaklaşımı menfidir. Aşağıda, romancının ya da M. Şehabettin Paşa'nın ağzından verilen şu değerlendirmeler, O'na karşı sergilenen menfi tutumu okuyucuya sezdirecek mahiyettedir :

«Ve kılı kırk yararak, hiçbir karara varamamak şartıyla sorun üzerine sorun ileri sürerek, Meclis'i geç vakitlere kadar hep toplantı halinde tutuyor, ihtiyar paşaları konak ve yalılarına itkin gönderiyordu.» (s. 40)

«Padişah efendimizi istibdada ben sevk etmedim, Sait Paşa sevketti.»

« Şapur Çelebi'ye güvenmek doğru olmadığını hâlâ kendisinden medet uman Padişah da belki yakın bir gelecekte anlayacaktı.» (s. 58)

«Kendi suçlarını unutturmak için herkese sataşmak eski âdeti olan Şapur Çelebi'nin kin ve garazına hizmet etmek!» (s. 72)

Romanda «bastonuna dayanıp sızılı bacaklarını» ve «belden aşağısı âdetâ tutmayan vücudu(nu)» (s. 40) sürükleye sürükleye yürüdüğünden bahsedilen Sadrazam Sait Paşa'nın «pek eski rakibi» ise Kâmil Paşa'dır.

Bu «fazla konuşan» ve «en ehemmiyetsiz meselelerde sözü kimseye bırakmayarak» (s. 24) sözlerine devam eden ihtiyar vezirin bir alışkanlığı da ; «Erzurum şivesiyle ağır ağır söylediği Fransızca'nın birtakım kelimelerini

bir biçimine getirip kendi diline katmak ve sık sık kullanmak» (s. 15)'tır.

Kâmil Paşa :

Önce Vükelâ Meclisi memurluğu görevindeyken okuyucuyla tanıştırılan Kıbrıslı Kâmil Paşa, devlet erkânı içinde yaşı en geçkin olanlardan biridir. Nimet'in bir konuşmasından anladığımıza göre o, Mehmed Şehabettin Paşa'dan da yaşıldır :

« — Babam, bütün zekasına Kâmil Paşa Hazretleri kadar sahiptir. Ondan yaşlı değildir ve devlet işlerinde onun kadar tecrübelidir.» (s. 123-124)

Olayların akışı istikametinde adından arada bir söz edilen ve tarihimizin de doğruladığı bir şahsiyet olan Kâmil Paşa hakkında da, romanda fazla bilgi verilmemiştir.

Sadrazam Sait Paşa'nın İttihatçılar arasında memnuniyetsizlik yaratması, Kâmil Paşa'ya sadaret yolunu ikinci defa açar. O'nun görevden alınması üzerine, yerine, «yine seksenlik, hatta Sait Paşa'dan ihtiyar Kâmil Paşa'nın» (s. 84) atanması hususu aracılar vasıtasıyla Padişah'a da onaylatılır.

Aslında Kamil Paşa da II. Abdülhamid'e sadakatle bağlı İmparatorluk bürokratlarından biridir. O'nun, «ilk sadaretini, Sultan

Hamid'in Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesine savaşla karşı koymamak siyasetini onaylamak sayesinde elde etmiş» (s. 167) olduğu söylentisi yaygındır.

Bulgaristan'a karşı sert bir politika gütmesi buna bağlanan Kâmil Paşa'nın yazara göre gayesi, «bu anlaşmazlığı savaşla çözümlyerek, haklı haksız kendisine mal edilen suçu üstünden bütününüle atmaktı(r).» (s. 168)

Talât Bey (Paşa) :

İttihad ve Terakki'nin en ileri gelenlerinden biri olduğu halde romanda hakkında fazla bilgi verilmeyen gerçek bir şahıs da Talât Bey'dir.

Talât bey'i okuyucular hemşehrisi ve dâvâ arkadaşı Şefik'indüğünde tanırırlar. Mehmet Şehabettin Paşa'nın «genç, sağlam yapılı ve esmer benizli adam» (s. 140) olarak nitelediği Edirne mebusu Talât Bey, bu düğünde çok sevdiği arkadaşı için «damat vekil (liği)» de yapar.

Şefik Bey, kayınpederine Talât Bey hakkında bilgi verirken ; «İçimizden bir gün Sadrazam olacak biri varsa o da Talât'tır." (s. 140) der. Bu sözler, O'nun cemiyet içindeki yerini ve önemini belirtecek mahiyettedir.

Kızının düğününden birkaç gün önce kendisine verilen bu bilgi sebebiyle olacak, Mehmed Şehabettin Paşa, Talât bey'in %üzerinde iyi bir etki bırakmağa özellikle dikkat ed(er)» (s. 140). Çünkü, ileride O'na bir işinin düşeceğinden emindir. Hatta, «bu Talât Bey'in çalışması ve etkisi sayesinde en sonra, Sadrazamlığa erişebileceğini, bu umudu kendine bile yarı yarıya iltifat ederek düşünmeye başla(r)» (s. 140)

Oysa, bu esnada, Talât Bey'in Paşa hakkındaki düşüncesi oldukça farklı ve ulaştığı hüküm hayli dikkat çekicidir. Bu durum romanda şöyle anlatılır :

«...Talât bey'in pek delici gözleri konaktaki görkemin, ne kadar yüksek olursa olsun sadece aylıkla bağlanmış bulunamayacağı, arkadaş hatırıyla âyânlığa getirilen bu ihtiyar vezirin gerçekten bir hayli haram yemiş olması gerekeceği yargısına varmıştı.» (s. 140)

Talât Bey'in Cemiyet'in en sözü geçen üyelerinden biri olduğunu Şefik'in konuşmalarından öğrenen Nimet, bir gün O'nu evlerine yemeğe davet eder. Maksadı Şefik için önemli bir nâzırlık kapmak ve kocasıyla Talât Bey arasındaki dargınlığı gidermektir.

Daveti reddetmeyen Talât bey, «kişiliğiyle, zeka ve candanlığıyla» (s. 201) Nimet üzerinde müsbet bir intiba bırakır.

Fakat, Şefik Bey'in Nimet'le evlenerek sahip olduğu bu debdebeden

bir hayli sıkılan ve yazarın, «doğuştan politikacı olarak yaratılmış bu adam » (s. 196) dediği Talât Bey, yemek yerken âdetâ bocalar ve sofrâ örtüsüne yemek döker. O'nun bu hâli üzerine Nîmet ; «Beyoğlu'nun yeni büyüklere açılmağa başlayan salonları acemiliğini henüz o kadar gidermemiş.» (s. 197) diye düşünür.

Enver Bey (Paşa) :

Hakkında detaylı bilgi verilmeyen, romandaki gerçek şahıslardan iri de enver Bey'dir. Yazara göre o, «Hürriyet kahramanlığının bütün şan ve şöhreti Manastır'dakilere bırakılmamak için oradan meydana çıkan Kolağası Ahmet Niyazı Efendi ya da Niyazi Bey'e karşı Selânik'ten yükseltilen...» (s.121-122) genç bir zabittir.

Romancının Şefik Bey'den bahsederken ; «Binbaşı Enver Bey hakkında söylenen söz bunun için de tekrarlanıyor, yani her ikisinin aşk denen şey'i tatmamış bulundukları ve kendilerini evlenmeye bâkir olarak sakladıkları temin olunuyordu...» (s. 122) demesi, bugenç ve idealist subayın henüz evlilik yolunda bir teşebbüste bulunmadığını göstermektedir.

31 Mart Vakası ertesinde, yeni hükümetin programını sunmak üzere huzura çıkmış olan Sadrazam Tefvik Paşa'yla memleketin genel vaziyeti hakkında mülâhazada bulunan II. Abdülhamid, Sadrazam'a

hitaben :

«... İstanbul'dan pek kahramanca kaçanlar, Selânik yolunu tuttukları gibi ataşemiliter sıfatıyla Berlin, Viyana ve Paris'e yollanan hürriyet kahramanları Enver, Hafız Hakkı ve Fethi Beyler de terk-i vazife ile aynı yere müteveccihen yola çıkmışlar; İstanbul'a karşı harekete geçecek odunun başında yeni şanlar kazanacaklar...» (s.222) der. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, Meşrutiyet'in ilânı sonrasında askeri ataşe olarak Berlin'e gönderilen Enver Bey, 31 Mart Vakası üzerine, II. Meşrutiyet rejimini savunmak amacıyla Selânik'e döner.

Şefik Bey'in Dahiliye Nâzırlığı'yla da yetinmeyip Sadrazamlık mevkiine erişmek hayalı ile, II. Abdülhamid'den yana tavır alarak, söz konusu makam için Padişah'la pazarlığa kalkışması esnasında sarfettiği sözlerden de Enver Bey'in Selânik'teki orduda yerini aldığını ve İstanbul'a yürümek için beklediğini öğrenmekteyiz :

«...Gerek şimdiki halde bu ordunun başında bulunan Hüsnü Paşa'nın, gerek pek yakında gelmesine intizar edilen Mahmud Şevket Paşa'nın isteseler dahi alınacak kararlara hâkim olmayacakları kanaatindeyim. Berlin'den koşup gelen ENVER Bey'le diğer küçük rütbeli zabitler vaziyete şimdiden hakim olmuşlardır ve bunların hepsi de inkılâbın eksik kalmış olduğu kanaatini daima ileri sürmüş, bu kanaati müdâfaa edegelmiş kimselerdir.» (s. 243)

ABDÜLHAMİD DÜŞERKEN'DE İTTİHÂD VE TERAKKÎ

Bu eserde de, tıpkı Üç İstanbul'daki gibi, İttihatçılar'a aristokrat bir Osmanlı ailesinin kızının gözüyle bakılır. Abdülhamid'in gözde adamlarından Mehmed Şahabettin Paşa'nın kızı Nimet, İttihatçılar'ın İstanbul'daki önde gelen ismi Binbaşı Şefik'le evlenerek hem babasını hem de konaklarını kurtarır.

Paşa'nın tek evlâdı olan Nimet'i almakla Şefik Bey, tahayyülü güç bir servetin, göz kamaştırıcı bir debdebenin içine girer ama, huzur bulamaz. Eski dâvâ arkadaşlarından gittikçe uzaklaşsa da, Nimet ve ailesine yabancı kalmaktanda kurtulamaz.

Romanda, İttihâd ve Terakki'ye olsun, ittihatçılar'a olsun tenkidler, daima Nimet'ten gelir. Ancak Nimet, iyi bir eğitim görmüş, güzel ve etkili konuşmayı iyi beceren medeni casaret sahibi bir genç kızdır. O'nun yönelttiği tenkidler de daha seviyeli ve mantiki açıdan daha geçerli tenkidlerdir.

Nimet, henüz ilk görüşmesinde Şefik'e, karşı karşıya bulundukları saldırı tehlikesinden bahisle, Cemiyet'e dair tenkidlerini, kendinden emin bir tarzda ifâde eder. Bu husus romanda şöyle nakledilir:

"Nimet... evlerine karşı bir saldırı hazırlanmakta olduğunu öğrendiklerini, buna karşı da iktidarı elinde tutan Cemiyet'in korunmasına sığındıklarını, Sultan Hamid'den geri alınan anayasanın, her ferdin para, namus ve can güvenliğini sağladığına göre; Meşrutiyet'in koruyucusu olduğunu ilân eden Cemiyet'in kendilerini koruması gerektiğini söyledi." (s. 76)

Binbaşı Şefik Bey'e kendisini dinletebileceğini gören Nimet, tenkidlerini sürdürür:

"__Bazı eski ricalle karşı bir hareket tertip etmekten nasıl bir fayda tasavvur ediliyor? İnkılâbın kansız ve gürültüsüz yapıldığından dolayı umumî bir sevinç ve şükran vardı. Şimdi hapislerle, müsaderelele, kargaşalıklarla dolu yeni bir devir mi başlıyor?.." (s. 79)

Bir ara, Şefik'in arkadaşı İttihatçı liderlerinden erlerden Talât Bey'le de tanışan Nimet, O'na konakta bir yemek ziyafeti verir. İttihâd ve Terakki'ye dâir en seviyeli tenkidini de konakta, Talât Bey'e hitaben yapar:

"...Mademki Sultan Hamid meşrutiyeti iadeye mecbur edildi, mademki otuz üç yıl devam eden idaresi kusurlarla, suçlarla, hattâ

cinayetlerle dolu, uğursuz ve şom sayılıyor, şu halde niçin adamlarının bir kısmı gözden düşmüş, hor hakir de diğer bir kısmı iş başında? Bu adamların hepsi hakkında âlicenaplık gösterir, hiç birini tahkirlere uğratmazdınız, bunu anlardım, hattâ bunu tercih ederdim de... Fakat, hepsini bir tarafa çekmek ve her hâlde bir kısmını nezaretlere getirmemek lâzımdı. İdare şekli değişiyor ve yeni idarenin başında eski idarenin birtakım unsurları kalıyor. Bazı eski adamların göğüslerine «namuslu kalmıştır, ehliyetlidir!» işaretini koyup onları kullanıyor, memleketi onlara teslim ediyorsunuz. İş başına geçmek cesaretini neden göstermiyorsunuz? Hiç değilse Kâmil Paşa'yı düşürünce yeni kabineyi bizzat, tamamen kendi adamlarınızla kurmalı değil miydiniz?" (s. 188)

Nimet güzelliği ve özellikle zekâsı ile Şefik'i öyle etkiler ki, zamanla, O da arkadaşlarını Nimet'in gözleriyle görmeğe başlar. Şefik'in bu durumunu romancı şu sözlerle anlatır:

"Fakat karısının, Talât Bey'in deyimiyle (paşa kızının) gözlerine taktığı kara gözlüklerin etkisiyle İttihât ve Terakki'yi pek sevimsiz ve geleceği pek umutsuz görmeğe başlamıştı ve son günlerde artık Merkez-i Umumi'ye hiç ayak atmıyordu." (s. 204)

Nimet'in gözünde İttihatçılar, âdâbıyla yemek yemesini dahi bilmezler. Yazar, Nimet'in daveti üzerine konaklarına yemeğe gelen Talât Bey'in durumunu, Nimet'in gözüyle şöyle anlatır:

"Sofrada bütün yemek süresince durumundan tedirgin göründü. katı yakasından ve kollarından, tabakların çevresinde sıralanmış sayısız çatal ve bıçaktan, çeşitli bardaktan ve kesin bir sessizlik içinde kayar gibi gidip gelerek hizmet eden iki yaşlıca cariye ile iki harem ağasından, kısacası her şeyden, yemek salonundaki bütün debdebeden sıkılıyor gibi bir hâli vardı. Beyoğlu'nun yeni büyüklere açılmağa başlayan salonları acemiliğini henüz o kadar gidermemişti ki, yemek yerken şaşkırmaları, duraksamaları, yanlışları oldu, hattâ bir kere de özenli sofrâ örtüsüne yemek döktü." (s. 197)

YORGUN SAVAŞCI

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Kemal Tahir, romanlarında Türk İstiklâl savaşına özel bir yer verir.

Önce, Esir Şehrin İnsanları (1956) ve Esir Şehrin Mahpusu (1962) isimli eserleriyle Kurtuluş Savaşımızın hazırlık safhasını ele alan yazar, 1965 yılında neşrettiği Yorgun Savaşçı⁽¹⁾ romanında ise, bu yeniden var oluş mücadelesinin en karanlık, en umutsuz dönemini çarpıcı bir şekilde anlatır.

Yorgun Savaşçı romanı üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm, "Von Kres Paşa'nın Dürbünü" adını taşır. Yazar burada, "Mütareke İstanbul'u" üzerinde özellikle durmuştur. Bu öyle bir İstanbul'dur ki; iyice çürümüş, hattâ kokuşmuştur. Hayatını sürdürebilmek için kendilerini pazarlayan kadınlar ve küçük yaştaki erkek çocukların dramı yürek parçalar. Herkes birbirini ele vermek için yarışır. Büyük ölçüde dağılmış ordunun geride kalanları arasında

(1) Kemal Tahir, "Yorgun Savaşçı", İst. 1985, Tekin Yay. (Çalışmamızda bu basımdan faydalanılmıştır.)

disiplinden eser kalmamıştır. Güvenini ve inancını yitirmiş insanların yüreklerine derin bir umutsuzluk çökmüştür. Ortalıkta ise; «Yenilmiş Osmanlı ordusunun en korkunç döküntüleri...» (s. 209) dolaşmaktadır.

Üstelik bütün suç İttihatçılar'a yüklenmiş olduğundan İstanbul'da, bir de «İttihatçı avı» başlamıştır. Roman, eski İttihatçı Doktor Reşit'in kısıtılarak öldürülmesi olayı ile başlar.

Mütareke İstanbul'unun romanda verilen bu vahim halini Mustafa Şerif Onaran şöyle dile getirir:

"İttihatçıları düşman gören, İstanbul'u ele geçiren düşmanları dost bilen İtilâfçılar tam bir hayinlik içindedir. Bir ele verme yarışı başlamış insanlar birbirine düşmüştür. Güvensizlik ve yılgınlık herkesi çepeçevre kuşatmıştır. Namuslu insanlarca yaşanmaz bir ortamdır bu." (2)

Bu bölüme "Von Kres Paşa'nın Dürbünü" adının verilış sebebini, kahramanlardan Doktor Münür şöyle açıklar :

"Onlar öyle dürbünlerdir ki Paşa Amca, Von Kres Paşalar, önceden neleri hazırlamışlarsa ancak onu gösterirler! İstersen Kâbe'de ol!... Von Kres Paşa'nın dürbünü, kan, ölüm, çöküntü, Türkçesi hep rezillik

(2) Mustafa Şerif Onaran, "Yorgun Savaşçı", Türk Dili, Temmuz 1976 (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı) S.:298, s. 70.

gösterir, yüzde elli de aptallık..."(s. 98)

"Karanlığın Dibinde" adı verilen ikinci bölümde, Bursa - Balıkesir -Akhisar üçgeninde İstiklâl mücadelesinin ilk günleri anlatılır. Romancı, ilk bölümün sonlarına doğru, şu sözlerle, okuyucuya ikinci bölümün adını duyurur.

"Suadiye'den ötesi, Anadolu, dünyanın ucundaki uçurum gibi kapkaranlıktı." (s. 209)

Yorgun savaşçının üçüncü bölümü ise, "Dönemeç" adını taşır. Burada, Çerkez Ethem'in Kuvay-ı Milliyeciler yanında savaşmasından, o sıra iyice güçlenen Anzavur'un Çerkez Ethem tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış olmasından söz edilir.

Yine de hainlikler, yılgınlıklar, kaçaklık, kıyıcılık, çetecilik sürüp gitmektedir. Ama, bir taraftan da yavaş yavaş düzenli bir ordu ile savaş düzenine geçilmekte olduğundan, eski umutsuzluklar ortadan kalkmaktadır.

Romanda olaylar 1919 yılı Şubat'ında başlayarak bir seneden fazla

sürmektedir. Bu zaman çerçevesinde küçük anekdotlar, hatıra kırıntıları halinde geriye dönüşler var. Bu vesileyle Cemil katıldığı savaşları, Doktor Münir de «İttihâd ve Terakki» ile ilgili yaşadığı önemli olayları hatırlarlar.

Roman üzerinde ufki bir değerlendirme yapan M. Ziya Bakırcıoğlu da Yorgun Savaşçı'nın muhtevasına ilişkin görüşünü şöyle belirtir:

"Romana bütünüyle bakıldığı zaman, İttihat ve Terakki'nin bir savunması olduğu söylenebilir. Romancı bu savunmayı, İttihat ve Terakki mensubu olan Cemil'e, Doktor Münir'e ve Halil Paşa'ya yaptırır. Bu üçü her şeye rağmen bazı kusurlarını itiraf ederler." (3)

Yorgun Savaşçı'ya dâir dikkate değer bir kritik de Fethi Naci tarafından yapılmıştır. Münekkid edebî kriterleri dışladığı değerlendirmesinde şu görüşlere yer verir:

"Yorgun Savaşçı, insanlardan değil, olaylardan yola çıkan bir roman. Yakın tarihimize ilişkin çok şey öğretiyor. Romanlaştırılmış bilgiler de diyebiliriz Yorgun Savaşçı için, tarih Romanı da. Bunun için «yararlı bir roman» daha doğrusu güçlü bir röportaj demekle yetiniyorum." (4)

(3) M. Ziya Bakırcıoğlu, "Başlangıçtan Günümüze Türk Romanı", İstanbul 1968, s.226.

(4) Fethi Naci, "Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme", İstanbul 1981, s.139.

Sevim Kantarcıoğlu'na göre ise; "Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı'sı bu modern tarih ve kültür felsefesi içinde yaratılmış insanın evrensel trajik tecrübesine konu edinen, büyük bir eserdir." (5)

Araştırmacı romanla ilgili olarak daha sonra şu açıklamada bulunur:

"Yorgun Savaşçı'da 1908 ihtilalini gerçekleştirip inkılaba dönüştüremeyen bir avuç İttihatçı'nın toplumdan soyutlanması, ataleti, dağılışı, mahv ve nihayet Kuvay-ı Milliye ruhu içinde yeniden doğuşu büyük bir ustalıkla işlenmektedir." (6)

Roman'ın asıl sahibi Kemal Tahir ise, Yorgun Savaşçı üzerine yaptığı uzun değerlendirmesinde, birçok noktayı aydınlattıktan sonra ulaşmak istediği gayeyi şöyle açıklar:

"Yorgun Savaşçı'da yakın tarihimizde örnekleri çok görülen, politize olmuş büyük ve küçük rütbeli subayların dramını değil, son yüz yıldır bütün iç ve dış cephelerde yalnız milli devleti, yani vatanı savunmak için hiç kimseden ve hiçbir rejimden kendisi için çok bir şey istemeden vuruşmuş Türk subaylarının dramını vermek istedim." (7)

(5) Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu, "Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm", Ankara 1988, s.140.

(6) A.g.e., s. 141.

(7) Kemal Tahir, Cumhuriyet, "Yorgun Savaşçı Üzerine", 30 Haziran 1968

II

ROMANIN KONUSU

Osmanlı Devleti'ni mağlubiyet uçurumuna düşüren I. Dünya Savaşı bitmiş, İstanbul işgâl altına girmiştir. Bir taraftan işgâl kuvvetleri diğer taraftan İtilafçılar'ın desteğindeki hükümet kuvvetleri, İttihatçı avına çıkmışlardır.

Zaman 1919 yılı Şubatıdır. İstanbul'da ender görülen soğuk ve karlı bir kış mevsimi yaşanmaktadır. Teyzesi Selime Hanım'ın köşkünde saklanmakta olan Cemil, teyzesinin dul kızı Neriman'la, Von Kres Paşa'nın Kanal Savaşı sırasında kendisine hediye ettiği dürbünle çevreyi seyretmektedir.

Bu sırada, karşıdaki boşluk alanda, polislerin bir adamı kovaladıklarını görürler. Cemil kaygılanır. Çünkü hapisten kaçırılan «İttihatçılar'ın kodamanlarından, eski Diyarbakır Valisi, Doktor Çerkez Reşit Bey'i bekle(mektedir)» (s.8). Gördükleri şahıs gerçekten Reşit Bey'dir. Fakat, iki yüz metre ileride vurulmasından sonra durum anlaşılmış olduğundan Cemil, yanına sığınmak isteyen bu dava arkadaşına yardımcı olamaz. Bavulundan çıkardığı şarjörü, tabancasına

sürerken, sokaktan Baytar emeklisi Salih Bey'in:

"Kendini vurdu herif" (s.10)

Sözüyle irkilir. Pencereye doğru çıkar gider. Komşusu Baytar penceredeki kadınlara olayı şöyle anlatır:

" -Üç kurşun attı arka arka... Sonra doğruldu, elini kaldırdı. Teslim olacak sandım. Tabancayı ağızına sokup tetiğe bastı" (s.10).

Köşktekiler, Cemil'in de izini bulmuşlardır diye, tedirginlik duymaya başlarlar. Bir müddet sonra bir teğmen, Yüzbaşı Cemil'i karakola çağırır. Cemil, sivil elbiselerini giyer ve Hasanpaşa Karakolu Komutanı Arap Maksut'a gider. Cemil gibi o da İttihatçıdır. Arap Maksut, İttihatçıların ileri gelenlerinden Patriyot Ömer'i saklamak için Cemil'den yardım ister. Teyzesinin kızı Neriman'la yeni nişanlanmış olan Cemil, Neriman'ın da yardımıyla Patriyot Ömer Bey'i saklandığı yerden çıkarır ve daha güvenli bir yer bildiği Farmason Doktor Münîr'in Erenköy'deki köşküne götürür.

Doktor Münîr, bir müddet önce Sinop'a sürülmüş; fakat, kısa zamanda geri dönmüştür. Öteden beri aralarında önemli görüş ayrılığı bulunan Doktor Münîr'e İttihatçılar pek güvenemezler. Doktor Münîr'in

Kısa sürede sürgünden dönmesi, bir kısım İttihatçılar tarafından «güvenilmez adam» ilân edilmesine sebep olur. Halbuki o, İttihatçılar'a kimsenin yapamayacağı yardımlarda bulunmaktadır.

Cemil, Patriyot Ömer Bey'in kaçırılması sırasında Neriman'ın önünü keserek kendilerine engel olmağa kalkışan sivil giyimli bir polis memurunu döverek kaburgalarını kırar. Bu memur, aslen Arnavut'tur. İşin kötüsü ise ağabeyi Beyoğlu'nda başkomiserdir. Kardeşinin dövülme işini bir çeşit kan dâvâsı haline getirerek Cemil Bey'i aramaya koyulur. Bu maksatla da Nerimanların evini sürekli gözetletir. Patriyot Ömer Bey'i doktorun köşküne tehlikesizce ulaştırırlar. Arap Maksut'un da tavsiyesi uyarınca Cemil, Doktor Münîr'in köşkünde kalmaktadır. Şubat ortalarından bu yana neredeyse iki buçuk aydır Doktor Münîr'in evinde, hapsedilmiş gibi beklemektedirler.

Birgün Neriman'dan bir haber gelir, Cemil'le mutlaka görüşmek istemektedir. Bir tanıdığın evinde buluşurlar. Neriman, Cemil'e hamile olduğunu söyler. Bunun üzerine Cemil, hemen evlenmelerinin meseleyi halledeceğini bildirir. 14 Mayıs 1919 tarihinde nikahları kıyılır. Akşam üzeri, Neriman'ın eski kocasından olma küçük Enver, Hacı Bakkal'a, Cemil'in evde olduğunu söyler. Cemil'in kaçıp saklanması bu yana,

küçük Enver'in bakkala her gelişinde ağzını arayan Hacı Bakkal'ın karakola haber vereceği kesindir. Bunun üzerine Cemil, gerdeğe giremeden evden uzaklaşır. İleride Bulgar Mandırası civarında gizlenecek ve Neriman'ın işaretini bekleyecektir. Şayet ev basılırsa Neriman, üst kattaki kullanılmayan odanın ışığını yakacaktır. Nitekim Cemil, kuru çeşmenin yalağında oturup beklerken bir ara, «karşı tepedeki evlerden birinde, bir pencere apansız aydınlanınca irkilerek kendine gelir.» (s.155). Bu, Neriman'ın işaretidir. Evin basıldığı anlaşılır.

O gece, çaresiz, arkadaşlarının yanına, Dr. Münîr'in evine dönmeye karar verir. Köşkün çok yakınına gelince, caddede askeri araçların beklediğini görür. Bir köşeye gizlenip, köşk çevresini gözetlemeye başlar. Araçlar farlarını yakınca İngiliz askerleriyle zaptiyelerin arasında Doktor Münîr, Patriyot Ömer ve Halil Paşa'yı tanır. Kederle ellerini iki kere dizine vurur.

Bir an çaresizlikten dona kalır. Öyle ki, «Cemil, on yedi yaşındayken kapatıldığı Taşkışla'nın yeraltı hücrelerinde bile, bu kadar umutsuz bir yalnızlık duymamıştır.» (s.159) İki buçuk saat yürüyerek Erenköy'den Üsküdar'a gelir. Karşıya geçecektir. O sırada birinden şüphelendiği için, Çengel Köyü'ne doğru yürür. Cemil, henüz Kuleli'de

okurken, Nazif Paşa'nın kızı Nadire ile buralarda buluşmuş ve gerektiğinde saklanmış olduğundan buraları iyi bilir.

Mayıs ayının on beşinci günü, sabahleyin karşıya geçer ve doğru Gülhâne Parkı'na gider. Parkta bir bank üzerinde biraz kestirir. Gözünü açtığı anda karşısında duran iki düşkün çocuk, Cemil'le pazarlık etmeye ve kendisini sarnıca indirmeye çalışırlar. Cemil'e, «Sarnıca inemezsen... Kayyuma gideriz. Yirmi beşi verdin mi basılmak korkusu da yok...» (s.168) derler. Çocuklar, bu işi yapan bütün oğlanların önce Ayasofya Kayyumu'nun odasından geçtiklerini açıklayınca Cemil'i derin bir düşünce alır. Yüreği sızlar, koskoca imparatorluğun nasıl olup da yıkılıverdiğine hiç şaşmamak gerektiğine inanmağa başlar. O'na göre, çürüten sistem değil, insanlardır.

Çocukların Kayyum'dan bahsetmeleri Cemil'e, Ayasofya civarında görevli Teğmen Recep'i hatırlatır. Biraz vakit ilerledikten sonra doğru Recep'in yanına gider. Kendisini güler yüzle ve saygıyla karşılayan Recep teğmenin yanında bir iki gün kalır. Bir gece Ayasofya Kayyumu Abdi'nin odasına ziyafete giderler. Yiyip içerler, kadın oynatırlar.

Aynı gece Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardır.

Teğmen Recep, kendisini ziyarete gelen «Nigehbân'dan bir yüzbaşı» olan Kerim Konya ile konuşurken Yüzbaşı Cemil'in de buralarda olduğunu ağzından geçirir. Kerim Konya'nın:

"-...Nerede şimdi, adresini biliyor musun?" (s.185)

Diye sorması üzerine Recep kuşkulandır, Cemil için de «Uğradı geçti»der. Fakat, Kerim'in «yutmadığı» kanaatindedir. Recep'in kendisine bunları anlatmasını müteakip Cemil, acele giyinip Saray içine geçer. O, müzede oyalanırken Teğmen Recep, Hasan Paşa Karakolu inzibat subayı Yüzbaşı Maksut (Arap Maksut)'un yanına giderek, Cemil'i nasıl saklayabileceklerini öğrenip haber getirecektir. Arap Maksut, Yüzbaşı Tasun, adına sahte bir kimlik ve evrak hazırlatarak Recep ile Cemil'e gönderir. Cehennem yüzbaşı bu evraklarla Teşvikiye'deki Ordu Barınma Evi'ne sığınır.

Burada bir hayli sıkılan Yüzbaşı Cemil, Ordu Barınma Evi'nde «üstüne çöken karakoncolos akınından nereye kaçabileceğini bir an ar (ar).» (s.209) Üzerine askeri üniformayı giydiği on bir yaşından bu yana «ilk defa kork(ar)» (s.209).

Bir süre sonra, Teğmen Recep'in uydurduğu tüccar vesikasını cebine koyarak, «Kapıdağlı Temel Reis'in seksen tonluk odun kayığı...» (s.211) ile Bandırma'ya gider. Burada Kolordu Komutan Vekili Bekir Sami Bey'i bulur. Okul arkadaşı Yüzbaşı Selâhattin de oradadır.

Bekir Sami Bey, İzmir'in işgâlinde sonra daha içerdeki yerleşim bölgelerine ilerlemeye başlayan düşmanı durdurmak, yöre halkını direnmeye sevk etmek maksadıyla Çerkez Ethem Bey'in ağabeyi Reşit Bey'den yardım ister. Bir amacı da, iki yüzbaşı ile bir teğmenden ibaret kolordusunu tamamlayabilirse, Manisa civarındaki ağır topları ve diğer silahları cephaneleriyle birlikte daha içlere kaçırmaktır.

Bunu gerçekleştirmek için önce Balıkesir'e hareket ederler. İstasyonlar ve demiryolu işletmeciliği Rum memurların elinde olduğu için, her taraf Yunan bayraklarıyla donatılmıştır. Rumlarla Türkler arasında herhangi bir çatışma olmaz. Çünkü, Türkler'in ileri gelenleri, Yunanlılar'ın İzmir'e çıktığını duyunca, Rumlar'a ve Yahudilere sığınmışlardır.

Bekir Sami Bey ve Cemil, birlikte Akhisar'a geçerler. Fakat, halk bunlara o kadar soğuk hatta düşmanca davranır ki; ne ekmek bulmaları, otelde kalmaları mümkün olur, nede sokakta gezebilirler. Kasaba ileri

gelenleri, bunların bir an önce kasabayı terketmelerini isterler.

Yüzbaşı Cemil'in girişimi ve cesareti sayesinde askerlik Şubesi'ne yerleşirler. Şube'deki tek görevli er, Kör Şaban'ı hizmetlerine alarak çalışmalarını sürdürürler. Başbozuk Paşası dedikleri Halit Paşa'nın yardımıyla topladıkları 82 kişilik bir müfreze, teğmen Faruk komutasında Manisa'ya hareket eder. Oradaki topları ve makinalı tüfekleri kaçırmak, yeni kurulacak cepheye taşıyacaklardır. Fakat bunlar yetişmeden Manisa düşer. Halit Paşa'nın da otoritesi sarsılmış, gücü kalmamıştır. Vakit geçirmeden bu düzenli ordu askerlerinin yanından ayrılmak niyetindedir. Nitekim kısa bir süre sonra bir yolunu bulup kaçar.

Daha sonra Çerkez Ethem'le karşılaşırlar. Ethem Bey'in kendine mahsus bir stratejisi ve savaşma tarzı vardır. O'nun düşüncesine göre önce, içerdeki hainleri sindirmek ve temizlemek gerekir. Bunun için Akhisar'a girer girmez, Bekir Sami Bey ve arkadaşlarını bu ilçede barındırmayan Gâvur Çavuş'u, hem de suç ortağı eski müderrislerden Hacı Nizamettin Efendi'nin fetvasıyla astırır. O günlerde, eski Bahriye Nazırı Rauf Bey de Akhisar'a gelir. Bekir Sami Bey'le buluşan eski

nazırın amacı, düzenli bir ordu kurup, düşmana karşı direnmektir. Fakat, bütün birlikler bir bir dağıtıldığı, halkın büyük kısmının subaylara düşman gözüyle baktıkları bir ortamda bu işi başarmak oldukça güçtür. Yine de Rauf Bey'e göre tek çıkar yol, düzenli bir ordu kurmaktır. Bunun için de milislere maaş bağlanması, halkın güveninin sağlanması, eşkiya ve başıbozuğun sindirilmesi gerekmektedir.

Cemil, bir ara İstanbul'daki karısı Neriman'dan bir mektup alır.

Cemil'in bir çocuğu olmuştur.

Romanın üçüncü bölümünde geriye dönüş başlar. Cemil ve emireri Kör Şaban tekrar Bursa'ya dönmektedirler. Artık Bursa, bir karargah durumundadır. Yüzbaşı Cemil burada, telgraf aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüşür ve doğrudan O'nun emrine girer.

Bu arada, daha önce yanlarından kaçarak uzaklaşan Başıbozuk Ağası Halit Paşa'nın öldürüldüğünü öğrenirler. Rivayete göre düşman, Halit Paşa'nın kesilmiş kafasını bir sırığın ucuna takarak Akhisar'da dolaştırmıştır.

Bir süre sonra Cemil, çok önemli bir görevle Bandırma'ya gider. Orada çok keyfi ve gaddarca bir çok adamı astıran, bu yüzden de lâkabı

Kasap olan Yarbay Osman Bey'i Bursa'ya gönderecektir. Yarbay, Cemil'e direnmez. Cemil de O'nu Bursa'ya götürür.

Daha sonra da Cemil ve arkadaşları, Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine tutuklayarak Ankara'ya gönderirler.

O sıralarda Dr. Münîr de kendisini hükûmet tabibi tayin ettirerek Bandırma'ya gelir. Maksudı millî mücadeleye katılmaktır.

Eser, Çerkez Ethem'in Milli Mücadele hareketi için büyük bir tehlike olan Anzavur'u tepelemesi ile sona erer.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

Yorgun Savaşçı'da bazı tasarlanmış kişilerin yanı sıra çok sayıda gerçek kişilere de yer verilmiştir. Romanın en önemli kişisi Yüzbaşı Cemil'dir. Şahıslar kadrosunu teşkil edenlerin önemli bir kısmı milli mücadele döneminde adları geçen, tarihe mal olmuş kişilerdir. Yüzbaşı Selâhattin, Çerkes Ethem, Anzavur, Rauf Bey, Kâzım Karabekir ... gibi. Sık sık yapılan geri dönüşlerle İttihatçı liderleri Enver Paşa ve Talât Paşa'dan da söz edilmektedir. Bu arada Mustafa Kemal'den de bir güven kaynağı olarak etkilenildiği sezdirilmektedir.

Eserde Anadolu insanının sağduyusu ile gözüpekliği, yılmazlığı, cesareti ve mütevazı bilgeliği ise, en ilginç bir tip olan Kör Şaban ile temsil ediliyor. Romanın başkışisi ise hiç şüphesiz Cehennem Yüzbaşı Cemil'dir.

Yorgun Savaşçı'da romancı, şahısları tanıtmak için uzun uzun tasvirler yapmaz. Daha çok olaylar içindeki davranışlara yer verir. Şahısların konuşmalarına dikkat eder. Bazen hiç dikkat çekmeyen küçük bir şey önemli bir ruh durumuna ışık tutar. Bu yolla karakterler hem daha canlı, hem de belirgin hale gelmiş olur.

Romanda vak'a ön planda yer aldığı için şahıslar üzerinde detaylı bir şekilde durulmamıştır. Bu sebeple roman şahısları, sadece vak'anın tertibinde, gelişip sonuçlanmasında vasıta olmaktan öteye geçememektedir.

Esasen yazar, roman şahısları hakkında herhangi bir hüküm vermez. Onlar, olayın içerisinde, sırası geldikçe kendilerini okuyucuya farketirirler. Böylece hükmü veren okuyucu olur. Sonra romancı, şahısları bir genellemeye tabi tutmamıştır.

Yorgun Savaşçı'da başta Mustafa Kemal olmak üzere daha birçok şahsın olaylar dolayısıyla adları geçmektedir. Bunlar «Kuva-yi Milliye» taraftarı, memleketin kurtuluşu için çırpınan vatanseverlerdir. Ali Fuad Paşa, Kâzım Karabekir, Rauf Bey vb. komutanlardır.

Bir de «Kuvâ-yi Milliye»'ye karşı olanlar İttihatçılar'ı düşman bilenler vardır. Bunların önde gelenleri, İtilâfçılar grubuna bağlıdır. «İtilâfçı subayların kurduğu Nigehban Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf, İttihâd-ı Muhammediye fırkalarının bir kısım üyeleri pir aşkına hafiyelik ediyorlar, İttihatçı kovalıyorlardı.» (s. 120).

Bundan başka çeşitli sebeplerle İttihatçılar'ın ve «Kuvayı Milliyeci»lerin karşısında olanlar da vardır. Bunlar da İttihatçılar'a dış bilememektedirler. Sözelimi İttihatçı düşmanı Kerim Konya, şöyle der: "Hayır, bu İttihatçılar'ı yediden yetmişe kazıklamadıkça biz bu milletin öczünü alamayız!" (s.176)

Akhisar Kaymakamı, Gavur Efe, Müderris Hacı Nizamettin Efendi, Otelci böyle tiplerdendir.

Manisa Mevki Komutanı Ahmet Zeki Bey, Başbozuk Paşası Çerkez Halit Bey kararsız, şaşkın ve korkak tutumlarıyla aynı çizgiyi paylaşırlar.

Yüzbaşı Cemil:

Romanda "Cehennem" lâkabıyla da anılan Cemil, henüz "on bir yaşında" iken askeri üniforma giymiş, çekirdekten yetişme bir topçu subayıdır. Teğmen Faruk'a bahsettiğine göre; babası Abdülhamit'in topçu zabitlerindendir ve Enver Paşa tarafından emekliye sevk edilmiştir.

"—Babam da topçuydu. Söylemişim değil mi dün gece?... Enver Paşa orduda temizlik yaptığı zaman emekliye ayrılmıştı. Umursamadımdı hiç... Bana, çok yaşlı geliyor olmalıydı ki, «Dinlensin artık...» dedim." (s.30)

Cemil, «On yedi yaşında Harp Okulu öğrencisiyken, apansız Taşkışla'ya götürülüp yeraltında penceresiz bir hücreye, tek başına kapatıl(ır)». (s.22)

Bu, suçsuz yere tevkif ediliş, Cemil'in hayatında bir dönüm noktası teşkil der. Beş haftayı aşkın tutuklu kaldıktan sonra, «Yakalanan Jön Türk takımıyla ilgisi olmadığı anlaşılıp salıveril(ir).» (s.22) Fakat, eve döndüğü zaman annesini yatağa düşmüş bulur. Annesi, güvenlik güçlerinin arama yapmak üzere evlerini bastıkları sıra, oğlunu asacaklar korkusuna kapılır. O acıyla sağ yanına felç iner. Dili tutulmuş, şuuru gitmiştir. «Oğul acısı, yüreğinde, bir daha çözülmemek üzere donup kalmış...» olduğundan «Cemil'i tanıyamadan öl(ür).» (s.23)

Yazar, Cemil'in bu acı olaydan sonra, Jön Türklüğe nasıl merak sardığını şöyle anlatır:

«O zamana kadar hiç ilgilenmediği Jön Türk gazetelerine merak sardı, gizli derneğin Süleyman Paşa koluna yazıldı. İhtilâlcı yasak yayınları, Yenicamii'de Arap şemsiyeciden, Eminönü'ndeki berber, Bektaşî bebası Hacı Haşim Efendi'den, Halıcıoğlu'ndaki meyhaneci

Dimitri'den alıp Harbiye'deki arkadaşlarına dağıtıyordu. Subay çıkınca Rumeli'ne gönderilmeyi, topçuluğu bir yana bırakıp Makedonya'da çete boğuşmalarına katılmayı sağladı.» (s.23)

Cemil, Makedonya'da çetelere karşı vuruşur. Baskınlara katılır. «Pusulara girip çık(ar)» (s.23) Bütün bunları «ün almak için değil, dost düşman, hiç kimseden geri kalmamak için...» (s.23) yapar. İttihatçı Atıf'ın, Müşir Şemsi Paşa'yı Manastır Posta hanesinden çıkarken vurması olayı sırasında, Atıfı gözetip kollayanlardan biri de yine Cemil'dir.

1908'de Hürriyet ilân edilir. Fakat İkinci Meşrutiyet'in ilânı ile her şey düzelmez. Aksine, imparatorluğu da, O'nu yönetmeye talip olan İttihatçıları da daha vahim olaylar beklemektedir.

Otuz üç yaşında olduğu halde, «bitmez tükenmez bir yorgunluk» (s.25) ve yılgınlık duyan Cemil'in geride bıraktığı macera dolu hayatın bu kısmını, romancı şöyle özetler:

"...Sonra?...Yemen, Haran, Arnavutluk isyanları.... Sonra Trablus yenilgisi... Balkan rezilliği... Sonra Sarıkamış... Kanal... Çanakkale... Galiçya... Sonra... Irak-Filistin cepheleri... Sonra bozgun..." (s.24).

Cemil bu cephelerin bir çoğunda bizzat bulunmuş ve büyük başarılar elde etmiştir. Soydan topçu olduğunu da bu cepheler aracılığıyla, dost düşman herkese ispatlamış ve haklı olarak "Cehennem" lâkabını kazanmıştır. Gerçi Dr. Münir, O'na bu lâkabın verilmesini tenkit eder:

"— Senin Cehennem lâkabına... İstanbul'un alınmasında biz top kullanmışız. O tarihlerde, en iri topu döktürdüğümüz halde, cehennem topçu lafı yok kitaplarda... Sonra gâvurlar topçuluğu ilerletmiş. Biz

onlardan alır olmuşuz topları... Alta düşmüşüz yani... Sarılmışız palavraya... Saatte bir mermi atan, onu da 50 adım öteye düşürebilen top, çok güçlü görünmüş bize...Top atanlara "Cehennem" demişiz... (s.61).

Cemil keskin bir nişancıdır. Doktor Reşit Bey'in kısıtırılıp öldürülmesi, içini burkar. Çünkü, «Bir filinta olsaydı... Tanıdık bir filinta... Tabancalı herifi düşürebilir miydik buradan?...» (s.25) diye muhakeme ettikten sonra; «Düşünürdüm. Çekilmesini sağlardım... Kapıyı tutardı.» demekten kendini alamaz.

İçine düştüğü yılgınlığı düşünürken, aklına babasının, «Gerçek topcu topundan ayrıldı mı çok yaşamaz.» (s.31) sözü gelir. Böylece içine düştüğü yılgınlığın gerçek sebebini bir bakıma bulmuş olur.

İşgal kuvvetlerine yakalanmamak için teyzesinin evinde gizlenen Cemil, kendisine Arap Maksut'tan bir haber getiren Teğmen Faruk'la sohbet ederken anar bu acı geçmişi. Halbuki içinde bulundukları hal, daha da acı vericidir. Bütün İttihatçı subaylar, çevrelerindeki insanların horlayan ve suçlayan bakışlarından son derece rahatsızdırlar. Bu yüzden, «Omuzlarımızın üstünde artık apolet değil, yenilginin suçunu taşıyoruz.» (s.29) diyen Cemil, bu husustaki düşüncelerini şu cümlelerle sürdürür:

"...Her ayıplayan bakış, aşağılayan söz, dayanma gücümüzden birazını alıp götürüyor. Oysa «bizi anlasınlar!» diye bakıyoruz gözlerine... «Anlarsa, üstümüzden atarız bu yorgunluğu, güven gelir içimize belki...» diyoruz." (s.23).

Aslında Cemil, bütün bu güçlüklerin üstesinden geleceklerine inanmaktadır. Tek arzuları, «Bir umut ışığı görebil(mek)tir.» (s.23) Bunun için de dağılan ordunun tekrar kurulup toparlanması gerekmektedir:

"Evet, bizi ordunun dağılımlığı yoruyor. Başıbozukluğu onurumuza yediremiyoruz." (s.30).

Cehennem Yüzbaşı Cemil, onurlu yaşamaya büyük önem verir. Bu sebeple o, hayatı süresince daima «dengeli, tutarlı, sağlam» bir kişilik sergilemeye çalışmıştır. Fazla konuşmadığı için çevresindekileri sözlerinden çok davranışlarıyla etkiler. Arkadaşları ve meslektaşları arasında, güven uyandıran bir insandır.

O bakımdan mütareke İstanbul'un kendisine ve dava arkadaşlarına karşı kayıtsızlığı Cemil'i çok üzer. Kendi toplumuna karşı yabancılaşma çekmesine yol açar. Duyduğu bu yalnızlık ve yabancılaşma O'nu sonunda Anadolu'nun kucığına atar.

Araştırmacı Sevim Kantarcıoğlu'nun Cemil ve arkadaşları için yaptığı şu yorum ne kadar yerindedir:

"Romanın kahramanı Cemil, 1909'dan sonra dağılan İmparatorluğun çöküşünü önlemek için hayatlarını fedâ eden bazı ittihatçılar gibi ölmemiş, onun enkazı altında diri diri gömülmüştür. Cemil, kendisiyle aynı kaderi paylaşan diğer İttihatçılar gibi gerçekten kopuk idealizminin, duygusallığının, belirsizliğinin ve tecrübesizliğinin bedelini ölümden daha korkunç bir yalnızlık ve tahammülle ödemek zorundadır.»⁽¹⁾

Gerçi «idealistlerin temsilcisi olan Yüzbaşı Cemil, Patriyot Ömer'i kurtarmak için nişanlısı Neriman'ın hayatını hiç düşünmeden nasıl tehlikeye attıysa, hürriyet idealleri için gerçekleri hesaplamaaksızın ülkesini ve halkını tehlikeye attığını anlamıştır artık.»⁽²⁾

Hayatının bu safhasında, O'nun, asırlardır ihmal edilmiş Anadolu insanını temsil eden «Kör Şaban»la bütünleşmesi «Cemil'e yalnızlığını, yılgınlığını ve herşeyden çok ümitsizliğini unutturur.»⁽³⁾

(8) Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu, "Türk ve Dünya Edebiyatlarında Modernizm", Ankara, 1988, s.141.

(9) A.g.e., s. 142-143.

(10) A.g.e., s. 145.

Cehennem Yüzbaşı Cemil, onurlu yaşamaya büyük önem verir. Bu sebeple o, hayatı süresince daima «dengeli, tutarlı, sağlam» bir kişilik sergilemeye çalışmıştır. Fazla konuşmadığı için çevresindekileri sözlerinden çok davranışlarıyla etkiler. Arkadaşları ve meslektaşları arasında, güven uyandıran bir insandır.

O bakımdan mütareke İstanbul'un kendisine ve dava arkadaşlarına karşı kayıtsızlığı Cemil'i çok üzer. Kendi toplumuna karşı yabancılaşma çekmesine yol açar. Duyduğu bu yalnızlık ve yabancılaşma O'nu sonunda Anadolu'nun kucığına atar.

Araştırmacı Sevim Kantarcıoğlu'nun Cemil ve arkadaşları için yaptığı şu yorum ne kadar yerindedir:

"Romanın kahramanı Cemil, 1909'dan sonra dağılan İmparatorluğun çöküşünü önlemek için hayatlarını fedâ eden bazı ittihatçılar gibi ölmemiş, onun enkazı altında diri diri gömülmüştür. Cemil, kendisiyle aynı kaderi paylaşan diğer İttihatçılar gibi gerçekten kopuk idealizminin, duygusallığının, belirsizliğinin ve tecrübesizliğinin bedelini ölümden daha korkunç bir yalnızlık ve tahammülle ödemek zorundadır.»⁽¹⁾

Gerçi «idealistlerin temsilcisi olan Yüzbaşı Cemil, Patriyot Ömer'i kurtarmak için nişanlısı Neriman'ın hayatını hiç düşünmeden nasıl tehlikeye attıysa, hürriyet idealleri için gerçekleri hesaplamaksızın ülkesini ve halkını tehlikeye attığını anlamıştır artık.»⁽²⁾

Hayatının bu safhasında, O'nun, asırlardır ihmal edilmiş Anadolu insanını temsil eden «Kör Şaban»la bütünleşmesi «Cemil'e yalnızlığını, yılgınlığını ve herşeyden çok ümitsizliğini unutturur.»⁽³⁾

(8) Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu, "Türk ve Dünya Edebiyatlarında Modernizm", Ankara, 1988, s.141.

(9) A.g.e., s. 142-143.

(10) A.g.e., s. 145.

Doktor Münir :

İlk İttihatçılar'dandır. Fakat, Cemiyet'i, «31 Mart'tan önce bırak(ır)...» (s.51) Ufak tefek bir vücuda sahip olduğundan "Bücür" lakabıyla da anılan Doktor Münir, «Kısa boylu, çelimsiz...» olsa da çevresinde «çevik, güçlü, zeki bir adam etkisi yap(ar)» (s.60).

Okumayı çok sevdiğinden evinde ilk göze çarpan; «Duvarları tavana kadar örten kitap rafları(dır).» (s.63) Bitmek tükenmek bilmeyen bu okuma merakı, Doktor Münir'in ufkunu genişletmiş; ona hiçbir şeye körü körüne bağlanmamayı ve her şeyi akıl süzgecinden geçirmeyi öğretmiştir. Bu sebeple Doktor Münir, en yakın dostlarını, hattâ dava arkadaşlarını dahi tenkitd etmekten çekinmez.

Onun bu hususta ne kadar cüretkâr olduğu, II. Abdülhamid iktidarında ilk defa tattığı sürgün hayatının ardından, İttihatçılar devrinde, bu defa eski arkadaşlarınca Sinop'a sürgüne gönderilmesinden kolaylıkla anlaşılır.

Buna rağmen Doktor Münir kin gütmaz. Gönlü daima arkadaşlarından yanadır. Ama, onların hiçbir yanlışını görmezlikten de gelemaz. Yeri gelince onları kıyasıya eleştirir. Fakat fedakârlığa sıra gelince; O'nun bu hususta gösterdiği üstün cesareti çoğu İttihatçı gösteremez.

Mütareke sonrasında pek çok İttihatçı, kaçıp saklanacak delik arar; arkadaşlarının selâmını dahi almaya çekinirken, Doktor. Münir kimsenin gösteremediği bir cüretle, en ünlü İttihatçılar'ı, kendisi için kiraladığı, «Deniz kıyısındaki bir köşkte...» (s.59) saklama cesaretini gösterir.

Son günlerde, evinde misafir ettiği eski arkadaşlarıyla, memleket meseleleri üzerinde yoğun tartışmalar yapar, çeşitli mülahazalarda bulunur.

Doktor Münîr, kıyıcılığı hiç sevmez. Bunun için eski dava arkadaşlarından olduğu halde, kıyıcı olması sebebiyle Çerkez, Doktor Reşit Bey'i evine kabul etmemiştir. Diğer İttihatçılar'a (Halil Paşa, Yüzbaşı Cemil ve Patriyot Ömer) ise, evini tereddütsüzce açar.

İnatçılığı kadar dobra dobra konuşmasıyla da dikkat çeker. Ne kadar acı olursa olsun gerçeği söylemekten hiç çekinmez. Yüzbaşı Cemil'in, Halil Paşa hakkında konuşurken sarfettiği şu sözler, bu kanaati teyid eder mahiyettedir:

"...Yıllarca ordu komutanlıkları yap... Sonra gel bu eski köşke sığın! Her lâfi zehirden acı Farmason Doktor'un minneti altında yaşamaya katlan!..." (s.111).

Doktor Münîr fırsat düştükçe İttihatçılar'ı iğneler. Ama, somurtkan biri değildir. Yeri geldikçe arkadaşlarına hoş nükteler yapar. Onlar da Münîr'e «Farmason doktor» «Bücür Ağa» diyerek kendisiyle şakalaşırlar, alay ederler.

Evinin hizmetini gören ve durmadan İttihatçılar'a beddua yağdıran Çerkez kadınla bir konuşmasından anlaşılacağı üzere; her iki devirde de sürgüne gönderilişini dahi nükteli bir ifadeyle anlatır:

"—Tamam, o zaman Jöntürk diye gittik, İttihatçılar zamanında Karttürk diye... Ne farkı var alık Çerkes?" (s.102).

Arkadaşları da Doktor Münîr'e sık sık takılırlar. Sinop sürgününden Cemal Paşa'nın himmetiyle dönüşünü, olanları biraz abartarak O'nun asılmaktan nasıl kurtulduğunu alaycı bir tavır sergileyerek şöyle anlatırlar:

"...Bizim Cemal, idam edeceklerini seçmiş, üç direkleri ona göre ısmarlamış, eline de Doktor Münür'ü geçirmiş... Eh... geriye ne kalıyor? «Alın bunu götürün!» demek mi? Bu kadar lafı, bu bizim Cemal, esirgemeyecekti ama.. Bilmem ne oldu? «Kararda Kavaklı Mustafa yazılı efendim» demişlerdir." (s.67)

Doktor Münir, hazırcevaplılığını gösterir, arkadaşlarının bu alaycı sözlerinden yara almadan ve üstelik, onları yerin dibine batıracak bir nokta da yakalayarak kurtulmayı başarır:

"—İçinizde okuma yazma bilen vardı da öyle mi? Mustafa'yı Münür'den ayırt edebilecek kadar okuma bilen...» (s.67)

Diyerek İttihatçılar'ın cahilliklerini yüzlerine vurur.

Siyasî gelişmeleri yakînen takip eden Doktor Münir'in önsezisi de kuvvetlidir. İzmir'in Yunanlılar'a verileceği ve bunu ABD'nin de onayladığı yolundaki gazete haberleri üzerinde Cemil'le konuşurken millî mücadelenin yakında başlayacağını sezmiş görünür:

"...Kuşçubaşı çiftliğine gidip yan gelme işin suya düşüyor, Cehennem. Çiftçiliği bırakıp zeybekliğe soyunacaksan, bilmem!..." (s.121).

Halil Paşa:

Romanda, «Enver Paşa'nın dayısı Halil Paşa» (s.63) şeklinde okuyucuya tanıtılır. O da İstanbul'daki İttihatçı avından kaçarak, Doktor Münir'in evine sığınmış; orada gizlenmektedir. «Haftalardır, istanbul kazan, yerli-yabancı polis kepçe, bu Halil Paşa aranmakta(dır.)» (s.64)

Halil Paşa da eski İttihatçılar'dandır. Fakat, o daha mülâyim'dir. Nerde, nasıl hareket edeceğini bilir. Aklîselim sahibidir. İttihatçılar aleyhine atıp tutan doktor Münir'e:

"—Höst bre! İttihatçılığa laf istemem! Gerisini kendin düşün bücür hekim!..."

Diyerek yeri gelince şaka yollu da olsa ikazdan çekinmez.

Halil Paşa, Patriyot Ömer'le birlikte bir ara Mustafa Kemal'i vurmaya düşünürler. Çünkü, Mustafa Kemal sürekli olarak, «Orduyu siyasettin çekin» (s.107) dediği için Enver Paşa'yla hiç anlaşamamaktadır.

Böyle tehlikeli bir hareketi, yine Halil Paşa'nın aklîselimi önler:

«—Bileğini tuttum bunun Doktor... Sen misin Kemal Bey?» dedim. «Benim» dedi. «Başkasına benzettik!» dedim. «Olur öyle yanlışlıklar, gece karanlığında» diye güldü; savdım Patriyot'u, gittik içtik! iyi komutandır! Kıyıcıdır, taktikte olsun, stratejide olsun taarruzdan yanadır." (s.107).

İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin feshedilmesinden sonra dört bir yana dağılan İttihatçılar'ı derleyip toparlayıp mücadeleye başlamak üzere, Halil Paşa ve arkadaşları, "Karakol Cemiyeti" adıyla yeni, gizli bir örgüt kurarlar.

Yüzbaşı Cemil olsun, Patriyot Ömer olsun; Arap Maksut ve hattâ inadıyla ünlü Doktor Münir olsun, Halil Paşa'ya daima saygılı davranırlar. Özellikle Cemil, O'na karşı son derece hürmetkârdır. Öyle ki,

Doktor Münîr'in inatçılığı ve ölçüsüz çıkışlarıyla, çok babacan bulduğu Halil Paşa'yı incitebileceklerinden korkar. Romancı, Cemil'in bu konudaki duygu ve düşüncelerini okuyucuya şöyle aktarır :

"...Doktor Münîr Bey'in sofrada söylediklerini parça parça hatırlayıp kaşlarını çattı. «Ne inatçı bizim doktor!...» Buna karşılık, «Halil Paşa, ne kadar babacan...» içini çekti. «Bu dünyada hiçbir şeye güven olmaz, lafı doğru...» Memlekete yıllarca padişah gibi söz geçirmiş bir adamın amcası ol... Yıllarca ordu komutanlıkları yap... Sonra gel bu eski köşke sığın! Her lafı zehirden acı, Farmason Doktor'un minneti altında yaşamaya katlan!."

Halil Paşa, Doktor Münîr'in evinde gizlendiği sürece İttihatçı hareketin bir kritiğini yapma imkânı da bulur. Düşülen başarısızlığın, O'na göre sebebi kadrosuzluktur.

"Aslına bakarsan, iktidara geçinceye kadar "kadro" diye bir şeyin gerekliliğinden değil, dünyada var olduğundan bile haberimiz yoktu bizim..." (s.122).

"—Sonra sözünü şöyle sürdürür: Kadromuz gerekli olduğuna kısa zamanda inandık ama, yetiştirmeye vakit bulamadık. Ben bu kadro meselesini de çok düşündüm, Doktor! İnkılapların ilk kadroları, inkılâptan çok önce hazırlanıyor. Biz bunu yapamadık. Belki inkılaptan sonra da hazırlanır, ama biz buna da zaman bulamadık..." (s. 123).

Doktor Münîr'in evinde ele geçirildikten sonra Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilen Halil Paşa, epey bir zaman sonra buradan kaçır. Bunu, Bursa'ya, Cemil'i ziyarete gelen Doktor Münîr'in konuşmasından öğreniriz:

"Patriyot, Malta Adasına sürüldü; Halil Paşa Bekirağa Bölüğü'nden kaçtı. Söylemedi mi Şevki Bey ... yazmıştım!..." (s. 447).

Yüzbaşı Selâhattin :

Romanın gerçek şahıslarındandır. Yazarın, «On yedinci Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami Bey'in yaveri...» (s.221) olarak tanıttığı Yüzbaşı Selâhattin'in o yıllardaki gerçek görevi de budur.

Eserin merkezi şahsı Yüzbaşı Cemil ile tanışıklıkları eskiye dayanır. Cemil ile Selâhattin «Harp Okulu'nda sınıf arkadaşı(dırlar).» (s.221) Mütarekede irtibatları tamamen kopmuş bu iki arkadaş, Bandırma'da, bir tesadüf eseri, yine bir araya gelmişlerdir.

Cemil'i karşısında gören Yüzbaşı Selâhattin, «..En sevdiği arkadaşına rastlamasından başka türlü sevinmiştir». (s.221) Zira «Milli Mücadele» için değerli bir subayı da aralarına almışlardır. Son derece idealist bir asker olan Yüzbaşı Selâhattin, kendisini vatanına feda etmeye her an hazırdır.

İçinde bulundukları durumu Cemil'le konuşurlarken şöyle der:

"...Durum bildiğin gibi değil arkadaş... Dağıldık ki, kül-ufak olduk!.. «Sil, yeniden başla» derler ya.. Bizim başımıza gelen daha çapraşık.. Ne silgi kalmış, ne silinecek kara tahta... Yoktan başlayacağız!" (s.224)

Yüzbaşı Selâhattin Cemil'e; ülkenin kurtuluşu için «iki ümit kıvılcımı» bulunduğundan dair söz açar ve bunları sırasıyla açıklar:

"...Biri, kötü Yunan'ın İzmir'e çıkarak başından büyük işe sıvanması... İkincisi, Ordu Müfettişliğiyle Samsun'a giden Mustafa Kemal..." (s.224)

Böylece o, daha işin başında, Mustafa Kemal'e büyük bir güven duyduğunu açıkça ortaya koyar:

"...Bir şey yapılabilirse, bunu başka hiç kimse Mustafa Kemal'den daha iyi yapamaz" (s.224)

Yüzbaşı Selâhattin, çoğu bakımlardan Cehennem Topçu Yüzbaşı Cemil'e benzemektedir. Ancak, Cemil'in gerçek şahıs olup olmadığı belli değildir. Bazı iddialara göre, Cemil adıyla asıl, Yüzbaşı Selâhattin anlatılmak istenmiştir. ⁽¹⁾

Miralay Bekir Sami Bey :

Romanın gerçek şahıslarından biri de Bekir Sami Bey'dir. Henüz, Yüzbaşı Cemil'in İstanbul'dan kaçarak Bandırma'ya ayak bastığı gün, bir bakkal dükkânında, bakkalın ağzından, Cemil'e yöneltilen bir soruda duyarız bu ismi:

"—Sen de Bekir Sami Bey'in yanında mısın efendi?" (s.213).

Bakkalın «Ben olura olmaza ağlar herif değilim, geçen hafta Yunan İzmir'e çıkıp buradaki gâvurlar kasabayı Yunan bayrağına boğunca ağladım, bir de siz gelip gâvur bayraklarını indirtince ağladım.» (s.213) şeklindeki konuşmalarından Miralay Bekir Sami Bey'in gelir gelmez Bandırma'da duruma hakim olduğu anlaşılır.

«On yedinci Kolordu Komutan vekilliğine atanmış...» (s.219) olan Bekir Sami Bey, Bandırmaya, Cemil'den iki gün önce gelmiş ve ilk iş olarak da Çerkez Reşit Bey'i (Çerkez Ethem'in ağabeyi) görüşmeye davet etmiştir. Cemil'in dernekte görüştüğü Hasan Efendi, Bekir Sami Bey'in kolordusunu şöyle tanıtır:

(11) Dr. Hulusi Dosdoğru. "Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir" (İnceleme), İstanbul 1974, s. 26 Aynı bilgi. İlhan Selçuk'un, "Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı" adlı eserinin birinci cildinde, Önsöz'de yer almaktadır.

"Benim gördüğüm on yedinci Kolordu bir tek vekil komutanla yüzbaşı yaverinden, bir de harp okulundan yeni çıktığı belli, çocuk teğmenden ibaret..." (s.220).

Bekir Sami Bey, «saçsız» kafası, dik bıyıkları, tıknaz gövdesiyle erlerin görür görmez «Baba adam» dedikleri savaş subaylarındandır.» (s.223) Irak ve Kafkas cephelerinde bulunmuş; «aldığı ödevleri, üstlerini de astlarını da memnun ederek başarmıştı(r)» (s. 223)

Romancı, O'nun idealist bir vatansever olduğundan emindir ama, büyük bir komutan olmadığının da farkındadır:

"Albay Bekir Sami Bey'in üstün değerli, büyük bir komutan olmadığı ilk görüşmede anlaşılıyordu. Ama, belli ki, mertti, cesurdu. Meşrutiyet'ten beri birçoklarının kendilerini kaptırdıkları «Ne pahasına olursa olsun rütbe almak» hırsını yenmiş insandı (r)" (s. 223).

Çerkez Ethem :

Yazarın verdiği bilgiye göre «Ali Bey'in en küçük oğlu» (s.218) olan Çerkez Ethem Bey, son derece gözüpek «sarıyağız, ince, uzun... Tığ gibi...» bir delikanlıdır.

Ethem Bey hakkında ayrıntılı bilgiyi Yüzbaşı Cemil, Bandırma'da ilk tanıştığı kişi olan Hasan Efendi'den alır.

"...Askerliğini Serasker kapısında bölük emini olarak yapıyordu. Kuşçubaşının Eşref Bey, seferberlikte Süleyman Askerî Bey'le tanıştırmış. Teşkilât-ı Mahsusa'da çalıştı bir zaman... Başından büyük işlere girdi..." (s.218)

Aynı kişi,Çerkez Ethem'in Yakup Cemil'le birlikte Bantum'a

saldıranlardan biri olduğunu söyler. Ethem Bey, son olarak İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırmış ve 50 bin altın gibi önemli miktarda bir fidye aldıktan sonra bırakmıştır.

Hasan Efendi'ye göre bu fidyenin tedarik tarzı ve oğlanın kurtarılması şöyledir:

"—Rahmi Bey'in yerine İzmir'in gâvur tüccarları aralarında elli bin altını toplayıp oğlanı kurtardılar." (s.218)

Çerkez Ethem'i, Kolordu Komutan vekili Albay Bekir Sami Bey'e, Yüzbaşı Rasim takdim edip tanıştırdı.

Rauf Bey'in ısrarına rağmen O'nun huzurunda oturmayacak kadar üstlerine saygılı bir insan olan Ethem Bey kesin karardır. Rauf Bey, Ethem için Cemil'e şu tenbihlerde bulunur:

«Ethem Bey'i koruyun. Gençtir. Teşkilât-ı Mahsusamızın ortak düzeni içinde bulunmuştur. Baskıncı birliklerin atak arkalarında düzenli ordu varsa, faydalı işler görebileceğini kendisine sık sık hatırlatmanızı isterim." (s.359).

Ethem Bey, Akhisar'a gelirgelmez, «yılgnlığı önlemek işine...» başlar. Akhisar'a gelmelerinin asıl gayesini şöyle açıklarlar:

"...Yılgnlığın hiçbir işe yaramadığını anlatacağız!... Hiç kimsenin yılgnlığa sığınamayacağını...

Biz Akhisar için dövüşe çıkıyoruz! Akhisarlılar'ın yılmaya ne hakları var!" (s.367).

Bunun için, Bekir Sami Bey ve arkadaşlarını Akhisar'dan kovanların elebaşısı, İttihatçılar'ın düşmanı Gâvur Efe'yi, daha şehre girdiği gün yakalayıp ipe çektirir. İdam fetvasını veren de, Gâvur

Efendi'nin destekçisi Müderris Nizamettin Hoca'dır.

Albay Bekir Sami Bey'in Akhisar'dan bir türlü sağlayamadığı otoriteyi, Ethem Bey'in derhal sağlaması karşısında hayrete düşen Yüzbaşı Cemil, düşüncesini şu sözlerle anlatır:

"Kolordu Komutan vekili Albay Bekir Sami Bey'in beceremediği bir işi ordudan ancak inzibat çavuşluğuna kadar yükselebilmiş yarı cahil bir adamın on kişiyle başarmayı göze alması gerçekten şaşılacak şeydir..." (s.367).

Enver Paşa:

İttihatçılar'ın en önde gelen ismidir. Halil Paşa'nın Mustafa Kemal'den bahsederken; «Enver Paşa ile anlaşılamadı baştan beri...» (s.107) şeklindeki açıklamasından da anlaşılacağı gibi, «Orduyu siyasetten çekin.» diye ısrar eden Mustafa Kemal'le hiç anlaşılamaz.

Doktor Münir'in naklettiğine göre, 1914 yılında İstanbul'a gelen bir İngiliz yazarı Enver Paşa hakkında şunları yazar:

"Onların gözünde Enver Paşa boğuntuya getirilmiş bir körpe mirasyedi... Yakışıklı delikanlıların çoğunluğu gibi kendini beğenmiş.. En umulmaz sıralarda birkaç iyi zar atıp kazandığı için, bahtına çok güveniyor. Utangaçlığı, alçak gönüllülüğü arkasına kolayca saklayabildiği sınırsız kibrini bu güven artırıyor. Korkmazlığı, gerçekten eşsiz... Daha tehlikelisi, bu korkmazlığı da kibiri gibi sarsılmaz bir soğukkanlılığın bir çeşit yarı uykulu dalgınlığın ardında saklı.. Bu tipleri hiçbir yanlış hesap şaşırtmaz. Böyleleri en korkunç kararları hiç duraklamadan verirler. Hiçbir yükseklik başlarını döndürmez. Duyduğum doğruysa, önceleri pek ön saflarda bulunmuyormuş... Bilmem ki arkasından itenler, bunu şimdiden sonra, nasıl frenleyecekler?

Osmanlı İmparatorluğu için en büyük bahtsızlık, dünyanın çok büyük bir savaşa hazırlandığı çağda, böyle bir adamın eline düşmek.. Savaş patlarsa, Enver Almanlarla beraber olacak. Çünkü onlara yatkın... Daha doğrusu Enver Paşa'nın büyüklük kuruntusuyla ruhundaki yırtıcılık, Alman elçisinin kişiliğine tıpatıp uyuyor... Enver'e benzemeyen yönü, birkaç dil bilmesi, çok bilgili olmasıdır.» (s.129-130).

Doktor Münir, İngiliz yazarın bu yazısını arkadaşlarına okumak suretiyle Enver Paşa'yı tenkid etmek ister. O'nun bu yolla İttihatçılar'ı eleştirmeye kalkışmasına ilk tepki Patriyot Ömer'den gelir.

"—Halt etmiş gavur... Bizim işimizin batac kumarla ilgisi yok... Biz yağlı ipin altında debelendik bunca yıl... İngiliz keferesi bulmuş rahatı, şaka sanıyor ölümle çelik çomak oynamayı... Enver Paşa kumarcı değildi. Ömründe eline zar almamış adama kumacı demek ayıptır. Kağıdın papazını fantisinden ayıramazdı. Arkadaşlar ne yaptılarsa iyi olsun diye yaptılar." (s.131).

Subay Barınma Evi'ndeki Teğmen Selim (Yarbay Naci Bey'in emir subayı) Enver Bey'le ilgili şu hâtırasını nakleder:

"Baş komutan vekili yüce başbuğumuz Enver Paşa 14 Aralık'ta köprüköy'e geldi. Bizi gözden geçirdi. Ben üst üste iki gün fanila, kalın subay ceketi, kalın kaput giymiştim. Soğuktan titriyordum. Başbuğun sırtında ceketten başka birşey yoktu. Üşümüyordu. İnaniyorum. Çünkü insanüstüydü. Bize işleyen güçler ona işlemiyordu. «Üşüyorsunuz» dedi, «yarı açsınız!» dedi. «Sizi giydiremem, doyuramam!» dedi, «ama giyinmenizin, doymanızın yolunu gösterebilirim» dedi. «Ne lazımsa düşmanda var» dedi «Şuracıkta Sarıkamış'ta hepsi depolarda duruyor» dedi. «Gideceksiniz alacaksınız!» dedi. «Yalnız giyim kuşam, yeme içme

değil, Niğbolu'dan, Çaldıran'dan, Mohaç'tan daha büyük şanlar şerefler de sizi orada bekliyor.» dedi." (s.207)

Yüzbaşı Selim, daha sonra Enver Paşa'yı tanıtmaya, O'nun ikna gücünün büyüklüğünü izaha başlar:

"...Sakin konuşuyordu. Ben aşağıdan yukarıya bakıyordum. Ömrümde o kadar yakışıklı, o kadar güçlü, o kadar bilgiç erkek görmedim!.. Ona orada inanmamak için kancık, kahpe, vatan haini olmak lâzımdı." (s.207)

Yüzbaşının buraya kadar anlattığı komutan kaputsuz olan Enver Paşa'dır. Bir de Sarıkamış'a yapılan son saldırıdan sonra, durum muhakemesi için saldırıya ara veren yedek subay Kâzım İskilipli'nin yanına gelerek, komutayı devralan ve Kâzım Bey'i kurşuna dizdiren kaputlu komutan vardır.

Bu olay, Yüzbaşı Selim ve arkadaşlarını çok sarsmıştır. Saldırıdan sonraki duygu ve düşüncelerini Selim Efendi şöyle anlatır:

"...Kâzım aklıma geldi. Tüfeği attım! Kaputsuz Başkomutan vekilini bulmak için yola düştüm!.. Kaçtı diyorlar! Yalan! Kaçmaz bizim başbuğumuz! Turan'a çıkan geçidin başında bekliyor bizi..." (s.209)

Subay Barınma Evi'nde Cemil, eski bir arkadaşıyla, İsmail Üsküp'le karşılaşır. Hoşbeşten sonra İsmail, Teğmen Selim'e dönerek şöyle der:

"...Bak, bu cehennem Yüzbaşı'yı ele iyi geçirmişsin... İşte bu herif bilir, Kâzım'ı kurşuna dizen kaputlu komutanı...

—Ortada bir tek komutan olduğunu söyle şuna, Cehennem...

Kaputlu da bizim sidikli Enver'di, kaputsuz da.. Söyle... Yemin et... Yemin et de rahatlasın!.." (s.210)

Yüzbaşı Cemil'in, arkadaşı Yüzbaşı Selâhattin ile yaptığı bir konuşmadan, Enver Paşa'nın kısa boylu olduğunu anlarız.

"—Bilirsin, Enver Paşa'nın boyu kısaydı biraz.. Bu kısalık fark edilmesin diye, Cemal Paşa özel bir koltuk yaptırmış. Bir masanın ayakları belli belirsiz yükseltiliyor, ardına özel koltuk koyuluyor." (s.261)

Doktor Çerkez Reşit Bey:

Doktor Münir'in tıbbiyeden arkadaşı olan Reşit Bey, «İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran beş öğrencinin yaşça en küçüğü(dür)...» (s.100).

Halk arasında «İttihatçıların astığı astık, kestiği kestik valisi...» (s.17) olarak bilinen Doktor Reşit'in, «Ermeni sürgününde binlerce insan öldürt(tüğü)...» (s.19) iddia edilmektedir. Romancının da bu şahsa menfi bir yaklaşım sergilediği, O'nun ölümünü konu olan şu satırlardan belli olmaktadır:

"...Reşit Bey gider ayak, bir av hayvanı gibi kovalanmanın, bir çıkmazda kısıtılmanın ne demek olduğunu iyice öğrenmiş, başkalarına bol bol verdiği ölüm korkusundan kendisi de payını almıştır." (s.17)

Halil Paşa çok üzülmüş olduğu halde Doktor Münir, Reşit Bey'in öldürülüşünü umursamaz. Zaten daha önce, Reşit Bey'in sığınma isteğini kabul etmemiştir. Bunun sebebini merak ederek soran Halil Paşa'ya, Doktor Münir şu cevabı verir:

"—Yaptığı işlerle doktorluğu bağdaştıramadım, başından beri Paşa Dayı... Hangi sebeple olursa olsun kıyıcılığı sevmemiştir, çocukluğumdan bu yana..." (s.67)

Patriyot Ömer:

İttihatçılar'ın ileri gelenlerindendir. «Dün denecek kadar yakın bir zamanın en ünlü hürriyet kahramanlarından Patriyot Abi de, kaç gündür kısıtılmış bir adam...» (s.74) durumundadır. Geçici olarak sığındığı evde, «Çıplak tabancası önünde, sokaktaki en küçük seslere kulak vererek yardım bekle(mektedir)». (s.74)

O'nu, saklandığı bu yerden, Yüzbaşı Cemil kaçırarak Doktor Münir'in evine getirir. Tanınmaması için de Patriyot'u, kadın kılığında giydirmişlerdir.

Patriyot'un en yakın dostu Enver Paşa'nın dayısı Halil Paşa'dır. Bir ara, birlikte Mustafa Kemal'i de vurmak istediklerini romandaki şu sözlerden anlarız:

"...Paşa amca, içinde eriyerek birşey varmış gibi kadehini bir zaman çalkaladı; Aklında mı Patriyot?.. Bu Mustafa Kemal... Bir gece... Kazaya uğrayacaktı az kalsın!" (s.107)

Bir süre burada kaldıktan sonra, eve yapılan bir baskında Halil Paşa ile birlikte yakalanarak tutuklanır. Daha sonra da, «Patriyot Malta adasına sürül(ür).» (s.447)

Teğmen Faruk:

Roman şahısları arasında kabarık bir sayıya ulaşan subay kahramanların yaşça en gencidir. Ufak tefek yapısıyla subaydan ziyade bir öğrenciyi andırır:

"Topukları aşınmış tozlu potinleri, getirlerini yarı yarıya boş bırakan ince bacakları, oluk gibi oyuk ensesiyle Teğmen Faruk, şu anda subaydan çok, okulda oynanacak bir oyun için üniforma giymiş bir

ortaokul öğrencisine benziyordu." (s.249)

Teğmen Faruk, romancının, kahramanları arasında en çok güvendiği şahıstır. Mesleğine kendini adanmış, sağlam karakterli ve son derece yeteneklidir.

İnançlı bir vatansever olan Teğmen Faruk, mütareke devresinde İstanbul'da, Yüzbaşı Arap Maksut'un komutanlığını yaptığı bir karakolda görevli iken burdan ayrılmış ve Anadolu'ya geçmiştir. Sonradan Cemil de İstanbul'dan kaçarak Bandırma'ya gelmiş ve Faruk'tan habersiz, O da Bekir Sami Bey'in maiyetine girmiştir. Yüzbaşı Cemil'i karşısında görünce, hem şaşırır hem de çok sevinen Faruk Bey:

"—Araboğlu'na kalsa beni çürütecekti İstanbul'da..." (s.221) diyerek Anadolu'ya geçmiş olmaktan dolayı duyduğu mutluluğu ve heyecanı ifade eder.

Yarbay Kasap Osman Bey:

Romancının kıyıcılara karşı olduğunu göstermek endişesiyle seçtiği ilginç tiplerden biri de Osman Bey adındaki bu subaydır. Çevresinde kıyıcılıkta nam salmış biri olduğundan Kasap lakabıyla anılır. Bulunduğu yöreye, bu yönüyle büyük korku salmıştır.

Halbuki, Anadolu'ya geçerek ve kendilerine katılan bazı İttihatçı subaylarla iyice güçlenen Kuva-yi Milliyeciler, kanunların hakimiyetine dayalı bir düzen getirerek haklı görünmek mecburiyetindedirler.

Bunun için Yarbay Kasap Osman'ın sudan sebeplere dayanarak adam asmasını hoş karşılamazlar. Kasap Osman'ı durdurmaya Yüzbaşı Cemil görevlendirilir. O da Yarbay Osman Bey'i kolordu merkezine alıp

getirir.

Aslında Yarbay Kasap Osman Bey, korkak bir subaydır. Savaşmaktan da öttü kopmaktadır. Bu sebeple, Anzavur'la çarpışma ihtimali artınca dağılan taburunu toplamak istediğini ileri sürerek kayıplara karışır.

Kör Şaban:

Romanda Anadolu'nun bağı yanık insanını ve onun gözü pekliğini, cefakârlığını, metanetini temsil eden ilginç bir tiptir.

Romanın baş kahramanı Yüzbaşı Cemil, Kör Şaban'ı, reisi ve diğer erleri kaçıp savuşmuş Akhisar Askerlik Şubesi'nde, tek başına yaşar bulmuştur. Sorumluluk anlayışı O'nu «Ben gelmeden kimseye kapıyı açma!» (s.254) diyerek istanbul'a giden Şube Reisi Binbaşısına ihanete sürüklememiştir.

Cemil'in «...Bir gözü kördü ama canı tezdi.» (s.258) dediği Şaban, asla umutsuzluğa düşmeyen ve coşkun bir hayat sevgisine sahip olan hayat dolu bir insandır.

Kör Şaban, cahil bir köylüdür ama, sağlam ve güçlü bir muhakeme gücüne sahiptir. Bu sebeple O, asker arasında "Milliciler" aleyhine durmadan fitne çıkaran uzatmalı onbaşının söylediklerinden etkilenerek Yüzbaşı Cemil'e sorar:

«— ...Millici ne demek, oh binbaşım, bu Millici lafı, haa?»

.....

Sen hele, şu Millici lafının ne demeye geldiğini bildir ki... «Kuva-yi

Millîye» lafının ne demeye geldiğini?..» (s.377-378).

Cemil'in;

"— Milli kuvvetler demek.. Bu milletin kuvvetleri.. Türk Milletinin..."(s.378).

cevabını vermesi üzerine, Yüzbaşı Cemil'e bu defa şu soruyu sorar:

"— Töbeee... Türk milletinin kuvvetleriyse, neden gâvur-farmason sayılmaktayız biz?" (s.378).

YORGUN SAVAŞÇI'DA İTTİHÂD VE TERAKKİ

Romanda İttihatçılar'a oldukça geniş yer verilmiştir. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılında devlet idaresi, İttihatçılar'ın elindedir. Bu on yıl, tarihimizin en kritik olaylarıyla doludur. Trablus-garb ve Balkan yenilgilerinin ardından I. Dünya Savaşına sürüklenmemiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne yol açmıştır. Birçok toprak kaybı olmuş; en acısı, beş asırlık Türk yurdu Rumeli kaybedilmiştir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de ülkede sosyal ve siyasî kargaşa baş göstermiş; bu durum İttihatçıları siyasî maksatlı cinayetler tertiplemeye, giderek baskı ve zulüm uygulamaya sevk etmiştir. Âdeta istibdat devri geri gelmiştir. Bu sebeple, ağır bir yenilgiyle sonuçlanan I. Dünya Savaşı'nın ardından gelen mütareke devri; neredeyse bütün icraatları suç sayılan İttihatçılar'ın sorgulanma ve cezalandırılma dönemidir. Bütün yurttan bir «İttihatçı avı» başlatılmıştır.

Yorgun Savaşçı'nın konusu, işte bu «İttihatçı avı» etrafında gelişen olaylara başlar ve buradan Milli Mücadele kıvılcımına, daha sonra da Türk İstiklâl Savaşı'na ulaşır.

Eserde önce, İttihatçılar'a şiddetle muhalefet edenlerin onlara yönelttikleri çok ağır suçlamalara yer verilir. Yazar bu suçlamaları, bir kahramanın (Arap Maksut) ağzından, romanda şöyle nakleder:

"... Ne diyorlar? «Dağdan inen ayıların politikacılığı bu kadar olur!» diyorlar, «Altı yüz yıllık İmparatorluğu on yılda batırdılar, bu eşkiya bozuntuları...» diyorlar. «Balkan bozgunu ortada leş gibi yatarken dünya savaşına tepesi üstü atılmak nasıl bir kudurganlık!...» diyorlar. «Her biri arslan postuna bürünmüştü. Önündekini kapıyordu, ardındakini tepiyordu...» diyorlar. «Yiğitliği kimseye vermezlerdi. Meğerse çakallardan yüreksizmiş bu hanım evlâtları...» diyorlar." (s.56)

Romancı, İttihatçılar'a kendilerini savunma fırsatı da tanır. Onların niçin başarılı olamadıklarını, Enver Bey'in amcası olarak tanıtılan Halil Paşa'ya, şu şekilde açıklatır:

"İnkılâpların ilk kadroları, inkılâptan çok önce hazırlanıyor. Biz bunu yapamadık. Belki inkılâptan sonrada hazırlanır, ama biz buna da zaman bulamadık..." (s.123)

Roman şahıslarından biri de İttihatçıların vurucu adamı Patriyot Ömer'dir. Bu şahıs, İttihatçıların yılmazlığının, gözüpekliğinin ve kendine güvenlerinin bir timsali olarak eserde yer almıştır. Yazar, O'nun aracılığıyla, bütün olan bitenlere rağmen, İttihatçıların umutlarını hâlâ yitirmemiş oldukları mesajını vermek ister:

"Benim bildiğim İttihatçı milleti bire kadar kırılmadıkça gayreti koyvermez. Bak bakalım bizde yılgin herif surati var mı? Bugünkü bataкта yeniden sıvanmak için yürek isterim, doktor, yürek... Herşeyi yüzümüze gözümüze bulaştırdık ama en işe yarar adamları çevremize toplamayı başardık. Bu koca imparatorluk bir yenilmeyle haritada silinmez. Osmanlılık gitse halife gitmez. Halife gitse İslâmlık yaşar. Balkan'ı da sayarsan bu bizim ikinci yenilmemiz. Hak oyunu üçtür. Göreceksiniz, umduğumuzdan daha çabuk toparlanacağız. İttihatçı takımı sıkı tutarsa bunu da atlatırız yüzde yüz..." (s.131)

Romanda İttihatçılarla ilgili önemli bir husus da Onların, Mütareke İstanbul'undan kaçarak Anadolu'ya geçmeleri hadisesinin, Millî Mücadele hareketiyle bağlantılıymış gibi gösterilmesidir. Konuyla ilgili olarak Mustafa Şerif Onaran şunları kaydeder:

"«Mütareke İstanbul'unda» İttihatçı avından kurtulanların çoğu Anadolu'ya geçmekteydi. Kemal Tahir, Kurtuluş Savaşı'nı İttihatçıların başlattığı görüşünü mü öne sürüyor? Bu nedenle mi Yorgun Savaşçı'da İttihatçılar'a geniş yer veriyor?

Anadolu'da Millîcilere «İttihatçı gâvuru» denmesinin bir nedeni olmalı. «İttihatçılar milleti birbirine kırdırarak» dedikodusunun çıkması gene bu anlamda kullanılıyor olsa gerek." (1)

1) Mustafa Şerif Onaran, «Yorgun Savaşçı, Türk Dili (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı) Temmuz 1976, Sayı: 298, s.71.

PERTEV BEY'İN ÜÇ KIZI

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Osmanlı aristokrasisinin son temsilcilerinden biri sayılan Münevver Ayaşlı'nın, "Pertev Bey'in Kızları" romanlar serisinin ilk kitabıdır. 1968 yılında neşredilen "Pertev Bey'in Üç Kızı" adlı bu roman, «Klasik bir Tanzimat/Meşrutiyet/mütareke ailesinin şahsında göz kamaştırıcı devlet güneşimizin dur demeye kalmadan nasıl sönüp gittiğinin hazin sergüzeştini tahkiye etmektedir.»⁽¹⁾

1992 yılında üçüncü basımı gerçekleştirilen roman,⁽²⁾ 192 sayfadan ibaret olup birbirinden desen, figür veya resimlerle ayrılmış; başlıksız otuz yedi parçadan meydana gelmektedir.

Yazar romanını, baştan sona kadar, okuyucuyla sohbet havası içinde kaleme almıştır. Zaman zaman vakanın akışını keserek şahsî duygu ve düşüncelerini de aktarır:

«Sevimli, nazik, hassas genç Kont, ye'se düşme ve üzülme. Zira unutmak ki bu kararı ecdat verdi, reyini o kullandı ve veto etti. Senin ecdadın Viyana'da mahpus iken, Selmin'in ecdadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa çadırında idi. Hatta, hatta Selmin'le evlenmiş olsaydın bile, Selmin'in bütün Avrupai zevahirine rağmen, sen Viyana'da muhasarada, Selmin ise Osmanlı çadırında bulunacak ve hedefi, «Kızıl Elması» Viyana olacaktı.» (s. 46).

(1) Metin Savaş, "Pertev Bey'in Kızları", Türk Edebiyatı dergisi, Ağustos 1996, s. 45.

(2) Münevver Ayaşlı, "Pertev Bey'in Üç Kızı", Üçüncü Basım, İst. 1992 (Çalışmamızda bu basım esas alınmıştır)

"Pertev Bey'in Üç Kızı" romanında mekân İstanbul'dur. Zaman ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına tekabül etmektedir. 1911 yılı, Trablusgarb'ın yitirilişi hadisesi ile başlayan eser, genç Cumhuriyet'in ilk yıllarını, 1930'lu yıllara kadar, değerlendirek son bulur.

Bütün bu geniş zaman çerçevesinde hadiselerin eksenini Miralay Pertev Bey'in ailesidir. Yazar, siyasî ve iktisadî hadiseleri, bir Osmanlı asilzadesi sıfatıyla ele alıp değerlendirdiğinden, verdiği hükümlerde tarafsız hareket etmiştir, denilemez.

Romanda çok açık bir İttihatçı aleyhtarlığı, hattâ düşmanlığı sezilmektedir. Bunun gibi, Cumhuriyet yolunda ilerlenirken, oluşan yeni zihniyetin «cümle Osmanlı müesseselerini ve harsını iptal temayülünde...»⁽³⁾ görünmesi ve o yönde adımlar atması şiddetle tenkid edilmektedir.

(3) Metin Savaş, ayn. yazı, s. 46.

II

ROMANIN KONUSU

Değerli bir Osmanlı subayı olan Miralay Pertev Bey, karısı Azize Hanım, kızları Selmin, Berrin ve Nermin'le birlikte Moda'da bir konakta oturmaktadırlar. «İngiliz'in Evi»de denilen bu konakta, «Okunan kitaplar Fransızcaydı. Çalınan müzik Alman, çok kere de İtalyan müziği idi. Kullanılan gümüş takımlar ise İngilizdi.» (s.7)

Alafrangalığa son derece düşkün olan Pertev Bey'in konağında çocukların dadılığından seyisliğe kadar her çeşit hizmet, azınlıklardan seçilmiş kişilerce yürütülür, Romanda bu husus şöyle anlatılır:

"...Mürebbiye Matmazel Durant Fransız, Nermin'in dadısı Katina Rum, Bezmiyar kalfa Çerkez, Gülfem kalfa Afrikalı zenciye, Lala Dilâver Ağa Çerkez, sofracı ve ütücü dört kız Rum, bahçıvan Arnavud, yamağı Hırvat, evin gedikli sütçüsü ve kaymakçısı Bulgar, arabacı Rum, seyisler Arap, ayvaz Ermeni!.." (s. 10)

Yazara göre; «Bu, büyük imparatorlukta mukadderdi. Zira onda hepsinin hakkı vardı.» (s. 10)

Pertev Bey'in kızlarını yabancılar büyütüp eğitmektedirler. Bu duruma en çok Azize Hanımefendi'nin Çerkez dadısı Bezmiyar Kalfa itiraz eder. Bu sebeple, her yalnız buluşunda, Azize Hanımefendiye şu sitemde bulunur:

"—Ayol, çocuklar artık büyüdüler, Selmin Hanım büyüdü, Berrin Hanım da büyüyor, vallahi bunlar ne abdest almasını, ne gusletmesini. hatta ne de namaz kılmasını bilmiyorlar." (s. 9)

O da dadısının bu endişesine kayıtsızca bir kahkaha atarak, «Aman dadıcığım, merak etme, zamanı gelince öğrenirler.» (s. 9) cevabını verir.

İmparatorluk, gün geçtikçe yeni yeni felâketlere doğru sürüklenmektedir. Trablus'u İtalyanlar ele geçirmiş, bu yetmiyormuş gibi arkasından Balkan Harbi (1912) çıkmış; İttihatçılar'ın dirayetsizlikleri yüzünden «Türk için Anadolu kadar anavatan olan Rumeli elden gitmişti(r)» (s. 16)

Balkan Savaşı'nda cephede olan Miralay Pertev Bey, «yaralı, bitkin, perişan bir halde» (s.17) eve dönmüştür. Bu arada yeğeni Halet Bey de Fransa'da meslekî eğitimini tamamlamış, İstanbul'a gelmiştir. Dayısı, yeğeni Halet'in Harbiye Nezareti'nde yapılacak işlemlerini takip ederek tamamlamış ve O'nu «mülâzımievvel» rütbesiyle göreve başlatmıştır.

Bu arada yoğun ısrar üzerine halasının evinde kalmayı sürdüren Selmin, Halet'in gönlünü fetheder. Her ikisi de birbirlerini sevmeye başlarlar. Ancak, çok geçmeden Birinci Dünya Savaşı patlak verir. Seferberlik ilân edilir. Önce Halet Çanakkale Cephesi'ne, ardından da Miralay Pertev Bey, Kafkas cephesine tayin olunurlar. Nihayet savaş bütün şiddetiyle başlar.

Bütün ülkeyi saran geçim zorluğu, yokluk, açlık ve sefalet, Pertev Bey ve benzerlerinin konaklarına da dayanır. Pertev Bey'in ailesi, bütün bu zorlukları bertaraf edebilmek için konağın değerli eşyalarını satmak zorunda kalır. Ancak bu şekilde ayakta kalabilirler. Derken birgün cepheden Halet'in şehit olduğu haberi gelir. Selmin yıkılır, hala Nuhbe Hanımefendi aklını oynatır. Pertev Bey ailesi derin bir yasa, ağır bir kedere boğulur.

Hadise üzerine kısa bir süre için izinli gelmiş olan Pertev Bey tekrar cepheye gider. Şimdi evde Azize Hanımefendi ile üç kızı ve bir de hanım kalfalar kalmıştır.

Öteden beri mali durumu iyice bozulmuş olan hala Nuhbe Hanımefendi'nin adadaki köşkü elden gitmiş, Cihangir'deki konağa da ağır ipotekler konmuştur. İyice fenâlaşan Nuhbe Hanımefendi akıl hastahanesine kaldırılır. Karanfil kalfa da Selmin'le birlikte geldiğinden, Moda'daki konakta kalmaktadır.

Bir süre sonra Pertev Bey, Kafkas Cephesinden Galiçya cephesine tayin olunur. 1917 yılına gelinmiştir. Galiçya cephesinde kolundan yaralanan Pertev Bey, üç ay izinli olarak İstanbul'a, ailesinin yanına gelir.

Selmin kendisini büsbütün müziğe vermiş, piyanoda da bir hayli ilerleme kaydetmiştir. Cepheden dönen babasına, bu durumunu şu sözlerle iletir:

"—Babacığım, babacığım ben artık müzik için yaşıyorum." (s. 42)

Bu sözler üzerine Pertev Bey, Galiçya'da arkadaşlık ettiği Avusturyalı genç bir müzisyenden bahseder. Üstelik bu zat, Avusturya Sefaretine ataşemiliter muavini tayin edildiğinden artık İstanbul'da ikamet etmektedir. Pertev Bey'ler birkaç gün sonra bu Avusturya asilzadesini, «Graf Franz von Rolihausen»ı Moda'ya yemeğe davet ederler. Yemekten sonra Selmin'in piyanosunu dinleyen Avusturyalı genç zabıt ondaki bu yeteneğe hayran kalır. Kendisi de harikulâde piyano çalmakadır. Pertev Bey ailesini çok seven ve bu sebeple de onlara çok sıcak davranan genç müzisyen, «haftada iki üç defa Moda'ya gelmeğe başla(r)» (s. 43)

Bu arada bütün cephelerden kötü haberler alınmaya başlanır. Artık cephelerde, «umûmî bir çözülme, umûmî bir çöküntü» yaşanmaktadır. Yazarın ifadesiyle, «imparatorluğun yıkılış çatırtıları, kulakla duyulabilecek, gözle görülebilecek, elle tutulabilecek bir hâle gelmişti(r)» (s. 43)

Moda'ya sıkça gelmekte olan Kont Franz von Rolihausen'de, son günlerde bir dalgınlık, düşünceli bir hal gözlenir. Bir gün Selmin'e açılınca her şey etraflıca anlaşılır. Kont, Selmin'e tutulmuştur. O'na evlenme teklifinde bulunur. Selmin de O'na, «Eğer annem, babam razı olurlarsa, sizinle gelirim.» (s. 44) cevabını verir. Bunun üzerine ertesi gün Graf Franz, doğru Harbiye Nezareti'ne giderek Pertev Bey'den Selmin'i ister. Bir hayli şaşırان Pertev Bey, bu izdivacın mümkün olamayacağını sebepleriyle izah ederek sözünü şöyle tamamlar:

"Dinim, memleketim ve ailem bu izdivacı imkânsız kılmaktadır, sizi reddettiğimden dolayı çok esef etmekteyim, fakat bu başka türlü olamaz." (s. 46)

Selmin üzülür ama, aldığı terbiye anne ve babasının kararına boyun eğmesini gerektirir. Bu hadiseden birkaç gün sonra Pertev Bey tekrar cepheye gider. Avusturyalı Kont Franz von Rolihausen de ülkesine döner.

Nihayet I. Dünya Savaşı sona erer, «30 Teşrinievvel 1918'de "Mondros Mütarekesi" denen esaret vesikası imzalanı(r)..." (s. 54) Vatanperver Miralay Pertev Bey, «hasta, bitkin bir halde, emirlerinin kolunda, bir kira arabasıyla Moda'ya, evine dön(er)» (s. 54) emirlerinden öğrenildiğine göre, imzalanan mütareke şartlarını okuduğu sırada Pertev Bey'e inme inmiştir. Otuz lira maaşla tekaüd edilmiş ve evine kapanmıştır. İşgâl kuvvetleri İstanbul'u terkedene kadar da evinden çıkmama kararı almıştır.

Öte yandan mütareke yılları da savaş yıllarından farksız olarak; yokluk ve sefalet getirmiştir. Çoğu aile gibi Pertev Beyler de giderek artan bir geçim sıkıntısı çekmeğe başlarlar. Üstelik satılma sırası antikalara ve saksonlara gelmiştir.

Duruma çocukların, bilhassa Berrin'in müdahalesi üzerine konaktan taşınarak «Kadıköy Bahariye'de, Şekerci Cemil Bey sokağında...» (s. 57) bulunan küçük bir apartman dairesine yerleşirler. Bu arada yine Berrin'in desteklemesi ile Selmin, kırk beş lira aylıkla «mütercim-katibe» olarak savaş vurguncularından Abdülgani Bey'in şirketinde çalışmağa başlar. Tek gayesi annesine ve babasına ekonomik yönden yardımcı olmaktır.

Oysa Gani Bey çok kötü niyetli bir insandır. Selmin'den yararlanmak için fırsat kollar. Nihayet bir gün Selmin'in büroda fenalık geçirerek bayılması, O'na bu fırsatı verir. Selmin'i Tokatlıyan oteli'nde bir odaya götürür. Fakat kendisine dokunmaz. Avin avucunun içine düşmesini beklemektedir. Selmin'in eve gelmemesi herkesi merakı düşürür. Nöbetçi eczaneden şirkete telefon eden Berrin, bekçiden olanları öğrenir ve eve gelip babasına anlatır. Ertesi gün eve gelen Selmin'i, babası evden kovar. Bir türlü kendini savunamayan Selmin, naçar şirkete döner ve kendisini metres yapmak isteyen Gani Bey'e kendisini teslim eder. Tokatlıyan'da bir hafta kaldıktan sonra Selmin, Gani Bey'in Şişli'de tutmuş olduğu apartman dairesine taşınır. Gani Selmin'e bir de Rum hizmetçi tutmuştur.

Bir süre sonra Abdülgani Bey Viyana'ya bir iş seyahatine çıkar. Beraberinde Selmin'i de götürmüştür. Selmin'in yüzü ilk defa güler.

Burada, bir akşam tesadüfen Şehzade Burhaneddin Efendi ile tanışır. Birlikte gezerler, yemek yerler. Şehzade kendisine ilgi duymağa

başlar ama, Selmin'in dönüş vakti gelmiştir. O'na bir mektup yazarak İstanbul'a döner.

1921 yılının Haziran'ında peki dereceyle liseden mezun olan ortanca Kız Berrin, daha üzerinden imtihan yorgunluğunu atmadan 25 lira maaşla postahaneye memur olur. Yüksek tahsiline elverişli olacağı düşüncesiyle postahaneyi özellikle seçmiştir. Diğer taraftan Tıbbiyeye yazılarak büyük bir şevkle çalışmaya başlar.

2 Teşrinievvel 1923 günü İstanbul düşman işgalinden kurtulur. Bir süredir Anadolu'da verilmekte olan Milli Kurtuluş Mücadelesi ilk müsbet neticeleri almaya başlamıştır. Cepheden döndüğü günden beri dışarı çıkmayan Pertev Bey, düşmanların şehri terkedişlerini görmek üzere sivil bir kıyafet giyinerek başına da kalpak giyerek kiralık bir arabayla Üsküdar'a Şemsipaşa'ya gider.

Ertesi yıl, «1924 Kanunusani ayının ilk haftasında» Pertev Bey'e bir felç daha gelir. Dili zor dönmektedir. Durumu giderek ağırlaşmaktadır. Bir ara, durmadan Selmin'i sayıklamaya başlar. Bunun üzüne Azize Hanımefendi bir telgraf çekerek Selmin'i eve çağırır. Üç yıllık ayrılıktan sonra ilk defa eve ve ailesine kavuşan Selmin'in bu kavuşması hayli trajik olur. «Selmin, selmin beni affet» diye inleyen Pertev Bey'e, Selmin:

"—Aman babacığım siz beni affediniz." (s. 95) cevabını verir. İki gün sonra da komaya giren Pertev Bey, «Üçüncü gün karısı ve büyük kızının kolları arasında ruhunu Allah'a teslim ed(er)» (s. 96)

İlkokulu bitiren Nermin'i Çamlıca Kız Lisesine verirler. «Kendileri de dört kadın: Azize Hanım, Berrin, Bezmiyar Kalfa, Karanfil Kalfa» (s. 99) Sultan Ahmed semtinde tuttıkları küçük evlerine taşınırlar. Selmin,

haftada bir iki defa, kardeşlerinin evde bulunmadığı zamanlarda annesini görmeye gelir. Annesi ve evdekiler O'nun gelmesiyle «düğün, bayram» ederler.

Öte yandan Selmin ile Gani Bey'in arası gittikçe açılır. Abdülgani Bey'de dört yıl metres hayatı yaşayan Selmin, nihayet O'nu terkederek Parmakkapı'da bir Rum kadın tarafından işletilen pansiyonun rutubetli, karanlık bir odasına yerleşir. Gani'nin hediyeleri olan mücevherleri satarak bir müddet idare eder. Daha sonra geçim sıkıntısı çekmeye başlar. Oda kirasını dahi ödeyemez hâle gelir.

Bir gün aynı pansiyonda kalmakta olan 38-40 yaşlarında Cavidan adında emekli bir bahriye yüzbaşı ile tanışır. Bir insana ve O'nunla dertleşmeye en çok ihtiyacı olduğu bir zamana ratlar bu tanışma. Cavidan hem yakışıklı, hem de kibar bir insandır. «1925 senesinde, Halet'in şahadetinden tam 10 sene sonra Selmin, ikinci defa olarak birinin metresi oluyor ve onunla beraber yaşamaya başlıyordu.» (s. 117)

Cavidan Selmin'in resimden ve dekoratif çalışmalardan anladığını öğrenince ahababı Rus kadın, madame Pegoff'a gider ve abajur süsleme siparişleri alır. Abajur süsleme işiyle geçimlerini rahatça sağlarlar. Selmin Cavidan'la evlenmeyi tasarlar. Ama, bir gün, bir iş teklifi aldığını söyleyerek Cavidan İstanbul'dan ayrılır. Bir daha da Selmin'le biribirlerini göremezler.

Selmin kendi kendine dekor çalışmalarını sürdürür iyi de para kazanır. Annesine önemli yardımlarda bulunur. Maddî durumu iyice düzelince pansiyondan çıkar ve Beşiktaş'ta İhlamur yolu üzerinde bahçe içerisindeki büyük bir konağın selamlık kısmını kiralar. «Ev sahibi hanımefendi, Sultan Abdülhamid'in kilerci başlarından birinin gelinidi(r)» Selmin, halası Nuhbe Hanımefendiye benzettiği ev sahibesini çok, pek çok sever.

Öte yandan Selmin'in ortanca kardeşi Berrin Tıbbiye'yi bitirerek Haseki Hastahanesi'ne girmiştir. Küçük kız Nermin de Lise son sınıfta olduğu halde, kendisine Ankara'da banka müdürlüğü yapan Muammer Bey adında iyi bir talip çıkması üzerine nişanlanmış, düğün hazırlıklarına koyulmuştur.

Yeni evi Selmin'e mutluluk getirir. Burada Mevlevî Dedesi Arif Efendi'yi tanır. O'nun sohbetlerine katılır. Kendini tasavvufa vererek huzur bulur. Çok geçmeden annesiyle dadılarını da yanına alarak o ana kadar hiç tadmadığı huzur ve sükûna kavuşur.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

«Pertev Bey'in Üç Kızı» romanının konusu, Miralay Pertev Bey Ailesi'nin başından geçen hadiselerdir. Bu sebeple kahramanlar, bu ailenin fertleri ve yakın çevresi arasından seçilmişlerdir. Romanda tarihi şahsiyetlerden (II. Abdülhamid, Talat Paşa, Enver Bey vb.)de bahsedilmekle birlikte olayların etrafında geliştiği kahramanlar tasarlanmış şahislerdir. Romanın merkezi şahsı ise Pertev bey'in en büyük kızı Selmin'dir.

Selmin:

Pertev Bey'in büyük kızı olan Selmin Konak'ta doğmuş, hususi dadılar ve mürebbiyeler tarafından yetiştirilmiş; lisan bilen, piyano çalan tipik bir konak kızıdır.

Henüz genç kızlığa adım atarken zarafeti ve güzelliğiyle çevresindeki insanları büyülemeye başlar. Yazara göre O, «zarafeti annesinden, güzelliği babasından almıştı(r)» (s. 7) Romancı O'nun güzelliği için, «Bu bir imparatorluk güzelliği idi.» (s. 48) hükmünde bulunur.

Selmin kültürlü aynı zamanda modern bir genç kızdır. Güzel şiir okur; özellikle Alfred de musset ile Chopin'e hayrandır. Musiki ve şiirden artakalan vakitlerini resimle uğraşarak geçirirse de bu alanda kendini pek yetenekli görmez.

Yıllar geçtikçe Selmin, «narin ve ince gül goncası gibi büyü(r), gün geçtikçe güzelleşi(r)» (s. 9) Zarafet dolu davranışı ve şıklığı ile bütün bir Kadıköy'ün dikkatini celbetmektedir. Yazar, O'nun bu hâlini şu cümlelerle anlatır:

«Selmin belki bir «Beaute» değildi, fakat alabildiğine güzel ve

alımlı, hassas ve şıhtı. Fransız mürebbiyesi «matmazel Durand» ile beraber haftada iki defa şehire piyano dersine, monsieur Hege'ye inerdi. İndiği zaman Kadıköy vapuru birbirine girerdi...» (s. 8)

Halasının oğlu Halet Bey'in Fransa'dan döndüğü yaz, Selmin de onlarla birlikte Ada'da kalır. Burada, «her gün başka bir renk yeldirme veya meşlah, aynı renkte başörtüsü takar» (s. 26) sadece Kadıköy'ü değil; bütün Ada'yı da büyüler.

Selmin'in gönlüne giren ilk prens de Ada'dadır. Hala oğlu genç teğmen Halet'le ömür boyu unutamayacağı bir aşk yaşar. Savaşın patlak vermesiyle bu temiz ve ulvi aşk kısa sürer. Zira, seferberliğin ilânıyla Çanakkale cephesine giden Halet Bey'in, bir müddet sonra şehid olduğu haberi gelir. Selmin, hayatın ilk darbesini böylece yer.

Bu hadise Selmin'in üzerinde derin bir iz bırakır. Bir ara kendisine ilgi duyan aile dostları, Avusturyalı Kont Franz von Rolihausen ile evlenmeyi düşünür. Zira Kont, kendisini sevdiğinden bir süre önce Selmin'e evlenme teklifinde bulunmuştur.

Fakat, babası razı olmaz. Annesi de, «bir müslüman kızının bir hristiyan erkekle, bir Türk kızının bir ecnebi erkekle evlenemeyeceğini...» (s. 48) söyler. Bunun üzerine Selmin annesine şu cevabı verir:

«—Peki anneciğim, babam ve siz nasıl emrederseniz öyle olsun!..» (s. 49)

Esasen, öteden beri Selmin'in, «Eski paşazadelerden tutun da çapulcu İttihatçılar'a kadar» (s. 8) pek çok talibi olmuştur. Ancak, Pertev Bey'in ailesi için ortalıkta:

"—A... Onlar çok alafrangadırlar, hiç kızlarını küçük yaşta evlendirirler mi? Hem vallahi Pertev Bey yemin etmiş, 18 yaşından evvel

kızlarımı evlendirmem, demiş..." (s. 8)

Şeklinde şayialar dolaştığından hiç kimse, Selmin'i ailesinden isteme cesareti gösteremez. Cüretkâr davranan Pirinç Palas sahibi İttihatçı kodamanlarından Hakkı Bey ile Maliye Nazırı Cavid'in yakın akrabası olan küstah adam ise reddolunur.

Mütareke yıllarında geçim zorluğu, harp yıllarındakinden bir kat daha fazlalaşır. Selmin'lerin konağı da aynı sıkıntıların girdabındadır. Yarı felçli olarak cepheden dönen babası emekliye sevk edildiğinden maaşında önemli bir düşüş olmuştur. Üstelik, konakta satılacak önemli bir şey de kalmamıştır. Bunun üzerine Selmin bir şirkette iş bularak çalışmaya başlar. Şirket sahibi vagon ticaretinden yükünü tutmuş, savaş vurguncusu Abdülgani Bey'dir.

Selmin'i, alışmadığı bu iş hayatı kısa sürede yıpratır. Yorgunluktan bitkin hâle gelir. Buna karşılık, aldığı ücret pek tatminkârda değildir.

Öte yandan daha ilk günden kendisine göz koyan patronu vurguncu Abdülgani Bey, sinsice bir planı tatbik etmeye çalışmaktadır. O'na, üstüne başına çeki düzen vermesi için avans para vermeğe başlar. Bir gün de zaafiyetten baygınlık geçiren Selmin'i Tokatlıyan otelinde istirahat ettirerek, o gece evinden uzak kalmasını sağlar. Bunu öğrenen Pertev Bey, bir yanlış anlama sonucu kızını evden kovunca, Gani'nin hesabı tutar. Selmin, avucunun içine düşer. Düşleri gerçekleşir, Selmin metresi olmuştur.

Selmin iyi bir Osmanlı terbiyesi almıştır. İstemediği halde, içine düştüğü bu hayata katlanmak zorunda kalmış, bunun için de hiçbir zaman anne ve babasını suçlamamıştır. O tam manasıyla bir kadercidir. Bu durumu da kaderinin bir cilvesi olarak düşünür, herhangi bir direnç

göstermez.

Roman üzerinde bir makale yazan araştırmacı Metin Savaş, Selmin'in bu yönünü şu şekilde değerlendirir:

"Ne olursa olsun Selmin, ruhuna derinlemesine işlemiş hakiki dünyasından, saf medeniyetinden kopmamaktadır. Dik başlı ve mağrurdur. Çünkü o, asırlarca dünyaya hem kılıçla hem kültürle hükmedenlerin bakiyesidir. Osmanlı'nın kerimesidir.»⁽⁴⁾

Osmanlı kültürüyle yetişmiş her Türk münevveri için İstanbul, kutsal bir belgedir. Aynı zamanda Osmanlı kültürünün simgesidir. Her alanda ölçü kaynağı, o «aziz» şehirdir. Oysa, Abdülgani ve benzeri vurguncular için İstanbul; eskimiş bir ölçüyü, köhnemiş bir anlayışı temsil etmektedir.

Onun için Gani Bey, patronundan borç para, hediye almayı veya avans çekmeyi onuruna yediremeyen Selmin'e şöyle seslenir:

"—Allah Allah, bırak bu İstanbul kafasını, bu alafranga kafayı."(s. 65)

Bu söz üzerine Selmin'in içine düştüğü hayret ve şaşkınlık eserde şu şekilde anlatılır:

"Bunu duyunca Selmin, hayretler içinde kaldı, hayatında ilk defa İstanbul'un, İstanbullu'nun beğenilmediğini işitmişti... İstanbul'a ve İstanbul kibarına hayranlık duyulmayabileceğini aklı ve havsalası alamıyordu. Zira bu hak sadece İstanbul'un ve İstanbullu'nun hakkı idi. İstanbul beğenir veya beğenmez, bu değişmez bir hükümdü..." (s. 65)

Patronu ile yaptığı Viyana Seyahatinden sonra Selmin, Anadolu'da verilen Kurtuluş Mücadelesi'yle ilgili gazete yazıları okur.

4) Metin Savaş, "Türk Edebiyatı Dergisi", Ağustos 1996, s. 46.

Nihayet, dört yıl boyunca mecburen katlandığı bu metres hayatına Selmin bir gün son verir. Önce bir pansiyona yerleşir, daha sonra, Beşiktaş tarafında büyük bir köşkün selâmlığını kiralayarak oraya taşınır. «Ev sahibesi hanımefendi, Sultan Abdülhamid'in kilerci başlarından birinin gelinidi(r)» (s. 146)

Selmin el emeği ile geçinmekte, aradığı sosyal muhite kavuştuğu için de son derece mutludur. Bir süre sonra da Mevlevî Ârif Dede'nin manevi kanatları altına sığınarak huzur bulur.

Miralay Pertev Bey:

Son derece vefakâr ve fedakâr, vatansever bir Türk subayıdır. Askerlik sahasında kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Bu alanda yurtiçi eğitimiyle yetinmemiş; tahsilini Almanya'da tamamlayarak, orada «Erkanıharp» olmuştur. Hatta bir süre de Prusya ordusunda zabıtlık etmiştir. Yazara göre; «...II'nci Wilhelmvâri kesilmiş ve burkulmuş bıyıkları, hâl ve etvarı ile Almanya'nın ve Prusya ordusunun tesirleri ve izleri Pertev Bey'de pek kuvvetli ve bariz bir surette gözükürdü.» (s. 6)

Pertev Bey, Moda'da kiraladığı Konak'ta karısı ve üç kızıyla birlikte alafranga bir hayat sürer. Bu konakta Fransızca kitaplar okunur, Alman veya İtalyan müziği dinlenir, İngiliz gümüş takımları kullanılır. Böylece «Pertev Bey'in evinde üç ayrı kültür hâkimdir.» (s. 7)

Miralay Pertev Bey'in, «At, av, köpek, güzel araba, güzel koşum» (s. 6) gibi pek çok şeye merakı vardır. O aynı zamanda bir gösteriş meraklısıdır. Sahip olduklarını çevresindeki yakın dost ve akrabalarına göstermekten büyük haz duyar.

Mutlaka her cuma, atla Fenerbahçe'ye gezmeye gider; ahabab ve

akrabalarına, «şıklığını, İngiltere'den getirttiği çizmesini, güzel bakımlı hayvanını, onun eğer ve koşumlarını göster(ir)» (s. 7)

Bu zaafının dışında Pertev Bey, tam bir Osmanlı Beyefendisidir. Tarihine, kültür değerlerine yürekten bağlıdır. Gözü gibi sevdiği kızı Selmin'e; yakından tanıdığı, sanatkâr ruhlu, asil bir Avusturya Kontu izdivaç teklifinde bulunur. O, kızının da sıcak baktığı bu teklifi, «...Dinim, memleketim ve ailem bu izdivacı imkânsız kılmaktadır...» (s. 46) diyerek reddeder. Çünkü, böyle durumlarda, Pertev Bey'in bin yıllık bir derinliğe sahip mazisi gözlerinin önünde canlanır. Böylece, «Türk'ün zevahiri değişse bile ruhu, hayalleri değişmiyor galiba.»⁽⁵⁾ diyerek haklı çıkarır.

Pertev Bey'in İttihatçılar'ın hayat tarzını benimsediği anlaşılmaktadır. Ama O, ne siyaset çirkefine bulaşmış ne de kirli işlere karışmıştır. Dürüst ve vatanperver bir Türk subayı olarak hizmet etmiş, çeşitli cephelerde kahramanca savaşmış, gazi olmuş ve namuslu, şerefli bir insan olarak ruhunu teslim etmiştir.

Azize Hanımefendi:

Pertev Bey'in karısı, Selmin, Berrin ve Nermin'in anneleri olan, «Azize Hanımefendi ise, üç nesilden yani Tanzimat'tan beri Fransız ve İngiliz kültürü ile yetişmiş bir ailenin kızıdır» (s. 6-7)

Ancak Azize Hanımefendi'lerin konağında, pek çok konakta olduğu gibi Türklüğe ve İslâmiyete fazla yer yoktur. Çocukları yabancılar tarafından büyütülür. Pek mükemmel lisan öğrenmelerine, piyano çalabilmelerine karşılık millî ve dinî değerlerine yabancı yetişirler. Bu

5) Metin Savaş, "Türk Edebiyatı Dergisi", Ağustos 1996, s. 46.

durumu farkedene Çerkez dadı, hanımefendi'ye şöyle yakınır:

"—Ayol, çocuklar artık büyüdüler... vallahi bunlar ne abdest almasını, ne gusletmesini, hatta ne de namaz kılmasını bilmiyorlar." (s. 9)

Azize Hanımefendi, kendisine defalarca duyurulan bu şikâyeti, şen şakrak bir kahkaha attıktan sonra, «Aman dadıcığım, merak etme, zamanı gelince öğrenirler.» cevabıyla etkisiz kılar.

Halbuki kendisi de çoğu dinî bilgilerden habersizdir. Fakat, bunu aile çeşitli badirelerden geçtikten sonra itiraf eder. Selmin olsun, Berrin olsun kendi özlerine meyletmeye başlarlar. Bir ara Berrin, annesine; «Anne, bizim dinimizde dua etmek, Allah'ı sevmek, ona inanmak, ona yaklaşmak, ona tutunmak yok mu?» diye sorarak, bunun yollarını kendisine öğretmesini isteyince, Azize Hanımefendi:

«—Neyi öğreteyim evladım? Ben de bir şey bilmiyorum ki.» (s. 177)

cevabını verir.

Bir Osmanlı soylusu olarak yetişen Azize Hanımefendi, ilk defa halkın arasına karışan, zaruret dolayısıyla mahalle mektebine gönderilen, küçük kızı Nermin'in değişen davranış ve konuşmaları hakkında evdekilere şöyle dert yanar:

"...Nermin eve bizden olmayan bir zihniyet, bir lehçe getirdi." (s. 74)

Romancı, Nermin'deki bu değişimle ilgili olarak, O'nun Ankara'da görevli bir banka müdürü ile nişanlanması münasebetiyle şu yorumda bulunur:

"Nermin, o akşam annesi, iki ablası, iki dadısı ve mazisinden ayrılıyor, onları arkada bırakıyor, Osmanlı kızı, Yeni Türkiye'nin, Cumhuriyet'in genç kadını oluyordu." (s. 139)

"PERTEV BEY'İN ÜÇ KIZI'NDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ

İttihatçılardan bahseden romanlar içinde onlara en menfi yaklaşan eser, Münevver Ayaşlı'nın Perter Bey'in Üç Kızı'dır. Yazar, daha romanın başlarında, Selmin'in taliplerini sıralarken İttihatçılara bu cepheden bakılacağını sezdirir:

"Selmin'in şimdiden talibi pek çoktu. Eski paşazâdelerden tutun da çapulcu İttihatçılar'a kadar." (s.8).

Romancıya göre, İttihatçılar'ın en büyük hataları, II. Abdülhamid'i tahttan indirmeleridir. Balkan bozgununun da, çekilen sıkıntıların da temelinde bu tarihî hata yatmaktadır;

"... Kolera, tifüs ve müthiş bozgun!.. Asker ve sivil, Rumeli'nden milyonlarca Türk'ün muhacereti... İşte İttihâd-ı Terakkî'nin en kısa zamanda memlekete getirdikleri ve Sultan Hâmid'in hâl'inin neticeleri bunlardı." (s.16)

Romanda, İttihatçılar'a birçok suç yanında hırsızlık suçu da isnat edilir:

"Fakat yeni rejimin efendileri için yok, yoktur. Sofralarında kuş sütü bile eksik değildir. Askerden millettten çalıp çırpıyorlardı..." (s.31)

Eserde üzerinde durulan bir husus da, İttihatçılar'ın benzeri görülmemiş bir vurgunculuk sergilemiş olduklarıdır. Millet tarihinin en acı, en sefil günlerini yaşarken onların günden güne zenginleyip büyük servetlere, köşklere konduklarını ifade eden yazar, bu durumu kıyasıya eleştirir:

"Zavallı millet küçüldükçe, zayıfladıkça, kurudukça İttihatçılar'ın göbekleri, cüzdanları şişiyordu..." (s.31)

"Şimdiden köşke bir sürü Selânik'li dönme dolmuş, reçel kavanozuna üşüşen kara sinekler gibi güzelim köşke üşüşmüşlerdir." (s.34)

Yazarın İttihatçılar'a yüklediği ağır bir suç da, onların millet evlâtlarını cephelerde kırdırdıkları istikametindedir. Bu konuda romancı, «... mel'un ve habis taktikleriyle memlekette hesap soracak kimse bırakmadılar.» (s.32) diyerek onlara ağır bir ithamda bulunur:

"İttihat ve Terakki kendisinden hesap soracak gençliği cephelerde kırdırıyor, yakıyordu. Sovanlı Dağı'nda İttihatçılar'ın Binbaşı Başkumandanı Enver, binlerce vatan evlâdını telef etmiş kendisi de, öldürürler korkusuyla gece yarısı yalnız ve sivil, kızakla, arka yollardan cepheden kaçmıştı." (s.33)

Yazar, İttihatçılar'ın «harb mücrimleri» olduklarını düşünür. Bu sebeple de adalete teslim edilmeleri gerektiğine inanmaktadır. Altıncı Sultan Mehmed Vahideddin'i de onların kaçmalarına fırsat verdiği için tenkid eder:

"Altıncı Mehmed'in büyük talihsizliği ve hatası, İttihâd ı Terakkî komitesini adalete teslim etmeden, kendilerine milletçe hesap sorulmadan kaçmalarına fırsat verilmesidir." (s.53-54)

KURT KANUNU

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Bu eserde önce, Gazi Mustafa Kemâl'e karşı düzenlenen İzmir suikastının hazırlanışı anlatılır. Bu kısımda okuyucu, suikast tertipçileriyle onların tetikçilerini gerçek adlarıyla tanımış olur. «Kanlı Tuzak» adını taşıyan bu bölüm, romanın ilk 68 sayfasını kapsar. 68 - 157. sayfalar arası, romanın ikinci bölümüdür ve «Sürek Avı» başlığı altında verilmiştir. Yazar bu bölümde, «İttihatçılar'ın Temizlenişini» anlatır. Romanın son bölümü olan «İnsanlık Sorumu» ise, «Aydın Sorumluluğu» na temas etmektedir.

İlk basımı 1969 yılında yapılan «Kurt Kanunu» nun sonraki bazı neşirlerinde, çok uzun bir yer tutan «Zamparalık Hikayeleri» kısaltılarak, hacimce daraltıldığını görürüz. Meselâ 1969 yılında birinci baskısını yapan Bilgi Yayınevi'nin çıkardığı "Kurt Kanunu" 396 sayfa olduğu halde, Tekin Yayınevi'nin hazırladığı nüsha 273 sayfadır. ⁽¹⁾

Yazar, gerçek şahıslara yer verdiği romanında okuyucuyu sıkacak kadar uzun, «paradoksal yorumlar» da yapar. İlgiyi sürekli kılmak için ise, Kemâl Tahir malûm yola, hovardalık hikâyelerine, müracaat eder.

Romanın önemli bir kısmı da, Cumhuriyet'in ilk yıllarının tenkidine ayrılmıştır. Yazar bunu, fazlaca bilge roman kahramanının ağzıyla ve diyalog tarzından yararlanarak yapar. Bu arada "İttihad ve Terakki" ile ilgili bilgiler de verilir.

Romanda, münekkid Fethi Naci'nin de belirttiği gibi ; «haklı eleştirilerle paradokslar yanyana» ⁽²⁾ bulunmaktadır.

Eserin özlü bir tenkidini yapan Fethi Naci, bu romanla ilgili olarak şu hükmü verir :

(1) Kemal Tahir, "Kurt Kanunu" Tekin Yayınevi, 4. basım (Çalışmamızda eserin bu baskısı esas alınmıştır)

(2) Fethi Naci, "Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme" İst., 1981. s. 120.

"Kurt Kanunu'nun, Cumhuriyet'in ilk yıllarını eleştirmek dolayısıyla da olsa, İttihatçıları'a en «yumuşak» davranan roman olduğunu da belirtmek gerekir. (3)

(3) Fethi Naci, a.g.e., s. 122.

II

ROMANIN KONUSU

"Kurt Kanunu" romanı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemâl'e 1926 haziranında İzmir'de yapılmak istenen bir suikastı eksen olarak alır. Romanın konusu, bu eksen etrafındaki gelişmelere, başka bir deyişle bu suikasta adı karışan Kara Kemâl ile Abdülkerim (asıl adı Abdülkadir)'in başlarından geçen olaylara dayanmaktadır.

Eserin önde gelen şahısları, Birinci Dünya Savaşı yıllarında iktidarı elinde bulunduran İttihad ve Terakkî Fırkası'nın iki üyesi, İaşe Nâzırı Kara Kemâl ile eski Ankara Valisi Abdülkadir (romandaki adıyla Abdülkerim)'dir. Roman, Abdülkerim'in, Mustafa Kemâl'i öldürecek olan eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey'le iki adamı, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u, İstanbul'dan İzmir'e yolcu etmesiyle başlar.

Abdülkerim, aylarca çalışarak «Sarı Paşa» diye bahsettiği Gazi Mustafa Kemâl'e karşı bir suikast planlamıştır. Bunun için; «İttihat Terakki'nin ünlü Milli Eğitim Bakanı Şükrü Bey'i, bunun aracılığıyla bütün Terakkiperver partiyi...» (s. 8) gizlice İstanbul'a davet eder. Sonra, «Ziya Hurşit delisini kurup» bu işe koşan da kendisidir. Plânlama sırasında kendisine yardımcı olanlardan biri de Baytar Miralay Rasim'dir.

Gülcemal vapurunun kalkmasını, rıhtım civarındaki «Rum komisyoncunun yazıhanesinden» (s. 11) gizlice gözetleyen Abdülkerim, gemicilerin halatları çekmeğe başladıkları sırada, bir kadının telâşla indiğini görür. İlk anda tanıyamaz ama yürüyüşüyle orta malı, «yollu» bir kadın olduğundan emindir. Biraz düşündükten sonra bu kadının suikastçilerden Laz İsmail'in dostu «Ballı Naciye» olduğunu anlar. Niçin daha önce hatırlayıp arkasına düşmediğine, kendi kendine kızar.

Vapur kalkar kalkmaz yazıhaneden ayrılır. Hızlı adımlarla giderken, «Ballı Naciye» yi nasıl bulabileceğini düşünür. Novotni Birahanesi'nin bahçesine oturur. Birahane sahibi Rum Barba Politis'ten bir adam göndererek Camgöz Lâkaplı Dümbük Halil'i çağırmasını ister. Ondan Laz İsmail'in ev adresini alır ve doğru "Ballı Naciye"nin yanına gider.

Önce, suikast işinde görevlendirdiği ziya Hurşit ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un ağızlarından bir şey kaçırıp kaçırmadıklarını, «Ballı Naciye» yi sorgulayarak anlamağa çalışır. Silâh ve bombaları, vapura kadar Naciye'ye taşıttıklarını anlar. Daha sonra oraya geliş gayesine uygun olarak Naciye'yle birlikte olur.

Abdülkerim, «İğrenerek girdiği Laz İsmail'in karyolasından dört gece üç gündüz çık(amaz).» (s.27) Üçüncü gün, Teşkilât-ı Mahsusa'nın eski şeflerinden Baytar Rasim'in eve gelmesiyle, «Ballı Naciye» nin evinden Rasim'le birlikte ayrılırlar.

Albay emeklisi Rasim Bey'in getirdiği haberler hiç de hoş değildir. Suikast görevlisi Lazistan mebusu Ziya Hurşit, yolculuğa çıkmadan önce, dinlenmek maksadıyla Ankara'dan İstanbul'a gelen ve Tokatlıyan'da kalmakta olan İstiklâl Mahkemesi başkanı "Kel Ali" lâkaplı Kılıç Ali'den para isteyerek üç bin lira almıştır. Bundan ne Abdülkerim'in haberi vardır ne de Şükrü Bey'in. Bu durumda Rasim Bey'le Abdülkerim, «Bu mesele önemli...» olmalı ; daha doğrusu, «Bi bit yeniği var bu işde...» (s. 32) diye düşünürler.

Bundan başka, zihinleri kurcalayan bir de mektup meselesi vardır. Rasim'in dediğine göre, Ziya Hurşit, Şükrü Bey'den, Sarı Efe Edib'e hitaben bir mektup yazmasını ister ; içinde suikast karşılığı bir şifre kelime (tütün) bulunan bu mektubu, «Sarı Efe'nin bir diyeceği kalmasın...» (s. 34) deyip ; Baytar Rasim'e de imzalatarak yanına alır. Oysa Abdülkerim, Saruhan Me-

busu Abidin'i de İzmir'e yollamıştır. Buna rağmen Ziya Hurşit'in neden mektup yazdırdığını, bilhassa da Baytar Rasim'e «imza ettirmek için neden o kadar zorladı(ğın)» (s. 35) bir türlü çözemezler. Fakat, bu durumdan oldukça endişe duyarlar.

Diğer taraftan Baytar Rasim ile Abdülkerim, suikast işine koştukları kişileri ikna maksadıyla, O'nlara arkalarında «Küçük Efendi» dedikleri Kara Kemâl'in bulunduğunu söylemişlerdir. Ortaya çıkan pürüzler üzerine, çok sevip saydıkları ve aslında suikast plânıyla hiç bir alâkası olmayan Kara Kemâl'in zarar görmesini önlemek için gidip kendisine haber vermeyi kararlaştırırlar. Buna göre, Baytar Rasim, Novotni Birahanesi'nde beklerken Abdülkerim gidip «Küçük Efendi» ye durumu anlatacak ; böylece, O'nun kaçmasını veya saklanmasını sağlayacak; sonra da, kendilerinin ne yapacaklarını konuşacaklardır.

Abdülkerim, önce Kara Kemâl Bey'in Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesine uğrar. Kara Kemâl'in soğuk algınlığı sebebiyle evde istirahat ettiğini öğrenince bir taksi çevirip «Küçük Efendi» nin evine gelir. Hoşbeşten sonra Abdülkerim'in telâşlı hâli ve olmaz demesine rağmen ısrarla kendisini şehir dışına çıkarmak için iknaya çalışması Kara Kemâl'i kuşkulandırır.

Bir müddet sonra yazıhane odacısı Hasip Ağa eve gelir. Abdülkerim'in uğramasından «kırk beş elli dakika sonra ... Hana iki polis gel(diğini)» (s. 45) ve kapıcıdan efendisini sorduklarını bildirir. Hasip Ağa'nın tenbihlediği han kapıcısının dediğine göre, iki polisin gitmesinden yarım saat sonra da iki komiser gelmiş ve kapıcıya ; «Nerde bulabiliriz ?» (s. 45) diye Kara Kemâl'i sormuşlardır. O da Hasip Ağa'nın tenbih ettiği gibi, «Hasta yoklamağa gitti, Boğaziçi'ne.» (s. 45) demiştir.

Bu hususlarda oldukça hassas ve epeyce tecrübe sahibi olan Hasip Ağa, derhal, muhallebicinin çırağı vasıtasıyla müdüriyetteki ahababı «Mukayyid» i çağırır. Böylece O'ndan, Ankara'dan gizli bir emir geldiğini, bu emirde aralarında Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü ve Mersinli Cemal Paşaların da bulunduğu pek çok kişinin göz hapsine alınmalarının istendiğini öğrenir. Listeye efendisinin de dahil olduğunu anlayınca, haber vermek üzere, soluğu evde alır.

«Küçük Efendi», Hasip Ağa'nın getirdiği bu haberle telâşı daha da artan Abdülkerim'e :

" — Ne dersin buna sen Abdülkerim Ağa" (s. 45)

diye sorunca ; O, aceleyle şu cevabı verir :

" — Kaçalım derim Kemâl abi... Savuşup bi yere gizlenelim, derim." (s. 45)

Sonunda Kara Kemâl'in soruları karşısında sıkışan Abdülkerim, kendisini işin dışında tutarak; Şükrü Bey, Baytar Rasim, Sarı Efe Edip, Saruhan mebusu Abidin gibi arkadaşlarının «Sarı Paşa» ya suikast düzenlediklerini ve işe «Küçük Efendi» nin adını da karıştırdıklarını açıklar.

Durumun son derece nazik olduğunu anlayan Kara Kemâl, Abdülkerim'le beraber evden ayrılarak bir kaçma plânı hazırlamaya koyulurlar. Önce, yanlarına aldıkları Hasip Ağa'yı, «Gurbet Hala» nın bostanına bırakacaklar, sonra da kendilerini saklayacak bir yer bulacaklardır. Hasip Ağa, Gurbet Hala'yı durumdan haberdar ettikten sonra akşama doğru bostandan ayrılacak ve Beşiktaş'a gidip itilâfçıların fedâîlerinden eski komiser Niyazi'yi bulacak ve O'na Kara Kemâl'in şu tenbihini iletacaktır :

"Gurbet Hala seni görecektir, gerektikçe... Efendiye söyleyeceklerini onunla bildirirsin." (s. 52)

Bu hususlarda oldukça hassas ve epeyce tecrübe sahibi olan Hasip Ağa, derhal, muhallebicinein çırağı vasıtasıyla müdüriyetteki ahababı «Mukayyid» i çağırır. Böylece O'ndan, Ankara'dan gizli bir emir geldiğini, bu emirde aralarında Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü ve Mersinli Cemal Paşaların da bulunduğu pek çok kişinin göz hapsine alınmalarının istendiğini öğrenir. Listeye efendisinin de dahil olduğunu anlayınca, haber vermek üzere, soluğu evde alır.

«Küçük Efendi», Hasip Ağa'nın getirdiği bu haberle telâşı daha da artan Abdülkerim'e :

" — Ne dersin buna sen Abdülkerim Ağa" (s. 45)

diye sorunca ; O, aceleyle şu cevabı verir :

" — Kaçalım derim Kemâl abi... Savuşup bi yere gizlenelim, derim." (s. 45)

Sonunda Kara Kemâl'in soruları karşısında sıkışan Abdülkerim, kendisini işin dışında tutarak; Şükrü Bey, Baytar Rasim, Sarı Efe Edip, Saruhan mebusu Abidin gibi arkadaşlarının «Sarı Paşa» ya suikast düzenlediklerini ve işe «Küçük Efendi» nin adını da karıştırdıklarını açıklar.

Durumun son derece nazik olduğunu anlayan Kara Kemâl, Abdülkerim'le beraber evden ayrılarak bir kaçma plânı hazırlamaya koyulurlar. Önce, yanlarına aldıkları Hasip Ağa'yı, «Gurbet Hala» nın bostanına bırakacaklar, sonra da kendilerini saklayacak bir yer bulacaklardır. Hasip Ağa, Gurbet Hala'yı durumdan haberdar ettikten sonra akşama doğru bostandan ayrılacak ve Beşiktaş'a gidip itilâfçıların fedâîlerinden eski komiser Niyazi'yi bulacak ve O'na Kara Kemâl'in şu tenbihini iletecektir :

"Gurbet Hala seni görecektir, gerektikçe... Efendiye söyleyeceklerini onunla bildirirsin." (s. 52)

Araba biraz daha yol aldıktan sonra Abdülkerim'in aklına merhum Şerif Paşa'nın karısı Semra Hanım gelir. Fındıklı'nın üstünde, saray gibi bir konakta yaşayan bu hanımın hizmetinde, bir kalfa ile bir uşaktan başka kimse bulunmamaktadır. Bu fikir Kara Kemâl'in de aklına yatar, konağa yönelirler. Kara Kemâl Semra Hanım'a, «emekli valilerden Şefik» (s. 65) olarak tanıtılacaktır.

Sıraselviler'de arabadan inerek konağa kadar yürürler. Akşam olurken konağa ulaşırlar. Burada çok rahat ederler. Gerçekten de konakta kaldıkları on beş güne yakın bu sürede, Semra Hanım'dan çok sıcak ilgi görürler, itina ile ağırlanırlar. Suikastla ilgili gelişmeleri, günlük gazeteler ile Gurbet Hala'nın Niyazi'den getirdiği heberlerden takip ederler.

Okuyup duyduklarına göre, Ziya Hurşit ve iki arkadaşı, daha Gazi İzmir'e gelmezden bir gün evvel yakalanmışlardır. Ziya Hurşit, bütün bildiklerini ortaya dökmüş ; dolayısıyla suikastla ilgili olan herkes belirlenmiş, büyük kısmı da tutuklanmıştır. Bunun üzerine yer değiştirmeyi gerekli görürler ve Semra Hanım'ın Terkos Gölü ile Belgrad Ormanları arasındaki Paşa Çiftliği'ne giderler.

Çiftlik İstanbul'dan epeyce uzaktadır, ama burada da Kara Kemâl ve Abdülkerim'i tanıyanlar olur. Çapkınlığı bir türlü elden bırakmayan Abdülkerim, bir ara Kömüryakıcı'nın karısı Hayriye'yi gözetlerken ; yine Hayriye için gelen Toptancı Şaban adlı bir kömür komisyoncusu ile tanışır. Şaban yaman adamdır, açıkgozdu. Abdülkerim'in, cebindeki resimlerden birine benzediğini fark eder, ama sezdirmez. Ertesi gün karakola giderek Sarı Çavuş'a kaçakların çiftlikte olduklarını söyler. Sarı Çavuş çağırdığı için o sıra karakola gelen Hayriye, dostu Sarı Çavuşun, ertesi sabah çiftliğe baskın düzenleyeceğini öğrenir. Aynı günün gecesi, birkaç gündür kendisine yaklaşmak isteyen Abdülkadir'i yatağına alan Hayriye, karakolda olanları O'na

anlatır. «Toptancı Şaban'ın, baskına razı etmek için Sarı Çavuş'a ne diller döktüğünü» bir bir sıralar. Toptancı Şaban, Sarı Çavuş'u tahrik için, «Kara sakal, senin Hayriye Hanım'a tutkun, gözlerken üstüne vardım» (s. 153) der. Ondan sonra da, «Aman subaya, polise, kaymakama duyurmayalım ki, paraya ortak çıkmasınlar» diye Sarı Çavuş'u tembihler. Sarı Çavuş Hayriye'yi karakola bu sebeple istetmiştir. O'na kaçakların resimleri göstererek tanıyıp tanımadığını sorar. Hayriye, o resimleri andırır kimseye rastlamadığını söyler.

Hayriye'den bu haberi alır almaz, Kara Kemâl'in yattığı odaya koşan Abdülkadir, avlu kapısına ulaşır ulaşmaz önce arka bahçeyi bir gözetlemek ister. Dikkatlice bakınca eli silahlı iki karaltının, iki büküm yaklaştıklarını görür. «Tam, baskın ıslığını üç kere öttürüp uyuyanları uyandıracağı sırada koca it uluyarak atılmış, aynı anda, kurşunu yiyip yere serilmişti(r.)» (s. 157) Artık ıslığa gerek kalmamış, pencereden «Kimdir o ?» diye bağırmasını takiben «basıldıklarını anlayan» Derviş Kâhya, kurşun yağdırmağa başlar. O'nun oyalamasından yararlanan Abdülkerim, tam siper uzanmış bir jandarmayı, tabancanın kabzasıyla ensesine vurarak bayıltır. Az ötede, mölon şapkasından tanıdığı Toptancı Şaban'a yaklaşır. Ense köküne ateş eder. Şaban'ı hallettikten sonra Kara Kemâl'in odasının önüne gelerek ; «Benim Kemâl Abi ... Çık ... Serbest ...» (s. 157) diye bağırır. «Küçük Efendi» yle birlikte bağ tarafından kaçıp uzaklaşırlar.

Birkaç gün Kömüryakıcı'nın yardımıyla ormanda saklanırlar. Fakat Kara Kemâl hastalanır. Üçüncü gün Gurbet Hala'nın bostanına inerler. Bazı yerlere haber yollarlar, hiç kimse kabul etmek istemez. Ancak Sulukule'de bir Çeribaşı, «Bir kişi saklayabilirim, birkaç gün.» (s.180) der. Abdülkerim oraya gider. Bitkin ve harap bir vaziyetteki Kara Kemâl de, çocukluk arkadaşları Emin'in evine gelir. Kapıyı Emin'in kızkardeşi Perihan açar ve Kara Kemâl'i eve alır. Kemâl çok hastadır. Perihan, ağabeyinin çamaşırlarından getirir. Sıcak bir banyo alan Kemâl'e giydirirler.

Kemâl, evde misafirlerin bulunduğu bir sırada geldiği için Perihan önce, ağabeyine hiç bir şey söylememiştir. Misafirler ayrıldıktan sonra duyduğu bir öksürük ile Kemâl'in geldiğinden haberdar olan Emin, önce kardeşinin bu düşüncesizce hareketine kızar. Fakat Kara Kemâl'le konuştuğunda fikrini değiştirir.

Kara Kemâl kurtuluş için tek yol kaldığını onun da İngiliz elçiliğine sığınmak olduğunu düşünür. Bunun üzerine, o yolda girişimde bulunurlar. «İngilizler, iki gün düşündükten sonra elçiliğe sığınmasını kabul etme(zler).» (s. 194)

Niyazi, "Küçük Efendi"si için son bir çıkış yolu olarak Vapur Acentası işleten Alman Von Herman'ı düşünür. O'nunla anlaşıp ya kolcu kılığında, ya da bir yük sandığı içinde Kara Kemâl'i her hangi bir yük gemisine bindirip yurt dışına kaçırmayı tasarlar.

Gurbet Hala'nın getirdiği bu son kurtuluş haberi Kara Kemâl'in de aklına yatar. Hattâ, ertesi günü dahi beklemeyerek, o gün Gurbet Hala'yı Niyazi'ye göndermek ister. Aynı gün ikindi üzeri ev basılır. Kısıtıldığını anlayan Kara Kemâl, tabancasıyla beynine ateş ederek intihar eder. Emin Bey de tutuklanır.

Emin Bey'in muhakemesi yapılırken kardeşi Perihan'ın mahkeme reisliğine verdiği ve ağabeyinin suçsuz olduğunu, Kara Kemâl'i eve kendisinin aldığını belirten dilekçesi, üyeler arasında elden ele dolaşır. Sonra üyelerden birinin, vaktiyle yaralı olduğu için Perihan'ın eve aldığı doktor olduğu anlaşılır. O'nun yüzünden kocası, o zaman Perihan'ı boşar.

Nihayet Emin Bey serbest bırakılır. Fakat son olaylar, O'nu çökertmiştir. Şakakları daha beyazlaşmış, çehresi daha yaşlı ve âdeta hastalıklı bir insan ifadesi almıştır. Kara Kemâl'in ölümü de O'nu bir hayli sarsmıştır.

Bir gece, saat üç sularında kapı çalınır. Kapıyı Perihan açar. Gelen Abdülkerim'dir. Fakat Perihan, O'nu içeri almaz.

Üst katta ağabeyi durumu öğrenince öfkelenir. «Olmaz Perihan ... Koş hemen aç... Al içeri...» (s. 272) derse de, Perihan karşı çıkar. Sonunda Emin Bey kardeşini kolundan tutup savurarak kapıya yönelir. Bunun üzerine Perihan ağabeyine şöyle seslenir :

"—Dur Emin Abi ... Dinle... Boşuna zorluyorsun. Yok kimse ... Çıktılar burdan, aradıklarınız... Biz yeni taşındık" (s. 273)

Bu sözleri duyan Emin bey, önce « - Neeee...» diyerek hayretten dona kalır. Sonra «yay gibi sıçra(yıp), merdivenleri üçer dörder atlayarak in(er)» (s. 273). Hızla kapıyı açarak, "Cambaziye Mahallesinin Tatlıkuyu Sokağını inim inim inleterek" (s. 273) avazı çıktığıınca bağırır :

" - Arkadaş... Arkadaş... Emin'i arayan arkadaş !... Burdayım ben, burdayım !" (s. 273)

Roman bu sözlerle son bulur.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

«Kurt Kanunu» romanı, hacmine oranla, şahıs kadrosu bakımından oldukça geniş bir eserdir. Yazar, kahramanlarını genellikle tarihin kaydettiği «gerçek kişilerden» seçmiştir.

En başta suikast olayına adı karışan şahıslar, büyük kısmı reel şahıslar olup İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanarak, idâm veya ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır.

Mustafa Kemâl'den İsmet Paşa'ya, Kâzım Karabekir Paşa'dan Ali Fuat Paşa'ya ve Talât Bey'den Kara Kemâl Bey'e kadar bütün şahıslar ile 31 Mart Vak'ası ve bilhassa İzmir Suikastı gibi olaylar tarihimizin şahitliğine dayanmaktadır.

Romanın kahramanı ise, hiç şüphesiz, yazarın tarihimizle ilgili bakış açısının yansıtılmasında vasıta olan Kara Kemâl'dir.

Kara Kemâl :

Romancının ifadesine göre kırk yedi yaşlarında olduğu anlaşılan Kara Kemâl, İttihad ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden biridir. «İri gözleri, çekme burnu, etli dudaklarını örten pos bıyıklarıyla yakışıklı...» (s. 40) bir insan sayılabilecek olan Kara Kemâl yazar tarafından, okuyucuya şu sözlerle takdim edilir :

"İttihatçılar'ın Küçük Efendisi, ünü dünyayı tutmuş İâşe Nâzırı, Abdülhamit Mabeyni'nin eski telgrafçılarından Kara Kemâl Bey, her zamanki gibi, gecelik entarisiyle içeri girmişti. Elinde yanan nargile... Bıyığının altında, yumuşak, bağışlayan gülümsemesi..." (s. 41)

Bir gece, saat üç sularında kapı çalınır. Kapıyı Perihan açar. Gelen Abdülkerim'dir. Fakat Perihan, O'nu içeri almaz.

Üst katta ağabeyi durumu öğrenince öfkelenir. «Olmaz Perihan ... Koş hemen aç... Al içeri...» (s. 272) derse de, Perihan karşı çıkar. Sonunda Emin Bey kardeşini kolundan tutup savurarak kapıya yönelir. Bunun üzerine Perihan ağabeyine şöyle seslenir :

"—Dur Emin Abi ... Dinle... Boşuna zorluyorsun. Yok kimse ... Çıktılar burdan, aradıklarınız... Biz yeni taşındık" (s. 273)

Bu sözleri duyan Emin bey, önce « - Neeee...» diyerek hayretten dona kalır. Sonra «yay gibi sıçra(yıp), merdivenleri üçer dörder atlayarak in(er)» (s. 273). Hızla kapıyı açarak, "Cambaziye Mahallesinin Tatlıkuyu Sokağını inim inim inleterek" (s. 273) avazı çıktığıınca bağırır :

" - Arkadaş... Arkadaş... Emin'i arayan arkadaş !... Burdayım ben, burdayım !" (s. 273)

Roman bu sözlerle son bulur.

Kara Kemâl, insanlara sert ve kırıncı davranmayı sevmez. Kader arkadaşı Abdülkerim'e göre, «duyurabilmek zorunluluğundan başka yerde, sesini yükselttiği » (s. 40) görülmüş değildir. Bu O'nun, «pısırsık, yapışkan yumuşaklardan...» (s. 40) olduğunu göstermez. O'nun davranışlarındaki sessizlik, sadelik ve yumuşaklık hoş gören, bağışlayan bir mizaca sahip oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden insanları olduğu gibi kabul eder. Onlara «suçlarını yakalamak için baktığına» ve hattâ insanları, «ciğerini sökecek gibi araştırdığına da hiç rastlanmamıştır.» (s. 40)

Kara Kemâl karşılaştığı, birlikte oturup sohbet ettiği kişilere sevinç ve güven duygusu aşılar. En umutsuz en kötü durumdaki insan, «yanından güçlenmiş ayrılır...» (s. 40)

Şâyet karşısındaki insan bir oyun oynama gayreti içinde veya gizli birtakım tertiplerin peşinde ise ; « ilk kelimelerde karşısındakinin düzensizlik ettiğini hemen anlar ... ama, sezinlediğini katiyen belli etmez..» (s. 40)

«İttihatçılar'ın İâşe Nazırı Kara Kemâl Bey...» (s. 54), aktif politikadan uzak durduğu zamanlarda iktisadi çalışmalara yönelmiş ; şirketler kurmuş, esnaf teşekkülleri ve kooperatifçilik alanlarında önderlik etmiştir.

Gerek bu faydalı hizmetleri gerekse babacan tavırlarıyla esnaf çevresinde çok sayılıp sevilir. Abdülkerim'in dediği gibi, «Bütün İstanbul'da Kara Kemâl Babayı tanımayan esnaf yok gibi(dir)...» (s. 38)

Hayatı siyasî mücadelelerle dolu bir insan olarak prensipli, ciddi ve disiplinli çalışmayı sever. Soğukkanlıdır. Mahiyeti icabı gizli olması gereken şeyleri, hiç bir surette sezdirmez. En yakın çevresinden biri olan Abdülkerim, bu hususta Ziya Gökalp'a atfettiği şu sözü aktarır:

"...Ne dediydi bir gün boş bulunup rahmetli Ziya Gökalp ?.. (Bunca yıl işin içindeyim, bizi Talât mı idare ediyor, Kara Kemâl Bey mi, anlayamadım) dediydi. Doğru!..." (s. 39)

Mütevazi hayatında yegâne zevki nargile içmektir. Bunun yanı sıra nargile kolleksiyonculuğu, O'nun hoşlandığı diğer bir meşgâledir. Odasında sergilediği nargileleri süzerken adeta keyiflenir. Abdülkerim'in dediğine göre ; bazan bu keyifle, «Bu dünyada, nargile rüşvetine dayanamadım» (s. 40) diyerek espri yaptığı da olur.

Kara Kemâl, gerek olağanüstü «Intuition» sezgi gücü, gerekse yerinde kuşku duymanın, dikkat kesmenin kazandırdığı kurnazlığı ile lider yaratılışlı bir şahsiyettir. Sadık adamı Abdülkerim, O'nunla ilgili olarak, bu hususta şöyle düşünür :

"Yakından tanımayanlar sezemezlerdi ama, tilki kadar kurnazdı, sağ olsun Kara Kemâl Bey... Yüz kişinin var dikkatleriyle bakıp bir şey çıkaramadıkları yerde, pirelenir, her zaman da gizliyi sezip anlardı. "Tilki kurnazı kaç para... Dört yüz dirhem insan kurnazı..." (s. 39)

Kara Kemâl, yaşı elliye yönelmiş bir kişi olarak, «son zamanlarda, birkaç anlayışlı dostun sohbeti dışında yalnızlığı seviyor, yaşlanma belirtisi olduğunu bildiği halde, alışkanlıklarını bozmak istemiyor...» (s. 69) Fakat, şunu da katıyetle iddia ediyor ki ; «Kendi durumunda bir adam, ne kadar çabalasa, politikanın dışına kesinlikle çıkamaz...» (s. 71)

Nitekim, son zamanlarda, siyasete aktif olarak katılmadığı halde ; düşünce olarak aralarında önemli farklılıklar bulunan insanların kalkıştığı budalaca ve tehlikeli bir hareket, bu düşüncesinin doğruluğunu ortaya koymuştur. Bu insanlar, güvendiği ve sadık adamı sandığı Abdülkerim de dahil olmak üzere, giriştikleri suikast işine, en büyük "terbiyesizlik" olarak nitelediği, kendi adını da karıştırmışlardır.

Oysa o, fikrî mücadeleden yanadır. Kabadayılığı oldum olası tasvip etmez. Bu konuda şöyle düşünür :

"...Ne demek kabadayı? Kendini kendisiyle savunamadığından kabalığa sığınıyor demek ... Kabalık... Türkçesi hayvanlık.." (s. 100)

O sebeple, suikast işine daima karşıdır. Eskiden saflarında çalışmış komitacı arkadaşlarının ülkedeki bazı bozuklukları bahane etmelerine de şiddetle karşı koyar. Abdülkerim'e hitaben :

" - Suikastla mı düzelirmiş bunlar ?Adam öldürmek miymiş çıkar yol? " (s. 57)

diye öfkeyle sorar.

Aslında Kara Kemâl, komitacıları hiç sevmemiş, daima onları ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bu konudaki düşünceleri romanda şöyle anlatılır:

"Başından beri sevemedim ben, bizim komitacıları... Çok zorda kalınca kullanmadım değil ama, kullanmak başka sevmek başka... Yakup Cemil işinde başarı elverseydi, temizleyecektim hepsini ..." (s. 189)

Eskiden büyük ölçüde hizmetinde kullandığı kabadayılardan, şimdi «Cumhuriyetçi olan eski komitacılara kız(dıklarını) ; İstiklâl mahkemeleri başkanlıklarına... Sorgusuz morgusuz, keyiflerince adam asabilmelerine imren(diklerini)...» (s. 56) gayet iyi bilmektedir. Bu sebeple İttihatçılar'ın Maarif Nazırı Şükrü Bey'in, Gazi Mustafa Kemâl'e karşı suikast tertiplemediğini öğrenince çok fena öfkelenir. Ülke yönetimi ellerindeyken, hem memleketi hem de kendilerini bu adamlar yüzünden hüsrana uğrattıklarını Abdülkerim'e şöyle açıklar :

"...Anlaşıyor neden batırabildik koca İmparatorluğu on yıla varmadan... Bu kafayla becerilirdi bu iş. Abdal Kerim oğlum.. Becerdik... Yazık bunca emeklerime... Kaç kez söyledim. Bizim memleketimizde, suikastçılığa yatkın serserilerle iş yapmaya kalkmak, kuduz kaplana binmektir. Sürsen ipe götürür, ineyim desen paralar..." (s. 57-58)

Kara Kemâl'e göre ; «Suikast fikirleri, her zaman serserilerden, kan dökmeye yatkın tezcanlılardan gelir. Aslında bunlar, karamsar oldukları halde iyimser görünen delilerdir...» (s. 183)

Kara Kemâl, sorumluluktan kaçmayı sevmez. O, her zamanda ve zeminde üzerine düşeni lâıkiyla yapmağa çalışır. Doğru olan, hakikat olan neyse, O'nun yeri orasıdır. Bunun için yeri geldiğinde kendisini, dava arkadaşlarını dahi tenkid etmekten çekinmez. Kendi kendisinin, kendi döneminin kritiğini yapmada pervasızdır. Örnek bir münevver sorumluluğu taşır.

Bu anlayışın bir neticesi olarak İttihad ve Terakki'nin I. Dünya Savaşı yenilgisi için şöyle der :

"Bir politikacı için en müthiş ceza devletin kendi elinde batmasıdır. bunun hiç bir özrü yoktur. Bu koca imparatorluk bizim elimizde ölmüştü... Tarihin örneğini yazmadığı kurtlar boğuşmasına girip yenik düştük. Kurtlukta düşeni yemek kanundur." (s. 215)

Komitacılarla ilgili olarak da, kendi hatalarını tereddütsüzce kabullenme cesaretini gösterir. «Kanlı işlere bunları biz sürüyoruz sanmışız, bunca yıl...» (s. 181) dedikten sonra Emin Bey'e düşündüklerini şöyle anlatır :

"—Onlar kendi mizaçlarının içinde kalmışlar hep. Ne demektir bu, bizi sürüyüp götürmüşler kendi yatkınlıklarıyla. Onlar bizi oynatmış..." (s. 181)

Tarihî ve siyasî olayları engin tecrübesinden de yararlanarak, son derece sıhhatli bir değerlendirmeye tâbi tutar. O'nun düşündüğüne göre, kendileri için yenik düşmek mukadderdi. O sebeple hâlen de yenik durumdaydılar. Kara Kemâl, dava arkadaşlarının en büyük yanılığını da burada bulur :

"Bi(r) türlü kabullenmek istemiyor, 1908'den hemen sonra, Manastır'daki İngiliz cuntasının karşısına Selânik'in Alaman cuntası olarak çıktığımız anda yenik düştüğümüzü... Bugün de bu yenilginin sürüp gittiğini..." (s. 43-44)

Öte yandan eski arkadaşlarının hâlâ kabadayılardan ve kabadayılıktan medet ummasına fena halde kızar. Adının suikasta karıştırılması dolayısıyla, saklanmak üzere evden çıkacakları sırada, duvarda asılı silâhını almasının iyi olacağını hatırlatan Abdülkerim'e şöyle der.

"Vazgeçmediniz gitti şu tabanca oyunlarından.. Muhalefette düşürmediniz elinizden, iktidarda hiç bırakmadınız. Anlatamadım merhuma... Tabancayla devlet idare edilemeyeceğini... Anlatamadım dedimse... -Öldü öleli Talât Paşa'ya hiç şaşırmadan «merhum» diyor, her anışta böyle kederleniyordu : -Bilirdi elbette hepimizden iyisini... Ama sıkıştı mı, kendisi de çekerti çekmeceyi... «Hodri meydan» diyerek yapışırdı tabancasına..." (s. 53)

Halbuki Kara Kemâl, hakkında yakalanma emrinin çıktığı en müşkül anlarında dahi kabadayı takımından yararlanmak istemez. Oysa İstanbul'da büyük bir nüfuzu vardır. Seveni, sayanı çoktur. Yazar bu durumu romanda şu sözlerle dile getirir :

«Memleketin belli başlı varlıkları, bu günkü durumlarına, şu ya da bu yoldan eski İaşe Nâzırı Kara Kemâl Bey'in yardımıyla gelmişlerdi.

Ayrıca bütün esnaf dernekleri, Halk Partisi'nin aralıksız gayretine rağmen hâlâ avucunun içindeydi. "Öl" dediği yerde ölür, bütün esnaf kâhyaları, birlik başkanları, gedik değnekçileri... Devlet kadrolarındaki, sadık adamlarının çoğu daha yerlerinde...

Abdülkerim'in de, azınlıklar arasında güvenilecek dostları, şehrin ayaktakımları içinde, gözünü budaktan sakınmaz, her çeşit kanun dışı davranışa gönüllü tayfası vardı.» (s. 55)

Fakat Kara Kemâl Bey serseri takımına başvurmak zorunda kalırsa, onurunun kırılacağını düşünür.

Eserde çocukluk arkadaşı olarak gösterilen Emin Bey'in ifadesinden, O'nun gerçek bir Osmanlı beyefendisi olduğu anlaşılmaktadır :

"Kara Kemâl Bey'e nâzırlıktan, sınırsız iktidar gücünden hiç bir civıklık sığamamıştı. Ancak sahici Osmanlılar'da görülen, sırasında çok yumuşak, sırasında çok sert kişiliğini, bu en umutsuz durumda bile koruyordu." (s. 200)

Abdülkerim Bey :

Romancının ifadesiyle «İttihâd ve Terakkî'nin ünlü fedâîsi Abdülkerim Bey...» (s. 19) kırk dört yaşına yeni girmiş ; sağlam bir vücut yapısına sahip, "komitacı" diyebileceğimiz bir kişidir. «Gözleri böyle dalgınllaşıp bakışları kurnaz çevikliklerini yitirmediği zaman çok daha genç gösteri(r)» (s. 10)

Hayatı hep vuruşmak, dövüşmek ile geçen Abdülkadir, bu çeşit mücadeleyi severek. isteyerek yapar. Çünkü, aslen asker menşeli olan bu

insanın, «ilk boğuşmaları Kuleli'nin havuzlu avlusunda yumrukla başlamış, Kuşdili'nde, Fenerbahçe'de, Kâğıthane'de sayılı kopuklara karşı bıçağı, usturpasıyla nam salarak sürmüştü.» (s. 156)

Abdülkadir, genç bir subay olarak okulundan çıktıktan sonra, kendini siyasî ve askerî mücadelelerin içinde bulur. Yazar, O'nun bu mücadele dolu hayatını romanda şöyle özetler :

"Makendonya'nın, Arnavutluk'un çete çarpışmalarında lâkabı Filinta Kerim'dir. Üsteğmen olalıberi filintayla hiç boşa atmamış, Trablus'ta, Balkan Savaşı'nda çok hüner göstermişti. Babıâli baskınında, baskının temel direklerinden biriydi. Dünya Savaşı'nda, Teşkilat-ı Mahsusa şeflerinden biri olarak çölde Lavrens'e karşı çıkmış, Acemistan dağlarında, Kafkasya'da çete savaşlarını başarıyla sürdürmüştü. Böyle dövüşlere bikez girdi mi, gözüyle görüp aklıyla düşünmüyor, beş duyusu da sanki derisine geçiyordu" (s. 156)

Gerek bu mücadele dolu hayatı, gerekse mizaç yönünden elverişliliği «İttihâçılar'ın namlı komitacısı Abdülkerim Bey»i (s.6) herkesin gözünde «Kabadayı» bir kişi yapmıştır. O, yıllar geçtiği halde bu görünüşten bir türlü kurtulamamıştır. Bazan, kendi kendini yargılarken bu hakikatı itiraftan çekinmez :

"Bunca önemli işlere girdik çıktık. En çetin yerlerde, en çetin sıralarda valilik ettik. Atamadık üstümüzden kabadayılığı... Külhanbeyliği... Hakkı var Küçük Efendimizin, geçemedik komitacılıktan devlet adamlığına..." (s. 13-14)

Yaratılışından suç işlemeye meyillidir. Bu arada «sadist» bir karakter yapısı taşır. İnsanları korkutup ezmekten, onları taciz etmekten haz duyar. «İktidarı hırsıyla istemesi bundandı(r).» (s. 9) Yazar'a göre bu,

öyle, «olur olmaz iktidar değil, polisle ilgili... Yakalamakla, içeri atmakla, sopa çekmekle ilgili, ürkütücü, köpekleştirici soydan iktidar(dır)...» (s. 9)

Bu sebeple o, görevlendirildiği yerlerde «Aslında mutasarrıflık, valilik yapmamış, bütün bu makamlarda düpedüz polislik etmişti(r).» (s. 14) Romancı Abdülkerim'in bu yönünü şu cümlelerle anlatır :

"...Yaratılışında, hem kolayca adam öldürecek kadar suça yatkınlık, hem de, sınırlarını hiç zorlamadan adam kovalamak, hafiyelik, Türkçesi fermada, kuyruğunu yarım saat hiç kımıldatmadan av gözleyen kopaylık vardır." (s. 14)

Abdülkerim'in kabadayılığı yanında başka bir hususiyeti de, aşırı derecede kadın düşkünlüğüdür. Yazar, O'nun bu zaafını da şöyle dile getirir :

"Kadın işlerinde de yaşlıyı körpeyi, güzeli çirkini, toplum basamaklarında alçağı yükseği pek ayırt etmezdi. Bir güvenilecek yanı, bu işlerde sululuğu, zorlamayı, onursuzluğu hiç sevmemesi, gittiği yerde mutlaka saygı görmeyi sağlamasıydı." (s. 68)

Abdülkerim dinî inanç bakımından «adamakıllı gevşek»tir. Ama, «iradeli daha ilk bakışta güven verici(dir).» (s. 70) Yalnızlıktan ise hiç hoşlanmaz. «Yalnızlığı çocukluğundan beri sevmemişti(r).» (s. 113)

Gözüpektir, cesurdur ama, liderlik vasfı yoktur. Hayatı, başkalarının elinde «kaba bir âlet olarak kullanıl(makla)» (s. 86) geçer. Gazi Mustafa Kemâl'e suikast tertiplemekle, «Ömründe ilk defa güdülen değil. güden olmayı hırsıyla istemiş, kendini bu amansız çukura düşürmüştü(r)» (s. 86)

Bu, O'nun için mukadder bir akıbet. Zira, «Kendisi bütün ömründe, düşünmeyi başkalarına bırakmış... Böyle uzun boylu düşünenlerle bir arada bulunmaya da pek alışık değildi(r)» (s. 113)

Hırslarıyla hareket eden fakat, muhakeme gücünden yoksun insanların hem kendilerine, hem de ülkeye fenâlık edebileceklerini bu davranışıyla göstermiş olur.

Ziya Hurşit:

Eski Lâzistan mebusu Ziya Hurşit, korkusuz, cesur bir fedâidir. "Almanya'da okumuştur(r). Biraz da Fransızca bili(r). Öyleyken üstünde yontulmamış bir köylü kabalığı vardı(r). Mebusken muhalefetin önemli konuşmacılarından olduğu halde, dinleyenler okuma yazma bilmeyen biriymiş gibi, şaşkınlık duyarlar... Oysa şık giyinir, ellerini her zaman temiz tutar, tırnaklarına özenir..." (s. 6)

Ziya Hurşit para kazanmaktan ziyade «hesapsız harcamaya bayılı(r)» (s. 7) Oyuna gelip böyle «tehlikeli işlere girmesi, belki de bundandı(r)» (s. 7) Abdülkerim Bey'e göre, Ziya Hurşit'in «iyi silahşör, gözüpek kabadayı olması bile kumar masalarında enayi yerine konulmak, horlanmak korkusundan geliyor gibiydi.» (s. 7)

Çoğu kumarcılar gibi, Ziya Hurşit de kumar masasının dışındaki dünyaya daima dalgın bakar. O sebeple, Abdülkerim'in, bu tehlikeli sui-kast işine «Ziya Hurşit delisini kurup» (s. 8) sokması çok kolay olmuştur. Abdülkerim, birine bu haraççı katilden bahsederken, «akıllı görünse de, kulak asma, Ziya Hurşit'e... Kumar yangınıdır anadan doğma... Çıkarı oldu mu, hiç bakmaz, babasını sürer ateşe...» (s. 22) der.

Kara Kemâl'e göre "Ziya Hurşid gibi ödlelerin, idealist olmayanların işi değildir silâha sarılmak..." (s. 58)

Anasının ipini pazarda satabilecek yapıda bir kişi olan Ziya Hurşit'ten kuşku duyduklarını söyleyen arkadaşlarına Abdülkerim Bey,

«Ziya Hurşit gibi babayığitten kuşkulanır mı adam? (...) Ziya Hurşit arslanına da güvenemedin mi, götür kendini denize at!» (s. 44) diye karşılık verir.

Düşünme melekesinden faydalanma tenbelliği gösteren Abdülkerim'in, bu değerlendirmesinin ne kadar temelsiz olduğunu, Kara Kemâl'in Ziya Hurşit'e ilişkin şu sözleri ortaya koyar:

"...Ziya Hurşit maskarasıyla girilir mi böyle bir işe? Herkesin önünde, kısacık kilotuyla dolaşmaya utanmayan herif değil mi bu? Kadınlar gibi tırnaklarını cilâlayan... Kumarbaz.. Ödememek şartıyla borçlandığı için düpedüz dolandırıcı... Punduna getirdi mi, şantaj yapmaktan bile çekinmeyen sefil..." (s. 57)

Abdülkerim'in Ziya Hurşit'e ilişkin düşüncesi ise, tamamen farklıdır:

"Görünüşünde, Kara Kemâl Bey'in kötülerine hak verdirecek hiç bir şey yoktu. Yiğitti, yakışıklıydı. Gözlerinin içiyle güler, yürekten gülüşüyle, en kuşkulu adamlara güven verirdi. Bileklikti, cesurdu. Bütün aşırı içki, kadın, kumar tutkunları gibi, arada bir kendine acındıran, böylece de verdiği güveni artıran adamlardandı." (s. 63)

Suikast tertibi ortaya çıkınca Küçük Efendi, Abdülkerim'e hitaben şöyle der:

"...İktidarı hak etmemiştik. İmparatorluk bu yüzden battı. Son umudu Ziya Hurşit serserisine bağlamakla bulduk hak ettiğimizi... Hak ettiğimiz... Rezillikti çünkü... Böyle serseriler direnemez, sıkıyı görünce." (s. 67)

Nitekim yakalandıktan sonra Cumhurreisiyle «ilk görüşmede iftiraya uğradığını söyleyen Ziya; mahpusânede ne düşünmüşse düşünmüş, ikinci görüşmede Cumhurreisi'ne, arkadaşlarından hiçbirini korumaya lüzum görmeksizin her şeyi olduğu gibi anlatmıştı(r.)» (s. 99)

Şükrü Bey :

Romanda hakkında fazla bilgiye rastlayamadığımız Şükrü Bey, Gazi Mustafa Kemâl'e suikast tertip edenlerin başında gelir. Eski komitacıları bu işe kışkırtanlardan biri de O'dur.

«İttihatçılar'ın ünlü Eğitim Bakanı, şimdinin İzmit mebusu Şükrü Bey,» (s. 25) nâzırlık makamına kadar yükseldiği halde, devlet adamlığı veکارına sahip olamamış; sarhoş kafayla, etrafına topladığı katil, kabadayı ve külhanbeyler yardımıyla hükûmeti düşürmek için âdice yollara yönelerek suikastler tertiplemiştir.

Şükrü Bey ve arkadaşlarını zaman zaman uyarmak ihtiyacı duyan Kara Kemâl, onların bu hareketlerini hiç tasvip etmez. Bir ara adamı Abdülkerim'e, Şükrü Bey'le ilgili olarak şunları söyler :

"Kızıyor Ankara'dakilere Neden? Hakkını yediler sanıyor. Hangi hakkı? Eminim üstünde hiç durmamıştır. «Herhal, Maarif Nazırlığı'nı ölene kadar baba çiftliği saymıyorsun !» demiyor muyum, dağlara çıkıyor." (s. 43)

Şükrü Bey ve arkadaşları, küçümsedikleri yeni idarecileri, getirilmiş oldukları görevlere lâıyk görmezler. Kendilerini onlarla kıyaslayarak ; «Kimi bilgide ; tecrübelilikte üstün görü(r).. kendini, kimi kabadayılıkta...» (s. 56)

Sağlam bir muhakemeden yoksun olduğu gibi, boyundan büyük işlere kalkışacak kadar da «hesapsız» olan Şükrü Bey, İzmir'de gerçekleştireceği suikast işine, Vali'ye hafiyelik eden Giritli Şevki'yi de dahil eder. O'nun bu bönlükle devlet işlerine burnunu sokmak istemesine oldukça kızan Kara Kemâl, Şükrü Bey'le inceden inceye alay eder :

"Yahu, İzmir Valisine özel hafiyelik ettiğini bilmeyen kaldı mı. Şevki'nin... Memetçe'den habersiz sigara yakamaz Şevki?.. Kaçakçılıkla

geçinen, uzun zaman yakalanmayan herifin hafiye olduğunu bu memlekette, ancak bizim ünlü ! Maarif Nâzırımız Şükrü bilmez " (s. 57)

Ülke meselelerine vâkıf olamayacak kadar sığ bir insan olan Şükrü Bey, siyasî gelişmeleri sıhhatlice değerlendirme kabiliyetinden de yoksundur. Bu yüzden İttihatçılar'ın sayılıp sevilen lideri Kara Kemâl, O'nu şu sözlerle tenkid eder :

"...Bi(r) türlü kabullenmek istemiyor, 1908'den hemen sonra, manasıtırda'ki İngiliz Cuntasının karşısına Selânik'in Alaman Cuntası olarak çıktığımız anda yenik düştüğümüzü... Bugün de bu yenilginin sürüp gittiğini..." (s. 43-44)

Baytar Rasim :

Romanın konusunu teşkil eden «suikast» olayına doğrudan katılan kahramanlardan biri olan "Baytar Miralay Rasim" (s. 28), dava arkadaşı Abdülkerim'in sevip saydığı ve güvendiği eski bir komitacıdır.

O da Abdülkerim gibi «Teşkilât-ı Mahsusa'nın belli başlı şeflerinden...» (s. 29)dir. Fakat, Baytar Rasim «gençliğinden beri giyime kuşama hiç önem vermez...» (s. 29) Pejmürde bir kılık kıyafet içerisinde gezip dolaşır.

Eserde, «eli tabancalı Baytar» (s. 39) olarak nitelenen Miralay Rasim'i romancı, şu şekilde tanıtır :

"Uzun boylu, sıskaydı. Boynu çöp gibiydi. Yıpranmış ceketi üstünden dökülüyordu. Kravatı lekeli, gevşek... Pantolon, yapıldı yapılmış ütü görmemiş..." (s. 29)

Abdülkerim'e göre sezgi gücü fevkâlade olan Baytar Rasim, «şeytana külâhı ters giydirir, Sivas kurnazı ki, perende atılmaz önünde...» (s. 39) Ama, O'nun bütün meşgâlesi, içtiği rakının gücüyle hükûmete sövüp, saymaktır. Rasim, «Gerçek Osmanlılık'ta ferahlık vardır!» (s. 40) diye düşünür ama, hiç de Osmanlı gibi davranmaz.

İttihatçılar'ın Maarif Nazırı Şükrü Bey'le, Abdülkerim'in kışkırtmaları sonucu suikast işine girmiş ; davranışlarının muhakemesini yapamamasının cezasını canıyla ödemiştir.

Laz İsmail :

Abdülkerim ile Şükrü Bey'in tertip ettikleri Gazi Paşa suikastının tetikçisi Ziya Hurşit'in yardımcılarında olan Laz İsmail, kiralık bir katildir.

Yazar bu kanlı katili okuyuculara şu şekilde tanıtır :

"Orta boyluydu ama domuzuna tıkızdı. Alnı dar, ön dişleriyle elmacık kemikleri fırlak... Esrar içmekten çakır gözleri her zaman, buzlu cam gibi donuk. Milletin tersine çok az konuşur, susması korku salar yüreğe... Zenaatı adam öldürmek... Tavuk kesmekten kolay gelir namussuza bu iş... Yüz elli liraya, elli liraya, hattâ, canı çekiyorsa cebinden üste harcayarak öldürür: Düpedüz hayvan... Hayır, hayvana kurban olsun... Yılan bu... Engerek yılanı.." (s. 12)

Bönlükte Şükrü Bey'den geri kalmayan Abdülkerim ise, bu kiralık katillere pek güvenir. Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u, «Azrail'in sakalına yapışacak yiğitler...» (s. 43) olarak görür.

Bunların, insanların belâya bulaşmaktan sakınmaları sayesinde boy veren âdi birer haraççı, tabansız birer kiralık katil olduklarını Kara Kemâl çok iyi bilir.

Sarı Efe Edip :

Suikast olayına karışanlardan biri de Edip'tir. Sarı Efe Edip hakkında, romanda pek bilgi verilmemiştir.

Okuyucu, O'nu, sadece bir yerde, Kara Kemâl'in Abdülkerim'le konuşması esnasında ve Küçük Efendi'nin verdiği bilgilerle tanımış olur :

" — Ya Sarı Efe Edip denilen it... Eşkiya tutmaya gittiği yerlerde yangın gibi yakıp kavurmadı mıydı köyleri ? Ne rezildir o ... Korkak, utanmaz. Orta oyunu efesi... Çirkef ırz düşmanı... Daha geçenlerde, kan kardeşi, Hacı Sami'nin gizlice memlekete geleceği dedikodusu çıkınca, Ankara'ya koşup, «Bu dünyada bir bana güvenir, şu kadar para verin, pusuya düşürüp temizleyeyim» diyerek, çöpçatan bahşişi kadar az bir paraya kahpelik teklif eden... Sarı Efe ?" (s. 57)

Emin Bey :

«Kurt Kanunu» romanının en «ilginç» şahsıdır. Roman kahramanı Kara Kemâl'in çocukluk arkadaşı olan Emin Bey, etrafını saran çalkantılı ve ihtiras dolu dünyadan kaçarak mütevazî evine gizlenir ; burada sade bir hayat sürmeye başlar.

Muharrir, O'nu okuyucusuna şu şekilde tanıtır :

"Kırk altı yaşındaydı. Geçim bakımından hiç sıkıntı çekmemiş, aşırı tutkularla sinirlerini yıpratmamıştı. Çevresiyle de büyük çelişmelere

düşmediğinden rahattı. Yedi yaş küçüğü olan kız kardeşi Perihan sayılmazsa, dünyada hiç kimseye minnet borcu yoktu. En yüksek makamlara çıkmış arkadaşlarından, her zaman, saygı görmüştü. Çok isteseydi, nâzır olurdu. İstemişti de bir aralık, fakat, sıraya girip beklemeye, beklerken, çoğu değersiz olan hırslılarca, tartaklanmaya uzun boylu katlanamamıştı." (s.171)

Buna rağmen üyesi bulunduğu İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nden kopmaz. İhtirashlı insanlar tarafından «tartaklanma»yı, Cemiyet'ten çekilmek için, yeterli sebep olarak görmez.

Emin Bey, «Hasan Fehmi'nin öldürülmesi şaşkınlığı içinde yaşadığı 31 Mart rezâleti...» (s. 171) üzerine sorumluluktan korkarak, İttihâd ve Terakkî'den ayrılmaya karar verir. Bu defa da, dava arkadaşı Kara Kemâl karşı çıkarak, O'nun Cemiyet'ten kopmasını önler. Fakat, «Birinci Dünya Savaşı'ndaki açık yağmada lekelenmek korkusunun önünde, hiç bir mantık daynamamış...» (s. 171) olduğundan; Emin Bey, daha önce verdiği kararı tatbik ederek, İttihâd ve Terakkî'den ayrılır. Çünkü O, oldum olası sorumluluğa bulaşmak istemez.

«Hakkından gelemeyeceğim sorumluluktan korkarım ben!» (s. 168) diyerek bu husutaki hassasiyetini dile getiren Emin Bey; aynı korkuyla da evlenmemiştir. Romancı, O'nun sorumluluktan kaçmak konusundaki ısrarcılığını şöyle anlatır :

"Emin Bey, sorumluluk korkusuyla evlenememiş, sorumluluk korkusuyla İttihatçılık'tan vazgeçmiş, savaş sıralarında, alıp yürüyen soygun sorumluluğuna bulaşmamak için, emekliliğe sığınmıştı. Evin idaresine hiç karışmayarak, her şeyi kız kardeşi Perihan'a bırakması bile bu garip korkudandı" (s. 168)

Emin Bey, insanlardan uzaklaşmakla, evine çekilmekle bütün sorumluluklardan kurtulacağını sanır. Çocukluk arkadaşı Kara Kemâl'in, evlerine sığındığı geceye kadar bunda başarılı da olur. Kız kardeşi Perihan'ın, harap ve bitkin haline acıyarak-ağabeyine haber vermeden- içeri buyur ettiği Kara Kemâl'in gelişinden sonra; Fethi Naci'nin ifadesiyle, «Emin Bey, istese de istemese de bir tragedya kahramanı olmağa başlar.» (4)

Çok müşkül durumda kalan Emin Bey, bir hayli de korkar ama pek sezdirmez. Üstelik, daha önceki bir sohbetinde, «Kara Kemâl Beylerin çıktığı yerde, çocukluk arkadaşı kalmaz.» (s. 176) dediği halde, O'nu sıcak karşılar ; rahat ettirmek için gayret gösterir.

Emin Bey, kendisini «tarafsız» olarak görür. O'na göre; «Tarafsızlar, kısıtılmış insanlardan yana olurlarsa, boğuşanların haklıları da, haksızları da, insanoğlunu gaddarca kısıtırmayı göze alamazlar.» (s. 187) Kara Kemâl'i evlerine almakla da, kendini bu tarafsızlık ilkesini çiğnemiş saymaz.

Hattâ, O'nun yurt dışına kaçabilmesini sağlamak maksadıyla girişimlerde de bulunur. Fakat başarılı olamaz. Nihayet, evi polisler basar. Kara Kemâl, teslim olmayarak intihar eder. Emin Bey de tutuklanarak İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarılır.

Ancak, en ilginç nokta şurasıdır ki, Emin Bey bütün bunlardan fazlaca etkilenmez. Oysa, onlarca kişinin idamı söz konusudur. Bunlar karşısında tüyleri bile kıpırdamayan Emin Bey, bir an Kara Kemâl'in kendisinden şüphelenebileceği duygusuna kapılınca, derinden sarsılır. Doğru ca Gurbet Hala'ya gider. O'nunla konuştuktan sonra, suçluluk duygusundan kurtulur. Bundan sonra, Emin Bey'in sorumluluk anlayışı da değişir.

(4) Fethi Naci, a.g.e., s. 121.

Emin Bey, o kadar yumuşak tabiatlı bir insandır ki; yeğeni gazeteci Murat, nasıl olup da dayısının komitacılık ettiğine bir türlü akıl erdiremez. Bu konudaki hayretini Dr. İlhan Bey'e şöyle açıklar :

"—Düşünürdüm doktor ... Nasıl komitacı olabilmiş bu benim Emin Dayıcığım?.. Tabancaya nasıl el sürebilmiş de yemin etmiş ?.. Bu kadar yumuşak adam.. Karıncayı incitmez." (s. 237)

KURT KANUNU'NDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ

Bilindiği gibi, son İttihâd ve Terakkî kongresinin yapıldığı 1 Kasım 1918 gününü ertesi güne bağlayan gece, başta Talât, Enver ve Cemal Paşalar olmak üzere, önde gelen İttihatçılar, bir Alman denizaltısıyla yurt dışına kaçmışlardır. İttihatçıların siyasi teşekkül olarak tükenişleri bu olayla gerçekleşmiştir. Bunu tamamlayan diğer bir gelişme ise, 5 Kasım 1918'de, Cemiyet'in kendisini fethetmesidir.

Kurt Kanunu romanı, İttihâd ve Terakkî'nin 1926 sonrasındaki asıl tükenişini, «İzmir suikastının hazırlanışını, İttihatçıların temizlenişini anlatır.»⁽¹⁾

Bu eserde de İttihatçılar'a tenkidçi bir nazarla bakılır. Ancak romancı, İttihâd ve Terakkî'ye yönelik tenkidlerini, İttihatçıların en muteber kişisi olan Kara Kemal'e yaptırır.

İttihatçıların en çok tenkide uğrayan yönlerinden biri, «komitacılık» tan vazgeçememeleridir. Bu hususta en kesin tavrı, Kara Kemal koyar:

"– Başından beri sevemedim ben, bizim komitacıları... Çok zorda kalınca kullanmadım değil ama, kullanmak başka, sevmek başka... Yakup Cemil işinde başarı elverseydi, temizleyecektim hepsini..." (s.189)

Böyle düşünmesinin sebebini, romancı O'na şöyle açıklar:

"Gözümün önüne geldi, İttihatçılığın yıllarca temel direği saydığımız komitacılar... Nasıl aldatmışız kendimizi bebekler gibi... Kanlı işlere bunları bir sürüyoruz sanmışız, bunca yıl..." (s.181)

Yazar, İttihatçıların bu menfi yönlerini bir de sade halktan birine (Toptancı Şaban'a) tenkit ettirir:

(5) Fethi Naci. a.g.e., s.119.

"Çünkü komitacıdır bunlar... Sizin oralarda duyuldu mu bu komitacı lâfı... Komitacı demek... Gâvurdan kötü..." (s.130)

Romanda vurgulanmaya çalışılan bir husus da 31 Mart Vak'ası'nın bizzat İttihatçılar'ın tertibi olduğu tezine dayanmaktadır. Benzeri bir yaklaşım da "Abdülhamid Düşerken" adlı başka bir romanda, daha önce sergilenmiş bulunmaktadır.

Kara Kemal, arkadaşı Emin'le bir konuşması esnasında açıklar, bütün bunları:

"... Almanların desteğiyle, avcı taburlarını kullanarak 31 Martı çıkarıp Abdülhamit'i alaşağı etmeseydik, silinip süpürülmüştü Selânik cuntası..." (s.195)

Yazarın üzerinde ağırlıkla durduğu bir diğer husus da, Millî Mücadele'de, zafere İttihatçıların yardımıyla ulaşıldığıdır:

"Oysa cephelerde İttihatçı subayların gayretiyle, cephe gerisinde İttihatçı memurların, İttihatçı eşrafin gücüyle kazanılmış zafer..." (s.56)

Aynı meseleye, romanın başka bir yerinde tekrar değinildiği görülmektedir:

"- Şimdi Abdal Kerim oğlum, Anadolu savaşını başarıya ulaştıran asker-sivil kadronun çoğunluğu İttihatçıydı. Bunlardan küçük bir grup Gazi Paşa'nın takımına katıldı." (s.102)

Roman kahramanı Kara Kemal, İttihatçı arkadaşları adına günah çıkarmaktan da geri kalmaz:

"Boşver... İktidarı hak etmemiştik. İmparatorluk bu yüzden battı. Son umudu Ziya Hurşit serserisine bağlanmakla bulduk hak ettiğimizi... Hak ettiğimiz ... Rezillikti çünkü ... (s.67)

Bütün bu tenkidlere rağmen yine de bu roman, İttihatçılar'a çok yumuşak bir yaklaşım sergiler.

YOL AYRIMI

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

İlk olarak 1971 yılında neşredilen romanın bugüne gelinceye kadar çeşitli yayınevlerince basıldığını görmekteyiz. Son olarak 1993 yılında Adam Yayınları tarafından neşredilen⁽¹⁾ eser, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm «Madrabazlık», ikinci bölüm «Kuvâ-yi Milliyeciler», üçüncü bölüm ise «Yol Ayrımı» başlaklarını taşımaktadır.

Kemal Tahir bu eserinde, Kurtuluş Savaşı sonrasını ele alır. Anlatılan ana olay, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1930'lu yıllarda giriştiği «Serbest Fırka» tecrübesidir. Bu noktadan hareket eden yazar, devlet güçlerini şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanan bir alay dalaverecinin aralarında geçen çekişmeleri anlatır. Bu arada, bu hadiseler karşısında gerçek Kuvâ-yi Milliyeciler'in içine düştükleri umutsuzluk ve üzüntü dile getirilmeye çalışılır.

(1) Yol Ayrımı, Adam Yayınları, İstanbul, 1993 (Çalışmamızda bu basımdan faydalanılmıştır).

II

ROMANIN KONUSU

Roman, Vakit gazetesine ulaşan ve Gazi Hazretleri'nin direktifleriyle Paris elçisi Fethi Bey'in liderliğinde «Serbest Fırka» adında bir partinin kurulduğunu bildiren bir haberle başlar. Ertesi gün, 9 Ağustos 1930 cumartesi günü çıkan Vakit gazetesinde, haber kamuoyuna duyurulur. Habere göre, partinin ilk üyesi de Ağaoğlu Ahmet Bey'dir.

Vak'a bir müddet, kahramanların, «Serbest Fırka» konusu etrafında konuşup tartışmalarıyla devam eder. Yeni fırkaya dâir düşünceler, meraklar ve endişeler etraflıca ele alınır. Olayın değerlendirildiği yerlerden biri de eski ittihatçılar'dan Av. Mahmut Celâlettin (Deli Celadet) Bey'in bürosudur. Buraya Ağaoğlu Ahmet, Doktor Münir sık sık uğrarlar.

Yaygın kanaat, «Serbest Fırka»nın, bizzat Gâzi Paşa'nın muhalefeti denetim altında tutmak düşüncesinden doğduğudur. Avukat Celadet Bey'e göre bu «Sarı Paşa'nın birkaç kez oynadığı, bilinir oyundur» (s. 39) İttihatçı kodamanlarına bakılırsa, kıyıda köşede kalmış son bir avuç İttihatçıyı da oyuna getirip temizleme amacına yöneliktir. Roman kahramanı Doktor Münir, Ağaoğlu Ahmet Bey'i bu hususta şöyle uyarır:

"__ Aman haa!.. Geri kalanlarımızı da bu yoldan kıracaklar demek... Halk Partisine sığınıp kefeni yırtan İttihatçı döküntülerini..." (s.42)

Gazi Paşa'nın özel şoförü Dadal Efendiye göre ise; «Serbest Fırka» meselesi, Gazi'nin, İsmet Paşa'yı devirme planının bir neticesidir. Çünkü, Yalova'da bulundukları günlerin birinde, 31 Temmuz 1930 sabahı, bizzat Gazi, Dadal Efendi'ye hitaben, «Senin İsmet Paşa'na bir oyun oynayacağız

ki, gör bakalım tedkiri şaşacak mı şaşmayacak mı?...» (s.69) der.

Dadal Efendi'nin anlattıklarına bakılırsa, Gazi, O'nu da Fethi Bey'e baş şoför vermek ister. Dadal Efendi bundan büyük korku duyar ve endişelerini şöyle dile getirir:

"Gazi Paşamız bizi gayet yaman bildiğinden ve de tuttuğunu koparır bildiğinden, meğerse aklına koymuş ki, bizi de Selbes'e geçire... Fethi Bey'e baş şoför vere... Belki de niyeti, Selbestte kulak peydahlamak ki, bildiğin ispiyonluk olup... Ateşten gömlek..." (s. 69)

Daha sonra, Gazi'nin ülkeye çok geniş bir hürriyet için serbest Fırka'nın kurulmasını istediği; inkılapların halka benimsetilmesinin baskı ile mümkün olamayacağını görünce, bu yeni yola baş vurduğu yolunda bir takım yorumlar üzerinde durulur. Baskı rejiminin, «kapalı düzenin zararlı olduğu...» vurgulanarak, bunun en çok, «dalaverecilere, madrabazlara, vurgunculara, hatta hırsızlara yaradı(ğı)» (s.81) ileri sürülür. Gazi de bu hakikati bildiği için şimdi çok geniş bir hürriyet içinde yeni rejimin ve inkılapların halk tarafından sahiplenileceği görüşündedir.

Ortada en önemli tehlike, «İttihat ve Terakki devrindeki nüfuz kazançlarına hasret çeken veya Kuvâ-yi Milliye'nin çetecilik günlerinde vurgun ve yağma zevki tatmış olanlar(ın), Gazi'nin yanında ve Meclis'te» (s. 82) halen bulunmalarıdır. Gazi Paşa'ya göre baskı rejimi, bunların işlerini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Bu insanların, menfaatleri için çeviremeyecekleri dalavere yoktur. Bir ara bunlar, bir kanun teklifi hazırlayarak Meclis üyelerinin imzasına açarlar. Olayı anlatan Falik Rıfkı'dır. Teklif, Yakup Kadri Bey'le birlikte meclis'e gelen Falih Rıfkı Bey'e de imzalamaları için gösterilir. Okurlar;

teklifte, «Hidematı vataniyesine mükâfaten Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne 1 Milyon lira ihda edilmiştir.» (s.81) denilmektedir. Olayın gerisini Falih Rıfkı şöyle anlatır:

"Beynimizden vurulmuşa döndük. Sanki zafer ve onun bütün şanlıları ve şerefleri satılığa çıkarılmıştı. Kuvayı Milliye devrinde İngiliz entelijansı adına -hareketin başından ayrılmak şartıyla- Mustafa Kemal'e büyük bir para ve İtalya'da bir villa vaat edilmişti. Bu da öyle bir şeydi. Gazi Mustafa Kemal'i inkılap tarihinin ilk günlerinde suikastların en alçakçası ile öldürmek demekti." (s.82)

Gazi Paşa, kendisinden habersizce girişilen bu hareketi küstahlık olarak niteler ve derhal teklifi buldurup getirtir ve yırtıp atar.

Vaziyet öyle vahimleşmiştir ki, «Ortaya bir teşebbüs atarak iş Bankası'nın sermayesini tehlikeye koyabilmek, para kazanmanın en kestirme yollarından biri...» (s. 84) haline gelmiştir. Bütün «nüfuz satıcılarının» gözünü, «rejimden hava parası vurmak hırsı» (s. 84) bürümüştür. Sözün kısası hürriyetsiz düzen, bu rezillikleri önleyememiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey'in ifadesine bakılırsa, Serbest Fırka lideri Fethi Bey'e İzmir'den peşpeşe heyetler gelmekte, kendisini İzmir'e davet etmektedirler. Söylentiye göre İzmir'de, şimdiye kadar hiçbir siyasi partiye girmemiş olan yüksel tahsilli ve mevkii sahibi aydınlar bu fırkaya girmeyi bir vatan borcu sayıyorlarmış. İzmir'in beş büyük gazetesinden dördü Serbest Fırka'dan yanadır. Fethi Bey'in İzmir'de bir nutuk irad etmesini isterler

Ancak, İzmir Halk Fırkası taraftarları, Serbest Fırka ve onun lideri Fethi Bey'e gösterilen bu olağanüstü ilgiden rahatsız olurlar. Kalabalığın

bir kısmını kendi taraflarına çekmek isterler. Bazı oyunlara karkışırılar. İki tarafın da taşkınlıkları yüzünden bazı olaylar olur, polislerin kalabalığı dağıtmak maksadıyla açtığı ateş sonucu, «on dört yaşında bir öğrenci» ölür, iyice hareketlenen kalabalık, Fethi Bey'in kaldığı otelin önünde, «Bizi kurtar! Kurtar bizi zalim mutemetlerin ellerinden!» (s. 95) diye bağırlrlar. Kalabalık arasından biri, öldürülen çocuğun babası, «yaşlı bir adamcağı kucağında taşıdığı çocuğun ölüsünü birden bire Fethi Bey'in ayaklarına atarak»

"__İşte size bir kurban!.. Başkalarını da veririz! Yalnız sen bizi kurtar!" (s. 95)

diye haykırır.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in, Cumhuriyet'te, Gazi Paşa'ya hitaben bir mektubu yayınlanır. Bu mektupta İzmir'deki taşkınlıklar kınanmakta Cumhuriyet'e sahip çıkacakları bildirilmektedir. Ertesi günlerde Gazi Paşa'nın bu mektuba cevaben yazmış oldukları mektup yayınlanır. Böylece Fethi Bey'e oynanan oyun anlaşılır.

Romanın ikinci bölümünde önce, Avukat Celâlettin Bey'in bürosunda staj yapan Kadir'in babası Ramis Efendi, ondan sonra da Millici Kâmil Bey ve Kâmil Bey'in hapiste yattığı yedi yıl boyunca kendisine hiç gösterilmeyen kızı Ayşe'ye kavuşması anlatılır. Gazeteci Murad ile eski İttihatçı Doktor Münir bu bölümdeki olaylarda önemli roller oynarlar.

Üçüncü bölümde ise, Gazi Paşa'nın baş şoförü Dadal Efendi'nin hemşehrisi, Edebiyat Fakültesi talebesi Selim Nuri'nin hayat serüveninin anlatılmasıyla başlar. Selim Nuri, arkadaşları Ali Tarkan, Kadir ve gazeteci Murad ile birlikte «kurtuluş» adında bir dergi çıkarmaktadır. Bu

dergi, çok büyük imkânsızlıklar içinde çıkarılan ve ucuza malolma mecburiyeti dolayısıyla oldukça kalitesiz sayılabilecek, Serbest Fırka taraflısı bir yayın organıdır.

Selim Nuri, bir gün derginin basımını aksattığı gerekçesiyle başmürettip Behram usta ile tartışır. Derginin kapağında Newyork'taki hürriyet heykeli yer alacaktır. Onun klişesini de bedavadan Behram usta vermiştir. Tartışma kavgaya dönüşür.

Behram Usta, Selim Nuri gittikten sonra dergiyi basar ve nümûneyi yanına alarak Selim Nuri'yi şikâyet eder. O'nu Bolşeviklikle suçlamaktadır.

Bunun üzerine Selim Nuri tutuklanır, işkence görür. İftira olduğunu bir türlü kabul ettiremez. Bu arada bronşit sandığı öksürüğü ilerlemiş ve yapılan tahliller neticesinde hastalığının verem olduğu anlaşılmıştır. Bir süre sonra da ölür.

Bu sırada ülkede siyasî kargaşa giderek artar. Fethi Bey ve arkadaşları Serbest Fırka'yı feshederler. Böyle «Serbest Fırka» denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış olur.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

«Yol Ayrımı» romanında gerçek veya tasarlanmış pek çok şahıs geçmektedir. Hayattan alınmış gerçek şahısların başında Gazi Mustafa Kemal Paşa gelir. Eserde, «Sarı Paşa» ya da «Gazi Paşa» adlarıyla zikredilen Atatürk'ten başka O'nun yakın çevresi, Başvekil İsmet Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, İsmail Hakkı Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Fethi Bey, Falih Rıfkı ve Yakup Kadri Bey'ler de yer almışlardır.

Ancak roman, genellikle eski İttihatçılardan Avukat Celalettin Bey, Doktor Münir Bey, Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey çevresinde yoğunlaşan olayları, bunlardan da bilhassa «Serbest Fırka» tecrübesini konu alır. Olayların yönlendiricisi ise Gazi'dir. Şahıslar kadrosunun ikinci halkasında gazeteci Murat Bey, Edebiyat Fakültesi öğrencisi Selim Nuri Bey, stajyer avukat Kadir Bey, Gazi'nin başşoförü Dadal Efendi, Kâmil Bey görülürler.

Yazar, Kurt Kanunu ve Yorgun Savaşçı romanlarında geçen bazı şahıslara bu romanında da yer verir. Dr. Münir Bey, Cehennem Topçu Cemil Bey, Emin Bey ve Gülnihal Kalfa gibi.

Romanın başkişisi ise bölümlere göre değişir. «Madrabazlık» başlıklı ilk bölümde Avukat Mahmud Celâlettin Bey'dir. «Kuvayı Milliyeciler» isimli ikinci bölümde ise Doktor Münir'dir. Üçüncü ve «Yol Ayrımı» başlıklı bölümde ise Selim Nuri'dir.

Mahmut Celâlettin Bey:

Mesleği avukatlık olan Mahmut Celâlettin Bey, «Adalet Bakanlığı, yargı organları, barolarda Deli Celâdet diye ünlüdür.» (s. 33)

1926 İttihatçı temizliğinde, yakasını kurtardığı için hayatta kalabilmiştir. Romancının; «... Arkadaşlarının kanını arayamadığı için o gün bu gündür, hiç olmazsa kendisine karşı eski komitacı kabadayılığını yitirmenin bunalımını çekmektedir.» (s. 34) dediği Mahmut Celâlettin Bey, «Abdülhamit çağının okullu subaylarındandı(r)» (s. 50). Çok kavgacı olduğundan kurmay yapılmamış ve İstanbul'dan Makedonya'ya sürülmüştür.

Mahmut Celalettin bir aralık, İttihatçıların tüyler ürpeticî Teşkilat-ı Mahsusa'sında da çalışmış, Süleyman Askerî'nin tavsiyesi üzerine «Hukuk mektebine giren üç subay arkadaşına katıl(ır)» (s. 50).

Hukuk mektebinden mezun olduktan sonra bir süre sorgu yargıçlığı, harp divanı üyeliği ve savcılığı yapmıştır. Sonra kafasını işleterek askerlikten ayrılır ve avukatlık yapmağa başlar. Kısa zamanda ünlü bir ceza avukatı olur. İstanbul'un kirli işlerle uğraşanların bütün ileri gelenlerini tanır.

Emniyetin önde gelen isimleriyle tanışır. Para sıkıntısı çekenlere yardım elini uzatır. Yazar, O'nun diğer özelliklerini de şöyle anlatır:

"... Memlekette -Beyoğlu'nda- çok sayılıyor, nereye gitse, kral gibi ağırlanıyordu. En pahalı yerlerde, on misafirle otursa, hesap görüleceği zaman, «Tamamdır Celâdet Ağbi.. Görülmüştür» denilmesi, değişmez kanundu." (s. 51)

En yakın dostu Ağaoğlu Ahmet Bey'in yeni kurulan Serbest Fırka'ya geçmesi üzerine O'nun tesiriyle Celalettin Bey de «Serbestçi»

olur. Yeni fırkayı öyle benimser ki, Mahmut Celâlettin'in bürosu, «Serbest Parti'nin gerçek il merkezi gibi çalışı(r)» (s. 127)

Baldızı Şükran Hanım'dan, Celâlettin Bey'in Mason ileri gelenlerinden olduğunu öğreniriz. O'na göre eniştesi «Mason biraderliğini zamparalıkta kullanı(r)» (s. 146) Yazar, Avukat Celâlettin'i, Şükran Hanım'ın ağzından tanıtmaya şöyle devam eder:

«İyidir benim eniştem!.. Tatlıdır. Saflığını, görmüş geçirmişliği biraz kapatır. Arada sırada tutan kabalığı doğuştan değildir. Zengin olmak için seçtiği yolun özelliğindendir. Parayı alınteriyle yapmadı, ayak teriyle yaptı. Arada bir kokusu çıkarsa, kabahat eniştemin mi?» (s. 146)

Prof. Ağaoğlu Ahmet Bey:

Romancının «Saray mebuslarındandır ve de doğum yeri Azerbaycan'ın Şuşa adlı dağ kasabası olduğu için mecburi saray mebusudur.» (s. 33) diye tanıttığı Ağaoğlu Ahmet Bey, «Darülfünun»da hocalık da yapmaktadır. Eski bir İttihatçı olduğu halde «arkadaşlarını temizleyenlerin arasına rahatça karışabilmiş...» (s. 34) olan Ahmet Bey, Avukat Celâlettin Bey'in de yakın ahabıdır.

Öteden beri Doktor Münir'den pek hoşlanmaz. Halk Fırkası'nın ileri gelenlerindendir. İttihatçılığını unutmuş, dava arkadaşlarının kökünü kazıyanların arasına girerek muhtemelen, «cenk halidir, böyle olur» (s. 34) düşüncesiyle olup bitenlere sünger çekebilmiştir.

Gazi Paşa'nın bir emrivakisiyle, Serbest Fırka'yı kurmakla görevlendirilen Paris Büyükelçisi Fethi Bey'le beraber çalışmak zorunda

kalır. Fethi Bey, Malta sürgünlüğünden arkadaşı ve sevip saydığı bir kimsedir. O yüzden Ağaoğlu Ahmet Bey, Serbest Fırka'ya sıcak bakar.

Avukat Celâlettin Bey'in bürosunda, Doktor Münir'in de katıldığı bir sohbette, kendisine doktor tarafından sorulan:

"—Nereden çıktı apansız bu yeni fırka işi sakın Ağa Hoca, siz mi kandırdınız fıkara Fethi Bey'i siz mi razı ettiniz böyle bir işe?" (s. 35)

sorusuna, «Siz kim? Önce bunu anlayalım.» (s. 35) diyerek karşılık verir. Bunun üzerine Dr. Münir, biraz önceki sorusuna; «Siz... Yani, Halk Fırkası'ndaki İttihatçılar.» (s. 35) şeklinde bir açıklık getirince, Ahmet Bey, kızgın bir tavırla şu cevabı verir:

"—Halk Fırkası'nda İttihatçı yoktur. Bunu böyle bil, Farmason!.." (s. 35)

Dr. Münir Bey:

«Yorgun Savaşçı»'da daha önce tanıtıldığı için burada üzerinde fazla durulmayacaktır. Kısa boylu, zayıfça bir vücuda sahiptir. Yaşlı görünümlüdür. İlk İttihatçılar'dan olduğu halde O, kendisini İttihatçı kabul etmez. Fakat, yazara göre O, «bal gibi, kodaman ittihatçıdır.» (s. 34)

Dr. Münir Bey, arkadaşı Kamil Bey'in kızı Ayşe ile konuşurken kendisi ve Kâmil Bey için şu açıklamalarda bulunur:

"Paşa oğullarıydık bir kere... Abdülhamit'e bağlı sayılıyorduk. Bu yüzden, istesek bile, Jöntürkler bize güvenemezlerdi. Sonra... ihtilâlcilere katılmak herkesin göze alacağı bir iş değildir. Biz daha çok «okulları bitirelim, birer meslek sahibi olalım da memlekete o yoldan faydamız dokunsun» diye düşünmüştük." (s. 206)

Zeki, ufku geniş bir insandır. Particiliğin kısır çekişmelerinden

nefret eder, romancı O'nun en belirgin hususiyetini şöyle izah eder:

«Özelliği: Bütün konuşmaların tadını kaçırmaması, en geniş, en derin düşünüp yüzde yüz haklı görünen fikirlerin, ki bunlar çoğu zaman kaytarmacılıkları örtbas etmek için, böyle dört başı mamur hazırlanmış olurlar, foyaları meydana çıkaran soruları, insanı şaşırtacak bir kolaylıkla bulup soruvermesidir.» (s. 34)

Nuh Bey:

Kâmil Bey'in mahpusaneden arkadaşı olan bu zat, «1888 Jöntürklerindendi(r)» (s.177) II. Abdülhamit devrinde sürgüne gönderilerek on beş yıl sürgün hayatı yaşamıştır. 1908 Meşrutiyeti üzerine İstanbul'a dönmüş ve «İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde, hiçbir karşılık beklemeksizin, en küçük işlerde boğazı tokluğuna çalışmıştı(r)» (s.177)

Dr. Münir'e göre, bir «Osmanlı Donkişotu» olan Nuh Bey, kışı Kâmil Bey'in Soğanağa'daki konağında, yazları ise Dr. Münir'in Caddebostandaki köşkünde geçirir. Zavallı bir insandır. öyle ki, «dünya yüzünde hiç kimsesi, dikili (bir) ağacı yoktu(r)» (s. 177).

Dadal Efendi:

Romanın ilginç tiplerinden biridir. «Yorgun Savaşçı'daki Kör Şaban'ı andırır.

Aslen Çorumlu'dur. «Çorum'un Çöplü mahallesinden Erkek Raziye'nin Dadal Oğlan adıyla yedi vilayet toprağına, bir vakitler, «kopuk-ipsiz»likte ün salmıştır.» (s. 52)

Saray şoförlüğü yapan Dadal Efendi, Gazi Paşa'nın en gözde şoförlerindendir. Cahildir ama, uyanıktır. Kahramanın kendinden bahsettiği şu cümleler onun bu yönünü açıkça ortaya koyar:

"—Vay ki gazeteci... Gazi Paşa'mız bizi gayet yaman bildiğinden ve de tuttuğunu koparır bildiğinden, meğerse aklına koymuş ki, bizi de Selbes'e geçire.. Fethi Bey'e baş şoför vere.. Belki de niyeti, Selbes'te kulak peydahlamak ki, bildiğin ispiyonluk olup.. Ateşten gömlek..." (s. 69)

Dadal Efendi sağduyusu yüksek bir insandır. «Serbest Fırka»'ya kuşkuyla baktığı için hemşehrilerinin bu firkadan uzak durmalarını temine çalışır. Bu maksatla, onlarla görüşürken yürüttüğü şu mantık O'nun bu özelliğini teyid eder mahiyettedir:

"Hani ya, Selbese verilen bunca mebusanın içinde İstiklâl Mahkemesi Mebusanlarımızdan Kel Ali Bey, Kılıç Ali Bey, başkaca Saip Ali Bey ve de Necip Ali Bey, hasılı Ali adında hiçbir bey, neden yoktur?» dedim. «Darülfünûn hocalarından Ağaoğlu Ahmet Bey vardır da, bunca çemberden geçmiş, Şemsettin Hoca neden yoktur?» dedim. Doktor Mustafa Bey'in aklı sıçrayıp, «Essaaaah! Ulan Dadal...» diye şaştı.." (s. 71).

Fethi Bey:

Romanın başında Paris büyükelçisi olarak tanıtılan Fethi Bey, Gazi Paşa'nın direktifi ile «Serbest Fırka»yı kurunca, bunun kurucu lideri olmuştur.

Dadal Efendiye bakılırsa, «bu Fethi Bey, her ne kadar Gazi Paşa'mızın öz adamı bilinirse de, vaktiyle İttihatçıların domuzu olduğu da bilinir.» (s. 70)

Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey'le Malta'dan tanışırlar. Ahmet Bey'e göre iyi bir arkadaştır. Sürgün esnasında aralarında ileri derecede samimiyet hasıl olur.

YOL AYRIMI'NDA İTTİHÂD VE TERAKKÎ

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, 5 Kasım 1918'de kendisini feshederek tarihe karışmıştır. Bu tarihten üç gün evvel de, en önde gelen Cemiyet mensuplarının yurt dışına kaçmalarıyla İttihatçılar direnme güçlerini tamamen yitirmişlerdir. Fakat gerek bu gelişmeler, gerekse Mütareke döneminde başlatılan «İttihatçı avı» İttihatçıları yıldırırsa da yok edememiştir. Bir kısmı tamamen sinerek kendisini unuttururken diğer bir kısmı da Anadolu'ya kaçarak Millî Mücadele saflarına katılmışlardır. Hattâ İstiklâl Savaşı kazanılıp, yeni bir Türk Devleti kurulduktan ve Cumhuriyet rejimi benimsendikten sonra dahi küçük çaplı da olsa İttihatçılar varlık gösterebilmişlerdir.

Romanda konu edilen «Serbest Fırka» olayında da, sahneye çıkan kişiler, romancıya göre gene eski İttihatçılardır. Bunlardan birisini, «Deli Celâdet»i yazar okuyucuya şöyle tanıtır:

"Avukat Mahmud Celâlettin Bey -kısacası, Deli Celâdet Bey- 1926 İttihatçı temizliğinde, temizlik dışı kalarak yaşamasını sürdürmektedir, amma arkadaşlarının kanını arayamadığı için, o gün bu gündür, hiç olmazsa kendisine karşı, eski komitacı kabadayılığını yitirmenin bunalımını yaşamaktadır." (s.33-34)

Gazi Paşa tarafından Serbest Fırka'yı kurmakla görevlendirilen Fethi Bey için de romancı, Gazi'nin şoförü Dadal Efendi'ye şunları söyler:

"Aman bu laf aramızda kalmalı gazeteci. Çünkü bu Fethi Bey, her ne kadar Gazi Paşamızın öz adamı bilinirse de, vaktiyle İttihatçının domuzu olduğu da bilinir." (s.70)

Konuyla ilgili diğer şahısların da yine eski İttihatçılar olduğu romanda bilhassa vurgulanır. Gerçi bazı şahıslar «İttihatçılık» suçlamasını kabul etmezler.

Farmason Doktor lâkaplı Doktor Münir ile Ağaoğlu Ahmet Bey (Saray Mebusu) arasında geçen şu konuşma, bu hususta güzel bir örnek teşkil eder:

"– Nereden çıktı apansız bu yeni fırka işi? Sakın Ağa Hoca, siz mi kandırdınız fıkara Fethi Beyi? Siz mi razı ettiniz böyle bir işe?

– Siz kim? Önce bunu anlayalım.

– Siz... Yani, Halk Fırkası'ndaki İttihatçılar...

– Halk Fırkası'nda İttihatçı yoktur, bunu böyle bile, Farmason!.." (s.35)

Halbuki romancı, bunun aksi bir gerçeği fırsat düştükçe okuyucunun gözleri önüne sermektedir. meselâ Falih Rıfkı'nın ilk milletvekilliği günlerine ait ve Yakup Kadri ile birlikte paylaştıkları bir hatırasını naklettikten sona yazar, sözü hemen bu noktaya bağlar:

"Fakat, İttihat ve Terakki devrindeki nüfuz kazançlarına hasret çeken veya Kuvâ-yı Milliye'nin çetecilik günlerinde vurgun ve yağma zevki tatmış olanlar. Gazi'nin yanında ve Meclis'te idi. Birçoklarının inkılâp umurlarında bile olmadığını biliyordu..." (s.82)

«Kurt Kanunu» romanının da kahramanlarından olan Doktor Münir de Serbest Fırka'ya girerek tekrar muhalefete soyunan eski İttihatçı Avukat Celâlettin Bey'e şu soruyu sorar:

"– Siz neyi alıp verememektesiniz Halk Partisi kodamanlarıyla 1923'ten bu yana?" (s.106)

Celâlettin Bey'in bu soruya cevabı ve Doktor Münir'in bu cevabı değerlendirmesi ise şöyle olur:

"– Neyi mi? Bunca asılıp kesilmeler... Haksızlıklar... Vatandan sürülüp atılmalar... Aslında bunların çoğu İttihatçı değil miydi vaktiyle? Suç salt bize nasıl yüklenir?

– Öç almak niyetindesiniz demek!.. Dümbüklüğü bile göze alıp girişmeş isteyişin, demek önce bundan, sonra da elbet iktidara da geleceksiniz denk düşürürseniz!.." (s.107)

Şu halde Yol Ayrımı'nda yazar, nesillerinin son örneği bazı İttihatçılar'ın, Halk Partisi içine ve hattâ Mustafa Kemal'in yakın çevresine girebildiklerini vurgulamak ister gibidir. Bunun yanı sıra, romancı'nın üzerinde durduğu önemli bir nokta da; Türk milletinin, vicdanında mahkûm ettiği bu insanları tekrar idareye getirmesinin kesinlikle mümkün olamayacağı hususudur. Bunun için yazar Doktor Münir'e şunları söyler:

"... Yanılmaktasınız Deli Celâdet! Siz asıl İttihatçılar, artık bir daha iktidara gelemesiniz.

...

Gelemesiniz, çünkü bizim Osmanlı zagonunda yoktur bunun yeri... İmparatorluk sizin elinizde yıkıldı mı, yıkılmadı mı?" (s.107)

Romanın sonlarına doğru bu görüşünü tekrarlayan Doktor Münir, sözünü şöyle bağlar:

"1908'in padişahçı İttihatçılar'ı İmparatorluğu yıktılar, 1923 Kuvâ-yı Milliyecileri bir dünya İmparatorluğu'nun miras hesaplarını tasfiyeye oturdular." (s.339-340)

DERSAADET'TE SABAH EZANLARI

I

ROMANIN ÖZELLİKLERİ

Edebiyatımızda "tarih romanı" kategorisine giren romanlardan biri olan "Dersaadet'te Sabah Ezanları" ⁽¹⁾ , 1981 yılında neşrolunmuştur. Yazar Attilâ İlhan, bu romanıyla "yıllardır ilgilendiği kültür ve tarih yorumunu bir roman türü düzeyinde estetik alana aktarıyor." diyebiliriz.

Roman, "1919 Mayıs" (s.7-112), "1909 Mayıs / Haziran" (s. 113-260) ve "1919 Aralık / Ocak" (s. 261-383) olmak üzere, üç büyük bölümden meydana gelmektedir. Ayrıca her bölüm kendi içinde, başlıklı birer haber belgesiyle alt bölümlere ayrılmış bulunmaktadır.

"Dersaadet'te Sabah Ezanları" sınırlarını 1909 ve 1920 yıllarında oluşturduğu yakın tarihimizin hassas bir kesitini işlemiştir. Bunu yaparken yazar, aynı zamanda, milletimizin Batılılaşma çabaları ile millî benliğini koruma endişesi, olarak beliren kutuplar arasındaki gerilimi, günlük hayatın ayrıntılarında dahi yansıtmaya başarısını gösteriyor.

Romanın şahısları Selânikli. O yüzden bazı fertlerin Rumeli şivesi ile konuşturulduklarını tespit etmekteyiz.

Eserde uygulanan genel anlatım tarzı ise çok sık başvurulan üçüncü şahıs anlatımıdır.

(1). Attilâ İlhan, "Dersaadet'te Sabah Ezanları" Ankara 1988, Üçüncü Basım (Çalışmamızda bu basımdan faydalanılmıştır.) Bilgi Yay.

II.

ROMANIN KONUSU

İzmir işgâl edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri aranmaktadır. bazıları yakalanıp sürgün edilir. Abdi bey de Cemiyet üyesi olduğundan arandığını düşünerek eski bir dostu olan Leon Mizrahi'nin İstanbul'daki yalısında saklanmayabaşlar. Karısı Neveser ve küçük oğlu Doğan ise kendi yalılarında kayınvalidesi ve kayınbabası Halıcızâde Köse İsmail Bey'le kalmaktadır. Abdi Bey, saklandığı evin hanımı Roza Mizrani'yi çocukluğundan beri tanımaktadır. Aralarında eskiye dayanan bir ilişki vardır. Roza'nın kızı Raşel de büyümüş, güzel bir kız olmuştur. Abdi bey, dışarıya çıkamamakta ve irtibatı, ihtiyaçlarını evin hizmetçisi sayesinde sağlamaktadır.

Bir gün Neveser'in kardeşi Ahmet Ziya, öğrenim gördüğü Almanya'dan geri döner. Buna çok sevinen Neveser , biraz olsun rahatlamıştır. Çünkü Almanya'da savaştan çıkan kargaşalıklar yüzünden uzun zamandır Ahmet'in durumundan haber alamamaktadır. Ama hâlâ endişelidir. Çünkü Selânik'teki anne ve babasından bir haber yoktur. Bir tanıdığı vasıtasıyla babasına mektup gönderir ve bir müddet sonra cevap alır. Sağdırlar ama, üzücü bir haberleri de vardır. Neveser'in Selanik'ten tanıdığı Nevres Beyin öldüğünü söylerler. Nevres Bey, Neveser'in eski sevgilisidir. Günlerden bir gün Neveser Davos gider. Davos'ta tedavi için kaldığı hastanede Nevres'e çok benzeyen birisini görür. Aslında bu Nevres'tir. Bir kaç gün görüşürler, anılarını tazelerler. Bir daha beraber olamazlar.

Neveser, Nevres yerine Abdi'yi tercih ettiği için çok pişmandır. Çünkü Abdi Bey, cinselliğe aşırı düşkündür. Birçok kadınla beraberdir. Abdi Bey, Paris'te öğrenim görmeye gittiği halde sapık ilişkiler yüzünden okulu bitiremez. Bunun üzerine, babası onu okuldan alıp halı ticareti

işine verir. Daha sonra da O'nu Neveser'le evlendirir. Bu arada Abdi Bey, Paris'teyken sevgilisi olan Gülistan Satvet'le İstanbul'da da görüşmeye başlar. Aralarındaki ilişkiyi bir müddet devam ettirirler. Sık sık da eskiyi hayal ederler. Abdi bey bir ün Gülistan'ın istihbaratçı olduğunu öğrenir ve onunla ilişkisini keser. Neveser ise kardeşi Ahmet Ziya'nın bir arkadaşı olan Münif Sabri ile tanışır. Münif, tıpkı Nevres'e benzemektedir. Ahmet Ziya gelirken Doktor meleho'yu 'da getirmiştir. Çünkü evlenmeyi düşünmektedirler. Kendilerine uygun bir ev ararlar. Bu rada Abdi Bey'in tedirginliği geçmiş ve Leon Mizrahi ile bir şirket kurmuşlardır. Mizahi çeşitli şubelerini ziyaret etmek için seyahatlere çıkmaktadır. Abdi Bey ise yazıhanede durmaktadır. Bu seyahatler sırasında Roza'nın hazırladığı şekilde buluşup beraber olmaktadırlar. Ama, bir gün Abdi Bey'in annesi vefat eder. Bunun üzerine İsmail Bey de rahatsızlanır, Neveser ise pek üzülmmez. Son derece mutludur. Çünkü Neveser artık Münif'le beraberdir. Birbirlerini sevmektedirler. Bir yılbaşı gecesi Neveser'le Münif beraberce Ahmet Ziya - Dr. Meleho çiftinin evlerine giderler. Bir ara Münif Bey, Cemiyet'e gidip gelir ve tekrar gitmek zorunda olduğunu bildirir. Gizli ve tehlikeli bir görev almıştır. Uzun bir vedalaşmadan sonra ayrılırlar. Bir daha da Neveser ondan haber alamaz. Çünkü Münif Sabri, işgâlcî düşmanlar tarafından yakalanmış ve hunharca katledilmiştir.

III

ROMANIN ŞAHISLARI

"Dersaadet'te Sabah Ezanları" romanında pek çok şahıs ismi zikredilmektedir. bunların büyük kısmı gerçek şahıslardır. Prens Sabahaddin (s. 71), Yakup Kadri bey (s. 71) , Ahmet Rıza Bey (s. 156); Damat Mahmut Paşa, Hoca Kadri, Halil Ganem, Esbak Ankara Mebusu Mahir Said, İstanbul mebusu Yusuf Akçora, Babanzâzede Hikmet, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat, İbrahim Temo (s. 157); Doktor Bahaeddin Şakir, Kâzım Nâmî, Talât Bey (s. 166); Bursalı Tahir Bey, Fransızca Muallimi Yüzbaşı Nâkî Bey, Mithat Şükrü Bey, Mülâzım İsmail Canbulat (s. 167); Şemsi Paşa, Müşir Osman Paşa (s. 226); Binbaşı Enver Bey, Salih Paşa (s. 227)... gibi.

Romanın Konusu gerçek şahıslara değil; daha ziyade tasarlanmış ;şahıslara dayanan olaylar üzerine kurulmuştur. Bunlar başta roman kahramanı Abdi Bey olmak üzere, Nevres, Münif Sabri, Ahmet Ziya Beyler ile Abdi Bey'in karısı Neveser hanım, Abdi'nin dostu Gülistan Satvet ve Rosa Mizrahi gibi hanımlardır.

İttihatçılıkla ilgili roman şahısları ise, rroman kahramanı Abdi Bey ile Münif Sabri ve Nevres'ten ibarettir.

Abdi Bey :

Romanın merkezî şahsı olan Abdi Bey, birkaç nesildir halıcılık yapan ünlü Halıcızadeler ailesine mensuptur. Babası «Halıcızade Köse İsmail bey, 'müddet-i ömründe harama uçkur çözmemiş , mazbut, dini .bütün bir adandı(r) yüreğinin törpüsü, oğlunun bücürlüğüdür...» (s. 151).

Giderek satış alanlarını genişletmiş, Avrupa ülkelerine de ihracata başlamışlardır. Babası, oğlunun işlerinin başına geçmesini istemektedir. Fakat, «Abdi bey'in elindenn ne gelir? On parçaya bölünemez ki! Ev-

velemirde, Cemiyet'in yüklediği görevleri başarmalı, siyasal geleceği buna bağlı, babasının zannı hilafına , büyük aşamalar yapacağına inanıyor. (s. 124).

Babası ise, siyasette ikbale inanmadığından O'na şu nasihatta bulunur :

"- ... a be çocuk, siyasette ikbale inanmak amaakattır, Zât-ı şaenenin akibetini görmez misin? Daha dün erkes uzurunda titrer idi, bugün ite köpeğe muutaç bırakılmıştır. Sen sen ol, babanı dinle, bu tezgâhlar yedi ceddimizi iiya etmiştir yau, seni de eder, kerem eyle, alâkadar ol!" (s. 124)

Ancak siyaset alanında olsun iş hayatında olsun Abdi Bey'i başarılı kılan yeteneği değil; sahip olduğu imkânlar sayesinde yakaladığı, fırsatlardır. Cemiyet'in «Selânîk Kâtib-i Mes'ulü» Hacı Adil Bey'in dediği gibi; Karasu, babasının davavekili olmasaydı, ne Cavit'le ne de Talât'la hukuku olurdu. Yine, Mişon "Çelebi"yle yalı komşusu olmaları sayesinde Mizrahîlerle tanışmışlar, bu da ona servet kapılarını açmıştır.

Abdi Bey, hürriyetin ilânından hemen sonra, «Yüzbaşı Vodina'lı Çopur Hayri Bey(in)» (s. 23) vasıtasıyla Cemiyet'e kabul edilir. Ama O, Münif Sabri'ye göre; «hiçbir vakit ön safta bir ittihatçı olmadı, ne mühim bir idarî mesuliyet mevkiinde blunmuştur, ne de icraî bir vazife almıştır...» (s. 104)

Cemiyet üyesi olduktan sora, kendisine ilk görev Cavit Bey tarafından verilmiştir. Yapacağı iş, «10 Temmuz'dan bu yana grev üstüne grev tazeleyen işçileri "ariz âmik" inceleyip, rapor et(mektir). (s. 129) Ancak bu işi beceriyle yürüttüğü söylenemez.

O'nun asıl işi zevk ü safa etmek, kadınlarla düşüp kalkmaktır. Bunun için babasından para aşırmaya dahi kalkışmıştır. Bu yüzden bu hususlarda babasına çeşitli ikazlar gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine Karasu, Abdi'nin babasına şu tavsiyede bulunur :

"— ... ehven-i şer, Paris'e göndermektir, hem tahsilini ikmal eder, hem kurtlarını döker: dedikodu mevzuu edemezler, zira gözlerden ırak olacaktır..." (s. 151)

Babasının kararına göre Abdi, «aklını başına devşirmeli, ulûm-u siyasiye tahsiline, Paris'e gitmelidir. Etrafa karşı, elbette Makedonya'da hassaten Selânîk'te, hüküm süren hercümerc yüzünden gittiği söylenecek(tir). (s. 152)

Paris'e gidişi böyle bir sebebe bağlanan Abdi, orada Gülistan Satvet'le tanışır, birlikte gezip tozar eğlenirler. O sıralarda Paris'teki Jön Türkler'i meşgul eden konu, kısa bir süre önce yapılan ve fiyasko ile neticelenen "Birinci Jöntürk Kongresi"dir.

Abdi Bey, Paris'te «Fransız siyasal yaşantısındaki dalgalanmaları izle(r)» (s. 163) Her gün birkaç gazete takip eder, özellikle de «Jöntürk yayınlarını hele Meşveret'i kaçıрма(z.)» (s. 163) Abdi Bey'in Paris'teyken üzerine aldığı en önemli görev, birleşmek arzusunda bulunan Cemiyet'in Paris örgütünün isteği üzerine Selânîk'e giderek ordaki örgüt temsilcileriyle temasa geçmek ve bu hususta bir zemin yoklaması yapmaktır. Bu vazifeyi başarıyla tamamlayan Abdi Bey, «Meşrutiyet İnkılâbını kuvveden fiile çıkaracak birlik» (s. 170)'i böylece sağlamış olur.

Paris'te bütün zamanını gezip tozma ve siyasi faaliyetlere ayırdığından okuldan atılır. Babası Köse İsmail Bey, «yıllardır dünyanın

parasını sarfeden oğlunun, Ulûm-u Siyasiye Mektebinde hepi topu dört sömestre okuduğunu, sonra devamsızlıktan ihraç edildiğini...» (s. 170) öğrenmiştir. Son derece öfkeli. Tam o sırada Selânik'e gelmiş bulunan Abdi Bey'i evlendirmeyi, tek çare olarak görmektedir.

Nihayet Meveser hanım ile evlendirmeleri kararlaştırılır. Neveser, önceden ayarlanan bir tesadûf ile eczanede Abdi Bey'i görür. O'nun Abdi Bey'e dair ilk izlenimi romanda şöyle anlatılır:

"... kısa boylu bir bey. Katran siyahı saçları, parıl parıl arkaya taranmış. Kalıplı fesi, tekgözlüğü, alafranga bıyıkları, ilk bakışta dikkati çekiyor. Hele giyimi, kusursuz; tam Paris şıklığı ... Abdi bey'in sesi yüksek, asidli. Fransızcası havalı, bakışlarıyla felâket." (s. 192)

Hürriyet'in ilânı günlerinde Abdi Bey'le Neveser evlenirler. «Tesadûf, nikâhı 10 Temmuz'a düşünmüşlerdi(r.)» (s. 227) Neveser hürriyetin ilânını Halıcızade Yalısı'nda öğrenir.

Yapılan ilk seçimde Abdi Bey, Selânik'ten milletvekili seçilir. O'nun, bu başarıyı neye borçlu olduğu romanda şöyle anlatılır:

"Bacaksız Abdi bey, İttihat ve Terakki listesinden Selânik Meb'usu seçilmesini, kuşkusuz, Şefkatî bey'in rahle-i tedrisinde geçirdiği bu çiraklık döneminden çok; sonraları, çok sonraları, Paris'teki Meşveret Grubu'yla Selânik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, önce temasa geçmesi, sonra birleşmesi yolundaki hizmetlerine borçludur." (s. 165)

Neveser, büyük umutlar beslediği bu evlilikten bir müddet sonra tad almaz olur. Zira Abdi Bey'in gerçek yüzünü öğrenmiştir. O'na göre, «Abdi bey, sefihin biri, çıkmıştı: ruh inceliklerinden, duygusal zenginliklerden uzak, asabî, şirret, akli fikri cinsel çeşitlemelerde olan bir

zat(tır.)" (s. 68)

Mütareke'de ise Abdi Bey, tutuklanıp sürgüne gönderileceği korkusuyla, eski dostu Leon Mizrahi'nin «gözlerden uzak yalısında kalı(r)» (s. 14)

Gerçi Abdi Bey, «Fırka'nın Düvel-i İtilâfiye'ye yakın kanadından» (s. 13) olduğundan tutuklanacağına ihtimal vermez. İsviçre'deyken, «İngiltere'yle münferit sulh zeminini yokla(dığı)» (s. 14) için İtilâf makamlarınca korunacağına inanır. Ama yine de temkini elden bırakmaz. Çünkü adları kendi adıyla birlikte anılan birçok ittihatçı tutuklanmıştır.

Bir süre sonra gizlendiği yerden çıkar. Mizrahî'lerin çevresinde tanıdığı birçok yabancı ile teşrik-i mesâî etmeye balar. Çoğu İttihatçı arkadaşının aksine, Mustafa Kemal'in başlattığı Milli Mücadele'yi maceraperestlik olarak görür:

" ... Açıklamayı hiç doğru bulmadığı, gerçek düşüncesi odur ki, Enver Paşa da, Mustafa Kemal Paşa da, akıbeti meçhul birer sergüzeşte atılmışlardır..." (s. 338)

Böylece Abdi Bey, Jön Türkler'in, ilk muhalefet yıllarında ne yapmak istediklerini nasıl, pek anlayamamış ise; Mustafa Kemal ve arkadaşlarınınca başlatılan milli mücadelelerin de mahiyetini bir türlü kavrayamamış, kozmopolit bir kişidir.

Nevres Bey:

Romanda okuyucunun, Nevreser Hanım vesilesiyle tanıdığı bir zat olan Nevres Bey, Kuşçubaşı Eşref, Hacı Sami, Yakup Cemil, Çolak Hayri ve Süleyman Askeri ile birlikte; «Teşkilât-ı Mahsusa'nın en güzide silâhşörleri sayılır(lar.)» (s. 68)

Neveser Hanım ve kocası, Nevres Bey'i Cavit Bey'in vasıtasıyla tanır(lar). O sırada Nevres, Selânik'te, Feyziye İdadisi'nde okumaktadır. Okulun müdürü ise Cavit Bey'dir. Daha o tarihte öğrendiklerine göre Nevres, «Müstesna bir öğrenci fakat, ciddî, gayyur, yaşadığı olağanüstü zamanların ehemmiyetini müdrîk: Fransızca'yı çoktan sökmüş. Fransız İhtilâl-i Kebirini inceliyor; Mason localarıyla gizli Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle yakından ilgili, Darülfünûn'a geçer geçmez, Cemiyet'in fedâîleri arasına katılması, Teşkilât-ı Mahsusa'ya intisabı, bundan ileri gelmiştir.» (s. 68)

Nevres Bey, Cemiyet'in en faal üyesi, hattâ fedâîsidir. Fakat, bdi Bey gibi "sefih" biri değildir. O yüzden, «Nevres bey'in, saygıyı ve ciddiliği elden bırakmayan, seviyeli ve mesafeli alâkası...» (s. 68) Neveseri çok duygulandırır.

Bir ara O'nu, «Teşkilât-ı Mahsusa, Romanya'yı İtilaf Devletleri safında savaşa sokmaya uğraşan, İngiliz Teşkilât-ı Mahsusa'sından Boxton kardeşleri, itlâf ile görevlendirmiş.» (s. 69)

Nevres, bir takayla Karadeniz'i aşarak bu görevi yerine getirir. Bu sebeple Romanya'da iki yıl zindanda kalır. «Balkan Cemiyeti'ndeki Konferanstan sonra gerçekleştirdiği suikast sırasında yakalan(ır); onbeş yıl hapse mahkûm ...» (s. 70) olur.

Nevres bey bir ara da Davos'a gider. Orada kendisini Lehistan soy-lusu Kont Grikovskiy olarak tanıtır. Romanda O'nun Davos'a gidiş sebebi şöyle açıklanır:

"Bir iddiaya göre, soğuk ve rutubetli hücrelerde geçen iki yıl, bu müddet zarfında bakımsız ve besinsiz kalması, ciğerlerinin has-talanmasına yol açmış. İsviçre'ye gönderilmesinin nedeni bu. Davos'ta Graudünden Sanatoryumu'nda sırtüstü yatıp dinlenecek.

Nevres Bey, ise İsviçre ikâmetini Neveser'e şaka ile karışık şöyle açıklar:

"___ ... Zarurî bir tebdilhavadır. Neveser hanım! Fırka kaderini Al-manların zaferine bağlamış, halbuki harbin tarz-ı cereyanı aleyhimize inkişaf ediyor. Dersaadet'te, mûnferit bir sulh akdine mütemayil eşhas-ı muhtelifeyle temasların olmuştur, en başta Cavit bey! Enver ve Talât, bittabi payitahtta kalmamı şayan-ı arzu bulmadılar: malûm a, Yakup Cemil bey kardığımız aynı sebepten kurşuna dizilmiştir, başlarına bir de Hasan tahsin (Nevres) gailisi mi çıksın?" (s. 67)

Münif Sabri:

Romanda geçen İttihatçı şahıslardan biri olan Münif Sabri hakkında, eserde fazla bir bilgi verilmemiştir.

Abdi Bey gibi o da Selânikli'dir. Gazetecilik mesleğiyle uğraşır. Bu işe önce Tanin'de başlamış, daha sonra Birlik gazetesine geçmiştir.

Açık kestane gözleri, sarışın saçları ve bıyığıyla dikkati çeken Münif Sabri Bey'i romanda, Abdi Bey'in hanımı Neveser'le gönül ilişkisi dolayısıyla tanıyoruz. İdealist bir insan olduğu her halinden belli olan

Münif Sabri Bey, Milli Mücadele'ye gönül verenlerdendir. O, her vesileyle, «Mustafa Kemal Paşa'ya itimadım tamdır!» (s. 318) der.

Münif Sabri, savaşın son iki yılını Teşkilât-ı Mahsusa'da geçirmiştir. Savaşın sonra ise, gizli "Karakol Cemiyeti"ne dahil olmuştur.

Birlikte oldukları bir gün Neveser'e şu sözleri fısıldayarak mücadeleci ve idealist yanını ortaya koyar:

"_____ harb bitmedi Neveser, gayr-ı muayyen bir zemine intikal etti. Vatanı, hasım-ı bîamanına suhuletle terketmek, bize yakışmaz! Şerait, ne kadar aleyhimize tecelli ederse etsin, vuruşmak azmindeyiz." (s. 318)

Bu sözleri hatırlayan Neveser, O'nun «sıradan gazeteci olmadığını sezmiş(tir.)» (s. 318) Böylece, «İzmir'in işgâlinden beri Dersaadet'i çalkalandıran olayların arkasında, besbelli o, onun gibilerden mürekkep bu gizli teşkilat var(mış)» (s. 318) diye düşünür.

Münif Sabri, ömrünün sonunu da bir vatanî görevi ifal ederek getirir. Bir yılbaşı gecesinde işgalcilere düzenlenen bir sufkasta katılmıştır. Bir süre sonra işgâl kuvvetlerine bağlı askerlerce pusuya düşürülerek şehit edilir.

"DERSAADET"TE SABAH EZANLARI'NDA

İTTİHÂD VE TERAKKÎ

Önce 1919 Mayıs'ından, Mütareke İstanbul'undan yola çıkan yazar, kahraman, Abdi Bey vasıtasıyla bu dönemde başlatılan İttihatçı avına temas eder:

"... Şubat'ta Hüseyin Cahid'i tutukladılar. Abdi bey, Şûra-yı Ümmet'e yazdığı kadar Tanin'e de yazmıştı; yüreği oynadı ama, Cavid'e, Karasu'ya ilişilmedikçe, özgürlüğünü güven altında görüyordu. Mart'ta onlara karşı harekete geçilmesin mi? Karasu yakalandı. Cavit'le Yunus Nadi kaçıp gizlendiler..." (s. 14)

Bazı yerli ve yabancı basın, İttihatçılar aleyhine yayınlar yaparlar. Bunlardan Refii Cevat, "Kin ve gayz" kusan yazılar yazmaktadır:

«... sehpalara bu adamlara lâîk değildir. Koparılması iktiza eden başları, kütükler üzerinde kesilip günlerce senk-i ibrette kalmalı.» (s. 26)

Gazeteci Hüsnü Faik de bu hususta şunları söyler:

"___... harp mücrimi ithâmıyla rastgele ittihatçı derdest edecekler. Cemiyet'le Fırka'yla alâkası olan herkes tehdit altındadır." (s. 27)

Gülistan Setvet de İngilizlerce yürütülen bu tutuklanmalarla ilgil olarak Abdi Bey'e şöyle der:

"Sarih telakki ettiğim şudur: bizim hükümet bıraksa dahi, İngilizler, İttihatçıların yakasını kolay kolay bırakmayacaktır." (s. 44)

Yine bu hususta şu söylenti yayılır:

"... İttihatçı ileri gelenlerinin, Divan-ı Harb-i Örfî'deki

yargılanmasında, Ziya Gökalp, heyet-i hakime'ye kafa tutmuş..." (s. 80)

Neveser Hanım da evinde kalması için iknaya çalıştığı erkek kardeşi Ahmet Ziya'ya şu açıklamada bulunur:

"... Enişten evde kalmıyor, aylardır bir başımayım. İttihatçılar'ın ekseriyeti, vaziyetler tavazzuh edinceye kadar, gizlenmeyi muvafık gördü..." (s. 83)

Daha sonra, romanda bir geri dönüş yapılarak 1909 yılının, Mayıs/ Haziran aylarına gelinir. Hürriyet yeni ilân edilmiştir. Abdi Bey, cemiyet'e yeni girmiştir. Babası İttihatçılar'ı şöyle eleştirir:

"___... başımıza bir ürriyettir çıkardınız, ne kaa ürriyet, o kaa dert bre! Ayaklar baş oldu, beş paralık erifler sarar paçamıza, tasma urayım isterim, takatim yetmez: sen immet edeceksin ki..." (s. 123)

"___Sen büle ne sülersin a be Abdi? Üner mi sanırsın bu yaptığınız, yoksa marifet mi? Ürriyet mürriyet, geçtiniz reiskâra, iki ayda Girit'i aldılar elinizden, yalnız Girit mi, ne Bosna kaldı, ne de Bolgarya!" (s. 141)

Cemiyet'te görev alan Abdi Bey'i düşündüren bir nokta da, «Hürriyette, Selânîk sokaklarını önde mızıka elde sancak dolaşıp, alkış kıyamet Jöntürkler'den yana çıkan işçilerin iki ay geçmeden işi greve dökmeleridir." (s. 130)

Gülistan Setvet ise Abdi Bey'e şu soruları yöneltir:

"Paris'te, Fransızca çıkan Meşveret gazetesini görmüş mü? Ahmet Rıza Bey'i tanır mıymış? Ya Prens Sabahattin bey'i?" (s. 135)

Hürriyet'ten sonraki gelişmeleri de yazar. Ali Fethi'nin ağzından şöyle anlatır:

"... Allah Allah, Hürriyet'ten sonra, gözde İttihatçı subayların her biri Avrupa başkentlerinde birine ataşemiliter olup gitmişti; Enver Berlin'e, Hafız Hakkı Viyana'ya, Ali Fethi ise Paris'e..." (s. 138)

Romanda, Paris'te yapılan Birinci Jöntürk Kongresi'nden de söz edilir:

"Kongrenin toplanmasına Prens Sebahattin Bey öncülük etmiş, amacı yurt dışında dağınık sürdürülen hürriyet mücadelesinin birleştirilmesi, bu itibarla Ahmet Rıza bey ve çevresine olduğu kadar, Ermeni ve Rum örgütlerine de çağrı çıkarıyor." (s. 156)

Kongre sonucu ise şöyle duyurulur:

"____... binnetice, iki ayrı cemiyet hâsıl oldu: Ahmet Rıza bey ve muhipleri, Terakki ve İttihâd Cemiyeti'ni tesis ettiler, Prens Sebahattin bey ve muhipleri, Teşebbüs-ü Şahsî Cemiyeti'ni..." (s. 158)

İttihatçılar'la Mason dernekleri arasındaki münasebet ise romanda şu şekilde anlatılır:

"... Selânik'te iki loca Türk ve Musevi ileri gelenlerini sinesinde toplamaktaymış... İkincisi, Fransız obediyanından Veritas locası, ki Maşrık-ı Âzâmı Davavekili Karasu'ymuş, Posta Telgraf Başkâtibi Talât, İsmail Canbulat, Mustafa Necip, Cemal beylerle, Hoca Fehmi efendiyse üyeleri..." (s. 185)

Abdi Bey'in de dahil olduğu bir kumpanyanın gerçek yüzü ise romanda şu sözlerle anlatılır:

"Şark-ı Karip Maadin Kumpanyası, İngilizler tarafından istihbarat gayesiyle tesis edilmiş güya mağden istihsalıyla meşgul, kısmen bunu yapsa da, maksad-ı aslisi, memalik-i mahsusanın her tarafından istihbarat teminidir..." (s. 320)

Hiç şüphesiz, içinde İttihâd ve Terakkî ismi geçen ve kahramanları İttihatçılık veya İttihatçılar'la yakın ya da uzak münasebette olan romanlar bunlardan ibaret değildir.

Nitekim; Reşat Nuri Güntekin'in "Yeşil Gece" (1928), "Ateş Gecesi" (1942) ve "Miskinler Tekkesi" (1947) adlı eserleri ile Ethem İzzet Benice'nin "Beş Hasta Var" (1931), Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Billur Kalp" (1924), Memduh Şevket Esendal'ın "Miras" (tefrikası 1925), İlhan Tarus'un "Var lmak" (1957) romanları, konuya kısmen yakınlıkları bulunan bu türdeki eserlerden bazılarını oluşturmaktadırlar.

"Yeşil Gece"⁽¹⁾ nin önde gelen şahıslarından biri, İttihâd ve Terakkî'nin «Katib-i mesulü» Cabir Efendi'dir. Bu zat Mütareke'de, «harp esnasında büyüye büyüye geniş bir çiftlik halini alan topraklarında bağcılık yapmaya başlamıştı(r.)» (s. 190)

Ancak, İzmir'le başlayan düşman işgâli'nin Sarıova kasabasına gelip dayanması ve halkın çaresizlik içinde göçe mecbur kalması, Cabir Efendi'nin «fırkacılık gayretini yeniden uyandır(ır.)» Hükümeti tenkide başlar:

"Utanmadan kabahati bize yüklerlerdi. Biz çekildik işbaşından... gördün memleketi ne hâle getirdiler... Söktular düşmanı Anadolu içine, ta cangâhımıza kadar." (s. 190) 1942 yılında neşredilen "Ateş Geesi"⁽²⁾ nin kahramanı Kemal de İttihatçı'dır. Reşat Nuri, kahramanın ağzından, İttihatçılar'ın tavır ve hareketleri ile siyasi faaliyetlerinin bir değerlendirmesini yapar:

(1) R.N. Güntekin, "Yeşil Gece" İstanbul, 1995, 22. Baskı (çalışmamızda bu baskıdan faydalanılmıştır.) İnkılâp Kitabevi

(2) RN. Güntekin, "Ateş Gecesi" İstanbul, 1975, Dördüncü Basım (Çalışmamızda bu baskıdan faydalandık) İnkılap ve Aka Kitabevleri

"1918 yazı... Sürgünden dönüşümün tam onuncu senesi...

Yıkılan rejimin mirası ittihatçılar arasında kavga, dövüş pay edilmiş, kalbur üstü kalan beş on kişiye mukabil ötekiler -zaman zaman yapılan temizliklerle- sindirilip susturmuş, yahut eski sürgünlerine iade edilmişlerdi. Parti, buna mukabil müsavi hak davasına kalkışacak karakterde olmayan ve inkılâp tarihinde rolü değilse de adı bulunan küçük ihvana şefkat kucağını açıyor ve onlara büyük memuriyetler, kârlı işlerle mesut bir hayat yaşamaya başlıyordu." (s. 226)

Roman kahramanı Kemal, vurgunculuğa nasıl başlayıp zamanla buna nasıl alıştığını da şöyle anlatır:

"Vagon alım satımı, altın alışverişi nev'inden yolsuz kazançlar karşısında ilkönce biraz irkilir gibi olmuştum. Fakat erbabının bunları birer uçlarından kanuna uydurduklarını göre göre sonradan ben de yumuşadım. Kazancın tadını aldığım zaman ise bu işlere bu kadarını da aramayacak derecede alışmış bulunuyordum." (s. 229)

"Miskinler Tekkesi" (3) romanında ise kahraman, niçin ittihatçıları, değil de Ahrar'ı tercih ettiğini şöyle açıklar:

"Ortada İttihatçılar ve Ahrar diye iki fırka vardı. Benim kismetime kara koyun, yani Ahrar düştü ve bir daha çıkmamak üzere yerin dibine battım.

Dediğim gibi benim politikacılığım sadece herhangi bir rüzgâra karşı mukavetimin sıfır olmasından ileri geliyordu. Fakat neden İttihatçılar değil de Ahrar? Her şeyden evvel başka elbisem bulunmadığı için, değiştirilmesine imkân olmayan mabeyin biçimi redingotum... İstanbul'da keçe-külâhtan papaz şapkasına kadar bütün kıyafetler

(3) R.N. Güntekin, "Miskinler Tekkesi" İstanbul, 1994, 11. Baskı (Çalışmamızda bu baskıdan faydalanıldı.) İnkılâp Kitabevi)

Ahrar'daydı. Sonra ailem, kadro harci vaziyetim vesaire de beni İttihat ve Terakki hoşnutsuzlukları tarafına atan sebeplerdi." (s. 36)

...

"Fakat İttihatçılar düşünce öteki sürgünleri saran çocukça heyecan, bana da sirayet etti; birdenbire kendimi toparlayamadım. İstanbul'dan beni kırmızı mühür mumlarıyla davet edenler varmış gibi ben de onlarla beraber vapura bindim." (s. 37)

Ethem İzzet Benice'nin 1931 yılında neşredilen "Beş Hasta Var" romanının kahramanı Belkıs ile metres hayatı yaşayan Hayati Bey ise İttihâd ve Terakkî Hükümeti'nin Nafia Nazırı'dır.

1923'ten önce neşredilen romanlarında İttihâd ve Terakki'ye daha geniş yer veren Hüseyin Rahmi Gülpınar, "Billur kalp" (1924) romanında, İttihâd ve Terakki döneminde yapılan yenilikleri, bozulmaları ve halkın bu duruma karşı nasıl bir tepkide bulunduğunu anlatır.

Romanın kahramanlarından Semih Âtîf Bey, ittihâtçı bir milletvekili olarak özellikle harp zamanında vurgunculuk yoluyla zengin olmuş, "menfi" bir tiptir. O'nu, kirli işlerinde en önde gelen yardımcısı Sâim İzzet şöyle tanıtır:

"Harb zamanında, bizim Beğ'in meb'uslukdan başka sekiz mühim me'mûriyyeti vardı. O zaman yükünü tutmuş(...) Bizim Beğ zengindir. Öyle, birkaç apartman kirası, O'na vız gelir. Şimdiki sefihâne sarfiyâtını âleme karşı gûyâ, bu idârehaneden çıkarıyormuş gibi gösteriyor. Bu da, aleyhindeki sû-izanlara bir perde çekmek için bir dalaveredir." (s. 31)

Kendisi de bir İttihatçı olan Memduh Şevket Esendal'ın "Miras" (4)

(4) M.Ş. Esendal, "Miras" ANKara, 1988, Bilgi Yayınları

romanında ise, arka planda da olsa II. Abdülhamid devrinin sosyal ve siyasi çalkantıları; dönemin fikri cereyanları yansıtılır.

Romanın kahramanı Asım ile Asım'ı fikrî yönden yetiştiren Ferruh ve Ethem Beyler de Jön Türk'türler. Hatta Asım'ın Sarayköy'den İstanbul'a gelerek bazı Cemiyet üyeleriyle temasa geçmesi muhtemelen yazarın İttihâd ve Terakkî ile ilk münasebetini yansıtmaktadır.

İlhan Tarus'un 1957 yılında neşredilen "Var Olmak" (5) romanının kahramanı, Reji Müdürü eski ittihatçı Hamdi Bey'dir. Başarılı bir teşkilâtçı olan Hamdi bey, el altından eski ittihatçılar tarafından kurulan, gizli "Karakol Cemiyeti" ile irtibat sağlayarak Anzavur Ahmet Paşa'nın adamlarıyla kıyasıya mücadele ederek milli mücadeleye katkıda bulunur.

İttihâd ve Terakki ile İttihatçılar'a, 1981 sonrasında yayınlanan bazı romanlarda da değinilmiştir. Misal olarak Orhan Pamuk'un "Cevdet Bey ve Oğulları" (1982) ile "Sessiz Ev" (1983), Aylâ Kutlu'nun "Bir Göçmen Kuştu O" (1985) romanları gösterilebilir.

(5) İlhan Tarus, "Var OLmak" İstanbul, 1957 (Çalışmamızda bu basımdan faydalandık)

**CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANLARININ
İTTİHADÇILARA BAKIŞ TARZI AÇISINDAN
TOPLUCA DEĞERLENDİRİLMESİ**

A- İTTİHATÇILARI TENKİD ETME

a. İttihatçı Karşıtlarının İttihatçılar'ı Tenkidi:

İttihatçılar'ın siyasî mücadeleleri sonunda ilân edilen Meşrutiyet, Osmanlı aristokrat ailelerinin alıştıkları hayat düzenini bozmuştur. Romanlarda tenkid edilen hususlardan biri budur:

"Fakat meşrutiyet, birçok servetlerle ünvanları üç beş temmuz gününde mahvediverdiği için babasıyla annesi de öldükten sonra, Nihad o güzel âlemlerden uzak kaldı." (Mahşer, s. 43)

İttihatçılar'ın devlet müesseselerinde kayırıldığı da tenkid edilen hususlardandır.

"..Şu müdüriyette en müteber yer, kısm-ı siyâasidir. Üst tarafı hava, Ahmed Mehmed'i vurmuş, Hasan Hüseyin'in malını çalmış. Polis müdürüne vız gelir. Fakat Ahmed Mehmed'in kulağına tutupta kazara hükümet aleyhine ters birşey söyler, yahut da Hasan, Hüseyin'i İttihatçıdır diye döverse polis müdürü yatağından kalkar, altı merkeze telefon eder, «Hasan'ın derhal behemehal tevkif olunması» için emir verir." (Mahşer, s. 228)

İttihâd ve Terakkî güçlü olduğu devrelerde gerektiğinde baskıya ve zorbalığa kalkışmaktan çekinmez:

"Çünkü İttihâd ve Terakkî, bütün o kaba ve vahşi sertliğine karşı memlekette tek kudreti temsil ediyordu." (Hüküm Gecesi, s. 25)

Selim Necati, İttihatçılar'ın yandaşlarını nasıl koruyup kolladıklarına güzel bir örnektir:

"İlk mebus seçimlerinde İttihâd ve Terakkî namzetleri lehine, onun canını feda edercesine çabasını görenler, kendisini hemen Beyoğlu Belediyesi başkâtipliğine tayin ettirirler." (Hüküm Gecesi, s. 105)

İttihatçı idarenin baskı ve zulmü ile ülkenin zindana döndüğü her vesile ile vurgulanır. Roman kahramanı Ahmet Kerim, niçin İtilâfçıları desteklediğini açıklarken bu noktaya da temas eder:

"Herşeyden önce İttihâd ve Terakkî zindanının yıkılması ve hür düşünceye yol açılması lazımdı ve O, İtilâf ve Hürriyet'le ancak bu noktada birleşmiştir.» (Hüküm Gecesi, s. 126)

İttihatçıların "Türkçülük" cereyanını, okullarda hâkim kılmaya çalışmaları, gençleri bu yönde yetiştirmeye yönelmeleri ise, şöyle tenkid edilir:

"İttihâd ve Terakkî... gençlikte, ideal namına bir şey bırakmamıştı. Mekteplerde daha küçükten bel kemiği kırılmış ve beyni uyuşturulmuş çocuklardan bir nesil yetiştirmeye çalışıyordu." (Hüküm Gecesi, s. 127)

Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali üzerine Ahmet Kerim, gazetesinde İttihatçıları eleştirir. Yazar ise olayı şöyle yorumlar:

"İttihâd ve Terakkî harici politikasının bu rezilce iflası hâdisesi, yalnız kabinenin düşüşüyle sona ermek değil, belki partinin hayatını tehlikeye atmak lâzım gelirken, Trablusgarb'ın işgâlinden birkaç zaman sonra Hakkı Paşa'nın istifasıyla kapandı gitti...

...İttihâd ve Terakkî bu hadiseden zarar görmek şöyle dursun, hatta faydalanması bile..." (Hüküm Gecesi, s. 134)

Tiyatro çıkışında Ahmet Kerim'le sohbet eden bir genç İttihatçıları şöyle eleştirir:

"Zaten bugün onların ektiğini biçmiyor muyuz? Amiyanelik ve demogogluk, bu memlekete bir İttihatçı "importotion"u değil midir? Hiç sesimizi çıkarmadığımız istibdat devrinde bundan daha ne kadar asil bir

görünüşümüz vardı! Bizi Balkanlaştırdılar, bizi Balkanlaştırdılar. Bulgar komitecilerinden öğrenilmiş bir çeşit dağ ve sokak politikacılığı, bir çeşit külhanbeyi palavracılığı, bir çeşit vicdan ve yurtseverlik yankesiciliği Meşrutiyet'ten beri temsil ettiğimiz siyâsî ve milli kültürün temelleri hep bunlar oldu. Azizim, dün Türk aydını, Türk entellektüeli diye bir şey vardı. Bugün o yoktur." (Hüküm Gecesi, s. 183)

Romanda, Arnavutluk isyanının vebali de İttihatçılar'a yüklenir:

«Arnavutluk ayaklanması da, bu Balkan işleri gibi bir sebep değil, bir neticedir. Onu da bunu da İttihâd ve Terakkînin delice ve serserice politikası doğurdu. Bir yandan sertlik, bir yandan uyuşukluk bu acayip politikanın biricik temeli olmuştur... İşte, Osmanlı Devleti'nin tatbik etmekte olduğu Balkan politikası! Arnavutluk ayaklanması diyorsunuz, Abdülhamid'in ancak silâhşörlüğüne lâayık gördüğu Arnavut beylerini Meşrutiyet rejiminin baştacı yapan ve Rumeli'nin siyasî emniyetini onların eline bırakan kimlerdir?» (Hüküm Gecesi, s. 186)

Büyük bir skandal havası içinde geçen, öldürölen gazeteci Zeki Bey'in davası için romancı şu yorumda bulunur:

"Bu muhakeme, Türkiye'nin göğsünde birden bire patlayan bir ur gibiydi. Bundan fışkıran irinlerin, kanların kirletmediği. lekelemediği İttihatçı kalmıyordu. Komitenin, bu bir çeşit kokması gibi bir şey oldu. İttihatçılar çabaladıkça batıyorlardı." (Hüküm Gecesi, s. 141)

İktidar hırsı sebebiyle İttihâd ve Terakkî, kendi kendisiyle dahi çelişkiye düşer. Daha önce padişahın yetkilerini "Meclis-i Mebusan"a aktarmaya çalışan İttihatçılar gün gelir pâdişaha, bu meclisi kapatma yetkisi verilmesi için kanun değişikliği isterler:

"1908 inkılâpçıları artık, kendi keyiflerine boyun eğmeyen Millet

Meclisini dağıtmak için padişahı bir sopa gibi kullanmak istiyorlardı. Kanunu Esasî'nın 35'inci maddesi değiştirilirse, padişah lüzum gördüğü vakit Meclisi Mebusan'ı kapatabilecekti.» (Hüküm Gecesi s. 142)

Ahmet Kerim bu sıralarda kurulan «Gedikler Gazisi Ahmet Muhtar Paşa» kabinesi için duygularını ve düşüncelerini şöyle açıklar:

"İttihatçılar... hiç değilse bize görünürde bir hürriyet bağışlarlardı ve her zulmü, bu hürriyet hayalini korumak için yaparlardı. Şimdikileri harekete getiren prensibin ne olduğu ise bilinmiyor." (Hüküm Gecesi, s. 159)

Romancı, İttihatçılığı İttihatçılar'ın davranışlarına bakarak tarife çalışır:

"Bunun yanında sokak palavracılığı, kuru sıkı kabadayılık ve demogogça atıp tutmalar da bir çeşit İttihatçılık demektir." (Hüküm Gecesi, s. 207)

Ahmet Kerim, İttihatçılar'la ilgili görüşlerini sıralarken, onları elden geldiğince tenkid eder:

"Bu adamlar için her şey politika idi. Nitekim, Talât Bey'in bir nefer elbisesi giyerek cepheye gidişi de bir politika propagandası idi... (Oysa) Türk Milleti hiç propagandacı değildir..." (Hüküm Gecesi, s. 208)

Romancı, kahramanın ağzından İttihatçılar'a yönelik tenkidlerinin dozunu giderek artırır:

"İttihâd ve Terakkî her şeyi gibi milliyetçiliği de inhisarı altına almıştı. Lâkin temsil ettiği ruh, gösterdiği anlayış, hiç de millî değildir. Türk milleti ne kadar vakarlı, ağırbaşlı ve alçak gönüllü ise, İttihâd ve Terakkî o kadar yaygaracı, farfaracı ve küstahtı. Türk Milleti ne kadar «aklı selim» sahibi, olgun ve tedbirli ise, İttihâd ve Terakkî o kadar paradoksal, ütöpiist; o kadar tedbir ve ihtiyattan uzaktı." (Hüküm Gecesi, s. 208)

Yazara göre; İttihatçı yönetim, dışından ne kadar fazla ses getirse de içi kof, boş bir ekibin belli belirsiz çırpınışından başka bir şey değildir:

"İttihâd ve Terakkî çarkı derin bir boşluğun içinde kuru bir gürültü ile dönmekten başka bir şeye yaramıyordu..." (Hüküm Gecesi, s. 239)

Romancı, kahramanına, İttihatçılar'ın çabaladıkça gerçek yüzlerini örten maskelerini düşürdüklerini şöyle söyler:

"...İttihâd ve Terakkî'nin heybetli ve göz kamaştırıcı maskesi bir defa daha onun önünde yere yuvarlanmış ve bu maskenin altından iktidar ve ikbal hırsından başka bir şey taşımayan bayağı yüzün esrarı çırılçıplak meydana çıkmıştı." (Hüküm Gecesi, s. 239-240)

Paris'te yaşayan Jön Türkler'den Ahmet Rıza ve Samipaşazade Sezai gibi önde gelenler dışında kalan diğer Jön Türkler romanda şöyle değerlendirilir:

"Bu iki kutup ortasında kalmış olanlar ise her türlü şahsiyetten ve çeşniden mahrum bir küme avarelerdi." (Bir Sürgün, s. 156)

Romancı, Jön Türkler'in Avrupa'nın ortasında yaşamalarına rağmen kendi kabuklarını yırtamadıklarını, Batılılıklarının ise körü körüne bir hayranlıktan öteye geçemediğini belirtir:

".... Jeune Turc'ler, o kadar kendi aralarında, kendi muhitlerinde mahsur yaşamaktadırlar ve bütün frenkperestliklerine rağmen frenklerle o kadar az ülfet etmektedirler ki bunların âdet ve seciyelerine, daha umumî surette, garp âleminin strüktürüne dair bir fikir ve malumat edinmiş olmalarının ihtimali yoktur. Gözü kapalı bir Avrupa medeniyeti hayranlığı, bu medeniyete dair kalıplaşmış bir takım kanaatler..." (Bir Sürgün, s. 157)

Yazar İttihatçılar'ın pek çoğunun, siyasî muhalefeti şuursuzca yaptığını, bir kahramanın ağzından verir:

"—Adnan, dedi; sen de, senin yazı yazan arkadaşların da memleketin murdar adamlarına kızarken niçin kızdığınızı bilmiyorsunuz. Bu herif neden hırsız, nasıl hırsız, sana ben söyleyeyim: Bu Arap Katoliği memlekete daha geçen gün, bir kalemde, sekiz yüz bin altına mal oldu, dedi ve (Lorando Tubini) işinde Selim Melhame'nin oynadığı oyunu uzun uzadıya anlattı; Saray idaresine sövdü. (Üç İstanbul, s. 316)

Adnan, mensubu olduğu Cemiyet'e karşı çelişik bir davranış sergiler:

"Fakat, İttihâd ve Terakkî'yi yalnız gençlerin yanında beğenmiyordu. Yaşlı adamlara karşı Cemiyet'in katillerine, «Fikirler!» diyordu, «İhtilâllerde her fikir sırtında kan parçası taşırdı!" (s. 431)

İttihatçıların ülkeden kaçtıkları gün Belkis, Adnan'a, imalı bir bakışla, şu iğneli sözleri söyler:

"Babamı memleketten zorla çıkardılar. Hafiye, hırsız dedikleri adam, onlar gibi hesap vermekten kaçmadı." (Üç İstanbul, s. 473)

Yazar, roman kahramanı İttihatçı Adnan'ı şu ilginç sözlerle vasıflandırırken, oldukça ağır bir tenkide muarız bırakır:

"Altın Harbi Umumîden, kan kırmızı İttihâd ve Terakkî'den çıkan Adnan için bu tahta konak, camları dört köşe gündüz olan gölge dağdı." (Üç İstanbul, s. 527)

Nimet, Binbaşı Şefik Bey'den gördüğü yakın ilgiden yüz bularak, İttihatçıları iğnelemek maksadıyla O'na şöyle seslenir:

"—Bazı eski ricale karşı bir hareket tertip etmekten nasıl bir fayda tasavvur ediliyor? İnkılabın kansız ve gürültüsüz yapıldığından dolayı umumi bir sevinç ve şükran vardı. Şimdi hapslere, müsaderelerle, kargaşalıklarla dolu yeni bir devir mi başlıyor?" (Abdülhamid Düşerken, s. 79)

Yazar İttihatçılar'ın, Meşrutiyet'i müteakip İstanbul'da bazı paşaları tutuklayıp sürdüklerininide anlatır:

"... Ötekiler için de birkaç gün geçince eski Bizans'ın bir geleneği yeniden canlandırılarak Büyükaada, kendilerine sürgün yeri seçildi. Ancak, 10 Temmuz inkılâbı kansız bir ihtilâl olduğundan, Bizans'ın sürdüğü imparatorlarla, imparatoriçeler için uyguladığı işlem tekrar edilmeyecek, bu yeni ada sürgünlerinin gözlerine mil çekilmeyecekti." (Abdülhamid Düşerken, s. 87)

Nimet, Şefik Bey'den, evliliklerinin gerçekleşebilmesi için bazı şartları yerine getirmesini ister. Bunları ifade ederken de İttihatçılar'ı, dolaylı olarak tenkid eder:

"...İlk önce kendi vaziyeti daha emin ve daha şerefli olmalıdır, Büründüğü esrar çözülmeyen bir Cemiyet'in karanlıkça bir odasından gelen nüfuzu memleket üzerine yayılmış bulunuyor ama.." (Abdülhamid Düşerken, s. 120)

Nimet, Şefik'le evlenmeden önce şu endişeleri duyar:

"Gerçi yarın İttihatçılar'ın birbirlerinin başlarını yemeğe kalkmaları ihtimali de vardı... Ama, İttihatçılar'ı birbirlerinin kanını içmeğe götürebilecek karışıklıklar; Âyân Meclis'inin eski ve çürük duvarlarını da çökertmez..miydi?" (Abdülhamid Düşerken, s. 127)

Romancı, Cemiyet'le Ali Rıza Paşa münasebetini ise şöyle dile getirir:

"...Recep Paşa ancak üç gün nazırlık edebilip öldükten sonra bu makama getirilen namuslu ve bilgili müşirlerden Ali Rıza Paşa oldukça zayıf çıkmış hele Cemiyet'e mensup şımarık subaylara karşı pek yumuşak davranmıştı." (Abdülhamid Düşerken, s. 168-169)

Nimet, kabineye girmesi için Şefik Bey'i zorlar. İttihatçılar'ın Kâmil Paşa'yı düşürmeleri üzerine, Şefik'e şöyle der:

"—Şu halde Kâmil Paşa'nın kabahati neydi?.." (Abdülhamid Düşerken, s. 174)

Her fırsatta İttihatçılar'ı suçlamaya, karalamaya çalışan Nimet, Kâmil Paşa hâdisesi üzerine, Şefik'e şu soruları yönelterek onu ve arkadaşlarını tenkid eder:

"Yarın da Hilmi Paşa'yı beğenmez, ona düşman kesilirsiniz. O'nu düşünmek için yerle göğü ayaklandırırınız. Günün birinde de padişah illâllah! der, istemediğimiz sadrazamdan mührünü aldırıp istediğiniz adama vermeğe razı olmaz!" (Abdulhamid Düşerken, s. 175)

Osmanlı bürokratı Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, İttihatçılar tarafından bu makama getirildiği halde onları eleştirmekte sakınca görmez:

"Ancak İttihatçılar, Refik bey'in nazırlığına sevinmemişler, Kâmil Paşa'ya bu seçimden dolayı minnet duymamışlardı. İçlerinden birinin sivrilip hepsini aşarak kendilerine uzaktan ve yüksekte bakmasına demek ki dayanamıyorlardı." (Abdülhamid Düşerken, s. 179)

Nimet'in gözünde İttihatçılar adâbıyla yemek yemesini dahi bilmezler. Şefik'le Nimet'in davetini kabul edip yemeğe giden Talât Bey'in şahsında yazar, İttihatçılar'ın bu yönünü kıyasıya tenkid eder:

"Sofrada bütün yemek süresince durumundan tedirgin göründü. Katı yakasından ve kollarından, tabakların çevresinde sıralanmış sayısız çatal ve bıçaktan, çeşitli bardaktan ve kesin bir sessizlik içinde kayar gibi gidip gelerek hizmet eden iki yaşlıca cariye ile iki harem ağasından, kısacası her şeyden, yemek salonundaki bütün debdebeden sıkılıyor gibi bir hâli vardı. Beyoğlu'nun yeni büyüklere açılmağa başlayan salonları acemiliğini henüz o kadar gidermemişti ki, yemek yerken şaşkırmaları, duraksamaları, yanlışları oldu, hatta bir kere de özenli sofrâ örtüsüne yemek döktü." (Abdülhamid Düşerken, s. 197)

Nimet'in Talât Paşa'ya hitaben yaptığı İttihâd ve Terakkî'ye ilişkin Tenkitleri şöyle devam eder:

"Mademki Sultan Hamid meşrutiyeti iadeye mecbur edildi, mademki otuz üç yıl devam eden idaresi kusurlarla, suçlarla, hatta cinayetlerle dolu, uğursuz ve şam sayılıyor, şu halde niçin adamlarının bir kısmı gözden düşmüş, hor hakir de diğer bir kısmı iş başında? Bu adamların hepsi hakkında âlicenaplık gösterir, hiç birini tahkirlere uğratmazdınız, bunu anlardım... Fakat hepsini bir tarafa çekmek ve herhalde bir kısmını nezaretlere getirmemek lâzımdı. İdare şekli değişiyor ve yeni idarenin başında eski idarenin bir takım unsurları kalıyor. Bazı eski adamların göğüslerine «Namuslu kalmıştır, ehliyetlidir!» işaretini koyup onları kullanıyor, memleketi onlara teslim ediyorsunuz. İş başına geçmek cesaretini neden göstermiyorsunuz? Hiç değilse Kamil Paşa'yı düşürünce yeni kabineyi bizzat, tamamen kendi adamlarınızla kurmalı değil miydiniz?» (Abdülhamid Düşerken s. 198)

Nimet, Şefik'in yemek yemesini de şöyle tenkid eder:

«Sofrada idiler ve iyi yemek yemeyi henüz doğal bir şey saymağa midesi alışmayan Şefik, hiç değilse on saatten beri aç kalmış bir insan

iştihasıyla aşçıbaşının yaptıklarına iltifat ederken, Nimet, bundan sonra, bu adamla geçecek hayatın düzlüğünü, anlamsızlığını düşündü.» (Abdülhamid Düşerken, s. 208-209)

II. Abdülhamid, kendisinden sadrazamlık isteyen Şefik Bey'in cüretine şaşar ve şöyle düşünür:

"On aylık hürriyet, milletime ne derecede serkeşlik vermiş ki, bir eski binbaşı, üç gün eriştiği Dahiliye Nazırlığı'nı da kâfi bulmayarak huzuruma geliyor ve benden bir çırpıda Sadareti, Harbiye ve Bahriye nezaretlerini istiyor!" (Abdülhamid Düşerken, s. 245)

Sultan Abdülhamid, Şefik'in şahsında İttihatçılar'ı bir «türedi» olarak görür:

"Bir türedinin egemenliği ve borçluluk duygusu altında saltanat sürmek çok acı, altmış senelik bir ömürden ve otuz üç yıllık bir saltanattan sonra dayanılmayacak kadar acı bir şey olurdu." (Abdülhamid Düşerken, s. 248)

Yazar, öldürülen Reşit Bey'in hâlini yarı alaycı bir tarzda anlatır:

"Doktor Çerkez Reşit Bey, İttihatçılar'ın astığı astık, kestiği kestik vâlisi eski hasırın altında uslu uslu yatıyordu... başkalarına bol bol verdiği ölüm korkusundan kendisi de payını almıştı." (Yorgun Savaşçı, s. 17)

Halk arasında İttihatçılar'ı tenkide dair dolaşan söylentileri, yazar, kahraman Arap Maksut'un ağzından nakleder:

"Geberecekmişiz de yenilmeyecekmişiz! Berbat ettik bir çuval inciri...Ne diyorlar? «Dağdan inen ayıların politikacılığı bu kadar olur!» diyorlar, «Altı yüz yıllık imparatorluğu on yılda batırdılar, bu eşkiya bozuntuları...» diyorlar. «Balkan bozgunu ortada leş gibi yatarken dünya

savaşına tepesi üstü atılmak nasıl bir kudurganlık!..» diyorlar... «Yiğitliği kimseye vermezlerdi. Meğerse çakallardan yüreksizmiş bu hanım evlâtları...» diyorlar..." (Yorgun Savaşçı, s. 56)

"Cehennem" lâkaplı Yüzbaşı Cemil, millî mücadeleye katılmak için Bandırma'ya gider. Önce kimliğini gizli tutarak tüccarlığa başladığını söylediği Hasan Efendi, O'nu şöyle eletirir:

"—Ordudan ayrıldınız, başladınız alışverişe... iyi.... Herkes alışveriş yaparken döğüşün, tam döğüşülecek sıra, atılın alışverişe..." (Yorgun Savaşçı, s. 217)

İzmir'in ve diğer Batı Anadolu illerinin Yunanlılarca işgâlinde İttihatçılar sorumlu tutulur:

"Başımıza gelenlerin suçu kimin? Yunan'ın değil, haşaââ... Yunan arada, kurban olduğum Allah'ın el ulağı.. Suçlar, İttihatçı kudurganların... «Hürriyet» diye kara yılan gibi ısıklanan kopasica kafalarını kaldırdılar. Yedi kralı parmağında oynatan peygamber halifesini it leşi gibi gâvur içlerine sürdüler. Yanımıza mı kalacaktı?" (Yorgun Savaşçı, s. 269)

Millî Mücadele'nin ilk günlerinde, subaylara halkın tepki göstermesi şöyle izah edilir:

"Bunda bazı subayların da suçu var. Eskiden beri İttihatçılar'ı sevmeyen bu subaylar, önce şöyle bir lâf yaydılar: «İzmir'de birkaç serseri Yunanlılar'a karşı silâh çekmeseydi, herkes işiyle gücüyle, tarlasıyla, dükkânıyla uğraşacaktı. Başımıza gelenler hep İttihatçıların belâsı... Bu kadarla kalsalar gene iyi..." (Yorgun Savaşçı, s. 317)

İttihatçılar'a yöneltirler diğer suçlamalar da romanda şöyle sıralanır:

"Hasan Fehmi'yi öldürmüşüz de, Volkancı Derviş Vahdettin'in önünü olabildiğine açık komuşuz! Yobaz takımının asker arasında propağanda yapmasına uzun boylu seyirci kalmışız! Heriflerin "İttihadı Muhammediye" derneğinde toplanıp teşkilâtlanmalarına göz yummuşuz! Daha beteri neymiş bilir misin? Hürriyeti aldıktan sonra idareyi Abdülhamid'in adamlarına bırakmak.. Bütün bunlar, ilerilik istemediğimizin, ilerilikten korktuğumuzun, ya da hiçbir ileri görüşümüz olmadığını işaretleriymiş... Böylece, genel durumumuz, farkında olsak da, olmasak da, eski gidişteki soygundan kendimize pay çıkarmak anlamına gelirmiş..." (Yorgun Savaşçı, s. 324)

Yazar daha romanın başlarında, Selmin'in taliplerinden söz ederek İttihatçılar'a bakış açısını sezdirir:

"Selmin'in şimdiden talibi pek çoktu. Eski paşazadelerden tutun da çapulcu İttihatçılar'a kadar" (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 8)

Yazar, II. Abdülhamid'in mahpus kaldığı Selânik'ten Beylerbeyi Sarayı'na nakledilişi ile ilgili olarak da İttihatçılar'a bir taş atmadan edemez:

"Zira İttihadı Terakki'ye kalsa, kasten geç kalacaklar, daha dün İslâm'ın halifesi, Türk'ün şahı, padişahı olan koca Sultan Hamid'i Yunan, Bulgar ve Sırpl.ar'a teslim edeceklerdi." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 15)

İttihatçılar'ın II. Abdülhamid'i devirmelerinden bahsederken yazar, Balkan bozgununun sorumlularını yine İttihatçılar olarak gösterir:

"Kolera, tifüs ve müthiş bozgun!... Asker ve sivil, Rumeli'nden milyonlarca Türk'ün muhacereti.. İşte İttihadı Terakki'nin en kısa zamanda memlekete getirdikleri ve Sultan Hâmid'in hâl'inin neticeleri bunlardı." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 16)

Nuhbe Hanımefendi'nin Ada'daki köşkü, cüz'i bir paraya, koyu bir İttihatçı olan «Selânikli dönme Maliye Nazırı Cavid'in yakın bir akrabası» (s. 32)na ipoteklidir. İttihatçı vurgunculardan Selmin'e talip olanlar da vardır. Bunun üzerine sözlüsü Halet Bey, cepheden gönderdiği mektupta, İttihatçılar'a ateş püskürür:

"...Biz, cephede canımızı, kanımızı onların yaptıkları ihanetleri temizlemek için verirken, onlar bizim mukaddesatımıza göz dikeyor, el uzatıyorlar... İnşaallah harbi zaferle bitirelim, evlerimize dönelim, her şeyin, hepsinin hesabını soracağız." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 32)

Romancı, İttihatçılar'a yönelik tenkidlerini, Onların durmadan Türk Ocağı Şubesi açmalarını samimi bulmadığını, ima ederek şöyle sürdürür:

"İşte Türk Emlâk'ı, Türklerin elinden böyle çıkıyordu, cüz'i bir paraya dönmeye veya Yahudi'ye ipotek edilerek.. Böylece her gün bir Türk hanumanı Türk ocağı söner ve yıkılırken, İttihatçılar milletle alay eder gibi "Türk Ocağı" kuruyorlar ve her tarafta şubelerini açıyorlar.» (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 33)

Osmanlı aristokrasisinin, yazarın ifadesiyle İstanbul kibarının o günlere kadar «mali vaziyet» diye bir kaygısı yoktur, savaş yıllarının getirdiği sıkıntılar, o çevrelerde de aile içi "mali vaziyet"in konuşulmasını, paradan bahsedilmesini zorunlu kılar. Yazar, bu durumun sorumluları olarak da İttihatçılar'ı gösterir:

"Para lâkırdısı İttihatçılarla ve onların dönme maliyecisi Cahid'le Osmanlı lûgatine, Osmanlı evine girmişti. Fakat yapıcı ve ikaz edici bir tarzda değil. Bu, Türk evine bozgunla, iflasla, sefâlet ve çaresizlikle beraber giren bir mesele idi." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 40)

Bütün cephelerden genel bir «çözülme» haberi gelmesi üzerine İstanbul'daki akli başında insanlar, imparatorluğun yıkılışı çatırtılarını duymaya başlarlar. Yazar bu durumu şu sözlerle dile getirir:

"Koca Osmanlı Devleti çöküyordu, mübarek Gâzi Sultan Osman'ın eliyle ve onun mübarek ve hayırlı halefleri tarafından kurulan muazzam bir imparatorluk, beş on soysuzun elinde on senede eriyiveriyordu." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 43)

Yazar İttihatçılar'a karşı sınırsız bir öfke, büyük bir kin beslemektedir. Onların halk sağlığı için, sokaktaki başıboş köpek ve kedileri zehirleyerek ortadan kaldırmalarında dahi tenkid edilecek bir nokta bulur:

"Evet, İttihadi Terakki'nin bir marifeti daha vardı: O merhametli, şefkatli insan ve hayvan sevgisi dolu İstanbulluyu, o gönül insanların güzel beldesine kedi köpek zehirleme, menfur adetini sokmuşlardı." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 52)

İttihatçılar'ın iktidar yıllarındaki icraatlarına dair tenkitler de romanda şöyle sıralanır:

«Vatan millet lafı edenler var. Mübadil mallarını bölüşüyorlarmış kodamanlar.. Musul parayla satılmış. Olmaz diyen Lâzistan mebusu Şükrü Bey, Topal Osman gibi bir rezile boğdurulmuş... Hile katılmış son seçimlere... Bununla yetinmeyip Terakkiperver Parti kapatılmış. Şeyh Sait ayaklanmasını bahane edip söz hürriyetini, yazı hürriyetini ortadan kaldıran Takrir-i Sükûn kanunu çıkarılmış... Gazeteciler İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiş kanunsuz... Niyetleri terör yoluyla diktatörlükmüş..." (Kurt Kanunu, s. 56)

Murad Bey ile Selim Bey patronlarını şöyle çekiştirirler:

"Bunlar, önü sonu İttihatçılığa bulaşmış adamlar... Bence bunlar kılıç korkusu Kemalistleridir Paşam." (Yol Ayrımı, s. 17)

Paşa'nın baş şöförü Dadal Efendi de Fethi Bey için şöyle der:

"Çünkü, bu Fethi Bey her ne kadar Gazi Paşamızın öz adamı bilinirse de, vaktiyle İttihatçı'nın domuzu olduğu da bilinir.» (Yol Ayrımı, s. 70)

Gazeteci Murad, stajyer avukat Kadir'in yanında Celâlettin Bey'in baldızını görünce O'na biraz takılır, sonra da sözü paşa kızı Şükran Hanım'a (Celâlettin'in baldızı) getirerek şunları söyler:

"...Bizdeki paşa çocukları çoğunlukla, bir ayrı insan cinsi sayılır... Abdülhamit'ten sonra bunlar bir sosyal ödev yüklenmişlerdir. İktidarı ellerine geçiren kamitacılarımızı adamlılaştırmak ödevi... Bizim İttihatçıların çoğuna çatalla yemek yemesini bunlar öğretmiş!" (Yol Ayrımı, s. 152-153)

b. İttihatçılar'ın Kendi Kendilerini Tenkidi:

Yazar, roman kahramanı Şevki'nin; «Bizim kuracağımız devlette ne zulüm ne de mihnet olacak... Devletimizin sıhhatini muvazenesini bozacak her kuvvetin kafasını ezeceğiz...» (s. 64) şeklindeki konuşması üzerine itttihatçılar'ı, kendisi de bir Jön Türk olan Galip'in bu söze verdiği şu karşılıkla tenkid eder:

"Abdülhamid de başka türlü düşünmüyor monşer." (Sinekli Bakkal, s. 64)

Romancı, İttihatçı kahramanı Adnan'ın kofluğunu, bir Osmanlı aristokrati olan Bahriye Müşiri'nin oğlu Hüsrev Bey'le O'nu mukayese ederken ortaya koyar:

"Hüsrev, Erkanı harp Müşiri'nin damadıydı, Bahriye müşiri'nin oğluydu; yirmi üç yaşında miralaydı, Hünkâr yaveriydi; memlekete acımayı Adnan'dan iyi biliyordu. Abdülhamid'e Adnan'dan daha temiz bir ağızla sövüyordu. Rütbeden, nişandan, paradan, konaktan, güzel kadından sonra hükûmete sövmek saadeti de bunlarındı.» (Üç İstanbul, s. 339-340)

Adnan, kendisini jurnalleyen Sakallı Vasfi'yi Cemiyet merkezinde görünce şaşırır ve O'nun bu cüretini Cemiyet'in aczine verir:

"Adnan, sürgünden döndüğü gün, İttihat ve Terakki'nin merkezinde arkadaşlarıyla konuşurken, açılan kapıdan elinde bir takım kağıtlarla bir odaya giren sakallı bir adam gördü; inanmadı: «Ya, bu adam Sakallı Vasfi değildir; ya bu cemiyet İttihat ve Terakki değil» dedi." (Üç İstanbul, s. 350)

Adnan, gerçekten dürüst ve vatansever bir insan olan «Dağıstanlı Hoca»yı Cemiyet üyeliğine davet edince O'ndan, İttihatçıları zarıfçe tenkid eden şu cevabı alır:

"—Beni Cemiyet'e alıp ne yapacaksınız Adnan? Cennete de gitseniz cehenneme de, ben sizin yanınızdayım. Ama ben numaralı vatanperver olamam.» (Üç İstanbul, s. 350)

Adnan, İttihatçılar devrinde birden bire zenginleyen Hukuk Mektebi'nden arkadaşı Moiz'i ve İttihatçı Nazır'ı şu sözlerle tenkid eder:

"Halbuki Moiz dö Navara, Sivil Nazır'ın Selânikten arkadaşı olduğu için on iki kere hırsız ve iki buçuk kere milyonerdi. Ve sivil Nazır parasızdı. Kendisi o kadar temiz olduğu halde niçin pis adamlar yaratıyordu?" (Üç İstanbul, s. 413)

Arkadaşlarının kirli işleri meydana çıktıkça Adnan kendisini Cemiyet'in temiz kısmından saymaya başlar:

"Bazen İttihat ve Terakki'yi ikiye bölüyor, temiz tarafında durarak kirli kısmına sövüyor." (Üç İstanbul, s. 431)

Fırsat buldukça yazmayı sürdürdüğü romanına, İttihatçıları kıyasıya eleştiren bir sayfa ekleyen Adnan'ı, romancı şöyle düşündürür:

"Kalemini ısırdı düşündü: Adnan, İttihat ve Terakki'yi -Yani kendini- nasıl hicvederdi? Hem de böyle bedava! Hem de Ankara'dan hâlâ çağrılmadığı halde!" (Üç İstanbul, s. 506)

Binbaşı Şefik Bey'in Mehmed Şahabettin Paşa'nın kızı Nimet'e ve konaklarına göz diktiğini hisseden Cemiyet'in ayak takımından Tahsin Efendi kendi kendine şöyle söylenir:

"Ooo, bu Şefik bey bütün öteki arkadaşlarından daha açığöz, daha tilki, şimdiden dolaplar çevirmeğe, ötekilerden habersiz büyük işler başarmaya başladı." (Abdülhamid Düşerken, s. 78-79)

Şefik Bey, Mehmed Şehabettin Paşa'nın kızı ile evlenirken selâmlıkta büyük bir ziyafet verilir. Yemekte Talât bey başta olmak üzere İttihatçı ileri gelenleri de vardır. Şefik konağın görkemi karşısında kendi kendine şöyle düşünür:

"Bu görkemli, bu saray gibi konakta iç güveyi olduktan sonra, bir çok arkadaşının dilinden düşmeyen cümleyi söylemek:

«—İstanbul'a sırtımda gömleğimle geldim, gömleğimle dönebilirim.» demek olanağı kalmayacaktı." (Abdülhamid Düşerken, s. 142)

Talât Bey, Nimet'in tenkidini cevaplarken İttihatçılar'ı yani kendilerini yermekten geri kalmaz:

"—Hanımefendi, Sultan Hamid pek çabuk, biz hiç kuvvetlenmeden, her halde hiç bilgi ve görgü sahibi olmadan kendini mağlup ilân etti... İstibdadı yıktık, her şeye hâkim olduk, diyoruz. Hakikatte ise disiplinsiz bilgisiz, hazırlıksız bir avuç insandan ibaresiz. İmparatorluk işkodra'dan Fezzan'a, Hopa'dan Basra körfeziyle Aden hudutlarına uzanıyor. Değil vilâyeti vilayetine, hatta birer krallık genişliğindeki bu vilâyetlerinin sancakları, kazaları birbirine benzemiyor: Muazzam bir devlet ve bu muazzam devlet her tarafından türlü iştihaya maruz. Binlerce kilometre boyu uzanan sahilleri donanmasız, topraklarında yaşayan yetmiş iki millet, Türk hariç ya müstakil olmak ya da hudutlar dışındaki devletlere iltihak etmek heves ve sevdasında. «Abdülhamid'i elini ayağını bağlayıp Yıldız'a kapadık, dünya ile âlâkası kalmadı.» diyoruz, bu da muhakkak değil ya, öyle olsa bile idaresini elinden aldığımız bütün bu imparatorluğu bu kuvvet heyulasıyla nasıl ayakta tutabileceğiz, dağılmaya başlamış kısımlarını nasıl muhafaza edebileceğiz? İttihat ve Terakki'nin kuvvetsizliğini bir esrar perdesi altında saklıyor «Her şeye hâkimiz, hükûmetteki eskileri ancak bizden emir almaları şartıyla

tutuyoruz.» diyoruz. Halbuki onları tutuşumuz bizzat iş başına gelecek halde bulunmayışımızdan ileri geliyor. Büründüğümüz, arkasına gizlendiğimiz esrar perdesi altında hiç de kuvvetli olmadığımızı sezenler var, sezenler artıyor. Bunlar hep birden hücumla kalkar ve kalkınca Abdülhamit'ten de yardım görürlerse ne olacak?" (Abdülhamid Düşerken, s. 199-200)

Talât Bey'le görüştüklerinin ertesi günü Nimet, İttihatçılar hakkında şunları düşünür:

"İttihat ve Terakki güçsüzdü ve elinde tutmadığı bir güce sahip olduğu kanısını yaymak sayesinde ayakta durabiliyordu. İttihat ve Terakki aylar, belki yıllarca hükümeti ele alamayacak, Sultan Hamit yetiştirmesi paşa ve beyleri bir tarafa atıp kendisi ittidara gelemeyecektir." (Abdülhamit Düşerken, s. 201)

Başlangıçta İttihatçılar'ın en ileri gelenlerinden olan sonra da onlardan uzaklaşan Şefik bey İttihat ve Terakki'nin geleceğini umursamaz:

"İttihat ve Terakki ile arasında bir duvarın ebediyen yükseldiğini Şefik biliyor, bundan dolayı da herhangi bir kaygı duymuyordu. İttihat ve Terakki kendi yanlışları yüzünden varlığına kendisi son vermişti. O yıkılmış binanın yıkıntılarını korumayı ise asla düşünmüyordu." (Abdülhamit Düşerken, s. 217)

Cemil, Teğmen Faruk'la sohbet ederken, İttihatçılar'ın yıldınlığa düşmelerini, sinmelerini, eleştirir:

"—Akıl alır şey değil.. Reşit Bey İttihatçılar'ın ileri gelenlerinden... Nerde bunca İttihatçı?.. Devlet daireleri bile ellerinde daha... Bunca kabadayı, bunca fedai ne oldu? Arap oğlu, beni düşüneceğine, güpegündüz yer değiştirilemeyeceğini akıl etseydi ya!" (Yorgun Savaşçı, s. 27)

Patriyot Ömer Bey'i saklamak üzere Doktor Münîr'le görüşmeye giderken Arap Maksut, Cemil'e hitaben dâvâ arkadaşlarını şöyle tenkid eder:

"...Zati aklımız yokmuş... Yenilgi olanı da almış götürmüş bizim paşaların savuştuklarını duyduğum zaman, canım sıkıldı benim... «Kalmalıydılar da yaptıklarının hesabını erkekçe vermeliydiler!» diyorum da başka birşey demiyorum! Meğerse iş işten geçmiş çoktan... «Kime hesap veriyorsun?» desene... Hesap isteyen kim? Herifler resmen kelle istiyorlar! Ellerini yanaklarına kapatıp biraz sustu. Nasıl yenildik karılar gibi yahu?" (Yorgun Savaşçı, s. 56)

Sohbet esnasında bir ara sözü Cemil Bey'in «Cehennem Topçu» lâkabına getiren Doktor Münîr, Cemil'e böyle bir lâkabin verilmesini de garip bulduğunu açıklar:

"Sonra gâvurlar ilerletmiş topçuluğu biz onlardan alır olmuşuz topları... Alta düşmüşüz yani... Sarılmışız palavraya... Saatte bir mermi atan, onu da 50 adım öteye düşürebilen top, çok güçlü görünmüş bize... Top atanlara «Cehennem» demişiz." (Yorgun Savaşçı, s. 61)

Bazen de Cemil, bütün olanları zihninden geçirerek kendilerinin kritiğini yapar. Romancı O'nun bu çeşit kritiklerinden birini şöyle verir:

"Soluğunu tutarak iki yanına baktı. Peki ne zaman değiştik böyle biz? Yavaş yavaş mı Kancıklaştık?.. Baskına uğramış gibi birdenbire mi? Neden değiştik? Kadınları yem olarak kullanmak neyin nesi? Kendi yurdumuzda Rum evlerine sığınmak... Sırtımızda kadın çarşafları, kaçacak delik aramak... Bunca ölmek, bunca öldürmek boşa mı gitti, bu kadar? ...Biz mi üstümüze düşeni yapmadık? Başamızdakiler mi iyi hesaplayamadılar?" (Yorgun Savaşçı, s. 81)

Patriyot Ömer Bey, saklandığı yerden kendisini alarak kiralık bir arabayla Doktor Münir'in evine götüren, Cemil ile konuşurken, içine düştükleri durumu ve arkadaşlarını kinci bir nazarla şu şekilde değerlendirir:

"İyi ya, «Bu çukurdan artık çıkamayız» duygusu nerden geldi bize? Yenilmek hiç mi hesapta yoktu? Biz buna benzer vartoları hiç mi atlatmadık? Koca bir imparatorluk, göçer gider mi, bir tek savaş kaybedilince...? Göçer giderken biz kaltabanlığa vurabilir miyiz? Olmaz böyle şey..." (Yorgun Savaşçı, s. 91-92)

Sırası gelince İttihatçıları en acımasızca tenkid eden Doktor Münir, onların Alman güdümüne girmiş olmalarının yaşanan felaketlerin kaynağı olduğunu söyler:

"—Onlar öyle dürbünlerdir ki Paşa amca, Von Kres paşalar önceden neleri hazırlamışlarsa ancak onu gösterirler! İstersen Kâbe'de ol!... Von Kres Paşa'nın dürbünü, kan, ölüm, çöküntü türkçesi hep rezillik gösterir, yüzde elli de aptallık...

Büyük Cemal Paşa'mız da, bir kum tepesinden, Kanal'a öyle bir dürbünle baktı. Onunki Kres Paşa'nın değil, palabıyık Vilhelm'in armağanıydı." (Yorgun Savaşçı, s. 98)

İlkin Abdülhamid tarafından, ikincisinde de, ittihatçı iktidarında, arkadaşları tarafından sürülen Doktor Münir, bu durumu nükte konusu yaparak hizmetini gören Gülnihal Kalfa'ya şöyle çıkışır:

"Tamam o zaman Jöntürk diye gittik, ittihatçılar zamanında karttürk diye... ne farkı var alık çerkes?.." (Yorgun Savaşçı, s. 102)

Doktor Münir, «Hürriyet» sloganıyla ortaya atılıp daha sonra da bunca vahim gelişmelere sebep olan İttihatçıları tenkid için, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'ya şu soruyu sorar:

"Biz bir avuç asker-memur takımıydık! Koca imparatorluğa yaygın, gizli açık hiçbir politika örgütü yokken, milletin hürriyet istediğini nereden anladık!" (Yorgun Savaşçı, s. 122)

Halil Paşa, eski arkadaşları, İttihatçılar'ın tetikçisi Yakup Cemil'i şöyle tenkid eder:

"...Bir zaman Yakup Cemil'in yaptığı işi yapacağız ama onun gibi avanakça değil.. Rahmetli, subaylıktan çok külhan beyliğe yakındı. Mayasında kopukluk vardı. Kabadayılığı geçici yapmıyordu." (Yorgun Savaşçı, s. 225)

Kara Kemal, suikast planslayıcısı Şükrü Bey ve avanelerini bazı gerçekleri görmemezlikten gelmekle suçlar:

"Bir türlü kabullenmek istemiyor; 1908'den hemen sonra, Manastır'daki İngiliz cuntasının karşısına, Selânik'in Alaman cuntası olarak çıktığımız anda yenik düştüğümüzü... Bugün de yenilginin sürüp gittiğini..." (Kurt Kanunu, s. 53)

"Daha sonra tenkidlerini şöyle sürdürür: Vazgeçmediniz gitti şu tabanca oyunlarından... Muhalefette düşürmediniz elinizden. İktidarda hiç bırakmadınız. Anlatamadım merhuma... Tabancayla devlet idare edilemeyeceğini... (Kurt Kanunu, s. 5)

Abdülkerim, suikast işine karışan çoğu İttihatçılar'ın bilgi, tecrübe ve kabadayılıkta kendilerini, idarenin yanında yer alan arkadaşlarından üstün gördükleri sebebiyle bu tertibe kalkıştıklarını söyler:

"Kabadayılar, cumhuriyetçi olan eski komitacılara kızıyorlar İstiklâl Mahkemeleri başkanlıklarına.. Sorgusuz morgusuz, keyiflerince adam asabilmelerine imreniyorlar.» (Kurt Kanunu, s. 56)

Kara Kemal, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast tertipleyen İttihatçıları eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ile O'nun gibileri, impartorluğun batırcıları olarak niteler:

"Yahu, İzmir Valisine özel hafiyelik ettiğini bilmeyen kaldı mı, Şevki'nin... Memetçe'den habersiz sigara yakamaz Şevki... Kaçakçılıkla geçinen, uzun zaman yakalanmayan herifin hafiye olduğunu bu memlekette ancak bizim ünlü Maarif Nazırımız Şükrü bilmez içini çekti: Anlaşıyor neden batırabildik koca imparatorluğu on yıla vardırmadan... Bu kafayla becerilirdi bu iş, Abdal Kerim oğlum.. Becerdik." (Kurt Kanunu, s. 57)

"Kara Kemal, Şükrü'nün adamı Abdülkerim'i azarlayarak tenkidine devam eder: Bunca tehlikeli silâh oyunlarına girip çıktınız. Nerde denedin sen bu rezili? İktidara çalışırken denedin. Babam da yiğittir arkasını iktidara verdi mi? Aslına bakarsan biz önce kendimizi, sonra birbirimizi aldattık, komitacılıkta... Aldanmanın, aldatmanın en korkuncu, başarılarımızı kendi gücümüzün sonucu saymamızdır...

—Boşver... İktidarı hak etmemiştik. İmparatorluk bu yüzden battı. Son umudu Ziya Hurşit serserisine bağlamakla bulduk hak ettiğimizi.. Hak ettiğimiz... Rezillikti çünkü..." (Kurt Kanunu, s. 67)

Kara Kemal'e göre; İttihatçıların başlarına ne gelmişse, kabadayılardan ve kabadayılıktan medet ummalarından gelmiştir.

"Düşünüyorum kaç gündür. Başından beri bir çeşit adama güvendik biz. Kabadayı adama... Asker sivil, cahil okumuş, bütün bizimkiler az çok kabadayılardan seçilmiştir. Belki de Makedonya çete boğuşmaları yaptı bunu... Kabadayılarımızın silâhşörlükte kalanlarını gördük, görüyoruz. Vaktiyle kabadayıca ölüp gidenler olmuşsa, sırtını

iktidara dayadığını bildiğinden bunu becermiştir. Kabadayılarımızın bir kısmını zengin etmek politikamızın da iki amacı vardır. Biri Türk işadamı yetiştirip önemli iş alanlarını, Hristiyan azınlıkların elinden almak, Türkleştirmek; ikincisi, zenginlik yaman silâhtır. Bu yaman silahı bizimkilerin, yani bizim kabadayılardan elinde toplayıp kötüsü gelirse yararlanmak..." (Kurt Kanunu, s. 100)

İttihatçılar'ın komitacılık işine gerekli gereksiz soyunmaları da sık sık tenkid konusu olur:

"Gözümün önüne geldi. İttihatçılığın yıllarca temel direği saydığımız komitacılar.. Nasıl aldatmışız kendimizi bebekler gibi... Kanlı işlere bunları biz sürüyoruz sanmışız, bunca yıl.." (Kurt Kanunu, s. 181)

"Daha beteri de bizim iktidarların zora gelince suikastlardan kolaylık ummalarıdır. Büyük politikanın adam kafası kesmek sayılmasının kalıntısı..." (Kurt Kanunu, s. 183)

Kara Kemal, İttihatçı arkadaşlarıyla ilgili en geniş tenkidi evlerine sığındığı Emin Bey'le sohbet ederken yapar:

"Bizim ömrümüz, bütün suçlarımızı muhaliflerimize yüklemekle geçmiştir. Büyük politika sandık bunu... Yatkınmış, alıştık. Daha beteri, en suçlularımıza, en utanmazlarımıza uyararak, doğru söyleyenlere, hiçbir suçu olmayanlara dış biledik yıllarca... Giderek muhaliflerimizle aramızdaki ilintileri hırsızlarımız, alçaklarımız, manyaklarımız belirleyip denetler hale geldi. Bu heriflerin ne kadar rezil, ne kadar işe yaramaz olduklarını... Ne demek işe yaramaz! Tersine kancıklıklarını.. Aptallıklarını... çalıp çırtıklarını bile bile muhaliflerimizi en alçak iftiralarla karalamalarını beğeniyorduk, sırtlarını sıvazlayarak kışkırtıyorduk, mükâfat olarak da çalmalarına, namussuzluklarına göz yumuyorduk. İstiklâl mahkemeleri'nin çoğunlukla bizim ikinci takım döküntülerinden kurulması rastlantı değildir." (Kurt Kanunu, s. 190-191)

"Biz bir avuç asker-memur takımıydık! Koca imparatorluğa yaygın, gizli açık hiçbir politika örgütü yokken, milletin hürriyet istediğini nereden anladık!" (Yorgun Savaşçı, s. 122)

Halil Paşa, eski arkadaşları, İttihatçılar'ın tetikçisi Yakup Cemil'i şöyle tenkid eder:

"...Bir zaman Yakup Cemil'in yaptığı işi yapacağız ama onun gibi avanakça değil.. Rahmetli, subaylıktan çok külhan beyliğe yakındı. Mayasında kopukluk vardı. Kabadayılığı geçici yapmıyordu." (Yorgun Savaşçı, s. 225)

Kara Kemal, suikast planslayıcısı Şükrü Bey ve avanelerini bazı gerçekleri görmemezlikten gelmekle suçlar:

"Bir türlü kabullenmek istemiyor; 1908'den hemen sonra, Manastır'daki İngiliz cuntasının karşısına, Selânik'in Alaman cuntası olarak çıktığımız anda yenik düştüğümüzü... Bugün de yenilginin sürüp gittiğini..." (Kurt Kanunu, s. 53)

"Daha sonra tenkidlerini şöyle sürdürür: Vazgeçmediniz gitti şu tabanca oyunlarından... Muhalefette düşürmediniz elinizden. İktidarda hiç bırakmadınız. Anlatamadım merhuma... Tabancayla devlet idare edilemeyeceğini... (Kurt Kanunu, s. 5)

Abdülkerim, suikast işine karışan çoğu İttihatçılar'ın bilgi, tecrübe ve kabadayılıkta kendilerini, idarenin yanında yer alan arkadaşlarından üstün gördükleri sebebiyle bu tertibe kalkıştıklarını söyler:

"Kabadayılar, cumhuriyetçi olan eski komitacılara kızıyorlar İstiklâl Mahkemeleri başkanlıklarına.. Sorgusuz morgusuz, keyiflerince adam asabilmelerine imreniyorlar.» (Kurt Kanunu, s. 56)

Eski arkadaşı Emin Bey'e içini döken Kara Kemal, bir bakıma İttihatçılar adına günah çıkarır:

"Bir politikacı için en müthiş ceza devletin kendi elinde batmasıdır. Bunun hiçbir özrü yoktur. İmparatorluğu elimize geçirdiğimiz zaman nüfusu 35 milyondur. Yedi düvelin kağıt üstünde de olsa bizim saydığı bir milyon sekiz yüz bin kilometrekare toprağı vardı. Sınırları Kongo'yu, Sudan'ı, Eritre'yi, Somali'yi içine alıyordu. Tunus, Fas, Libya, Mısır, Kıbrıs resmen kaybedilmiş değildi. Bu koca imparatorluk bizim elimizde ölmüştü. Suç ne kadar büyükse, çekilecek cezanın da o kadar büyük olması gerekir. Biz dünyanın en ağır suçunu biraz tartaklanmayla savuşturulur, sandık. Bu anda yüzüme vuran darağacı gölgesi, suikast suçlusu olduğumdan değildir. Emincim... Büyük suçun gölgesidir bu. Tarihin örneğini yazmadığı kurtlar boğuşmasına girip yenik düştük. Kurtlukta düşeni yemek kanundur" (Kurt Kanunu, s. 215)

Doktor Münir, Gazi Paşa'nın serbest fırka ve Halk Fırkasını birlikte destekleyeceğini bildiren Ağaoğlu Ahmet Bey'e biraz da alaycı bir tavırla şöyle seslenir:

"—Buncacık şeyi Talât'ların, Enverler'in akıl edememesi, aptallıklarından değil mi? Akıl edeydiler, ayrıca uygulamayı da becereydiler, ne adam öldürmek gerekirdi ne de milleti katliam etmek." (Yol Ayrımı, s. 38)

Ağaoğlu Ahmet Bey, Fethi Bey'in kendisine, Gazi Paşa'nın partilerine «elli-altmış bin lira» para ve «yetmiş-seksen mebus» vereceklerini söylediğini bildirmesi üzerine Doktor Münir, Ahmet Bey'e şöyle seslenir:

"—Aman haa! Geri kalanlarımız da bu yoldan kıracaklar demek... Halk Partisine sığınıp kefeni yırtan İttihatçı döküntülerini..." (Yol Ayrımı, s. 42)

Doktor Münir, Halk Partisi'nin kodamanlarıyla uğraşıp duran eski İttihatçılara da çatar:

"—Öç almak niyetindesiniz demek!.. Dümbürklüğü bile göze alıp girişmek isteyişin, demek önce bundan, sonra da elbet iktidara da geleceksiniz denk düşürürseniz! Yanılmaktasınız Deli Celâdet! Siz asıl İttihatçılar, artık bir daha iktidara gelemesiniz.» (Yol Ayrımı, s. 107)

Eski ittihatçılar'ın artık iktidar yüzü göremeyeceklerini ise şu sebebe bağlar:

"İmparatorluk sizin elinizde yıkıldı mı, yıkılmadı mı? Sizin elinizde yıkıldı. Bu öyle bir suçtur ki, rastlantı bile olsa, cezası tarihten kesinlikle silinmektir. Aslına bakarsan, sizin Halkçılar'la görülecek hesaplarınız, üzerinde çekişeceğiniz herhangi bir meseleniz de yok olmak gerek! Siz koca bir imparatorluğu on yılda yıktınız..." (Yol Ayrımı, s. 107)

Doktor Münir, İttihatçılık maceralarını arkadaşının kızı Ayşe'ye şöyle anlatır:

"...Bu ölüm bunaltısı içinde, bir tek umuda varabilmışiz «Hürriyet gelecek, Abdülhamit'i despotluğuyla beraber sürüp atacak! Sonra her şey, birden düzelecek! «Nasıl?» diye sormayı hiç kimse aklına getirmiyor! imparatorluğun gerçekleri nedir? Hiçbir fikrimiz yok! Hürriyetin ilânından sonra bile bu böyleydi. Bizim hürriyet, Avrupa'yı bugünkü hale getirmiş cankurtaran." (Yol Ayrımı, s. 214-215)

B- İTTİHATÇILARA YÖNELTİLEN İTHAMLAR

1. Gâvurluk, Dinsizlik İthamı:

Dayısı Yüzbaşı Cemil, Enver'e «İttihatçı»nın ne demek olduğunu sorunca, küçük yeğen Hacı Bakkal'dan öğrendiğini dayısına aktarır:

"—İttihatçı mı? Savaşta bunlar yendirmiş bizi.. Vatan hainiymiş bunlar... Bildiğin gâvur." (Yorgun Savaşçı, s. 12)

Doktor Reşit Bey'in Bekirağa bölüğünden kaçırılması sırasında, olayı gören bir lâz hoca tıkanırcasına şöyle bağırır:

"Boz tomofiil... Biri şapkalı, dört İttihatçı gâvuru..." (Yorgun Savaşçı, s. 44)

Doktor Münir'in hizmetlerini gören Gülnihal Kalfa da İttihatçıları «gâvurluk»la suçlar:

"—Biz hamdolsun Müslümanız efem... Gâvurluktur efem, İttihatçılık..."

Ölüyorum deseler, su vermem İttihatçı gâvurlarına bendeniz efem... Evimizi basmadılar mı? Sizi sürgüne götürmediler mi?» (Yorgun Savaşçı, s. 102)

Milli mücadele yıllarında İtilafçılar da «gâvurluk»la suçladıkları İttihatçıları yakalatmaya çalışırlar. Bu maksatla da halka şu tenbihte bulunurlar:

"İttihatçı gâvurlarına kanar da, iş çevirmeye kalkarsanız, müslümanı bire kadar kırdırmış olursunuz. Bize haber vermeden hiçbir şey yapmayın! Uyuyan yılanı kıstırtmayalım.» (Yorgun Savaşçı, s. 247)

İttihatçı düşmanı Gâvur Efe de Akhisar'a halkı direnmeye hazırlamak için gelmiş Bekir Sami Bey grubuna şöyle bağırır:

"—Çıkın kasabamızdan İttihatçı gâvurlar... Çıkın toprağımızdan... Ulan sizi, diri diri yakınca ne lâzım gelir Conlar!.. Sizi yakmayınca olur mu? Yemin verdim Nizamettin Hoca'ya, üçten dokuza yemin... Birkaç farmason gebertmeyince bana dur durak yok.. Gidi boz düşmanlar.. Gidi gâvur Enver'in gâvur askerleri..." (Yorgun Savaşçı, s. 299)

Hizmet eri Kör Şaban, onbaşidan Anzavur'a dâir işittiklerini Yüzbaşı Cemil'e anlatırken, Anzavur'un şu sözünü üzerine basa basa aktarır:

"—İttihatçı domuzlarını, Millici gâvurlarını bitirsem gerekir. Bitirmedikçe bana kılıcı kına koymak yoktur." (Yorgun Savaşçı, s. 379)

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele kıpırdanışlarını bastırmak için bütün ülkeye şu sözü yayarlar:

"—Her müslümana bir millici gâvuru öldürmek Allah'ın emri" (s. 380)

Kör Şaban'ın kafasını çelmeye çalışan onbaşı O'na İstanbul'un işgâline de İttihatçıların sebep olduğunu söyler:

"—Bizim yüzümüzden basmış binbaşım.. Bizim millici gâvuru olmamızdan..." (Yorgun Savaşçı, s. 380)

Yine Kör Şaban'ın kulağına ulaşan rivayetlere göre, Anzavur halka şu yemini ettirmekteymiş:

"Her biriniz, kalpaklı İttihatçı geberteceksiniz, cennetlik olalım dersiniz." (Yorgun Savaşçı, s. 419)

Bursa'da bulunan ve saray ile Mustafa Kemal arasında ikili oynayan dolayısıyla milli Mücadeleye zarar vermeğe başlayan Yusuf İzzet Paşa'yı teslim almaya hazırlanan Yüzbaşı Selâhattin, arkadaşı Yüzbaşı Cemil'le bir durum değerlendirmesi yaparken şöyle der:

"—Orduya kimsenin güveni kalmamış.. Subayları hiç sevmiyorlar. İstanbul'un saldığı sarıklı bozguncular için biz conuz, farmasonuz.. Hepimiz İttihatçı gâvuruyuz." (Yorgun Savaşçı, s. 431)

Gizlendikleri çiftlikte tanıştığı Toptancı Şaban söz sırasında Abdülkerim'e şöyle der:

"—Duymadın mı, vah yazuk! Gazi Paşamızın canına kasdettiklerini hiç mi duymadın, İttihatçı gâvurların..." (Kurt Kanunu, s. 128)

Samimiyet ilerledikçe toptancı İttihatçılar konusunda Abdülkerim'i aydınlatmaya başlar:

"Çünkü komitacıdır bunlar.. Komitacı demek.. Gâvurdan kötü... Bir komitacı, «Müslüman olayım» dese bikez gâvur dinine girmeden töbesi kabul değil..." (Kurt Kanunu, s. 130)

Sözü daha sonra Gazi Paşa'ya getiren toptancı Şaban, O'nun hakkında balangıçta nasıl yanıldıklarını anlatır:

"Gazi Paşamızı, İsmet Paşamızı, ordu babası Fevzi Paşamızı vede bütün kalpaklı takımını, din düşmanı domuz İttihatçı gâvuru bellediydik. «Heyvah, farmason-bolşevik eline düştüldü. Din iman, ırz namus ayak altında kaldı» diyerekten gizliden döğünmekteydik." (Kurt Kanunu, s. 132)

Şaban'a göre memleketin şimdiki halinden endişe duymak yersizdir:

"Bana sorarsanız, müslüman azalmamıştır, vaktiyle İttihatçı gâvurların korkusuna çıkamayanlar, bu kez tekbir getirerek dışarı uğramıştır." (Kurt Kanunu, s. 136)

Toptancı Şaban, Abdülkerim'e itttihatçılar hakkında atıp tutur:

"Başı kırmızı fesli domuz İttihatçı gâvurlarını hiç görmemişiz gibi..." (Kurt Kanunu, s. 136)

"Osmanlı neden göçtü gitti? Çünkü İttihatçı gâvurlar mülkü Alaman'a peşkeş verdiler ve de bedeli bölüşüp savuştular." (Kurt Kanunu, s. 137)

2. Vurgunculuk, Hırsızlık İthamı:

Mahir dayısı ile yengesinin, kendisini zorla İttihatçı mebus Alâaddin Bey'e vermeye kalkmaları üzerine olayı duyan Nihad, sevgilisi Muazzez'e duygularını açıklarken onları vurgunculukla, vicdansızlıkla itham eder:

«—Ne biçim insan bunlar?.. Ne acayip mahluklar! Bunların mefkûreleri nedir? Ne için yaşıyorlar?.. Vatanları yok, vicdanları yok, Allah'a da, güzelliğe de, fazilete de inanmıyorlar... Çanakkale'de gözlerimin önünde kafaları futbol topu gibi, kopararak havaya fırlayan Türk gençleri bunlar için mi can verdiler? Tevekkeli değil, ordu, ahali açlıktan, hastalıktan kırılıyor. İki milyon kilometre murabba arazinin mahsullerini İstanbul'da üç beş yüz kişi yiyor. Yine kör boğazlarına doymuyorlar. Hay Allah topunu kahr ismiyle kahretsin...» (Mahşer, s. 87)

Konuşmanın başka bir yerinde de Mahir ve Alâaddin gibi soysuzların, milletin fedâkâr evlâtları cephelerde can verirken vurgunculukla servetlerine servet kattıkları anlatılır:

«...Ben Arıburnu'nda en korkak bir ihtiyat zabitanın bir düşman bombasını yerden kapıp tekrar düşmana attığını gözlerimle gördüm. Artık eski Yunan masalları beni hiç şaşırtmıyor. Bunları âdi vak'alar gibi hatırlıyorum. Bunlar, gençliğin Boğaz'larda yaptığı harikalar yanında âdi vakalardır Muazzez Hanım. Biz mebus Alâaddin Bey için mi harp ettik? Tuh! Hepsinin Allah cezasını versin, Çünkü Türk kanunları buna muktedir değil.» (Mahşer, s. 88)

Romancı, Mahir Bey ile eşi Seniha Hanım'ı okuyucuya bir kahraman vasıtasıyla, şöyle tanıtır:

"—Evet... bu Mahir Bey ailesi enterasandır. O kadın ve o herif tam vızıyotipdirler. Elele vermişler. Levâzımın anbarını iki büyük fare gibi yutuyorlar. Karılarını bu işlerde kullanan üç dört tip daha tanırım. Bir tüccar daha vardı. Karısı güzel bir İslâvdir. Her suistimalde bu kadının parmağı bulunur. Nazırlarla, saray adamlarıyla yatar. Âşıklarını evine bile alır, kocası aldırılmaz." (Mahşer, s. 95)

Bu vurguncuların, söz sırasında idealistliği kimseye bırakmadıkları da şu sözlerle dile getirilir:

"...Mefkure, mefkure!» diye haykıranlardan yayan yürüyene rastgeldiniz mi? Hepsi yaz mevsimi Büyükada'da, kışı Beyoğlu'nda ve gecelerini (Sırkal Daryen)'de geçiriyorlar. Bu gibilerin çoğu, ağızlarından (Mefkure) kelimesini düşürmeyerek milyoner oldular." (Mahşer, s. 97)

Nihad, cepheden döndükten sonra memleketin haline bakarak büyük bir hayal kırıklığı yaşar. O'nun bu husustaki duygularına romancı tercüman olur:

"Niçin söylemedi ki, bir Türk'ün en badbaht olduğu yer Türkiye'dir; harp cepheleri şehirlerden daha güzeldir, daima namuslu Tütöler, ölümü, Türkiye'de hayata tercih etmişlerdir. Niçin ona haber verilmedi ki, cepheden dönerek memleketine girenler, sürüneceklerdir, niçin demediler ki, Türkiye bir mahşerdir, orada masumlar, temizler, âlicenaplar, faziletkârlar, hasbiler, iyi niyet sahipleri ve büyük kalpli insanlarla reziller, çalıp, çırpanlar, imansızlar, türediler, sonradan görmeler, seviyesizler, sütü bozuklar, hainler ve katiller omuz omuza yürür, gezer, sevilir, yaşar, karışık korkunç bir kütle gibi kımıldarlar ve niçin haber vermediler ki, buranın, bu toprağın hakiki sahipleri bu türediler, bu rezillerdir. Kanun ve mahkeme, nüfuz ve zabıta, devair onlarındır. Onlar ki bir türedi nesildirler, yalnız kendi ömürlerini iyi sürmek için memlekete kahraman görünerek toprağı satarlar." (Mahşer, s. 277)

Ahmet Kerim, Halil Paşa'nın oğlu Ömer Bey'in, İttihatçı hükümetin nazırlarının çalıp çırtıkları paranın hasediyle tutuştuğunu, şu sözlerle dile getirir:

"Şu Maliye nazırının filân istikraz işinden ne kadar komisyon aldığını, bu Nafia nazırının filân imtiyaz meselesinden ne kadar para çaldığını veya kumandanın hissesine Yıldız yağmasından ne pay düştüğünü hesap ile gecesini gündüzüne katacağı ve bunun hasediyle bir kor gibi için için yanıp tutuşacağı yerde..." (Hüküm Gecesi, s. 37)

Ömer Bey'in yegâne arzusu tekrar ikbâle erişmektir. O, bu maksatla nazırların vurgunculuklarıyla ilgilenir:

"Ömer Beyefendi nazırların ne kadar komisyon aldıklarını ve ne kadar para çaldıklarını öğrenip bilmekten ve bununla kendi devrinin ahlâkça şimdiki devre üstünlüğünü ispat ederek, tekrar ikbâle geçmekten başka bir şey istemiyordu." (Hüküm Gecesi, s. 38)

Sakallı Vasfi, İttihatçılar'ın siyasi krize düşmeleri üzerine Hürriyet ve İtilâf'a üye olur:

"Bu fırkaya girdiğine ilk zamanlar pişman olmadı. Hürriyet ve İtilâf bir gün hükûmete geçecek, Vasfi Adliye Nazırı olacaktı. Fırka'nın hükûmete geçeceğinden emindi. Çünkü, Hürriyet ve İtilâf Rum Patrikhanesiyle birleşmişti, Moskof Çarına da İstanbul'u vaadetmişti. Fakat bütün ümitler boşa çıktı. Vasfi, İttihat ve Terakki'den kovulduğuna kahrlandı..

...Ancak Sakallı Vasfi, İttihatçı olmadığına, en çok, Harbi Umumide yandı. İnsan 1914, 1915, 1916 senelerinde Enver Paşa'nın, Cemal Paşa'nın elini sıkmalıydı." (Üç İstanbul, s. 385)

Yazar, Sakallı Vasfi'nin İttihatçı olmadığı için neleri kaybettiğini açıklarken İttihatçıların vurgunculuklarını da dile getirmiş olur:

"Vasfi, muharebede İttihatçı olmadığı için neler kaybettiğini düşünüyordu; Alman markı dolu İngiliz kasası... Kapısı İstimbotlu yalı... Abteshanesi kaloriferli konak... Pahalı metres... Viyana seyahati.. Berlin ticareti..." (Üç İstanbul, s. 385)

Belkıs, Adnan ve İttihâd ve Terakki'nin gözden düştüğü günlerde Ahmet Rıza Bey'i ve İttihatçıları hırsızlıkla suçlar:

"Fakat sarayın eşyası, meydanda yok. Ahmet Rıza Bey kahvelerini Abdülhamid'in aldın fincanlarıyla içiyormuş." (Üç İstanbul, s. 472)

O günlerde çıkan bir gazete haberinde ise üst seviyedeki İttihatçıların ortak olduğu bir şirketten söz edilir: (s. 601)

"Şirket mi? Çete mi? Dışı şirket, içi çete! İnsan kaniyle hâlâ ıslak olan pencerelerinde bir zamanlar hükümet nüfuzunu tutan üç canavar, Harbi Umûmi'nin en siyah günlerinde aralarında bir şirket yapıyorlar...

Şirketin sermayesi: Bremen'den alınan bir beheri 200 kamaralı dokuz vapurdur.

Şirket azaları: 1) En koyu İttihatçılardan Adnan Bey! 2) Akrabasından bir kadının adını şirkete girerken namı müstear olarak kullanan Paşa! 3) İtalya'da intihar eden Moiz dö Navara Efendi!" (Üç İstanbul, s. 601)

Roman kahramanı Nimet, İttihatçıların «Şevketli» devirlerine, II. Abdülhamid'i tahttan indirdikten sonra kavuştuklarını söyler:

"Amma İttihatçılar, asıl şevketli devirlerine bundan sonra başlayacaklar..." (Abdülhamid Düşerken, s. 259)

Anzavur'un yazdığı ve el altından Kuvâ-yi Milliye askerlerine dağıtılmak istenen bir mektupta da İttihatçılar «haydutluk» la suçlanır:

"Ayaklanan Müslümanlar Muhammediye Partisi'nden başka, partilerin topuna lânet ederek sevgili padişahımızın hilâfeti başına toplanarak İttihatçı ve Farmason melunların on yıldan beri bu azametli islam hükümetini çetecilik ve haydutlukla ne hallere getirdiklerini en âdil akıl sahibi anlar. Ve bunlara lânet eder. Hepimizi eşkiya diyerek ne şiddetli hallere koydular. Hakkınızda kullanılan kuvveti unutma... Şehit çocukları, kadınları ot, toprak yedikleri vakit, açıkla şehit ettikleri vakit, onları evlerinde hükümet memurları ve şube hainleri, helvalar ve kuzu ziyafetler!..." (Yorgun Savaşçı, s. 394-395)

Aralarında fesat ve fitne çıkarıldığı için bin bir zahmetle toplanan askerler bir fırsatını bulunca kaçarlar. Sığındıkları mazereti ise, Kör Şaban şöyle nakleder:

"...Bu Contürk subayları, aydan aya, eşek yükleriyle para alacak diye, biz burada at gübresi mi temizleyeceğiz? Padişahımızın «Askerlik paydos» fermanı varken, kendimizi Anzavur Paşa'ya mı kırdıracağız diyerekten geçip gitmiş reziller..." (Yorgun Savaşçı, s. 415)

I. Dünya Savaşı'nın memlekete getirdiği sefalet ve yoksulluktan bahsedilirken de söz döndürölüp dolaştırılıp ittihatçılar'a getirilir:

"Fakat yeni rejimin efendileri için yok yoktu. Sofralarında kuş sütü bile eksik değildi. Askerden, millettten çalıp çırpıyorlardı. Ve bu yeni efendiler, palaslar kuruyorlardı. Kim ne çaldı ise palasına o ad veriliyordu..." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 31)

Yazar, vakanın akışını durdurarak cephedeki Halet'e seslenir ve İttihatçılar'ın cephede vuruşanların mallarını nasıl yağmalamaya çalıştıklarını duyurur:

"Evet Halet, sen üzülürsün diye annen sana yazmamıştı, Ada'daki eviniz bir dönme İttihatçı'ya rehin edildi..." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 33)

Kara Kemal'in arkadaşı Emin Bey de İttihatçıların yağmacılığı karşısında Cemiyet'ten ayrılır:

"Arada bir, ölmüş sakat çocuğu gibi, derin bir acımayla hatırladığı İttihat ve Terakki'den salt bu tartaklanma sebebiyle ayrılmış değildi. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi şaşkınlığı içinde yaşadığı 31 Mart rezaletinden sonra, cemiyetten çekilmesini çocukluk arkadaşı Kara Kemal Bey önlemişti ama, I. Dünya Savaşı'ndaki açık yağmada lekelenmek korkusunun önünde, hiç bir mantık dayanmamıştı." (Kurt Kanunu, s. 171)

Emin Bey, kız kardeşine Kara Kemal'le ilgili şunları söyler:

"—Kara Kemal Bey'in nazırlığı gelişi güzel nazırlıklardan değildir, Küçük abla! Kocaman imparatorluğun kaderini elinde tutan birkaç kişiden biriydi, belki de bir aralık, birincisi... Salt politikada kalmadı Kara Kemal Bey... Milletin açlık tokluk sorumluluğunu yüklendi. Olağanüstü zamanlarda açlık-tokluk işleri, ayrıca insanların ahlâklarını da ilgilendirir. Demek ki, toplumun ahlâk sorumluluğunu da yüklendi. İnsanları zengin etmek iktidarı elindeydi. Canının istediğine milyonlar kazandırdı." (Kurt Kanunu, s. 176)

Falih Rıfki bazı mebusları kastederek şöyle bir değerlendirme yapar.

"Fakat, İttihat ve Terakki devrindeki nüfuz kazançlarına hasret çeken veya Kuvâ-yi Milliye'nin çetecilik günlerinde, vurgun ve yağma zevki tatmış olanlar, Gazi'nin yanında ve Meclis'te idi. Birçoklarının, inkılâp umurlarında bile olmadığını biliyordu." (Yol Ayrımı, s. 82)

3. Komitacılık, Zorbalık İthamı:

Yazar, roman kahramanına İttihatçılar'ın okullarda kendi ideolojileri doğrultusunda gençler yetiştirdikleri yolunda bir tenkid yaptırır:

"Bu gidişle, vatan ve hürriyet aşkı, bir nevi İttihatçılık taassubu hâlini alacak, vatanperverlikle komitacılık aynı manayı ifade edecekti." (Hüküm Gecesi, s. 127)

Gazeteci ve muhalefetin yegâne maliye mütehassısı Zeki Bey'in de bir akşam, Samim gibi evine giderken karanlıkta arkasından vur(ulması) üzerine, yazar şu değerlendirmeyi yapar:

"Bu, İttihat ve Terakki'nin muhalefete en sakar darbelerinden biriydi." (Hüküm Gecesi, s. 141)

İttihatçılar zorbalığı bir türlü elden bırakmazlar:

"İttihat ve Terakki kabalıkta ve budalalıkta, muhalefetle yarışma halinde idi." (Hüküm Gecesi, s. 143)

İttihatçılar'ın basına baskı uygulamaları da şöyle ifade edilir:

"Gazeteler susturulduğu için onun yerine geçen halkın muhayyelesi her gün, yeni bir şey doğuruyordu. Meğer ayaklanan yalnız Arnavutluk değilmiş." (Hüküm Gecesi, s. 156)

Ahmet Kerim de sohbet ettiği genç gibi, İttihatçılar'ı komitacılıkla suçlar:

"İttihat ve Terakki neye dayanıyor? Yine siz söylemişsiniz: Balkan komitecilerinden öğrenilmiş birkaç basit milliyet ve ihtilâl düstûruna..." (Hüküm Gecesi, s. 187)

Roman kahramanına göre, hükümeti zor kullanarak ele geçirmeleri, İttihatçılar'ın komitacılığı sürdürdüğüünün en açık delilidir:

"İttihat ve Terakki tam bu sırada bir «hükümet darbesi» teşebbüsünde bulundu." (Hüküm Gecesi, s. 189)

İttihatçılar'ın icraatlarına bakarak İttihatçılığı tarif ederken Ahmet Kerim, onların zulüm ve vahşet sergilediklerini dile getirir:

"Devlet ve hükümet işlerinde lâubalilik, millet arasında münafıklık, zulüm de, vahşet de bir çeşit ittihatçılık demektir." (Hüküm Gecesi, s. 208)

Hafiyelerden çok çeken İttihatçılar, iktidar olduklarında buna son verecekleri yerde kendileri de hafiye kullanmaya başlarlar:

"İttihat ve Terakki polisi (bunların) her birinin arkasına bir sivil polis koyar." (Hüküm Gecesi, s. 242)

İttihâd ve Terakki merkezinde Cemal Bey'le görüşen Talât Bey, Cemal Bey'e şöyle seslenir:

"Var ol, temizledin, tertemiz ettin şu İstanbul'u!..." (Hüküm Gecesi, s. 300)

Talât Bey, Cemal Bey için şöyle düşünür:

"İttihat ve Terakki'nin yok edici yumruğu bu yağız ve kızıl sakallı adamda belirmişti." (Hüküm Gecesi, s. 300)

Yazar, Hürriyet ve İtilâf'tan bahsederken, İttihatçıları da eleştirir:

"Hürriyet ve itilaf, tüfekli azası oldukça İttihat ve Terakki'ye benzeyeceğini umuyordu." (Üç İstanbul, s. 574)

Bir ara ciddi bir sendeleme geçiren İttihâd ve Terakki için yazar şu değerlendirmede bulunur:

"İktidar mevkiine özellikle zor kullanarak el koyanları birkaç ay içinde yıpratıp tükürükler ve kanlar içinde yere seren şehir, adına hâlâ Bizans da denilen hilafet ve saltanat şehri, İttihat ve Terakki'yi gerçekte iş başına da gelmemişken düşüreceğe, yeneceğe, perişan edeceğe benziyordu." (Abdülhamit Düşerken, s. 203)

Daha önce, Şemsi Paşa'yı vuran Atıfı da kadın kılığında kaçırmış olan Yüzbaşı Cemil, Patriot Ömer'i de aynı yolla kaçıırken şöyle düşünür:

"Biri çıksaydı da, «Hürriyet'ten sonra sen bu işi bir daha yapacaksın» deseydi, terslerdim herifi..." (Yorgun Savaşçı, s. 93)

Baytar Rasim, Abidin ve Şükrü Bey gibileri, Gazi Paşa'ya suikasta iten de komitacılık ruhudur. Yazar bu durumu şu şekilde dile getirir:

"Yüz kere söyledim bunları Şükrü'ye Rasim'e, Abidin'e... Hele Abidin kaltabanı... Önce sıvan, yumurta kapıya gelince, al yanına sarı köpeği, savuş İstanbul'a... Bekle ki, Ziya Hurşit rezili, çıkarsın ocaktan senin kestaneleri... Akılları sıra, sırtı da gelse karnı da gelse kazanmış olacaklar. Ya Sarı Paşa'dan kurtulup devlete konacaklar, ya da durmadan para sızdıran suikasttan başka söz etmeyen belâyı başlarından atacaklar. «İt dişi domuz derisi» deyip kaytarmak..." (Kurt Kanunu, s. 58)

Toptancı Şaban'da bu suikastçılardan bahsederken Abdülkerim'e onların komitacı olduklarını söyler:

"Çünkü komitacıdır bunlar... Sizin oralarda duyuldu mu bu komitacı lafı... Komitacı demek... Gâvurdan kötü... Bir komitacı, «Müslüman olayım» dese, bikez gâvur dinine girmeden töbesi kabul değil... Sayki kızılbaş-alevi hesabı... Komitacı kısmı vurucu olur. Hemi de gayet kıyıcı olur. Bunların üstünde, dörder tabanca, dörder Alman

bombası, keskinliği ustura aratmaz birer gaddare varmış ki, zehir..." (Kurt Kanunu, s. 130)

Gazeteci Murad, dayısı Emin Bey'e İttihatçı Cemiyet'e nasıl girdiğini sorarken, bu cemiyet mensuplarının kanlı eylemlere girdiklerini vurgular:

"Nasıl girdin öyleyse İttihat-ı Terakki Cemiyetine? Gece vakti, gözlerin bağlı, nasıl çıktın yola?.. Nerden buldun tabanca üstüne yemin etmek gücünü? Nasıl başaracaktın, senden istenecek kanlı ödevleri?" (Kurt Kanunu, s. 167)

Kara Kemal de İttihatçılar'ın içine karışmış fedailerden bahsederken, onların zorbalığını dile getirir:

"Başkaca. bunlar her öfkeli baktığım adamı öldürmeye atılmak gösterisi yaparlardı. Söylemesi ayıp, benden bir aferin alabilmek için, kolayca adam öldürebilirlerdi. Bunun düşmanlığıdır." (Kurt Kanunu, s. 189)

Kara Kemal, aralarındaki bu komitacılardan hep rahatsızlık duymuştur. Bunu şöyle anlatır:

"—Başımdan beri sevmedim ben, bizim komitacıları... Çok zorda kalınca kullanmadım değil ama, kullanmak başka, sevmek başka... Yakup Cemil işinde başarı elverseydi, temizleyecektim hepsini... O zamandan beri dişbiler bu takım bana..." (Kurt Kanunu, s. 189)

Yazar, Kara Kemal'den bahseder de İttihatçılar'ın komitacı yönünü belirtir:

"Kara çetenin ruhu yeniçerilik, hazıryeme zorbalığıdır. Varlığı uydurma değildir. Bu kara çete ki, Meşrutiyetle İttihat ve Terakki içine girmeyi, burdan hükûmeti ele geçirmeyi becerdi. Ve sonunda koca kıtalar

pahasına düştü, bir takımını öldü, öldürüldü, bir takımını esirlikten gene milletin alicenaplığı sayesinde kurtuldu geldi. Kara Kemal işte bunlardan biridir..." (Kurt Kanunu, s. 192)

Bir konuşma esnasında Ağaoğlu Ahmet Bey, Avukat Celalettin'e şöyle seslenir:

"Eski komitacı değil misin? Aklın fikrin asıp kesmede." (Yol Ayrımı, s. 17)

Avukat Celâlettin'in eski bir arkadaşını, yazar bize şöyle tanıtır:

"...Sonunda başveznedar ki, eski İttihatçılar'dan Arnavutoğlu'dur. Celadet Bey'in Makedonya çeteliğinden kan kardeşidir." (Yol Ayrımı s. 192)

Romancı, kahramanına, İttihatçılar'ın komitacılığını kesin bir ifadeyle söyletir:

"İttihatçılar, komitacı adamlardır vesselam!" (Dersaadette Sabah Ezanları, s. 111)

4. Masonluk, Farmasonluk İthamı:

Paris'te, Hikmet'in yardımına iyi niyetle koşan tek insan Dr. Pienot'tur. O'na baba şefkatiyle yaklaşır. Bir gün Doktor Hikmet'e şu soruyu sorar:

"Sakın, siz Farmason olmayasınız... Zira, Mösyö Lavalier'e, sizin Jeune Turc'lerden olduğunuda bana söylemişti. İşittiğimize göre Jeune Turc'ler umumiyetle «Farmasonmuşlar»" (Bir Sürgün, s. 281)

Üç İstanbul'un kahramanı Adnan da Mason'dur. O'nun mason olduğu, ölümü üzerine gazetede çıkan bir ilândan anlaşılır. «Türkiye Masonluğu Maşriki Âzamı» namına verilen ilânı gören «Bozdoğan Kemerî'nin imamı» şöyle bağırır:

"__İnanmazsanız okuyun işte! Bu herif gâvurdur demez miydim size!" (Üç İstanbul, s. 628)

Kör Şaban, «Kuvâ-yi Milliye» sözünün anlamını sorduğu Yüzbaşı Cemil'den. «Milli Kuvvetler demektir» cevabını alınca, bu defa komutanına şu soruyu yöneltir:

"Töbeeee... Türk milletinin kuvvetleriyse, neden gâvur-farmason sayılmaktayız biz?" (Yorgun Savaşçı, s. 378)

Millî mücadele öncesinde, adım adım düşman işgâlinin ilerlediği günlerde, Batı Anadolu'da Kuvâ-yi Milliyecilere karşı yürütülen iftira kampanyası arasında, halkın içinde bulunduğu durum şöyle özetlenir:

"Anzavur gelirse, ben seni nasıl astıracağımı düşünüyorum. Milliciler kazanırsa, sen beni hangi iftirayla bitirebileceğini tasarlıyorsun. Orduya kimsenin güveni kalmamış... Subayları hiç sevmiyorlar. İstanbul'un saldıgı sarıklı bozguncular için biz conuz,

farmasonuz. Çıkarımız için dünyayı ateşe veriyoruz. Kan dökmekten bıkip usanmıyoruz. Hepimiz İttihatçı gâvuruyuz. İttihatçı, yani koca memleketi on yılda bu hâle getirenler..." (Yorgun Savaşçı, s. 431)

Anzavur, yazdığı bir mektubu el altından askerlerin ve halkın arasına ulaştırarak onları Kuvâ-yi Milliye'den soğutmaya çalışır:

"...Padişahımızın hilâfeti başına toplanarak İttihatçı ve farmason mel'unların on yıldan beri bu azametli İslam hükûmetini çetecilik ve haydutlukla ne hallere getirdiklerini en âdil akıl sahibi anlar ve bunlara lânet eder." (Yorgun Savaşçı, s. 394)

Saray tarafından halk arasına gönderilen hoca kılıklı ajanlar, halkı milli mücadeleden vazgeçirmek için vatansever ve idealist Türk subaylarını farmasonlukla itham ederler:

"Bu contürk subayların lâfına bakmayın! Bunlar tüm farmason... Hepsinin dini imanı para... Bunlar, cehenneme gider misin? denildikte, «Aylık kaç?» diyen gözü doymaz takımı..." (Yorgun Savaşçı, s. 415)

Romancı, Trablusgarb'ın elimizden alınmasını, Osmanlılar'ın o zamanki Roma büyük elçisinin İtalyanlar'ın hizmetine girmiş olmasına bağlar. O'na göre, sonradan sadrazamlığa kadar yükselmiş olan bu büyük elçi, büyük ihanetinin cezasından mason oluşu dolayısıyla yakasını kurtarabilmiştir:

Kara Kemal, Emin Bey'le sohbet ederken, sözü bir ara Cavit Bey'e getirerek şöyle der:

"Bakalım bu kıyamette, mason kardeşleri bizim Cavit'i koruyabilecekler mi?

—Masondu değil mi?

—Ne demek mason... Maşriki Âzam'ın vekiliydi bir aralık..." (Kurt Kanunu, s. 194)

"..Meydana çıkan ihanetinden dolayı muhakeme ve idam edilmesi isteniyordu. Kellesini, İttihat ve Terakki ve İtalyan Mason Locası'na mensup oluşundan dolayı kurtarabilmiştir." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 7)

Gazi'nin Serbest Fırka kurma girişimi için dolaşan söylentileri de Dadal Efendi şu şekilde özetler:

"...Kimi der, «İsmet Paşa'yı düşürmeye yaptı, çünkü başka yolu kalmadı idi.» Kimi der, «Dostu düşmandan ayırmak için yaptı ki, Selbese soyunan avanakları İttihatçı farmasonları, hesabı bir gece toplayıp İstiklâl Mahkemesi'ne doldurup asakoyacak» ki, pisliği temizleyecek kurban olduğum dipten doruğa! demekte." (Yol Ayrımı, s. 70)

Mahmut Celâlettin (Deli Celâlet) Bey'in baldızı Şükran Hanım, eniştesinin bürosunda staj yapan Kadir'e, bir sohbet anında şöyle der:

"...Enişte Beyim'in mason olduğunu biliyor musunuz?

__Hayır.

__Masondur. Hem de ileri gelenlerinden..."

(Yol Ayrımı, s. 146)

Avukat Deli Celâlet'in mason olduğu, gazeteci Murad ile Kadir'in şu konuşmalarından da anlaşılmaktadır:

"Biz görmeyeli,oğlum, sen epeyce bilgilenmişsin!... Yoksa bunlar Mason kırması Deli Celâlettin Bey'in akılları mı?" (Yol Ayrımı, s. 158)

Yazar, roman kahramanlarından Nevres'ten bahsederken, O'nun mason olduğunu vurgular:

"Fransızca'yı çoktan sökmüş. Fransız İhtilâl-i Kebiri'ni inceliyor; Mason localarıyla, gizli Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle yakından ilgili. Darülfünun'a geçer geçmez, Cemiyet'in "Fedaileri" arasına katılması, Teşkilat-ı Mahsusa'ya intisabı, bundan ileri gelmiştir." (Dersaadette Sabah Ezanları, s. 68)

Makedonya'daki kargaşanın konu edildiği bir sırada yazar, olanları şöyle özetler:

"Neler işitiyorlar, neler: Jön Türkler'in İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selânik merkezinden başka, Manastır, işkodra ve Yanya'da "alenen" faaliyete geçmiş. Üyelerinin "kısm-ı Küllisi" Üçüncü Ordunun genç subayları. Bulgar komitacıları da onları destekliyormuş. Daha kimler canım, mason locaları, "amele makulesi", ecnebler!" (Dersaadette Sabah Ezanları, s. 193)

5. Vatan Hainliği, İmparatorluk Yıkıcılığı İthamı:

Doktor Haldun, Habibullah'ın duygulu konuşmasını takdir eden Adnan'a öfkeyle şöyle bağırır:

"—Sen sus eski İttihatçı! Arkadaşlarınla memleketi üç senede batırdınız!.. Sen kendini unutturmaya bak. Gocuklu, kalpaklı üç Rumeli ihtilâlcisi, sarıklı, sakallı beş Hint askerine bir vatan verdi. Cehaletin vahşete hediyesi oldu koca ülke!.." (Üç İstanbul, s. 553)

Adnan'ın cenaze töreninde Habibullah, merhumun son zamanlarda geçim sıkıntısı çektiğini söyleyince eski Ataşenaval Naşit, bu sözden alınır ve yanındaki Prens Hasan'a dönerek Adnan'a nasıl el uzattığından bahseder:

"—Şerefime yemin ederim Altes, dedi. Ben bu Adnan Bey'e bakacaktım. Fakat bir gün fena halde canımı sıktı. O günden sonra kovdum. Bunlara acımamalı Altes! Bunlar bir sürü memleket hainleridir; kendisini bende hanenize almıştım; o zaman merhume Belkıs da sağdı. Fakat hiçbir gece rahat yemek yiyemedik, hep İttihatçı propagandası..." (Üç İstanbul, s. 634)

Doktor Reşit'in ölümüyle ilgili olarak mahalle bakkalından duyduğu şeyleri heyecanla dayısı Cemil'e anlatan küçük Enver, kendisine, "İttihatçı ne demek?" diye soran Yüzbaşı Cemil'e şu cevabı verir:

"—İttihatçı mı? Savaşta bunlar yendirmiş bizi... Vatan hainiymiş bunlar... Bildiğin, gâvur..."

"—İttihatçıların gâvur olduğunu kim söyledi sana?"

"—Hacı Bakkal..." (Yorgun Savaşçı, s. 11)

Cemil, Doktor Münir'i Arap Maksut'a tanıtırken, O'nun ilk İttihatçılar'dan olduğunu ve 31 Mart'tan önce Cemiyet'ten ayrıldığını söyler. Bunun üzerine Arap Maksut, "Bıraktı da neden lâfını edersin pisin?" (s. 51) diye sorunca, Cemil, O'nu ve şahsında bazı İttihatçıları ön yargılı oldukları için şu sözlerle kınar:

"—Pis mi? Daha hiçbir şey kaybolmamışken, "siz bu memleketi batıracaksınız bu gidişle..." dediği için mi pis?..." (s. 51) (Yorgun Savaşçı, s. 51)

Patriyot Ömer, Cemil'le sohbet sırasında, içine düştükleri durumu analiz ederken, İmparatorluğu kaybetmiş olmaktan duydukları ezikliği şu sözlerle dile getirir:

"—İyi ya, «Bu çukurdan artık çıkamayız» duygusu nerden geldi bize? Yenilmek hesapta hiç mi yoktu? Biz buna benzer vartaları hiç mi atlatmadık? Koca bir imparatorluk, göçer gider mi, bir tek savaş kaybedilince?" (Yorgun Savaşçı, s. 91)

Yazar, Trablusgarb'ın elimizden gidişi ile ilgili olarak İttihatçılar'ın vatanı düşmana nasıl kaptırdıklarını şu şekilde açıklar:

"İtalyanlar kendilerine hizmet edecek kimseleri İttihad ve Terakki Cemiyeti içinden bulup çıkarmışlardı... Sonra da İtalya bir baskınla Trablusgarp'ı elimizden almıştır." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 7)

Toptancı Şaban, tebdil kıyafetteki Abdülkerim'e İttihatçılar ve hainliklerini şu sözlerle anlatır:

"Osmanlı neden göçtü gitti? Çünkü İttihatçı gâvurlar mülkü Alaman'a peşkeş verdiler ve de bedelini bölüşüp savuştular. Enver hınzırı savuşunca tek mi durdu? Hayır! Alamandan umut kesince Moskofa gitti. "Bana şu kadar yüz bin manot verirsen, Türk'ün ek yerini sana gösteririm, uğrun kapısını bildiririm, sezdirmeden sokulur, apansız salar,

bitirirsin" dedi. Dedi çünkü, bunlar Rumeli çingenleridir ve de resmen Bulgar tohumudur." (Kurt Kanunu, s. 137)

Kara Kemal'e göre İttihatçıların affedilmez hatası, Almanların güdümüne girmiş olmalarıdır. O'na göre; Balkanların kolayca elden gitmesi de Almanların oyunu neticesindedir:

"Balkan yenilgisi de olağan değildir. Alman oyunudur. Dediğim gibi, yirmi beş yıldır ordumuzu Almanlar eğitiyordu. Bütün birliklerde danışmaları vardı." (Kurt Kanunu, s. 196)

Doktor Münir, Kâmil Bey'in kızı Ayşe'yi bilgilendirmeye devam eder:

"1908'in padişahçı İttihatçıları imparatorluğu yıktılar, 1923 Kuvâ-yi Milliyecileri bir dünya imparatorluğunun miras hesaplarını tasfiyeye oturdular." (Yol Ayrımı, s. 339)

Doktor Münir, gazeteci Murad'a yakın tarihin olaylarını değerlendirirken, İttihatçıların vatan topraklarını nasıl elden çıkardıklarını açıklar:

"—Dinle, 1908'de İttihatçıların ele geçirip on yıl içinde yıktığı imparatorluk, tam dört milyon üç yüz seksen üç bin kilometrekare toprağa sahipti." (Yol Ayrımı, s. 340)

6. Milleti Kırdırdıkları İthamı:

İttihatçılar'ın, ülkenin genç ve vatansever idealistlerini gizli yollardan Bingazi'ye gönderip bir müdafaa cephesi meydana getirerek, millete sönmeye yüz tutmuş millî heyecanı körüklemeye çalışmalarını Ahmet Kerim yanlış bularak tenkid eder:

"İttihat ve Terakki ilk hatasını düzeltmek için bir sıra yeni hatâlar işleyip durmaktaydı. Memleketin son kalan güçleri, boşuna Afrika'nın kızgın çöllerine gömülüyor ve muharebenin dairesi genişledikçe genişliyordu." (Hüküm Gecesi, s. 134)

Akhisar'da bulunan Bekir Sami Bey, halkı Yunan işgâline karşı direnmeye hazırlamak ister ama, ilgi görmez. O sırada Manisa'nın düştüğü söylentileri yayılmaktadır. Aslını öğrenmek için Manisa'ya bir atlı göjndermeyi düşünen Bekir Sami Bey, Yüzbaşı Rasim'e parasıyla böyle bir kişi bulup bulamayacaklarını sorunca, Rasim Bey şu cevabı verir:

"—Para meselesi değil efendim. "İttihatçılar milleti birbirine kırdırarak." dedikodusu aldı yürüdü." (Yorgun Savaşçı, s. 247)

Bekir Sami Bey'in daveti üzerine karargâha gelen Akhisar eşrafi adına konuşan Müderris Hacı Nizamettin Hoca, komutanın huzurunda İttihatçılar'a veryansın ederken milleti kırdırdıkları ithamında bulunur:

"Orduya sen-ben davası bulaştırdılar. Balkanın üç buçuk zibidi hükûmetine bizi yendirdiler. Yanımıza mı kalacaktı? Durdukları yerde, yetmiş iki buçuk millete savaş açtılar. Yanımıza mı kalacaktı? Yenildik. Kafkas'ın karında, çölün ateşinde, gâvur içlerinde, Çanakkale boğazlarında milletin erkeklerini bire kadar kırdırdılar." (Yorgun Savaşçı, s. 269)

Yazar, İttihatçılar'dan hesap sorulması icap ederken, bunun neden yapılamadığını okuyucuya şöyle açıklar:

"İttihatçılar'dan hesap soran olmadı, çünkü mel'un ve habis taktikleriyle memlekette hesap soracak kimse bırakmadılar." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 32)

Bu arada romancı sözü, Kafkas cephesine, binbaşı Enver'e getirir. Onun da binlerce vatan evlâdını kırdırıldığını iddia eder:

"...İttihat ve Terakki kendisinden hesap soracak gençliği cephelerde kırdırıyor, yakıyordu. Sovanlı Dağı'nda İttihatçılar'ın binbaşı başkumandanı Enver, binlerce vatan evlâdını telef etmiş kendisi de, öldürürler korkusuyla gece yarısı yalnız ve sivil, kızakla arka yollardan cepheden kaçmıştı." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 33)

C. İttihatçılar Hakkında Bilgi Verme, İttihatçılar'dan Bahsetme:

Romancı, kahramanı Ahmet Kerim'in ağzından İttihatçı tipi hakkında açıklamada bulunur:

"Ahmet Kerim'e göre, İttihatçı kendine mahsus bir tip sahibidir. Düşük ve yumuşak bıyıklar, tuhaf bir ışıkla parlayan iki göz, hafif bir semizlik uzunca saçlar... Bundan başka, İttihatçının, bir de, tavırları, duruşu, bakışı, gülüşü vardır ki bunu kimse taklid edemez. Bu tavırlarda sertlikle babayanilik, bu duruşta laubalilikle kibirlilik, bu bakışlarda ihtiras ile feragat, bu gülüşlerde ince alay, kaba külhanilik birbirlerine karışmıştır." (Hüküm Gecesi, s. 104)

Yazara göre Ahmet Kerim İttihatçıları ruhlarını okuyacak kadar yakından tanır.

"Ahmet Kerim..., tesadüf ettiği herhangi bir adamın İttihatçılığını anlamak şöyle dursun, bu İttihatçı hangi sınıftandır, bayağı bir kulüp üyesi midir? Bir katibi mesul müdür? Bir eli tabancalı militan mıdır? Yoksa kesesini doldurmakla uğraşan iş adamlarından mıdır? Mebus mudur? Nazır Mıdır? Merkezi Umumi azası mıdır? Hemen anlar..." (Hüküm Gecesi, s. 104)

Ahmet Kerim tartıştıkları Ali Kemal'e İttihatçılıkla ilgili olarak şunları söyler:

"İttihatçılık milletten ümidi kesmemek her şeyi milletten beklemek ve onun dışından gelecek herhangi bir kuvvetin şerrine ve zararına inanmaksa, evet ben İttihatçıyım." (Hüküm Gecesi, s. 207)

İttihatçı ileri gelenlerinden Enver ve Cemal Beyler, nüfuzlarının tesiriyle rütbelerini mirlivalığa yükseltirler:

"Enver Bey rütbesini mirilivarlığa yükselterek Harbiye Nazırı oldu. Cemal Bey'e de aynı rütbe verildi ve Cemal Paşa olarak Bahriye Nezaretine oturdu." (Hüküm Gecesi, s. 311)

Yazar, vapurla sürgünden dönen Tevfik'ten bahsederken vapurdaki diğer sürgünler (İttihatçılar) şöyle söyler:

"...Ötekiler birdenbire başlarında esen şöhret rüzgarlarıyla sarhoştular. İstanbul'dan padişah haini diye tekme, tokat fırlatılmış atılmışlardır. Şimdi hepsi birer kahramandı. Hattâ siyasi sebeplerden değil, âdil cürümlerden, sırf dolandırıcılık, şantaj yapıp da İstanbul'dan atılanlar bile bugünün şeref ve şan güneşinde ısınıyorlardı." (Sinekli Bakkal, s. 390)

Yazar, Cemil'in Doktor Reşit Bey'i beklediğini bildirirken Dr. Reşit'i de tanıtmış olur.

"Bıyıklarını çiğneyerek gülümsemesini sakladı. «Arkadaş»ın yüzünü hiç görmemişti. İttihatçıların kodamanlarından eski Diyarbakır Valisi, Doktor Çerkez Reşit Bey'i bekliyordu. Reşit Bey, Ermeniler'i öldürme işinin belli başlı suçlularından biriydi." (Yorgun Savaşçı, s. 8)

İttihatçıların başlangıçta bu yolu seçmekle neleri yitirmiş olduklarını yazar şöyle dile getirir:

"...O zaman bu yola girenler padişah damatlıklarını, en büyük başkentlerdeki ataşemiliterlikleri, müşir paşalıkları pein peşin tepmiş sayılıyordu." (Yorgun Savaşçı, s. 13)

Cemil Bey, Arap Mahsut'a Doktor Münir'i tanıtmaya çalışır:

"—Doktor Münir Bey vardı, hatırladın mı? Manastırda... Harp okuluna gelmişti.

"—Bileceksin! ilk İttihatçılardan.. Otuz bir marttan önce bıraktı cemiyeti..." (Yorgun Savaşçı, s. 51)

Doktor Münir'in Patriyot Ömer'i evinde saklayıp saklayamayacağını soran Arap Maksut'a şu cevabı verir:

"—Saklar, eğer evinin durumu uygunsa hiç bakmaz. Fazladan İttihatçı düşmanı sayıldığı için hiç kimsede şüphelenmez." (Yorgun Savaşçı, s. 51)

"Cemil başından beri "Teşkilat-ı Mahsusa"da çalışan Maksut'un cephelerde bulunmak meselesine evel-eski değinmek istemediğini biliyordu. Araya girdi:

"—İnzibat subayıdır. Şimdi Hasan Paşa Karakdunda..." (Yorgun Savaşçı, s. 60)

Yüzbaşı Cemil, İsmail Hakkı Bey'le tanışır:

"Ben, Yüzbaşı İsmail Hakkı... Deniz söndürme Taburu bölük komutanlığından... Siz de, bunun çdilinden düşürmediği cehennem topcususunuz, Maksut'un telefonda söylediğine göre..." (Yorgun Savaşçı, s. 87)

Doktor Münir, okul arkadaşı Doktor Reşit'i ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu şöyle anlatır:

"1889'da, Tıbbiyede, İttihat Terakki Cemiyeti'ni kuran beş öğrencinin yaşça en küçüğüydü, Reşit. Bir gün, bir ilkbahar günü, okulun bahçesinde Diyarbakırlı İshak sukuti ile Erzurumlu İbrahim Temo, vatani kurtarmak için ne yapmak gerektiğini tartışıyorlarmış. Yanlarına Bakûlü Hüseyinzade Ali gelmiş, bir zaman dinlemiş, dernek kurmaktan başka yol olmadığını söylemiş. İbrahim Temo sormuş: «Nasıl kurulur böyle bi dernek?» Hüseyinzade Ali, çevresine bakmış... Abdullah Cevdet,

bir sıraya oturmuş kitap okumaktaymış... «Şu Arapkirli ile sen konuş» demiş..." (Yorgun Savaşçı, s. 100)

Cemiyetin lağvedilmesinden sonra bir süre dağınık yaşayan İttihatçılar sonunda «Karakol Derneği»nde toplanmaya başlarlar:

"—Bekirağa'nın muhafız bölüğü subayları... işe yarayan bütün İttihatçılar, Karakol Deneği'nde toplandı. Asıl Halil Paşa'yı kurtarmak istiyorlar. Yanısıra Patriyot, Atıf, daha birtakım arkadaşlar da kaçırılacak..." (Yorgun Savaşçı, s. 355)

Roman kahramanı Lütfi Fikri'den bahsederken, İttihatçılar'a da dolaylı olarak temas eder:

"—Lütfi Fikri'nin istifası mesele olacak. Kendisiyle bizzat görüştüm, maksad-ı aslisi intihaba şaibe sürmek! Baspheare'a beyanat vermiş, telefonda okudu, «son dört senelik icraattan sonra İttihat ve Terakki Komitesi hâlâ vardır.» diyor!" (s. 279)

Genel Harbin Cemeyit' etkisi şöyle anlatılır:

"Harb-i Umumi İttihat ve Terakkiyi yıkmakla kalmadı, onun yıldızını da söndürdü." (Dersaadette Sabah Ezanları, s. 352)

Doktor Münir, kendisi ve arkadaşı Kâmil Bey hakkında şu tanıtıcı bilgiyi verir:

"—Paşa oğullarıydık bir kere... Abdülhamit'e bağlı sayılıyorduk. Bu yüzden istesek bile, Jön Türkler bize güvenemezlerdi. Sonra... İhtilallere katılmak herkesin göze alacağı bir iş değildir. Biz daha çok «okulları bitirelim, birer meslek sahibi olalım da memlekete o yoldan faydamız dokunsun» diye düşünmüştük." (s. 206)

D. İttihatçılıkla Ve İttihatçılarla Alay Etme:

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine sürgünden dönen İttihatçılar ile gerçekte İttihatçı olmayıp kendisine İttihatçı süsü verenlerin gemideki hallerini yazar karikatürize ederek anlatır:

"İçlerinde bir açık göz Çanakkale boğazını geçerken parlak bir fikir buldu... «Siyaset Mağdurları» cemiyetini kurdu. Böyle bir cemiyet için platform, siyasî esaslar falan lâzım değildi. İntihabatta halk onları, ne düşündüklerini, neye inandıklarını sormadan intihap edecekti. Yegâne yapacakları şey sokakta bir gaz sandığının, yahut bir sandalyenin üstüne çıkıp sürgünde çektiklerini azıcık mübalâğa ile, süsleyerek anlatmak... Ondan sonra mebusluk... Ondan sonra bol maaş ve imtiyazlar!" (Sinekli Bakkal, s. 390-391)

İttihatçılar'ın siyasî nüfuzları birdenbire artınca, daha önce onları jurnalleyen Sakallı Vasfi de en hararetli İttihatçı kesilir. Romancı O'nun davranışlarını alaycı bir tarzda dile getirir:

"Kahve halkı hep birden ayağa kalktılar: Sakallı Vasfi nutkunu bitirmiş, kahveden çıkıyordu. Göğsü iki günden beri palavra ambarıydı. Namık Kemal'in sakalı, Mithat Paşa'nın Arap gömleği, Ahmet Rıza'nın yamalı ceketi, karmakarışık göğsünün içinde kabarıyordu." (Üç İstanbul, s. 339)

Sakallı Vasfi'nin davranışlarıyla alay edilmeye devam edilir:

"Sokağa çıktı: Nefes borularının içinden «Saye-i Şahane» nin bir metrelik elifini sökmüş, yerine ihtilâlin iki metrelik lamelifini yerleştirmiş birçok adamlar, Sakallı Vasfi'nin arkasından yürüyorlardı. Vasfi, kışında kabaran tabancasıyla cepbane arabası gibiydi, sokaklardan geçerken, gözler, ona bir parça bakabiliyor, korkarak duvarlara, ağaçlara, damlara kaçıyorlardı. İnsanları, evleri ikiye bölüyordu. Bunlar namusluydu, bunlar namussuzdu." (Üç İstanbul, s. 339)

Belkıs, Adnan'ın, İttihatçı arkadaşlarından alayla bahsederek O'nu rencide etmeye çalışır:

"Belkıs kocasıyla artık doğrudan doğruya uğraşmıyor, yalnız İttihat ve Terakki ile eğleniyor. Asuri sakallı Asker Nazır "Kaboten"di; Ahmet Rıza «resmini boynundaki madalyonda taşıyan Avrupa'nın köylü kadınları» gibiydi. "Suratını göğsünde gezdiriyordu." (Üç İstanbul, s. 471)

İttihatçılarla alay etme yarışına eski Ateşenaval Naşit de katılır ve Ahmet Rıza'yı hırsızlıkla suçlayan Belkıs'a şöyle seslenir:

"—Haksızsın, Belkıs... Ahmet Rıza Bey bize hürriyet vermek için Paris'te tavan arasında oturdu. Yamalı ruba giydi. Abdülhamid'in altınlarına dönüp bakmadı. Mısır prensesleri onunla evlenmek istediler; o cevap vermedi." (s. 472)

Yazar, İttihatçılar'ın devri kapanınca Naşit'in onlar sayesinde servet yaptığını unutarak birdenbire saf değiştirdiğini şu sözlerle anlatır:

"Mütareke'den sonra Naşit, namus nöbetleri geçiriyordu, hele kaçan İttihatçılara kızdığı zaman." (Üç İstanbul, s. 473)

Naşit, İttihatçılarla alay etmekten zevk alır:

"—Kaçmamışlardır canım! Biletlerini gidip gelme almışlardır." (Üç İstanbul, s. 473)

Belkıs, sadece İttihatçılarla değil, onların hanımlarıyla da alay eder:

"Yakut küpeleri Venedik fenerlerine benziyordu onların! Fakat iki üç asır kadar hükûmette kalsalardı giyinmeyi öğrenecekler, kibar olacaktı." (Üç İstanbul, s. 473)

II. Abdülhamid, 31 Mart olayı üzerine İstanbul'dan kaçan İttihatçılardan alaylı cümlelerle bahseder:

"İstanbul'dan pek kahramanca kaçanlar, Selânik yolunu tuttukları gibi ateşemiliter sıfatıyla Berlin, Viyana ve Paris'e yollanan hürriyet kahramanları Enver, Hafız Hakkı ve Fethi Beyler de terkivazife ile aynı yere müteveccihen yola çıkmışlar. İstanbul'a karşı harekete geçecek ordunun başında yeni şanlar kazanacaklar." (Abdülhamid Düşerken, s. 222)

İttihatçılar'ın kendilerini güçlü zannetmelerinin sebebi de alaylı bir tarzda anlatılır:

"10 Temmuz zaferinden sonra İttihat ve Terakki'ye akın akın girmeyi uygun bulan -işler aksi bir yön alırsa, akın akın kaçmaya da hazır birçok insanın etraflarını sardığını görerek kendilerini gittikçe daha güçlü sanmışlardı." (Abdülhamid Düşerken, s. 84)

...Eski İttihatçı Doktor Münir de İttihatçıları ince bir alayla tenkid eder:

"—İçinizde okuma yazma bilen vardı da öyle mi? Mustafa'yı Münir'den ayırt edebilecek kadar okuma bilen..." (Yorgun Savaşçı, s. 67)

Fethi Bey'in, Gazi Paşa için: «Halk Fırkası'ndan ayrıştırmakla beraber.. benim fırkamın da taraflısı olacaklar, seçimlerde her fırkanın adaylarını kendileri tayin edecekler» (s. 538) şeklinde bir açıklama yapması üzerine, Doktor Münir, bu açıklamayı nakleden Ağaoğlu Ahmet'i alaya alır:

"—Bak, burası büsbütün parlak! Evet, bu tamamıyla orijinal bir icattır, dünya yüzünde örneği hiç yoktur... Böylece de, bizim İttihatçılar, tarih karşısında hapi yutmuşlardır." (Yol Ayrımı, s. 38)

E. İttihatçılığı Ve İttihatçıları Övme:

Ahmet Kerim eski sadrâzam Halil Paşa'nın oğlu Ömer Beyefendi'den bahsederken O'nu İttihatçılarla kıyaslar. Bu arada dolaylı olarak İttihatçıları övmüş olur:

"Lâkin İttihat ve Terakki'nin en cahil, en kör üyeleri bile aksiyon alanında mutlaka bu adamdan daha değerlidir." (Hüküm Gecesi, s. 30)

Yazar, Ahmet Kerim'in garip bulduğu yönünü şöyle izah eder:

"İttihat ve Terakki'yi milletteki müspet kuvvetlerin biricik kaynağı saymıştır." (Hüküm Gecesi, s. 286)

Tevfik, sürgünden döndüğü gün kendisini karşılamaya gelenlerin kiraladığı hatibi görünce afallar. Nazerette kendisini döven polis, şimdi karşısında İttihatçılara, hürriyet kahramanlarına övgü yağdırmaktadır:

"Geçen istibdat ve zulüm devrinin mazlumu olan bu kahraman bizleri kurtaran şanlı, hürriyet kahramanlarından biri (eli ile Tevfik'i gösteriyordu.) Sen ey hürriyet ve adalet aşığı! Senin huzurunda yemin ediyorum ki hürriyetimizin senedi olan meşrutiyete kim el uzatırsa, ben onun bu ellerle gırtlığını sıkar, anasını ağlatır, iki gözünü birden patlatırım!" (Sinekli Bakkal, s. 392)

Patriyot Ömer, Yüzbaşı Cemil'le sohbet ederken kendilerini över:

"..Biz dünkü çocuk muyuz? Getir bakalım aklına, Makedonya'yı... Hiç bir umut var mıydı görünürde?

«Şemsi Paşa'yı tepeledikten üç gün sonra hürriyet tamam!» deseydi biri, inanır mıydık? inanmazdık. Balkan rezilliğinden sonra... «Bundan yüzkat çetin bir savaşta dört yıl dayanacaksınız!» deseydi biri, inanır mıydık" (Yorgun Savaşçı, s. 92)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Genel Merkezi, yayınladığı bildiride dâvâlarını anlatırken kendilerini de över:

"—Cemiyetimiz ise, faidesinden ziyade zararı dokunacak olan müdahalelerle değil, İslâm ve Hristiyan bütün tebaanın elbirliğiyle ve bunların, kendi vatanlarını ecnebi müdahalelerinden muhafaza ederek, hepsinin siyasi ve şahsi hürriyetini, hal-i hazır idarenin istibdadından, zulmünden kurtarmak davasındadır" (Dersaadette Sabah Ezanları s. 201)

Doktor Münir, 1914 yılında İstanbul'a gelen bir İngiliz yazarın İttihatçılar hakkındaki düşüncelerini sıralayınca, Patriyot ömer buna şiddetle itiraz eder. Kendilerini öven uzun bir savunma yapar:

"__Halt etmiş gâvuz.... Bizim işimizin bataklık kumarla ilgisi yok... Biz yağlı ipin altında debelendik bunca yıl... İngiliz keferesi bulmuş rahatı, şaka sanıyor ölümle çelik çomak oynamayı..." (Yorgun Savaşçı, s. 131)

F. İttihatçılar'ın Kendilerini Savunmaları:

Adnan, Belkıs'ın hırsızlıkla suçladığı İttihatçı lider Ahmet Rıza Bey'i Hacı Ali Paşa'nın bir sözünü naklederek savunur:

"Hacı Ali Paşa derdi ki, Abdülhamid'in altınları iki şeyi satın alamamıştır;

"Times gazetesini; Ahmet Rıza'nın namusunu!" (Üç İstanbul, s. 472)

Belkıs'ın İttihatçı önde gelenlerini hırsızlıkla, yağmacılıkla suçlaması üzerine Adnan şu savunmada bulunur:

"Adnan:

—Sen halkın dediğini dinlersen benim için de kim bilir neler derler. Meselâ belki ben de müzeden Şah İsmail'in tahtını çalmış, sana karyola yapmışımdır. Halk bu... Birini batırmaya muhtaçtır. Hele bizim memlekette insan düştü mü en evvel hırsız olur. Bizde iktidar mevkiinden halkın ağzına düşer insan!" (Üç İstanbul, s. 472)

Gazetede çıkan bir haberde, İttihatçı ileri gelenleriyle Adnan Bey'in de azâları arasında bulunduğu bir şirketten ve bu şirketin yolsuz işlerinden bahsedildiği zaman da Adnan Bey, Süheyla'ya şu şekilde bir savunma yapar:

"Adnan'ın gözleri doldu:

—Süheyla, dedi. Senin başına, kendi başıma, doğacak çocuğumuzun başına yemin ederim ki ben bu şirkette yokum. Yine yemin ederim ki (.....) Paşa'nın bu gizli şirketi için İttihat ve Terakki'nin merkezi umumisindeki meşhur kıyameti koparan benim! (Üç İstanbul, s. 602)

Talât Bey, Nimet'e karşı İttihat ve Terakki'yi şöyle savunur:

"Pek mühim günler geçiriyoruz Hanımefendi. İttihat ve Terakki amansız hücumlar karşısındadır. İttihat ve Terakki'ye kaderlerini bağlamış ve bütün varlıklarını onun emrine vermiş olanlar hep Rumeli'den gelmişlerdir. Hürriyet onların fedakârlıkları sayesinde alınmıştır... İttihat ve Terakki'nin hakiki temelini teşkil eden bu Rumeliler arasında Edirne'li olanlar ancak biz ikimiz, Şefikle benim..." (Abdülhamit Düşerken, s. 201)

Abdülkerim, eski İttihatçıların Cumhuriyet hükümetine yönelttikleri tenkidi dile getirirken, İttihatçı arkadaşlarını savunur:

"Yaşanmaz hâle gelmiş memleket... Oysa, cephelerde İttihatçı subayların gayretiyle, cephe gerisinde İttihatçı memurların, İttihatçı esnafın gücüyle kazanılmış zafer..." (Kurt Kanunu, s. 56)

Halil Paşa da bu husustaki hatalarını kabul ederek kendilerini şöyle savunur:

"Altı aya varmadan anladık, içine düştüğümüz çıkmazı... Bu anlayış avanak olmadığımızı gösterir. İyi niyetimizin ispatı da, Anayasayı kurtarır kurtarmaz hemen hükümeti kurup birer koltuğa yerleşmeyişimiz. Eski gidişin soygunundan pay almayı düşünmediğimizi de sen herkesten iyi bilirsin." (Yorgun Savaşçı, s. 123)

Sonra savunmasına şöyle devam eder:

"En güvendiğimiz dayanak İslâmlık, karşımıza çıktı. Getirdiğimiz hürriyetten biz sürekli olarak zarar görürken, ayrılık isteyenler faydalanıyorlardı. Gittikçe daha akılsız, daha kıyıcı olmamız bundandır." (Yorgun Savaşçı, s. 125)

Halil Paşa, Doktor Münir'e karşı da İttihatçıları hararetle savunur:

"Anayasa geri getirilirse, bütün Osmanlılar memleketin kalkınması için el ele verecekler, her şey birden düzelecek sanmıştık. Otuz iki yıl süren despotluğa, bu süre içinde, kimler başkaldırdıysa hepsini kendimizden sayıyorduk. Bunlar bizce, memleketin en namuslu, en vicdanlı, en işe yarar insanlarıydı. Var güçleriyle işe sarılacaklar, vatani bir yıla varmadan cennete çevireceklerdi. Hele Avrupa'da bunca yıl Abdülhamit despotluğuyla boğuşanların hepsi her zorluğun altından akılla kalkacak derin bilgili adamlardı. Meğer kiminin bilgisi hiç yokmuş, kiminin tecrübesi..." (Yorgun Savaşçı, s. 123)

Paşa'ya göre, İttihatçılar'ın en başta gelen hizmetleri, ülkenin işe yarar insanlarını bir araya getirmeleridir:

"Topu topu 9 yıl, 8 ay, 12 gün iktidarda kalabildik. Bu kadarcık bir zaman içinde, bu kadar bahtsız savaşlar arasında İttihatçılık, memleketin en işe yarar insanlarını birbirine bağladı. Bugün, bu dağılmış imparatorlukta her kim bir iş yapmaya kalkarsa, ilk ağızda ancak, İttihatçılar'a rastlayacaktır." (Yorgun Savaşçı, s. 124)

I. Cihan Harbi için ise Halil Paşa, böyle bir seçim yapmak zorunda olduklarını söyler ve kendilerini şöyle savunur:

"Biz umut olmasa da, vuruşmayı seçtik. Almanya'nın Anadolu'ya yerleşmesini istemeyen İngiliz biraz arkaladı bizi... Hürriyeti bu yüzden o kadar kolay ele geçirdiğimizi anlayamadık. Kendi gücümüzle kurtardığımızı sandık. Anayasayı... sonra Alman politikasına dönünce gök tepemize yıkıldı. Gerisi bir kaygan yokuşta, uçuruma doğru yuvarlanmaktan başka bir şey değil..." (Yorgun Savaşçı, s. 125)

Kara Kemal, amacı belli bir toplantının şimdi aleyhlerin de delil olarak kullanılmasından şikâyet ederek suçsuz olduklarını savunur:

"İzmit'te, «İttihat Terakki'nin canlanması söz konusu değildir, ama arkadaşlarla bir konuşayım!» demiştim, Paşa'ya... Bunu konuşmak için toplanmıştık Cavit'in evinde.. İttihatçılığı diriltmek kararı da almadığımız halde, şimdi bu toplantı, en büyük suç delili sayılıyor. (Kurt Kanunu, s. 187-188)

Kara Kemal, İttihatçılar'ın iktidara geldikleri zaman hazineyi tam takır bulduklarını söyler ve kendilerini savunur:

"Bilir misin, iki milyon kilometrekareye yakın topraklara sahip, otuiz beş milyon nüfuslu imparatorluğun kasasında kaç para bulduk, İkinci Meşrutiyet'te, biz iktidarı ele geçirdiğimiz zaman? Sadece otuz beş bin lira ... Kısacık güldü: Umduğumuz da çıkmadı ya, Abdülhamit'in hazinesinden... Bereket, Avrupa bankalarındaki bir kaç milyonu, Selânik'teyken zorla alinabildi de, maliye biraz soluklandı. Abdülhamit'i indirip Reşat'ı bindirmek hiçbir yerli hesabın sonucu olamaz. Devleti dinamitlemekti bu, ancak yabancı güçlerin işine gelirdi." (Kurt Kanunu, s. 196)

Kara Kemal herşeyi imparatorluğu kurtarmak için yaptıklarını söyleyerek savunmasına devam eder:

"—Biz İttihatçılar için en büyük felâket noldu bilir misin? İmparatorluk yıkıldıktan sonra, yeni bir ideal bulamamak. Bizim amacımız imparatorluğu kurtarmaktı. Her ne yaptıkça bu amaca varmak için yaptık. Siyasî cinayetler, kitle halinde katliamlar hep bu amaç için göze alındı. İyi kötü bir özürdür. Böyle bir amaç olmasaydı, hiç kimse bunları göze alamazdı. Hatta imparatorluğu batıran Dünya Savaşı'na girmek deliliğinin özrü de burdadır." (Kurt Kanunu, s. 198)

İttihatçılar, her birinin aynı kefeye konulmasından daima şikâyet ederler. Hattâ bu yüzden millet tarafından karalandıklarını iddia ederler:

"—...İttihatçıların kâffesini aynı kefeye koymak cinayettir, evet cinayet! Mâlum-u âliniz Cavit beyefendi İttihatçıydı, bendeniz de İttihatçıydım, lâkin biz muharebeye İngiltere ve Fransa'yla aynı cephede iştirake taraftar idik, dinlemediler...» (Dersaadette Sabah Ezanları, s. 349)

G. İttihatçılar'ın Sitemleri:

Yüzbaşı Cemil'in teyzesi Selime Hanım, Doktor Reşit'in ölümü hadisesi üzerine memlekette olup bitenlere şaşarak şöyle sitem eder:

"Bunca savaş oldu, kan gövdeyi götürdü, Allah bize niçin acımaz? Neremize acısın? Köprüden Kadıköy'e giden vapurda Türk hanımlarına yabancı askerler sarkıntılığa kalkışmışlar. Biz bir yandan birbirimizi öldürüyoruz sokak ortasında, bir yandan da Harp Divânlarımız asacak müslüman arıyor." (Yorgun Savaşçı, s. 18)

Cephede şehit düşen Nazmi'nin yetim oğlu Enver, Doktor Reşit'in ölümü hakkında konuşulurken, mahalle bakkalından duyduklarıyla babasının da dahil olduğu İttihatçılar için, "vatan hainiymiş bunlar... Bildiğin gâvur..." der. Bu sözleri içi burkularak dinleyen Cemil, şu sitemde bulunur:

"Yaşlılarından bir çoğu Kuşdilleri'nde, Fenerbahçeler'de bıyık büküp boy gösterirken, Balkanlarda komitacı kovala sen, dağlarda hürriyet ara... Yetmiyormuş gibi yirmi altı yaşındayken, kaybedilmiş bir savaşta alnından vurul... onsekizinde gebe karını dul koy... Sonra oğlun sana "İttihatçı gâvuru" desin." (Yorgun Savaşçı, s. 28)

Patriyot Ömer Bey ekibinin, Bekirağa Bölüğü'ndeki arkadaşlarını kaçırmaları sırasında, olayı gören halkın onları yakalatmak için nasıl yırtındıklarını Cemil Bey'e anlatan Arap Maksut, sitemlerini şöyle anlatır:

"Ne kadar düşmanımız varmış bacanak... Burada bir iki saat otursan aklın durur. Her sokağında insan avı var bu temeline tükürdüğüm İstanbul şehrinin, bugün... Ne büyük suçmuş hürriyet getirmek... Başından beri bize düşman olanlara kınamıyorum. Dost bildiklerimiz onları seçti çoktan..." (Yorgun Savaşçı, s. 44)

Yüzbaşı Cemil, Doktor Münir'in evinde Halil Paşa ve Patriyot Ömer Bey'le beraber mahsur kaldıkları günlerde, birara Halil Paşa'yı düşünerek O'nun adına talihe sitemde bulunur:

"Memlekete yıllarca padişah gibi söz geçirmiş bir adamın amcası ol... Yıllarca ordu komutanlıkları yap... Sonra gel bu eski köşke sığın! Her lâfi zehirden acı farmason doktorun minneti altında yaşamaya katlan! Zor mesele!.." (Yorgun Savaşçı, s. 111)

Halil Paşa da, Doktor Münir'e başarısızlıklarının sebebini anlatırken, şöyle sitem eder:

"En güvendiğimiz dayanak İslâmlık, karşımıza çıktı. Getirdiğimiz hürriyetten biz sürekli olarak zarar görürken, ayrılık isteyenler faydalanıyorlardı." (Yorgun Savaşçı, s. 125)

Doktor Münir, polisle kovalamaca sırasında kendini öldüren arkadaşı Doktor Reşit'ten bahsederken, O'nun adına kadere sitemde bulunur:

"Doktor Reşit Bey'in sonunu, bizim Cehennem Yüzbaşı Von Kres Paşa'nın dürbünüyle seyretti bu sabah... Hürriyet yoluna on yedi yaşında girip Şeref Kurbanlarına katılarak yıllarca Trablus çöllerinde sürünen bir doktor insanın hedefine vardıktan sonra böyle tükenmesine acıyorum ben..." (Yorgun Savaşçı, s. 101)

Kara Kemal, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanlar'ın oyununa nasıl geldiklerini anlatırken, bütün dünyayı kendilerine düşman kılan Türk'ün kaderine sitem eder:

"Dünya Savaşı başlamak üzereyken, «Fırsattır, şu kapitülasyonlardan, bakalım kurtarabilir miyiz yakayı?» dedik. Bizi Almanların kucağına düşürmek için, bütün büyük devletler, buna yanaştıkları halde kim "olmaz" dedi, bil bakalım! Ölüm-kalım savaşı ortağımız Almanlar... Bunun için, bizim düştüğümüz çukura düşenler, yabancıları serbest bırakıp birbirlerini yerler. Hele iktidara gelmeleri de yabancı güçlere dayanarak olmuşsa..." (Kurt Kanunu, s. 198)

H. İttihatçılar'ın Mâruz Kaldıkları Baskı, Zulüm ve Eziyetler:

Bazı romanlarda İttihatçıların II. Abdülhamid'in zaptiye nazırlarına keyif verecek derecede, sayısız dayak yedikleri, işkence gördükleri anlatılır. Sinekli Bakkal da bunlardan biridir. Romancı, Zaptiye Nazırı Selim Paşayı şöyle anlatır:

"Onu, en çok çileden çıkaran şey, «Genç Türklük» lakırdısıydı. En keyifli olduğu akşam, mutlak bir Genç Türk'e sopa attırdığı, işkence ettiği, vapura koyup sürdüğü günün akşamıydı. Kaç defa: Hilmi'nin Genç Türk olduğunu görsem, tabanların, didik didik edecek bir falakaya çeker, sonra Fizan'a sürerim, demiştir." (Sinekli Bakkal, s. 29)

İttihatçılar'ın korkulu rüyası «kırmızı fes» dedikleri hafiyelerdir. Herkes olardan korkar:

"«Kırmızı Fes» Sinekli Bakkal'da musibet yeli gibi esmiş, fakir fıkara'yı damlarının altına sığındırmıştı." (Sinekli Bakkal, s. 139)

Bazı romancılara göre, İttihatçılar baskı ve işkence görmekle kalmaz, bazan da kendilerine insanlık haysiyetiyle bağdaşmayacak hafiyelik teklif edilerek arkadaşlarını jurnallemeleri istenir. Dahiliye Nazırı Zati Bey de Tevfik'e böyle bir teklifte bulunur:

"Eskisinden daha çok gelsinler, söylesinler, önlerine dökül, ağızlarını ara, bana gel, ne söylediklerini haber ver. İhya olursun be, Tevfik." (Sinekli Bakkal, s. 145)

İstifa eden Selim Paşa, hata ettiğini söyleyen karısı Sabiha Hanım'ı cevaplarırken İttihatçılar'ın çektiği sıkıntıları dile getirmiş olur:

"Öyle ama ben artık Genç Türkler'e falaka atamaz, süremez hale

"Öyle ama ben artık Genç Türkler'e falaka atamaz, süremez hale geldim. Bunları yapamayan adam bu devletin emniyetini elinde tutamaz." (Sinekli Bakkal, s. 322)

İttihatçılar, mütarekede de İngilizler tarafından sürülürler:

"Matta'ya sürdükleri üç kamyon İttihatçıyı İngilizler nihayet bıraktılar. Adnan da artık sokağa çıkabiliyor." (Üç İstanbul, s. 474)

İttihatçılar için acı olan bir hakikat da kendi arkadaşları tarafından sürgüne gönderilmektir. Doktor Münir böyle bir acı tatmıştır:

"Beni tanıyamadı Maksut Bey oğlumuz ama, dostluğumuz vardır. Epeyce de eskidir. Bizi Sinop'a götürdüydü bu arslan!.. Üç gün sonra İstanbul'da görünce aklı başından gitti. Takıldı arkama... Değil mi Maksut Bey?" (Yorgun Savaşçı, s. 65)

Doktor Münir, hizmetini gören Gülnihal Kalfaya takılırken yaşadığı sürgün felâketlerini dile getirmiş olur:

"—Canım kalfa, Abdülhamit'in hafiyeleri de bastı bizim evi, onlar da götürdü bizi sürgüne...

"—Onlarla bir mi İttihatçı gâvurları? Nur içinde yatsın Sultan Hamit Efendimize, «contürk» dediler sizin için, kahrolası hafiyeler... Aldattılar efendimizi." (Yorgun Savaşçı, s. 102)

Romancı Kara Kemal'den bahsederken onların maruz kaldıkları sıkıntıları da anlatır:

"İlk defa düşmüyordı «Kovalanan Adam» durumuna... Bu saklambacı, uzun yıllar Abdülhamit hafiyeleriyle oynamışlar. sonra büyük kabine zamanı epeyce tedirgin olup haftalarca yer değiştirmişlerdi. Mütarekede şartlar gerçekten tehlikeliydi. Tutulup

asılmak, türkçesi "Tantuna gitmek" ya da bir köşeyi dönerken Ermeni kurşunuyla yere serilmek her sabah hatırlanan, bütün gün bekleyen şeylerdendi. Büsbütün başka bir mesele olduğu halde, Kara Kemal Bey, 31 Mart patirtısında da saklanmıştı." (Kurt Kanunu, s. 54-55)

Romanda evinde, baskın sırasında intihar eden Kara Kemal'in arkadaşı Emin Bey'den de bahsedilir:

"Yavaş yavaş düzeldiydi sinirleri Emin Bey'in..."

"Uzaklaştıkça hiç hazır değilken karıştığı, İttihatçıların ünlü iâşe Nazırı Kara Kemal Bey'in öldürülmesiyle sonuçlanan kanlı olay..." (Yol Ayrımı, s. 98)

İngilizler'in İttihatçıları Malta'ya sürmeleri birçok romanda zikredilir:

"İngilizler Bekirağa Bölüğü'nü basıp İttihatçıların kısm-ı küllisini Malta'ya sürmüş." (Dersaadette Sabah Ezanları, s. 110)

I. İttihatçılık-Jön Türklük ve İttihatçı İktidar Çalışmaları:

Nihad'a hapsedildiği nezarethanede arka çıkan doktor, eski Jön Türkler'dendir. Nihad'ın yirmialtı yaş heyecanı üzerine şöyle konuşur:

"...Ben ondokuz yaşında ihtilâle kalktım. Hem böyle üç beş sergerdeye karşı değil. Sultan Hamid'e isyan! Tıbbiyelilerin elebaşısı bendim. Taife sürüldüm, oradan Mısır'a, oradan İtalya'ya kaçtım." (Mahşer, s. 227)

Aşağıdaki paragraflarda ise; İttihat ve Terakki'nin siyasi çalışmalarını giderek yoğunlaştırdığı anlatılır:

"İttihat ve Terakki bu mücadele devrinde hemen hiçbir cepheyi boş bırakmıyordu. Doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretinin verdiği ödenek ile Hak adında bir gazete... memleketin genç ve yaşlı hemen bütün aydınlarını, bütün edebiyatçılarını, şâirlerini, yazarlarını, âlimlerini bir araya toplamış, yani İttihat ve Terakki safına çekmiştir." (Hüküm Gecesi, s. 146)

"İttihat ve Terakki Türkçülük hareketini de kendi bağrına almak istiyordu. Şimdiden Sultan Ahmet'te açılan Türk Ocağı, İttihat ve Terakkinin ünlü kişileriyle dolmuştu." (Hüküm Gecesi, s. 147)

"Ahmet Kerim, İttihat ve Terakki'nin, gençliği en çok bu yoldan elde edeceğine inanıyordu." (Hüküm Gecesi, s. 147)

Selim Paşa'nın oğlu Jön Türk Hilmi için romancı şunları söyler:

"Halbuki Hilmi de bir taraftan annesine acaip bir şeyler okuyor. Genç Türklük'ten bahsediyor, hatta padişaha dil uzatıyordu. Fazla olarak, arkadaşları pek garip, pek züppe gençlerdi. Kiminin saçları uzun, kimi hep frenkçe konuşur..." (Sinekli Bakkal, s. 29)

Yine bir toplantı esnasında Hilmi ile odasındakiler hararetli bir şekilde siyasi tartışmalar yaparlar:

"İskemlede Hilmi oturuyor, bir tarafında ayakta uzun boylu, keskin yüzlü esmer bir genç adam, öbür tarafında sarışın silik yüzlü daha genç bir adam, arkasında Hilmi'nin omuzlarına ellerini dayanmış koca boylu bir adam. Bunlar piyanonun yanında olmalarına rağmen musikiden bambaşka bir şeyler konuşuyorlardı. Bilhassa esmer adam -nafia mühendislerinden Şevki Bey- elleriyle işaretler yaparak «mazini Namık Kemal» isimlerini mütamadiyen tekrar ediyordu." (Sinekli Bakkal, s. 55)

Hilmi Bey'in arkadaşı Jön Türk Şevki, Vehbi Dede için şöyle düşünür:

"...Dede iyilik, kötülük arasındaki farkı kaldırıyor, iyiyi fenayı tablolarında boya diye kullanan sanatkar bir Allah mefhumu çıkarıyor. Bunun mantıki neticesi ne oluyor, bilir misiniz? Bu itikat insanları zulme ve zalimlere karşı müsamahakar, lâkayt yapar. Meselâ bizim Kızıl Sultan'ın hareketlerinin hepsini Allah isteyerek yaptırıyor, diye ahaliye bir itikat gelse.. Bu istibdat rejimini devirmek için arkamızda kaç adam bulunuyor? Bence en evvel bu memlekette tekkeleri kaldırmalı" (Sinekli Bakkal, s. 62)

Peregrini de Hilmi Bey ve arkadaşlarının siyasi faaliyetlerini kendi kendine şöyle değerlendirir:

"Bu akşam Peregrini ilk defa genç dostlarını çok başka ve çok ciddi bir cepheden görüyordu. Onları biraz kitâbî, biraz snob, sırf vakit geçirmek için ihtilâli konuşan işsiz güâçsüz zengin evlâtları diye telâkki etmişti. Bu akşam bilhassa Şevki'nin fikrindeki vüzuh onu düşündürdü.

Acaba Türk ülkesine birtakım gizli tarihî kudretler, bu konuşkan mukallit gençlerin vasıtasıyla yeni bir çığır açmak arifesinde miydi?" (Sinekli Bakkal, s. 63)

Sinekli Bakkal'da, Jön Türler'in kurmayı tasarladıkları devlet sistemini anlatırken nasıl kendileriyle çeliştikleri Jön Türk Şevki'nin ağzından şu şekilde anlatılır:

"...Bizim kuracağımız devlette ne zulüm ne de mihnet olacak... Devletimizin sıhhatini, muvazenesini bozacak her kuvvetin kafasını ezeceğiz..." (Sinekli Bakkal, s. 64)

Hilmi ve arkadaşları Tevfik'in evine sık sık gelirler, orada siyasi tartışmalar yaparlar. Romancı bunu okuyucuya şöyle duyurur:

"Dükkânın üstündeki fakir odada on sekizinci asır cereyanlarını andıran münakâşalar olmağa başladı" (Sinekli Bakkal, s. 85)

Hilmi'nin kendisi gibi Jön Türk olan arkadaşı Galip ise Tevfik'in Karagöz oyununa siyasî ber çehre kazandırmak ister:

"Beni dinleyin çocuklar. Bu bin senelik Karagöz'ü zamana uyan kıyafetlerle yenileştiresek... Meselâ, Kızıl Sultanı ve avanesini perdeye çıkarsak, cinayetlerini, rezaletlerini teşhir etsek, memlekette ihtilâl olur mu dersiniz?" (Sinekli Bakkal, s. 91)

Tevfik, Kabasakal Kıraathanesi'nde perdesini kurduktan sonra, eski bir oyuna devam eder ama, oyun şahıslarının "ruhları değişmişti(r)". Metinde geçen şahısların kimleri temsil ettiği romanda şöyle anlatılmaktadır:

"Tevfik'in "Mirasyedi"si becerikli ve kurnazdı. Parası hiç tükenmiyordu."

Hatta vaktiyle Gelibolu mutasarrıfı olan zamanın Dahiliye Nazırı Zati Bey'e benzemiyor değildi. Arnavut rolüne çıkan kağıt kukla, zamanın tüfekçi başısını çok hatırlatıyordu..." (Sinekli Bakkal, s. 103)

Zamanın Dahiliye Nazırı Zâti Bey, Sinekli Bakkal imamı tarafından verilen Jurnalı okuyarak "ihtiyar rakibi Selim Paşa aliyhinde kullanabileceği en kuvvetli noktalar"ı tespit ederken şöyle düşünür:

"Paşa'nın oğlu Jöntürk'müş, geceleri arkadaşlarıyla toplanıp fesat, fitne tertip ederlermiş... İşte yakalanacak bir nokta..." (Sinekli Bakkal, s. 140)

Tevfik'in siyasileri hicveden oyunları halktan büyük ilgi görür:

"Tevfik kabasakal Kıraathanesi'nde meddahlık ederken yepyeni bir «Mirasyedi» hikâyesi söylüyormuş. Bu yeni «Mirasyedi»nin, Zâti Bey olduğu herkes tarafından söyleniyormuş." (Sinekli Bakkal, s. 142)

İmam tarafından Jurnal edilen Tevfik'i, Dahiliye Nazırı Zâti Bey çağırarak sorgular:

"Hilmi Bey'le arkadaşları odanda toplanıyorlarmış, gece yarılarında kadar padişahın aleyhine dolap kuruluyor, mefsedet tertip ediliyormuş..." (Sinekli Bakkal, s. 144)

Hilmi'nin sürgün gönderildiği Şam'dan Avrupa'ya kaçtığı duyulur:

"Hilmi, yazı Lübnan'da geçirmek için Vali'den izin almış. Tevfik'le beraber ailesini götürmüş. Fakat oradan Avrupa'ya kaçmış. Bir Fransız vapurunda O'na yer temin eden, kadın kılığında vapura kaçırın Tevfik imiş. Zavallı Sabiha Hanım az daha kederinden ölüyormuş. Çünkü Hilmi'nin cülüsta affedileceğinden eminmiş..." (Sinekli Bakkal, s. 317)

Rabia, Hilmi'nin annesi Sabiha Hanımı teselli ederken Jön Türk hareketinin giderek yaygınlaştığını belirtir:

"Neden göremeyeceksin? Göz yummadan yıllar gelip geçiyor. Bir kere düşünün. Zavallı Hilmi Bey'e buraları zindan gibi gelirdi. Şimdi sabah akşam, kapı sürmelemeden etrafı kollamadan, Genç Türklük konuşuluyor." (Sinekli Bakkal, s. 318)

Ragıp Bey, kendisinin Paris'e geliş tarihinden bahsettikten sonra yine sözü Jön Türkler'e getirerek konuşmasını şöyle sürdürür:

"...Buraya geldiğim vakit hemen hemen başka Türk yoktu. Sonradan üremeğe başladılar, maşaallah! Fakat ne hikmettir bilmem, ürediktçe itibarımız azalıyor. Çünkü yavaş yavaş ne mal olduğumuz meydana çıkıyor. Yalan, iftira, fitne, desis mi istersin; her adım başında birbirinin kuyusunu kazma mı istersin; gırla... Geçenlerde sözüm ona bir Jeune Turc konferansı yapalım dediler, ağızlarına yüzlerine bulaştırdılar. Az kalsın tokat tokada, yumruk yumruğa gelecektiler. Ne imiş o? Sen prens Sabahattin Bey taraftarı imişsin; ben Ahmet Bey tarafından imişim. A efendim, aramızda hiç de vatan, millet taraftarı yok mu? Hergün vatan millet diye hant hant ötersiniz, vatan, millet yolundaki fedakârlığınızı, feragatinizi ne vakit göstereceksiniz? Şimdiden yer kavgası. Günün birinde bunlar bir de iş başına gelirlerse tasavvur edin, artık siz bir kere curcurayı..." (Bir Sürgün, s. 82)

Yazar Paris'te Jön Türkler'in uğrak yerleri ve bu yerlere arada bir uğrayan ünlü İttihatçılar ve çalışmaları hakkında bilgi verir:

"Bazı günler, Cafe Soufflot'un mutad toplantılarına samipaşazade Sezai Bey ve Prens Mehmet Ali gibi Ragıp Bey'in tabirince aristokratların da iştirak ettiği olurdu. Lâkin bunların gelmesiyle her zamanki atmosfer değişmezdi." (Bir Sürgün, s. 156)

Doktor Hikmet'e bakıp O'nu tedaviye çalışan Yahudi asıllı Doktor Pienot, kendinden bahsederken şöyle der:

"Ben, kendimi tamamiyle ilme vermek istediğim için hiç bir hizbe, hiçbir fırkaya, hiçbir teşkilâta dahil olmadım. Hatta farmasonluğa bile girmedim. Belki, suçum budur." (Bir Sürgün, s. 280-281)

Doktor Hikmet, Paris'te Jön Türkler'i tanıdıkça onlardan soğur:

"Doktor Hikmet memlekete dair buna benzer kötü haberleri alınca, gidip Jeune Turc'lerle dertleşmekten kendini menedemedi. Fakat her defasında da yanlarından derin bir hayal kırıklığıyla ayrıldı." (Bir Sürgün, s. 292)

"Doktor Hikmet, gördü ki, Jeune Turc'ler bu noktada Abdülhamid'le bir düşünüyorlar. Yani Sultan'ın şahsi dostu, Kayser Wilhem'in böyle bir anlaşmaya mâni olacağını zannediyorlar. Belki, mâni olacaktır. Fakat ne pahasına? İşte, Jeune Turc'ler bunu hissetmiyorlardı bile." (Bir Sürgün, s. 293)

Hilmi Efendi, Mehmet Şehabettin Paşa ile ilgili söylentileri Nimet'e anlatır:

"—Evet. mühim maruzatta bulunacağım. Şehirde ağızdan ağıza dolaşan rivayetler, İttihat ve Terakki cemiyeti adamlarının bazı paşalara karşı bir hareket hazırladıkları zeminindedir.

—Konaklarından, yalılarından yarın gece alınıp Zaptiye Nezaretine götürülecek, millete karşı işlemiş bulundukları suçların kefareti olmak üzere büyük paralar vermeye mecbur edileceklermiş!" (Abdülhamit Düşerken, s. 66)

Yazar Şefik bey'i okuyucuya tanıtırken O'nun Selânik'ten hangi vesileyle İstanbul'a geldiğini şöyle anlatır:

"Bu yedi sekiz kişilik heyeti ise İttihat ve Terakki ile bizzat ilişki kurmak üzere Sadrazam Sait Paşa Selânik'e, umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya tel çekip istemiş, Selânik'teki merkezi umumi de, işi asıl başarmış bulunmak iddiasını güden ve 10 Temmuz'dan bir gün önce hürriyeti ilân eden Manastır merkezini gölgede bırakıp İstanbul'a el koymak sevinci içinde, gidecekleri hemen seçerek yollamıştı." (Abdülhamit Düşerken, s. 83-84)

Selânik'ten gelen heyetin İstanbul'a yerleşmesi ise şöyle anlatılır:

"...Henüz kendine bir yer bulamayan heyet, İttihat ve Terakki'ye 10 Temmuz'dan bir süre önce katılmış olan Serveti Fünûn dergi ve gazetesi sahibi Ahmet İhsan Bey'in Babıâli karşısındaki idarehanesinde toplanıp bu paşaların listesini düzenlerken, yine Servet-i Fünûn gazetesinde çıkan yazının pek açık ve kesin olarak anlattığı rüşvet haberine dayanıp ve servetinin gerçekten pek büyük olduğunu anlayıp Mehmet Şehabettin Paşa'yı da listesine almıştı." (Abdülhamit Düşerken, s. 85)

İttihatçı Şefik Bey, Cemiyet'in siyasî konulara ilişkin görüşünü açıklarken şöyle der:

"—Seçimler yapılp Meclis'in toplanmasına kadar herhangi bir hükümet buhranı çıkmasını cemiyet zararlı görmektedir ve buna imkan vermeyecektir." (Abdülhamit Düşerken, s. 92)

Şefik Bey, tekrar Sadrazamlığa getirileceği söylenen Sait Paşa ile ilgili gelişmeleri şöyle de değerlendirir:

"...Kocaman kafalı ve ufacık boylu paşanın İttihatçılar eliyle de Sadarete gelmesine ihtimal vermiyordu." (Abdülhamid Düşerken, s. 92-93)

Şefik Bey, Cemiyetin, kendisinden seçimlerde aday olmasını istediğini belirtir:

"İttihat ve Terakki kendisinin askerlikten istifa ederek başlamak üzere bulunan seçimlerde milletvekili çıkmasını ister." (Abdülhamit Düşerken, s. 116)

İttihat ve Terakki'nin Kâmil Paşa ile ilgili mücadelesi cemiyetin lehine sonuçlanınca, Nimet iktidar hırsını açığa vurur:

"Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki arasındaki adeta bir ölüm - dirim kavgası ortaya çıkmıştı. Ve cemiyetin galip gelmesi ve bu bunalım patlak verince, Nimet'in yaşı sekseni aşkın bir baba için döktüğü yaşlar -içinde tatlı ve sürekli bir acı kalmakla beraber birden bire dinmiş, genç kadın siyasal yaşamın heyecan ve tutkularına kendini kaptırırvermişti." (Abdülhamit Düşerken, s. 167)

Bu mücadelenin başlangıcı ise şöyle belirtilir:

"İttihat ve Terakki ile Kâmil Paşa arasındaki ölüm-dirim savaşı Tânin başyazarı Hüseyin Cahit Bey'in, sadrâzamı Meclis-i Mebusan'da açıklama yapmağa çağırması önergesiyle başlamış." (Abdülhamid Düşerken, s. 167)

İttihatçılar, Kâmil Paşa'nın iktidarda kalması halinde doğacak tehlikeleri şöyle izah ederler:

"Ve İttihat ve Terakki'nin birtakım temiz üyeleri, Kâmil Paşa'nın nüfuzu büsbütün artar ve kendisi yerinden oynatılamaz bir hâle gelirse, bu paşaoğlunun pek önemli dolaplar çevireceğinden, bütün borçlanma ve imtiyaz işlerinin tekeli üstüne alarak memleket zararına milyonlar toplayacağından, istidbat zamanını nerdeyse aratacak bir bozukluk ve rüşvet döneminin aşılabacağından korkuyorlardı" (Abdülhamit Düşerken, s. 170)

Meclisteki çalışmaların İttihatçılar ca ne ölçüde benimsenerek desteklendiği şu sözlerden anlaşılmaktadır:

"...Meclis, loca ve koridorları İttihad'a mensup subaylarla dolu ve başkanı tamamıyla İttihatçılar'a bağlı, gece yarılarna kadar toplantı halinde kaldı." (Abdülhamid Düşerken, s. 171)

Kendisinden nazırlık isteyen Şefik Bey'in isteği konusunda Hüseyin Hilmi Paşa şöyle düşünür:

"...Ve (Şefik'in) bu arzusunu kabul edip Hilmi Paşa onu Adliye Nazırlığı'na getirirse onun iddia eylediği gibi asla kabinesini desteklemiş olmaz. Aksine Cemiyeti ve Meclis'in İttihatçı çoğunluğunu kendisine düşman etmiş olurdu." (Abdülhamid Düşerken, s. 179)

Şefik, gizli ziyareti sırasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın düşüncelerini okur:

"...Hüseyin Hilmi Paşa, Kâmil Paşa'nın bile attığı adımı geri almaz, yani kabinesinde mebus ve İttihad ve Terakki'ye öteden beri mensup bir adam bulundurmamak isterdi." (Abdülhamid Düşerken, s. 178)

Şefik'in gizli teşebbüsünü tasvip etmeyen Talât Bey, nâzır atamasındaki tutumlarını şöyle izah eder:

"...Manyasî Zâdeyi de Kâmil Paşa'ya Cemiyet teklif etmemişti. Bizzat kendisi uygun görüp reyimize müracaat ettiği zaman, biz «Muhterem adamdır amma, yorgundur, hastadır, faaliyet gösteremez ve muvaffakiyetsizliği Cemiyet hesabına kaydedilir» dedik." (Abdülhamid Düşerken, s. 183)

Şefik Bey'in Adliye Nazırlığı'na talip olduğunu öğrenen Talât ve arkadaşlarının bu nazırlığa yapacağı seçim için Hüseyin Hilmi Paşa'ya talimatı şu olur:

"—Evet, intihap buyurursunuz, iradeye gitmeden evvel de Cemiyet, tabii haberdar edilir, dedi." (Abdülhamid Düşerken, s. 184)

Talât Bey ise, İttihat ve Terakki'ye ilişkin endişelerini şu sözlerle dile getirir:

"—İçinde bulunduğumuz vaziyetin muvakkat olduğundan şüphe edilemez, İttihat ve Terakki'nin yarın iktidar mevkiine kendisi geçerek bugünkü kuklaların varlıklarına nihayet vermesi, bütün nezaretleri şahsen deruhte etmeğümüz elbette ki hem doğru, hem de mukadderdir." (Abdülhamid Düşerken, s. 192)

İttihat ve Terakki'nin siyasi mücadelesi giderek kızışır:

"İttihat ve Terakki ile ona muhalefet etmek üzere kurulan Ahrar fırkasının kavgaları artık ayyuka çıkıyordu." (Abdülhamid Düşerken, s. 194)

Cemiyet'in iktidar ile ilişkileri hususunda Talât Bey şu endişeleri taşır:

"Hattâ, bizzat İttihat ve Terakki'nin aracılık ve yardımıyla iş başına gelen eski dönemin temiz adamları da kendisini tekmelemeğe kalkışır ve bunu başarabilirlerdi. Nitekim, daha dün bu türden bir tehlike geçirilmiş, Cemiyeti hiçe sayarak bütün gücü ellerinde toplamağa kalkışan Kâmil Paşa, ancak çok güçlüklerle düşürülmüştü." (Abdülhamid Düşerken, s. 202)

Yüzbaşı Cemil, kendi kendine şöyle düşünür:

"...Akıl almayacak kadar kısa zamanda, iki yıl sonra, akıl almayacak kadar kolaylıkla, birkaç telgraf çekilerek, kazanıldı hürriyet..." (Yorgun Savaşçı, s. 13)

Romanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu da hikâye edilir:

"Hüseyinzade Ali, çevresine bakmış... Abdullah Cevdet, bir sıraya oturmuş, kitap okumaktaymış... "Şu Arapkirli ile sen konuş" demiş...

Sonra tek başına dalgın dolaşan Kafkasyalı Reşit'i göstermiş... "Ben de Çerkesoğlu'nu razı ederim, dernek kurulmuş olur." Hem de kurulmuş, dediği gibi... 1919'dayız. Demek tam 30 yıl önce oluyor bu iş... İshak Sükûtî, San Remo'da veremden öldü, 1903'de hürriyeti göremeden... İbrahim Temo, Romanya'da, İttihat-Terakki sürgünü... Bakülü Hüseyinzade Ali Bey şimdi Bekirağa Bölüğü'nde vatan hainliğinden mahpus..." (Yorgun Savaşçı, s. 100)

Doktor Münir'e göre İttihatçıların en başta gelen hataları. II. Abdülhamid'i tahtından indirmeleridir. Bunu I. Dünya Savaşı'na girmemenin bir yolu olmadığını söyleyen Halil paşa'yla konuşurken dile getirir.

"—Yolu yoktu Doktor! Ben bu meseleyi çok düşündüm! Sen de düşünmüşsündür, var mıydı?

—Vardı Paşa Emmi!

—Nerede

—Abdülhamit'te...

—İndirmekle suç mu işledik?

—Galiba..."

(Yorgun Savaşçı, s. 121-122)

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin kapanmasından sonra eski İttihatçılar Karakol Derneği'nde toplanmaya başlarlar:

"Bekirağa'nın muhafız bölüğü subayları... işe yarayan bütün İttihatçılar, karakol derneğine toplandı. Asıl, Halil Paşa'yı kurtarmak istiyorlar. Yanı sıra Patriyot, Atıf, daha birtakım arkadaşlar da kaçırılacak." (Yorgun Savaşçı s. 355)

Kara Kemal'in münasebette bulunduğu bütün kuruluşların

Çalışanları da sorgulanmaktan kurtulamazlar:

"Ayrıca Kara Kemal Bey'in kurduğu bugüne kadar yürüttüğü, Milli Ticaret Türk Anonim şirketi, Milli İthalat-Kantariye Türk Anonim şirketi, milli Mahsulat Türk Anonim şirketi, Zeytinyağı Türk Ticaret şirketi, Milli Mensucat şirketi, Milli Ekmekiler şirketi, Milli İktisat Bankası Müdürlerinin, idare meclisleri önemli üyelerinin, memurlardan Küçük Efendi'ye eskiden beri bağlı bulunan İttihatçılar'ın tutuklandıkları, çok sıkı sorguya çekilmekte oldukları kesindi." (Kurt Kanunu, s. 96)

Yazar, Jön Türk Nuh Bey'i şu şekilde tanıtır:

"Doktor Münir Bey'in "Osmanlı Donkişotu" dediği Nuh Bey, 1888 Jöntürklerindendi. Abdülhamit zamanında onbeş yıl sürgünde kalmış, hürriyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde hiçbir karşılık beklemeksizin, en küçük işlerde boğazı tokluğuna çalışmıştı. Kâmil Bey'in mahpusane arkadaşıydı." (Yol Ayrımı, s. 177)

Neveser'le Abdi Bey'in, önceden hazırlanan bir tesadüfle, birbirlerini görmelerine fırsat yaratılması anlatılırken İttihatçılar'ın siyasi çalışmalarına temas edilir:

"—İttihat ve Terakki Komitesi'nin, bölgedeki yabancı konsolosluklara gizlice bildiri dağıttığı günler mi, onun hemen ertesi mi ne, nemli bir öğle sonu "Apotiker" Petridis'in Sabri Bey caddesindeki eczanesinde rastlaşmış oluyorlar." (Dersaadette Sabah Ezanları, s. 192)

Cemiyet'in şehirden şehire yayılıp genişlediği, eserde şu cümlelerle ifade edilir:

"—Jöntürklerin İttihat ve Terakki Cemiyeti. Selânik Merkezinden başka, Manastır, İşkorta ve Yanya'da «alenen» faaliyete geçmiştir." (Dersaadette Sabah Ezanları) (s. 193)

İ. İttihatçı Liderlerden Bahsetme:

Romanda Talât Bey'in hassasiyeti şöyle dile getirilir:

"Halkın vehimlerini, batıl inançlarının ve kökleşmiş kötü alışkanlıklarını iyi idare etmek ve hatta bazı anlarda bunlardan kuvvet almak, bunlara dayanmak lüzumunu sezen bu sekte parti lideri İttihat ve Terakki'nin halk üzerindeki prestijine hafif bir zarar getirecek... hareketlerden şiddetle sakınırdı..." (Hüküm Gecesi, s. 302)

Paris'te Jön Türkler'in toplandıkları yer şu şekilde anlatılır: "Ahmet Rıza ve arkadaşlarını, haftanın üç dört günü öğleden sonra cafe Soufflot'da bulmak kabildi. Bunlar kahvenin daima aynı köşesinde otururlar ve hemen daima aynı şeyleri konuşurlardı:

"Abdülhamid ağır hasta imiş..." (Hüküm Gecesi, s. 155)

Naşid'in alt dudağındaki çizgiye Adnan kırmızı gözlerle bakıyordu. Çizgi alaydı. Fakat Naşid'in alayını Belkıs ciddiye alarak atıldı:

—Sizin Ahmet Rıza Beyiniz, Sultan Hamit'le beraber halledildi. Ahmet Rıza, Abdülhamid'e somurttuğu için büyüktü. Karşısında somurtacak çehre kalmayınca Ahmet Rıza'nın yüzü de basit bir insan yüzü oldu. (Üç İstanbul, s. 472)

"Dedim ya, paşa kızı oğlanın ahlâkını bozdu..." (Abdülhamid Düşerken, s. 192)

Ragıp Bey, Doktor Hikmet'e Ahmet Rıza'dan şöyle bahseder:

"Ahmet Rıza mı? O bulunmaz Hind kumaşdır. Ben de kendilerini çok seyrek, hemen hemen ayda yılda bir görürüm. Malûm O, âtinin sadrâzamı olarak geçiniyor ve şimdiden kendini veziriâzamın ard bacağı zannediyor. Bir kibir, bir azamet... Aman efendim, ben bu cart curta

tahammül etseydim pekâlâ İstanbul'da kalırdım... Ahmet Rıza Bey, günün birinde sadrâzam olacakmış diye her gördüğüm yerde eteğini mi öpecekmişim? Neden? Günün birinde gerçekten Sadrazam olur da beni nimetlere garkeder diye mi? Böyle düşünenlerin aklına şaşarım. Bunlar Ahmet Rıza'nın ne mal olduğunu bilmeyenlerdir. Bir defa o makama geçti, oturdu mu vallahi arkasına dönüp bakmaz bile. Eh biz bu devranın nelerini gördük..." (Bir Sürgün, s. 81)

Cemil'in, alay komutanı Bekir Sami Bey'e dâir düşünceleri şöyle anlatılır:

"Albay Bekir Sami Bey'in üstün, değerli, büyük bir komutan olmadığı ilk görüşmede anlaşılıyordu. Ama belli ki, mertti, cesurdu. Meşrutiyetten beri birçoklarının kendilerini kaptırdıkları «ne pahasına olursa olsun rütbe almak» hırsını yenmiş insandı. Saçsız kafası; dik bıyıkları, tıknaz gövdesi ile erlerin görür görmez «Baba adam» dedikleri savaş subaylarındandı. Irakta, Kafkasyada bulunmuş, aldığı ödevleri, üstlerini de, astlarını da memnun ederek başarmıştı." (Yorgun Savaşçı, s. 223)

İttihatçılar'ın darmadağın oldukları sıralar... Patriyot Ömer ile Yüzbaşı Cemil, liderlirenîe dâir duyumlarını değerlendirirler:

—Sence başkomutan kim? Enver paşa mı?

—Kesin kes bilmiyorum ama, Enver Paşa'dan uygunu yoktur. Geçenlerde bir lâf çıktıydı da... «Talât Paşa İstanbul'a gelmiş, bir yerde saklanıyormuş» diye... Bana kalırsa, gelen Talât eğil Enver'dir. (Yorgun Savaşçı, s. 94)

Kara Kemal, gazete haberlerine bakarak şöyle düşünür:

"Muhalefetin büyük paşaları -Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar- gibi İttihad Terakki kodamanları -Cavit, Doktor Nâzım,

Küçük Talât, Hüseyinzâde Kör Ali Bey- de tutuklanmamışsa Kara Kemal Bey'in korktuğu Büyük Temizliğe şimdilik girişilmiyor, demekti." (Kurt Kanunu, s. 93)

İzmir'deki olaylar esnasında polis kurşunuyla ölen 14 yaşındaki öğrencinin babasının Fethi Bey'den kendilerini kurtarmalarını istemesi üzerine romancı şu yorumda bulunur:

"Bahtsız babanın Osmanlı borçlarını fukara Anadolu halkına altınla ödetmek" için muhalefete kaldırılmış eski Paris elçisi Fethi Bey'den beklediği kurtuluşa İttihatçı Sadrâzam Talât Paşa da sanki şaşakalmıştı." (Yol Ayrımı, s. 95-96)

Kara Kemal'i kaçırma planları yapan Niyazi Bey'in endişelerini. yazar şöyle anlatır:

"Niyazi ilk defa gerçekten telâşlanmıştı. Polis müdüriyetinden aldığı habere göre, kaçakları kısa zamanda yakalamak için, İttihatçıların en yaman fedâilerinden en kurnaz takipçilerinden Memetçe Bey İzmir'den İstanbul'a getiriliyordu" (Kurt Kanunu, s. 107)

Yahya Kemal'den nakledilen bilgiye göre, Gazi Paşa Kar Kemal'e söz geçiremeyeceğini bilir:

"Yahya Kemal Bey anlattı. Saraydaymış... Bizim eski arkadaşlardan biri Paşa'yı görmeye gelmiş, gizli birşey söyleyecek... Yahya Kemal, bir uygun sırasını düşürüp "İttihatçılarla anlaşmak gerekse bu işi Kara Kemal'le yapsanız" demiş... Gülmüş. Gazi Paşa, «Hiç olmaz, demiş, bunlara yaptırdığının sözünü bile edemen, Kara Kemal'e...» (Kurt Kanunu, s. 184-185)

Romancı Binbaşı Şefik Bey'i şu sözlerle tanıtır:

"Şefik, artık İttihatçılar'ın bir hevesleriyle kaybolup gidebilir, ordunun kadrosu içinde silinebilir, herhangi bir cemiyet mensubu değildir." (Abdülhamit Düşerken, s. 131)

Talât Bey'in, Şefik'in kayın pederi Mehmet ŞAhabetin Paşa ile ilgili düşünceleri romanda şöyle açıklanır:

"Nikâh'ta damat vekilinin Edirne mebusu Talât Bey ve tanıkların yine Cemiyet arkadaşlarından iki kişi olması, Paşa'nın yeni dönem adamlarıyla ilk temasını oluşturmuş ve Talât Bey'in pek delici gözleri konaktaki görkemin ne kadar yüksek olursa olsun sadece aylıkla sağlanmış bulunamayacağı, arkadaş hatırıyla âyânlığa getirilen bu ihtiyar vezirin gerçekten bir hayli haram yemiş olması gerekeceği yargısına varmıştı." (Abdülhamit Düşerken, s. 140)

İttihatçılar'ın önemli kişisi Şefik Bey'den gazeteler şöyle bahseder:

"İttihat ve Terakki'nin en sözü geçer üyelerinden olup pek kıdemli vükeladan ve âyandan Mehmed Şehabettin Paşa'nın ölmeden pek az önce kızını verdiği -düğünü dolayısıyla verilen büyük ziyafette kendisinin de hazır bulunmuş olduğu- Tekirdağı mebusu ve askerlikten ayrılma Şefik Bey..." (Abdülhamit Düşerken, s. 177)

Talât Bey, Şefik'deki değişikliği kaygısıyla takip eder:

"Talât, artık pencereden başını çevirerek arkadaşının yüzüne hayretle, hattâ biraz üzgün baktı. Gerçekten, Paşa kızı ahlâkını bu kadar mı değiştirip bozmuştu?" (Abdülhamit Düşerken, s. 190)

J. 31 Mart Vak'ası ve İttihatçılar:

31 Mart hadisesini müteakip kısıtlanan basın hürriyetini ilk aralayan Ahmet Kerim'in gazetesi olur:

"31 Mart İhtilâli'nden sonra, iktidara gelen radikal devrimciler hükümetinin dehşetle kapadığı tenkid ve tartışma kapısı ilk defa olarak "Nidayı Hakikat" gazetesinin kuruluşuyla açılmıştı." (Hüküm Gecesi, s. 25)

İttihatçılar'ın 31 Mart sonrası baskıcı döneminden yazar şöyle bahseder:

"Herkesin sustuğu o yıldırma devrinde, gerçeği söyleyen bu iki yazarın sesi bir zamanlar çölün içinden Orşilim beldesine haykıran Yahya Nebi'nin sesi gibi memleketin en ıssız köşelerine kadar yayılıyor ve kimini kızdırıyor, kimini ürkütüyordu." (Hüküm Gecesi, s. 25)

Romancı 31 Mart olayını kısaca özetler:

"Fakat âsiler meclise karşı değil, ancak İttihat ve Terakki'nin adları bilinen belirli birkaç üyesine karşı vaziyet almışlardı. İstifa ettiği söylenen Meclis reisi Ahmet Rıza Bey, Talât Bey, Rahmi, Cavit ve Cahit Beyler... Bunların hepsi kaçmışlar, sırta kadem basmışlardı. Lâkin Ahmet Rıza Bey sanılarak Adliye Nazırı'nın. Cahit Bey diyerek de bir mebusun Meclis önünde vuruldukları öğreniliyordu." (Abdülhamid Düşerken, s. 207)

Yazar, II. Abdülhamid'in 31 Mart Olayı'na bakış açısını ve olaya dâir değerlendirmesini de O'nun ağzından şöyle anlatır:

"İttihat ve Terakki'nin gittikçe artacağını hissettiği atılğanlıklarına ve çılgınlıklarına âlet olmaktan kurtuluşuna sevinerek, onun yere serilmesini büsbütün gizleyemediği bir hazla seyretmişti. bu sevinmesinin öcünü yarın İttihat ve Terakki, kendisinden elbette alacaktı. Şu kadar ki, 31 Mart hareketini hemen bastırmakla İttihat ve

Terakki'yi sevindirmiş olacağı da şüpheli, pek şüpheli bir şeydi. Kaybettiği etkiyi ve gücü fazlasıyla ele geçirmek ve bu arada kendisini ortadan kaldırmak amacıyla bu hareketi bizzat cemiyet'in yada hiç değilse cemiyet'e mensup birtakım kimselerin yaratmış olmaları da ihtimal dışında bir şey değildi." (Abdülhamid Düşerken, s. 226-227)

Bazı romancılar da olayı bizzat İttihatçılar'ın tezgahladığı görüşündedirler. Romanlarında kahramanlarına böyle bir yaklaşım sergiletirler. Doktor Münir'in:

"Aslını ararsanız, 31 Mart bazı şeflerimizin işine geliyordu galiba..." demesi üzerine, Yüzbaşı Salâhattin hemen çıkışır:

"—Halt etmiş senin doktor!.. Az kalsın hepimizi temizliyecekti 31 Mart... Kimin işine gelebilirmiş bizden?" (Yorgun Savaşçı, s. 324)

Kara Kemal, evinde gizlendiği eski arkadaşı Emin Bey'le tarihî mevzular üzerine sohbet ederken bir ara sözü "31 Mart Vak'ası"na getirir ve arkadaşını hayrete düşüren açıklamalarda bulunur:

"...Almanlar'ın desteğiyle, avcı taburlarını kullanarak 31 Mart'ı çıkarıp Abdülhamid'i alaşağı etmeseydik, silinip süpürülmüştü Selânik cuntası..." (Kurt Kanunu, s. 195)

Emin Bey'in hayret içerisinde:

"—Dur yahu anlamadım 31 Mart..." demesi üzerine; Kara Kemal açıklamasını şöyle sürdürür:

"—Bizim marifetlerimizdendir. Düşünsene, en güvendiğimiz subayların komutasındaydı bu taburlar... Ne cehennemdeydiler, yobaz kışkırtması sürüp giderken... Asker başkaldırdığı zaman nerdeydiler? Sonra neden harp divanına çekip asmadık, ödevlerini bırakıp savuşan bu herifleri?.." (Kurt Kanunu, s. 195)

K. İttihatçılarla İlgili Diğer Meseleler:

Romancı, Ahmet Kerim'in muhalefet görevini hangi duygularla yaptığını şu şekilde açıklar:

"Ahmet Kerim... İttihat ve Terakki ile, hiçbir ümide kapılmaksızın, hattâ bir uzak zafere bile ihtimal vermeyerek feragat içinde çarpışıyordu. Bu müthiş kudretle böylece yalnız başına çarpışmakta sonsuz bir zevk vardı." (Hüküm Gecesi, s. 25)

A. Kerim, arkadaşı A. Samim'in öldürüldüğü gün şöyle düşünür:

"Şu dakika yalnız İttihat ve Terakki'nin, yalnız Osmanlı Devletinin, yalnız bu memleketin değil, bütün insanlığın düşmanı kesilmişti." (Hüküm Gecesi, s. 83)

Ahmet Kerim Hasip Bey'e gayesini şöyle açıklar:

"Vallahi, Hasip Bey, ben şimdi, İttihat ve Terakki komitesinin yıkılmasına yardım etmekten başka bir şey düşünmüyorum." (Hüküm Gecesi, s. 130)

Cemiyetin gençlik çevresinde büyük rağbet gördüğünden bahsedilir:

"...Memleketin gençliği ise gereği gibi İttihat ve Terakki yanında idi. Hattâ (Ahmet) Samim'in öldürülmesi üzerine bir parça muhalefete geçer gibi olanlar bile, son zamanlarda, türlü türlü vasıtalarla yutulmuş veya kandırılmıştı." (Hüküm Gecesi, s. 140)

Padişah'a Meclisi kapatma yetkisi çıkarma girişimi İttihatçıların itibarını zedeler:

"İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu teşebbüsü, yalnız Meclisi Mebusan çevrelerinde hemen hemen umumî bir kırgınlık uyandırmakla

kalmadı; amme efkârı üzerinde de fenâ bir tesir icra etti. Meşrutiyet idealine bağlı genç unsurlar, İttihat ve Terakki teşkilâtından birer birer istifalarını vermeğe başladılar. Bu sırada, Tevfik Fikret de "95'e doğru"sunu yazdı." (Hüküm Gecesi, s. 142)

Bu gelişmeler üzerine üyelerden bazıları başlarının çaresine bakarlar:

"...Gerek Meclis'te gerek dış teşkilatta bir kısım İttihat ve Terakki üyeleri kendi başlarını kurtarmak kaygısına düşmüşler ve gösterişli istifa mektupları ile muhalefete geçtiklerini duyurmuşlardı." (Hüküm Gecesi, s. 143)

İttihat ve Terakki'deki bu çözölmeyi yazar şöyle anlatır:

"Bu uzun ve kızgın yaz sonlarında İttihat ve Terakki'nin çözölmesi, yüksek dağ başlarındaki ezeli karların eriyişi gibi bir şey oldu. İttihat ve Terakki denilen bu katılaşmış ve sağlam buz kitlesini şurada bir küçük ırmak, ötede serseri bir sel, beride bir incecik su hâline çeviren sıcaklık, ne müthiş bir ateşten çıkıyordu!" (Hüküm Gecesi, s. 155)

Prens Sabahattin'in İstanbul'a gelişinin uyandırdığı yankı romanda şu şekilde ifâde olunur:

"Prens Sabahattin Bey'in gelişi, bundan yüz kere daha gösterişli oldu. İstanbul'un bütün büyükleri ve kodomanları, münevver gençleri, kadınları, çocuklar, okullar, Ermeni ve Rum cemaatleri Galat rıhtımında sıra sıra durmuşlardı." (Hüküm Gecesi, s. 161)

Mütareke üzerine, İttihatçılar dağılır:

"Son günlerde İttihat ve Terakki'nin belli başlı adamları böyle birer vasıta ile ya hapishaneden veya memleketten kaçıp gidiyordu. Hüseyin Cahit Bey çoktan soluğu İsviçre'de almıştı. Cahit bey'in kâh Fransa'da

kâh Almanya'da olduğu söyleniyordu. Eski Meclisi Mebusân reisinin bunlarla birlikte kaçtığı muhakkaktı." (Hüküm Gecesi, s. 216)

Yurt dışında kaçan muhalifler dönmeye başlarlar:

"İttihat ve Terakki hükümetinin devam ettirdiği hoşgörülü idareden yararlanarak önceleri kaçan muhaliflerin mühim kısmı yeniden memlekete girmiştir." (Hüküm Gecesi, s. 242)

Sırrı (Dönme Sırrı) davranışlarıyla Ahmet Kerim'i hayrete düşürür. Bu yüzden Ahmet Kerim Sırrı Bey'den bahsederken şöyle der:

"Bu adam, İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan adam mıydı?" (Hüküm Gecesi, s. 259)

Ahmet Kerim, İttihatçılar'ın hangi fikrî akıma ağırlık vereceklerini merak eder:

"Bugün memlekette apaçık iki fikir cereyanı görülüyor. Bunlardan biri Osmanlıcılık, öteki Türkçülük'tür. İttihat ve Terakki, kendi göğsünde bu iki zıt cereyanı, ne şekilde birleştirecek?" (Hüküm Gecesi, s. 304)

Romancı II. Abdülhamid'i şu sözlerle inceden inceye tenkid eder:

"Zâtişahane bu nevi gizli kuvvetlerden huylanır. Yoksa Ebülhüda ve avenesi gibi dilenci alayını, üfürük, efsan, muska yaptırmak için niçin başına toplasın?" (Sinekli Bakkal, s. 140)

İmam Efendi, sabık damadı Tevfik'i şöyle tenkid eder:

"Menfadan avdetinden beri mübarek topraklarımızı huzuruyla telvis, ahlak-ı umumiyeyi ifsat eden nabekâr merkum." (Sinekli Bakkal, s. 141)

İkinci Mabeyinci için yazar şu değerlendirmeyi yapar:

"O, içtimaî nizamı, tıpkı tabiatın nizamı gibi değişmez ve mutlak telakki derdi, Padişah, O'na göre, içtimaî ve siyasî nizamın bir mümessiliydi" (Sinekli Bakkal, s. 149)

Doktor Hikmet, kendisine Jön Türkler'in hangi tarafından olduğunu soran Ali Kemâl'e cevap verirken şöyle der:

"Jeune Türklüğüme gelince, kendim için bu sıfatın da neyi ifade ettiğini henüz anlayamadım. Bizim Ragıp Bey; bana kendiliklerinden öyle bir ünvan bahsettiler" (Bir Sürgün, 1s. 95)

Cemiyet Genel Merkezi, Sakallı Vasfi'nin gerçek yüzünü öğrenince O'nu Cemiyet'ten kovar:

"Sakallı Vasfi'nin vaktiyle o sahte sesine inanan Merkezi Umumi, sonraları bu sahici sesinden kuşkulandı ve tam meşrutiyete alışacağı sırada Sakallı Vasfi'yi, Talât Bey Cemiyet'ten kovdu. Bunu, bütün İstanbul yirmi dört saatte duydu." (Üç İstanbul, s. 385)

Yazar, devrin şahsiyetsiz insanını temsil eden Ratip'i şöyle tanıtır:

"Meşrutiyet'ten sonra bazı eski adamlar gibi Ratip de evvelâ İttihatçı, sonra itilâfçı, sonra Melâmi dervişi olmuştu. Rütbeli, nişanlıken bile aptaldı." (Üç İstanbul, s. 531)

Habibullah Efendi de İttihatçılar'a yakınlığı sebebiyle İngilizlerce Malta'ya sürülür:

"Oda kapısı vuruldu. Başında sarık, bacağına çizme biri girdi. Habibullah Efendi. O, İttihatçı değildi. Fakat İttihat ve Terakki'yi o kadar seviyordu ki, bu aşkının yüzünden İngilizler Malta'ya sürmüştüler" (Üç İstanbul, s. 478)

Yazar'a göre, babasının tekzibini gazete idarehanesine götüren Nimet'in "hesabı ve kararı" şudur:

"...İttihat ve Terakki'nin merkezi olan Selânik'ten gelmiş ve kendilerine bu gazetenin idarehanesini merkez seçmiş denen heyetten biriyle görüşmek, gerekirse, onu para ile elde ederek saldırılara uğramak felâketini önlemek istiyordu." (Abdülhamit Düşerken, s. 75)

Cemiyet'in genel merkezinde Binbaşı Şefik Bey'in huzuruna alınan Nimet, O'na meramını, ziyaret sebebini anlatır:

"Evlerine karşı bir saldırı hazırlanmakta olduğunu öğrendiklerini, buna karşı da iktidarı elinde tutan cemiyetin korunmasına sığındıklarını, Sultan Hamit'ten geri alınan anayasanın, her ferdin para, namus ve can güvenliğini sağladığına göre, Meşrutiyet'in koruyucusu olduğunu ilân eden Cemiyet'in kendilerini koruması gerektiğini söyledi." (Abdülhamit Düşerken, s. 76)

Nimet, Şefik Bey'den babasının Âyân'a alınmasını ister:

"Âyân'ı Sadrazamın Cemiyet'e danışıp seçeceğinden, Padişah'a da ancak imzalamak kalacağından eminim." (Abdülhamit Düşerken, s. 126)

Yazar, Cemiyet adamlarıyla Osmanlı aristokratlarının Nimet'in düğünü vesilesiyle bir araya gelişlerini şu sözlerle anlatır:

"...İttihat ve Terakki'nin yuha ve tükrüklerle hapse attırdıkları dışında bütün eski büyükler henüz yerlerini almağa cesaret edemeyen bu yeni adamlarla yaltaklanmadan kin ve küçümsemeye kadar her duyguyu içine alan bir ruh hâleti içinde görüşmüşlerdi." (Abdülhamit Düşerken, s. 142)

İttihatçılar, Kâmil Paşayı zannedildiği kadar yetenekli ve güçlü bulmaz:

"Şu kadar ki, İttihat ve Terakki Kâmil Paşa'nın kendi güç ve yeteneği hakkındaki bu sonsuz güvenine katılmıyor..." (Abdülhamit Düşerken, s. 169)

Şefik Bey'in, makamına göz diktiği Refik Bey'e dâir romancı şu açıklamada bulunur:

"Kabine'nin hem resmen İttihatçı hem de Mebusan Meclisi'ne, mensup yegâne uzvu olan Manyasi Zâde Refik Bey'in hastalığının pek ağırlaştığı duyulmuş bulunuyor... bir iki güne kadar vefat edeceğine ihtimal veriliyordu" (Abdülhamit Düşerken, s. 178)

Nimet, kocası Şefik'e Abdülhamit'in taht ve tacını bırakmasının hem memleket hem de kendileri için büyük felâket getireceğini açıklar:

"...Evvelâ memleket için bir felâkettir, çünkü bütün hayatı mahpus geçmiş olan Reşat Efendi, artık tamamiyle aptallaşmış bir biçare ihtiyardır. Bunda herkes müttefik! Padişahlığı lâf hâlinde kalacak, kendisi Cemiyet'in elinde bir oyuncak, bir kukla olacaktır. İttihat ve Terakki'nin mutlak hakimiyetine tahammül edemeyecek olan unsurlar da yer yer isyan çıkaracaklar. Bu isyanlar neticesinde memleketin ne hâle geleceğini söymeye ise lüzum yok!" (Abdülhamit Düşerken, s. 236)

Romancı, Cemiyet'in yapılan ara seçimde elde ettiği başarıyı şöyle ifade eder:

"Bütün çabasını harcayarak seçimde İttihat ve Terakki'nin elde edebildiği şey, bir muhalifin değil, bir tarafsızın seçilmesi olmuştu..." (Abdülhamit Düşerken, s. 203)

Yazar VI. Sultan Mehmet Vahidettin'i de, "Harb Mücrimleri" olarak nitelendirdiği İttihatçıları adalete teslim edemeden elden kaçırdığı için tenkid eder:

"Altıncı Mehmed'in büyük talihsizliği ve hatası, İttihadı Terakki Komitesi'ni adalete teslim etmeden, kendilerine milletçe hesap sorulmadan kaçmalarına fırsat verilmesidir." (Pertev Bey'in Üç Kızı, s. 53-54)

Hürriyet nâralarıyla ikdidara gelen İttihatçılar da basın hürriyetini kısıtlamışlardır:

"Basında hâlâ İttihatçılar'ın 1909'da çıkarıp 1918'e kadar her yıl sıkılaştırarak kullandıkları basın kanunu yürürlükte." (Yol Ayrımı, s. 86)

Adnan, sürekli Ankara'dan, Mustafa Kemal'den davet bekler. Ama, kendisi Ankara'ya gitmek için hiçbir teşebbüste bulunmaz. Kâbuslar içinde kıvranır:

"Dün gece rüyada yeşiller giydiği için onu Ankara'dan çağıracaklardı. Maarif Vekili olacaktı. Demin sağ gözü seyirdiğine göre, Talât Paşa Berlin'den geliyordu." (Üç İstanbul, s. 514)

Adnan ömrünün son dakikasına kadar Ankara'dan haber bekler. Kurtuluşun Mustafa Kemal'le mümkün olacağına inanmıştır:

"Fakat aylar geçti. İttihat ve Terakki'nin sadrâzamı, ona Babıali'den telefon etmiyordu. O zaman bütün hasretiyle Ankara'ya inandı. Yemekte Prenses Bahire'ye anlatıyordu:

"Zaten o, vaktiyle bütün arkadaşlara söylerdi. Bütün memlekette bir tek adam vardı. Anafartalar kahraman!" (Üç İstanbul s. 514)

Belli çevreler, askerler ve halk arasında aslı astarı olmayan söylentiler çıkararak milleti milli mücadeleden vazgeçirmek isterler:

"Mustafa Kemal Paşa, padişaha baş kaldırmış... Padişahımız, «ortalığı düzeltsin» diye salmış Kemal Paşa'yı Türkün içine... Kemal Paşa, işleri yüzüne gözüne bulaştırmış ki, büsbütün" (Yorgun Savaşçı, s. 380)

Milli mücadele taraftarlarını kandırmak için görevlendirilmiş kişiler, Kuva-ı Milliyecileri kötülerler:

"Kirmasti, Gönen, Biga dolaylarında, bütün eli silâh tutanlar çetelere girmişler. Hoca kılıklı adamlar köy köy gezerek. Kuvâ-yi Milliye'yi kötülüyorlar. İttihatçılıkla suçluyorlar efendim." (Yorgun Savaşçı, s. 390)

Temsil heyeti konusunda romancı kahramanına şu değerlendirmeyi yaptırır:

"Temsil Heyeti, tek başına Mustafa Kemal Paşa demektir." (Yorgun Savaşçı, s. 431)

Bekir Sami Bey, «Başibozuk Paşası» İttihatçı Halit Bey'le şöyle konuşur:

"Bu işte bizi desteklerseniz, hükümetten çekinecek hiç bir şeyiniz kalmaz. Şunu da söyleyeyim ki, ben de arkadaşlarım da, doğma büyüme İttihatçıyız. İstanbul'daki hükümet değişiklikleri, ateşkes anlaşmasının zorladığı bir durumdur. Bugün de memleketin işe yarar bütün silahlı kuvvetleri bizim elimizde bulunuyor. Yunan'ın İzmir'e çıkmasından bu yana, İttihatçılık-İtilâfçılık ayrıntısı zati kalmadı" (Yorgun Savaşçı, s. 312)

Halkın yılgınlığı sebebiyle düşmana direnmek İttihatçılara kalır:

"İstanbul hükümeti de, "Aman gürültü çıkarılmasın" dedikçe, zorlu İttihatçılardan başka direnecek kalmadı. Onların ki de korkudan... Eski yaptıklarını düşünüyorlar"

Milli mücadeleye karşı çıkan itilafçılar ise şöyle değerlendirilir:

İtilâfçılar, İttihatçı düşmanı olduklarından savaş içinde Hristiyanlarla birlikteler, şimdi daha çok kaynaştılar." (Yorgun Savaşçı, s. 319)

Kör Şaban Anzavur'a dâir duyduğu rivayetleri Cemil Bey'e anlatır:

"Aman binbaşım!.. Herifin dedikleri gerçekse... Herifin dedikleri gayetle korkunçlu meseleler... Rıza Bey'i bildin ya, çetesiyle sürüp gelip Ethem Bey'le konuşan Rıza Bey... Anzavur Paşa bu Rıza Bey'i basmış apansız, uyurken... Basmasıyla çetesini, metesini dağıtmış serçe kuşu gibi... Anzavurun şu sözü dilinden düşmüyormuş. "İttihatçı domuzların,

Millici gâvurlarını bitirsem gerektir. Bitirmedikçe bana kılıcı kına koymak yoktur." (Yorgun Savaşçı, s. 379)

«Millici» ve «İttihatçı» sözlerinin halk üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyi, yazar yine Kör Şaban'ın ağzından anlatır:

"Meğerse beyim, bu bizim millici lafımız, "İttihatçı gâvuru" demeye gelmekteymiş... "Höst oğlum, yok öle şey... Onbaşı nişanlarını takınmışsın ama, boşuna takınmışsın" dedim. İttihatçılıkta millici lafı yoktur." dedim. "bu millici lafını çıkaranı ben gördüm. Ödemişin jandarma yüzbaşısı Tahir Bey'in bulması... Tahir Bey, şimdi başıbozuğa soyundu da, çeteciliğe sıvandı" dedim "Sus aman. Bunlar burada edilecek lâflar değil... Buralarda Ethem Bey'in millici Jagonu hiç yürümez" dedi." (Yorgun Savaşçı, s. 378)

Kara Kemal, Abdülkerim'e Kurtuluş Savaşı'na dâir bazı bilgiler verir:

"Şimdi Abdal Kerim oğlum, Anadolu savaşını başarıya ulaştıran asker-Sivil kadronun çoğunluğu İttihatçıydı. Bunlardan küçük bir grup Gazi Paşa'nın takımına katıldı." (Kurt kanunu, s. 102)

Kara Kemal, kendi adının da karıştırıldığı suikast hadisesinin iktidarını işine yarayamacağı düşüncesindedir:

"Bir taşla iki değil üç kuş vuracaklar gibime gelir. Muhalif mebusların gürültüsünü, paşaların ordudaki nüfuzunu, İttihatçılığın kökünü hep birden kazıyacaklar." (Kurt Kanunu, s. 104)

Genellikle, Gazi Paşa'nın ekibinden uzakta kalmış İttihatçıların ortak iddiaları, Anadolu Savaşı'nı kendilerinin kazandığı yolundadır.

"Şükrü'yle konuştum bir kaç kez... Anadolu savaşını İttihatçıların kazandığına inanıyordu yüzde yüz.. Hakkı yenilmiş sayıyordu kendini... Hakkını yiyenleri de küçümsüyordu. Anlatamadım Muhalefette kaldığı için böyle düşünmekte olduğunu..." (Kurt Kanunu, s. 184)

Kara Kemal, Gazi ile münasebetleri ve muhalif hareketlerini şöyle özetler:

"İttihatçılık hem Meclis'te, hem orduda güçlü gibiydi. İkinci grubu var gücümüzle desteklememiz, Paşa için çok tehlikeli olabilirdi. Napacağı mı ille öğrenmek istiyordu. "İttihat Terakki kendi kendisini kapattı. Ben tek başıma bir insanım, böyle büyük meselelere karışmam..." demek karşısındakini aptal yerine koymak olacaktı. Bizim Paşaların kaçması için direndiğimi, bunu da partiyi kurtarmak için yaptığımı biliyordu." (Kurt Kanunu, s. 186)

Gazi Paşa'nın etrafına toplanan İttihatçıları ise Kara Kemal şöyle değerlendirir:

"Bir başka tehlike, Gazi Paşa'nın kendi takımını bırakıp bizim başımıza geçmeyi göze alamayacağından, istese de, bunu yapamayacağından geliyordu. Birtakım İttihatçılar, başından beri çevresine toplanmışlardı. Bunlar İttihat Terakki'nin bir daha dirilmeyeceğine inananlar, işlerini buna göre hesaplayanlardı." (Kurt Kanunu, s. 188)

Kara Kemal, kendilerini ortadan kaldırma düşüncesinin yanlışlığını da şöyle dile getirir:

"Bizi, yani İttihatçıları, bitirince rahatlayacaklarını sanıyorlar şimdi... Oysa biz belki bir dönemde, dış güçlere karşı denge olurduk. Bütün istekleri kabullenmemek için bir özür." (Kurt Kanunu, s. 208)

Doktor Münir Serbet Fırka'ya girerek tekrar muhalefete soyunan eski İttihatçı Avukat Celâlettin Bey'e şu soruyu sorar:

"—Siz neyi alıp verememektesiniz Halk Partisi kodamanlarıyla 1923'ten bu yana?" (Yol Ayrımı, s. 106)

Bu soruya Celâlettin Bey'in cevabı ve DR. Münir'in bu cevabı değerlendirmesi şöyledir:

"—Neyi mi? Bunca asılıp kesilmeler... Haksızlıklar... Vatandan sürülüp atılmalar... Aslında bunların çoğu İttihatçı değil miydi vaktiyle?.. Suç salt bize nasıl yüklenir?

"—Öc almak niyetindesiniz demek!.. Siz asıl İttihatçılar artık bir daha iktidara gelemesiniz" (Yol Ayrımı, s. 107)

Stajyer Avukat Kadir Bey, Doktor Murad'la sohbet ederken babasından ve O'nun eski İttihatçı arkadaşlarından bahseder:

"...Bir de babamla arkadaşlarına bak! En başta Kâmil Bey... Sonra Doktor Münir Bey denilen geveze... Sonra Binbaşı emeklisi Ârif Bey... Sonra Cehennem Topçu Cemil Bey... Bir Kuvâ-yi Milliye'dir, tutturmuşlar. Kimi hapis yatmış yıllarca, kimi sürünmüş..." (Yol Ayrımı, s. 158)

SONUÇ VE BİBLİYOGRAFYA

S O N U Ç

Bu çalışmamızla, İttihâd ve Terakkî'nin Cumhuriyet Devri romanlarında nasıl bir yer işgâl ettiğini göstermek istedik.

Öncelikle şunu belirtelim ki; "Jön Türklük" Yeni Osmanlılar ile İttihâd ve Terakkî arasında ayırıcı bir kavram değildir. Konuyla ilgili kaynakların da vurguladığı gibi Avrupa'da, hem I. Meşrutiyet için çalışan Yeni Osmanlılar'a, hem de II. Meşrutiyet için gayret sarfeden İttihatçılar'a yaygın bir şekilde "Jön Türk" denilir. Bu noktadan hareketle romanlarımızın da bu kavramla İttihâd ve Terakkî'yi kasdettikleri şüphe götürmemektedir.

İttihâd ve Terakkî'nin, kuruluşundan 1908 yılına kadar geçen zaman içindeki faaliyetlerini, genel bir değerlendirmeye, Cemiyet'in hüviyetini bulma çalışmaları olarak kabul etmemiz gerekir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi üzerine, Cemiyet'in iktidara denetim yoluyla ağırlığını koyduğu bir devre başlar ve 1913 yılına kadar sürer.

İttihatçılar'ın seslerini duyurabildikleri 1913-1918 dönemi ise, Cemiyet'in tam iktidar devresini oluşturur. Bu devre, İttihatçılar'ın kendi programlarını kısmen de olsa uygulama fırsatı buldukları önemli bir devredir.

Takip edilen milliyetçi ve Batı yanlısı siyasetin gereği, eğitimden iktisadî alana kadar çeşitli sahalarda yeni uygulamalar başlatılmış, askerî alanda büyük bir yenileştirme adımı atılmıştır. Öte yandan Cemiyet, sosyo-ekonomik yönden destek görebileceği bir taban oluşturmak maksadıyla bir «millî burjuvazi» yaratmak için harekete geçmiştir.

Bu sayede, ticaret alanında Türkler daha fazla faaliyet göstermeye başlamışlardır. Özellikle harp yıllarında (1914-1918), İttihâd ve Terakkî

hükûmeti, benimsediği politika icabı, ordu ile ilgili alanlar başta gelmek üzere, birçok taahhüd işini Türkler'e vermiş; böylece devlet eliyle, «burjuva» bazı zümreleri çok çok zengin etmiştir.

Bu husus İttihâd ve Terakkî'den bahseden romanlarda bilhassa konu edilir. Ayrıca, İttihatçılar'a yöneltilen suçlamalar içinde önemli bir yer işgâl eder. Çünkü konuyla ilgili pek çok romanda bazı İttihatçılar'ın vurgunculuk ve nüfuz ticareti yoluyla büyük servetlere konukları iddialarına rastlanır.

O bakımdan, İttihatçılar'ın iktidarları döneminde gerçekleştirdikleri bazı atılımlar ana hatlarıyla verildiği gibi; yine bu devrede almış oldukları yanlış kararlar yüzünden, imparatorlukla birlikte kendi sonlarını nasıl hazırladıkları da romanlarda konu edilmiştir.

Meseleye önyargısız bakıldığında görülecektir ki; Türk romancıları, İttihatçılar'a ve İttihatçı iktidara karşı tenkidçi bir tavır sergilemede âdetâ bir ittifak oluşturmuşlardır. Romancıların bu olumsuz tutumlarına mukabil tarihçiler, daha hoşgörülü hattâ İttihatçıları övücü bir tutum izlemişlerdir.

Gerçekten de konuyla ilgili romanların hiçbirinde objektif bir değerlendirme yapılmamıştır. Bir kısmında «eleştirel gerçekçilik»'e bir yönelme gözleyebildiğimiz halde; pek çok roman, olaya aşırı derecede duygusal yaklaşmıştır.

Bu romancılarımıza göre İttihâtçılar, komitacılıktan, çetecilikten bir sıçrayışta iktidar koltuğuna yükselmişler; bilgisizlikleri ve tecrübesizlikleri sebebiyle bunda başarısız olunca özlerinde saklı olan asıl tabiatlarına dönmekte hiç tereddüt göstermemişler, tekrar komitacılığa soyunmuşlardır.

İttihâd ve Terakkî'den bahseden romanlarda vurgulanan önemli bir husus da mütareke döneminden gelme bir etkiyle halkta baş gösteren İt-

tihatçı düşmanlığıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyi İttihatçılar'a ve dolayısıyla Ordu'ya, subaylara yükleyen Türk halkının, Millî Mücadele başlangıcında subaylarımıza karşı olumsuz tavır sergilemelerinin temelinde bu anlayış yatmaktadır.

Özellikle Kurtuluş Savaşımızı konu edinen bu arada İttihâtçılar'dan da bahseden bir kısım romanlarda, Kuvâ-yı Milliyeciler'in İttihâtçı olmadıklarını ispat etmek için nasıl çırpındıkları trajik bir biçimde anlatılmıştır.

Bu durum konuyla ilgili bazı romanlarda ele alınarak, İttihatçılar'ın bu haksız ve düşmanca tutuma nasıl bir tepki gösterdikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Bu eserlerde de vurgulandığı gibi, İttihatçılık uzun süre, bir suçmuş ve bir lekeymiş gibi kabul edilerek İttihatçılar, 1930'lu yıllara kadar sıkı bir «takibata maruz» bırakılmışlardır.

Böylece İttihatçılar, bazı romancıların da temas ettikleri gibi, mütâreke devrinde ağır bir sindirme hareketine maruz kaldıktan başka 1926 yılında gerçekleştirilen İttihâtçı temizliğinden de nasiplerini almışlardır.

Kimi romancılar da eserlerinde, Cemiyet'in 1918 yılında feshedilmesi üzerine, İttihâtçılar'dan bazılarının Anadolu'ya geçerek millî Mücadeleciler safına katıldıklarını vurgularlar.

Romancılarımızın genel kanaatine göre; İttihatçılar, hürriyeti getirdikleri sebebiyle bağırılarını yırtarcasına sevinç çığlıkları attıkları halde, iktidarları döneminde hürriyetleri kısma yoluna gitmişlerdir.

Bazı romanlarda ise. İttihatçılar'ın tenkid edilen başlıca yönleri, sadece kaba ve görgüsüz oluşlarıdır. Bu da göstermektedir ki, romancılarımız, meseleye tarihî, siyasî ve sosyal perspektiften bakmaktan çok İttihatçılar'ın maruz kaldıkları baskı ve zulüm ile onların görgü kurallarından yoksun oluşları gibi yüzeysel pürüzlerle uğraşmışlardır.

Bu romancılara göre, iktidara yükselmiş bu komitacıları «adamlaştırma» görevi bazı Paşa kızlarına verilmiştir. "Üç İstanbul"un Belkıs'ı, "Sultan Hamid Düşerken"ın Nimet'i ve "Yol Ayrımı"nın Şükran'ı böyle bir ödev üstlenmiş, Paşa kızlarıdır.

Cumhuriyet Devri romanları içinde İttihatçılar'a yöneltilen en seviyeli ve duygusallıktan uzak tenkid ise, Kemal Tahir'den gelir. O, bütün romanlarında İttihâd ve Terakkî yönetimini kıyasıya eleştirmiştir. Bu tenkidlerin dikkat çeken tarafı, bizzat İttihatçı ileri gelenleri tarafından yapılmış olmalarıdır. Başka bir ifadeyle bunlar, İttihatçılar'ın kendi kendilerini tenkidleridir.

Neticede, diyebiliriz ki; İttihâd ve Terakkî konusuyla ilgili hemen bütün romanlar, bu siyasî teşekkülü tarihî, sosyal ve kültürel boyutlarıyla genişliğine ve derinliğine ele alıp çeşitli sorgulamalarla gerçek hüviyetine kavuşturabilmiş değildir. Bununla birlikte, 1923-1981 arası Türk romanında siyaset, edebiyat ve kültür tarihimiz açısından İttihât ve Terakkî hakkında dikkat ve ilgi çekici önemli noktalara temas edildiği hususu da inkârı mümkün olmayan bir gerçek hükmündedir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

K İ T A P L A R :

- ADIVAR, Hâlide Edib; "Mor Salkımlı Ev" İst. 1979, 5. Baskı.
- ————— "Türkün Ateşle İmtihanı" İstanbul 1994, 11. Baskı, Atlas Kitabevi
- AĞAOĞLU, Samet; "Babamın Arkadaşları" İst. (Tarihsiz); 2. Baskı, Nebioğlu Yayınevi.
- Akı, Niyazi; "Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnsan-Eser-Üslup" İstanbul 1960
- AKŞİN, Sina; "Jön Türkler ve İttihat ve Terakki" İst. 1987, Remzi Kitabevi.
- AKYÜZ, Prof. Kenan; "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri" Ank. 1965, Türkoloji Dergisi c: 2, sayı: 1.
- ALANGU, Tahir; "Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman" İst. 1968.
c. I - II - III
- ARAİ, Masami; "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği" (çev. Tansel Demirel) İst. 1994, İletişim Yayınları.
- ATAY, Faik Rıfkı; "Çankaya" İstanbul 1980, Bates Yayınları
- ————— "Zeytindağı" İstanbul, 1986, M.E.B. Yayınları
- AYTAÇ, Gürsel; "Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler" Ank. 1990, Gündoğan Yayınları.
- BAKIRCIOĞLU, M. Ziya; "Başlangıcından Günümüze Türk Romanı" İst. 1986, 2. Baskı, Ötüken Yayınları.

- BANARLI, Nihat Sâmî; "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi" İst. 1978, 1983.
- BEYATLI, Yahya Kemal; "Edebiyâta Dâir" İst. 1984, 2. Baskı, Fetih Cemiyeti Yayını.
 _____ "Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım" İst. 1973, Baha Math..
- CEMİL, Ârif; "İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları" (Haz. Yücel Demirel), İst. 1992, Arma Yayınları.
- ÇAVDAR, Tevfik; "Talât Paşa" Ankara 1984, 2. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları
- ÇORUK, Ali Şükrü; "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu" İst. 1995.
- DEMİREL, Yücel; "Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü" İst. 1991, Arma Yayınları.
- EBÜZZİYA Tevfik; "Yeni Osmanlılar Tarihi", İst. 1946.
- ENGİNÜN, Prof. Dr. İnci; "Halide Edib'in Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi" İstanbul 1978, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları
- ERİŞİRGİL, M. Emin; "Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp" İst. 1951.
- FERÖZ, Ahmad; "1908-1914 İttihat ve Terakki" İst. 1986, 2. Baskı, Kaynak Yayınları.
- GÖÇGÜN, Prof. Dr. Önder; "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu" Ank. 1993, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ "Türk Edebiyatı Araştırmaları -I-" Konya, 1991, S.Ü. Fen-Ed. Fak. Yayınları.

- HANIOĞLU, Dr. M. Şükrü; "Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi" İst. 1981, Üçdal Neşriyat.
- _____ "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük" İst. 1989, 2. Baskı, İletişim Yayınları.
- KAPLAN, Prof. Dr. Mehmet; "Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar -I,II-" İst. 1987, Dergâh Yayınları.
- KARABEKİR, Kâzım; "İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909" İst. 1993, Emre Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup; "Gençlik ve Edebiyat Hareketleri" Ank. 1969, Bilgi Yayınevi.
- KANTARCIOĞLU, Doç. Dr. Sevim; "Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm" Ank. 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KIYMAZ, Ahmet; " (1918-1928 Arası) Romanda Millî Mücadele" Ank. 1991, Akçağ Yayınları.
- KNIGHT, E.F.; "Türkiye 1908 Devrimi, Bir Milletın Uyanışı" (çev. Mazhar Ersoylu) Ankara, 1993, Özdemir Ofset.
- KOCABAŞ, Süleyman; "Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı?" İst. 1991, Vatan Yayınları.
- KUDRET, Cevdet; "Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II (Meşrutiyet Cumhuriyete Kadar)" İst. 1967, Varlık Yayınları.
- LERMİOĞLU, Osman Nuri; "Halkın İstemediği İnkılâp: Meşrutiyet" İst. 1976, Sabah Kültür Yayınları.
- MARDİN, Şerif; "Jön Türklerin Siyasî Fikirleri" İst. 1992, 4. baskı İletişim Yayınları.
- _____ "Türk Modernleşmesi" İst. 1992, 2. Baskı, İletişim Yayınları.

- MORAN, Berna; "Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış" İst. 1983, İletişim Yayınları.
- MURAD, Mizancı; "Mücadele-i Milliye" İst. 1994, Nehir Yayınları.
- NACİ, Fethi; "100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme" İst. 1981, Gerçek Yayınevi.
- NECATİGİL, Behçet; "Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü" İst. 1979, 2. Baskı, Varlık Yayınları.
- OKAY, Prof. Dr. Orhan; "Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi" İstanbul 1989. M.E.G.S.B. Yayınları
- ÖZKIRIMLI, Atilla; "Romanların Dünyasında" Ankara, 1994.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat; "Türkçede Roman" İstanbul 1985, 2. Baskı, İletişim Yayınları
- RAMSAUR, E.E.; "Jön Türkler ve 1908 İhtilâli" İst. 1982, 2. Baskı, Sander Yayınları.
- SERARSLAN, Yrd. Doç. Dr. Halim; "Hamdullah Subhi Tanrıöver" Ank. 1995, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SEVÜK, İsmail Habib; "Edebi Yeniliğimiz" İst.1930, Remzi Kitabevi.
- ŞAHİNGİRAY, Mehmet Reşit; "İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu" (Haz. Nejdett Bilgi), İzmir 1994, Akademi Kitabevi.
- TANPINAR, Ahmed Hamdi; "Edebiyat Üzerine Makaleler" İst. 1977, 2. Baskı
- ————— "19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi" İst. 1976, 4. Baskı.
- TANSU, Samih Nafiz; "İttihat ve Terakki İçinde Dönenler" (Anlatan: Galib Vardar). İst. 1960. İnkılâp Kitabevi.

- TEMO, İbrahim; "İttihad ve Terakki Anıları" İst. 1987, Arba Yayınları.
- TİMUR, Taner; "Osmanlı - Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik" İst. 1991, Afa Yayınları.
- TURAL, Sadık; "Şahsiyetler ve Eserler" Ank. 1993, Ecdâd Yayınları.
- ————— "Edebiyat Bilimine Katkıları" Ank. 1993, Ecdâd Yayınları.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya; "Kırk Yıl" İst. 1987, 3. Baskı, İnkılâp Kitabevi.
- ————— "Nesl-i Âhir" İst. 1990, İnkılâp Kitabevi
- ————— "Saray ve Ötesi" İst. 1981, İnkılâp ve Aka Yayınları.
- ÜLKEN, Ord. Prof. Hilmi Ziya; "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi" İst. 1994, 4. baskı, Ülkem Yayınları.
- YAKAR, Dr. Aytekin; "Türk Romanında Millî Müadele, Ank. 1973.
- YALÇIN, Mustafa; "Jön Türklerin Serüveni" İst. 1994, İlke Yayınları.
- YAVUZ, Hilmi; "Roman Kavramı ve Türk Romanı" Ankara 1977, Bilgi Basımevi

GAZETE VE DERGİ YAZILARI:

- ARBEL, Bedii; "Sinekli Bakkal" İstanbul gzt. 15.2.1944, s.2-4
- BEDİİ, Ahmed; "Üç İstanbul" Akşam gzt. 16 Eylül 1938, s.10-12
- BEKİR, Kemal; "Sultan Hamid Düşerken" Papirüs, Haziran 1968, S.24, s.47-50
- ————— "Düşüş Adlı Oyun Üzerine Kemal Bekir ile Bir Konuşma" Yeni Ortam, 31 Ocak 1976. s.6

- BURİAN, Orhan; "Yeni Halide Edip - Sinekli Bakkal" Yücel, Eylül 1937, s. 140-146
- BÜRÜN, Vecdi; "Sinekli Bakkal" Çınaraltı, 20.6.1942, s. 10-11.
- ————— ; "Üç İstanbul" Çınaraltı, 19.12.1942, s. 8-10.
- ÇALOĞLU; "Sinekli Bakkal" Yürüyüş, 25 Mart 1943, S. 14, s.29-33
- DİZDAROĞLU, Hikmet; "Hüküm Gecesi" Türk Dili, Aralık 1966, S. 183, s. 199-203
- EMRE, Samih (R.Mutluay); "Hüküm Gecesi" Yön, 12 Ağustos 1966, s.15.
- ERTOP, Konur; "Cumhuriyet Çağında Türk Romanı" Türk Dili (Roman Özel Sayısı), Temmuz 1964, S.154, s.592-607
- ————— "Türk Romanının 50 Yılı" Türk Dili (Türk Dili ve Yazını Özel Sayısı) Kasım 1973, S.266, s.116-123.
- İŞİN, Ekrem; "Jöntürk İdeolojisinin Türk Romanına Etkileri" Sanat Olayı, Mayıs 1981, s. 74-77.
- KARACA, Alâattin; "Ahmet Midhat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı" Türkoloji Dergisi, Ankara 1991, c. IX, S.1, s.121-140.
- LEVEND, Agâh Sırrı; "Son Yüzyılda Roman" Türk Dili (Roman Özel Sayısı), Temmuz 1964. S. 154, s.570-573.
- MUTLUAY, Rauf;"Türk Romanında Tipler; Rabia" Türk Dili, Nisan 1964, S.151, s.400-407
- ————— "Üç İstanbul İçin" Cumhuriyet gzt. 18 nisan 1976, s.6.
- OLGUN, İbrahim; "İttihâtcıların Kurtuluş Savaşında Anadolu'ya Sızma Teşebbüsleri ve İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" VIII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt'ten ayrı basım, Ankara 1983, s.1967-1976

- ONARAN, Mustafa Şerif; "Yorgun Savaşçı" Türk Dili (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı), Temmuz 1976, S. 298, s. 68-77
- ÖZLÜ, Demir; "Güncel Bir Roman Olarak Jönler" Yeni Gündem gzt. 1-15 Eylül 1985, S.29, s.36.
- ————— "Türk Sürgün Yazını" Varlık, Mart 1994, S.1038, s.7-13.
- PARLATIR, Prof. Dr. İsmail; "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Konular" Türk Dili (Türk Dili ve Yazını Özel Sayısı) Kasım 1973, S.266, s.124-131
- ————— "Tanrılar Susamışlardı İle Hüküm Gecesi Arasında Bir Karşılaştırma" Türkoloji Dergisi, Ankara 1974, c.VI, s.137-151
- ————— "Türk Romanında Tipler : Rabia (Sinekli Bakkal)" Türk Dili, Ağustos 1993, S.500, s.299-302.
- SAVAŞ, Metin; "Pertev Bey'i'n Kızları" Türk Edebiyatı, Ağustos 1996, S.274, s.45-48.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit; "Yakup Kadri Bey : Hüküm Gecesi" Fikir Hareketleri, Mart, Nisan 1934, S.48-49, s.348-352.
- ————— "Üç İstanbul" Fikir Hareketleri, Mayıs 1938, S.238, s.57-75.
- YAVUZ, Hilmi; "Abdulhamid Düşerken" Milliyet Sanat Derg. Temmuz 1976, S.193, s.31.